AZƏRBAYCANIN SİRLƏRİ

AZERBAYCAN'IN SIRLARI

SECRETS OF AZERBAIJAN

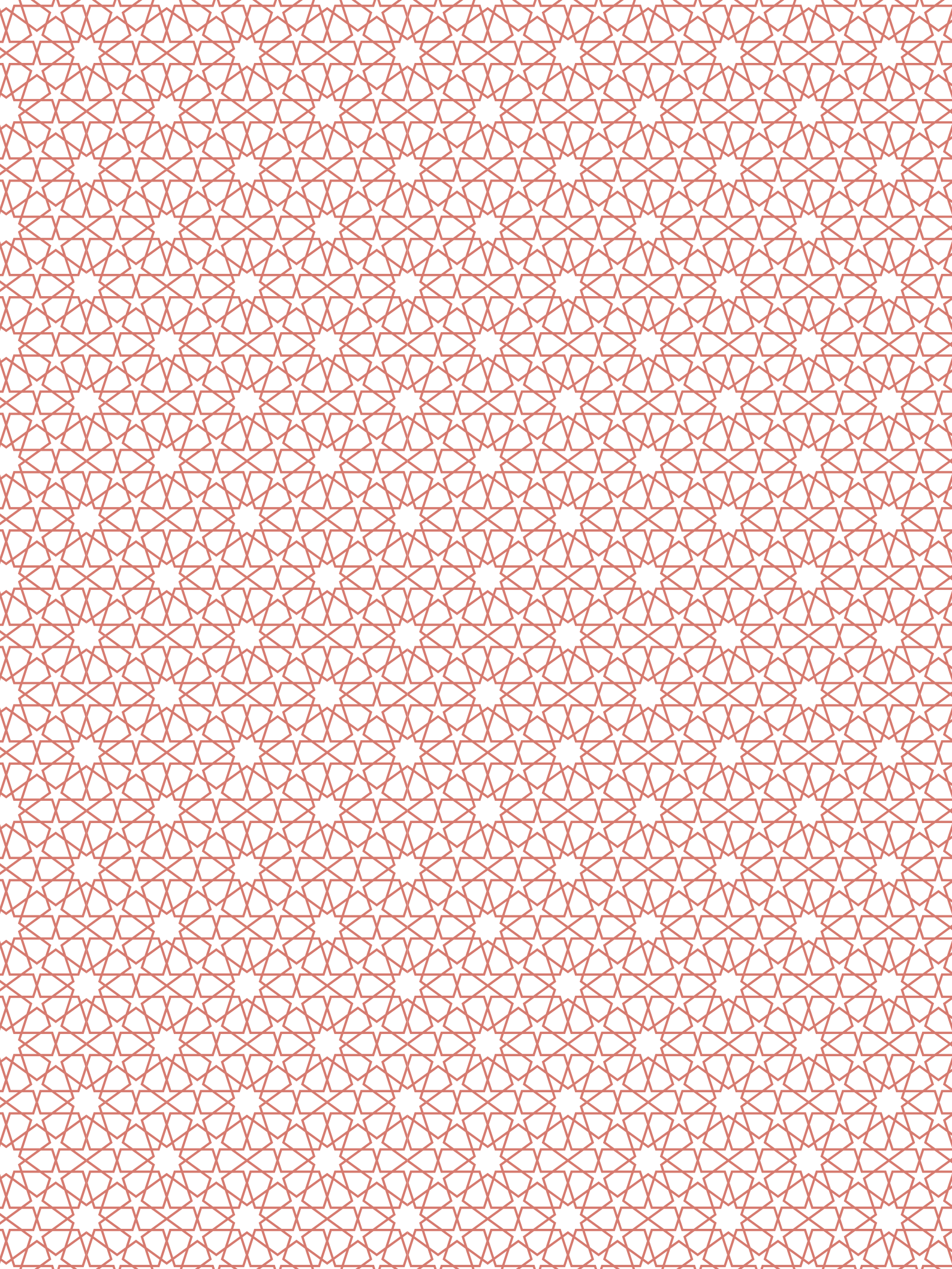

CUMHURBAŞKANLIĞI
İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI

CUMHURBAŞKANLIĞI
İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI

ISBN 978-625-6281-07-3

Azərbaycanın Sirləri
Azerbaycan'ın Sırları
Secret of Azerbaijan

© 2024 PREZİDENT ADMİNİSTRASİYASI KOMMUNİKASİYA İDARƏSİ
© 2024 CUMHURBAŞKANLIĞI İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI
© 2024 PUBLICATIONS BY PRESIDENCY'S DIRECTORATE OF COMMUNICATIONS

Nəşriyyatçı sertifikat nömrəsi / Yayıncı Sertifika No / Publication Certificate No: 45482
1-ci Nəşr / 1. Baskı / 1st Edition: İstanbul 2024

Məzmun redaktorları / İçerik Editörleri / Content Editors
Esra Gezginci, Dr. Mustafa Gökçe, Nurbay Coşkunoğlu, Nur Eroğlu

Əlaqə / İletişim / Contact
Kızılırmak Mahallesi, Mevlânâ Bulvarı, No: 144
06520 Çankaya, Ankara, Türkiye
T +90 312 590 20 00 | webinfo@iletisim.gov.tr

Çap / Baskı / Print
İmak Ofset Basım Yayın AŞ
Sertifika No: 71320

AZƏRBAYCANIN SİRLƏRİ

Azerbaycan'ın Sırları

Secrets of Azerbaijan

İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI
CUMHURBAŞKANLIĞI

Azərbaycanın Sirləri

MÜNDƏRİCAT

TƏQDİMAT

PREZİDENT RƏCƏP TAYYİP ƏRDOĞAN 11

1. FƏSİL

TÜRKİYƏ – AZƏRBAYCAN QARDAŞLIĞI

1.1. Qardaşlığın Tarixi Kökləri və “Bir Millət, İki Dövlət” Şüarı 15
1.2. İki Ölkənin Ümumi Baxışı, Çalışmaları və Müqavilələri 23
1.3. Qarabağ Zəfəri və Şuşa Bəyannaməsi 35
1.4. Ortaq Media Platforması 43

2. FƏSİL

BƏŞƏRİYYƏTİN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS REPREZENTATİV SİYAHISINDA ÜMUMİ MƏDƏNİ MİRASLARIMIZ

2.1. Sədəfvurma Üsulu 49
2.2. Ənənəvi Balaban/Mey Sənətkarlığı və İfa Sənəti 51
2.3. İftar/Eftari/İftor və Sosial-Mədəni Ənənələr 53
2.4. Təzhib/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik Sənəti 55
2.5. Molla Nəsrəddin/Nasreddin Hoca/ /Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr - Lətifə Söyləmə Ənənəsi 57
2.6. İpəkçilik və Toxuculuq Üçün Ənənəvi İpək İstehsalı 59
2.7. Çay Mədəniyyəti: Kimlik, Qonaqpərvərlik və Sosial Qarşılıqlı Əlaqənin Simvolu 61
2.8. Miniatür Sənəti 63
2.9. Dədə Qorqud - Korkut Ata İrsi: Dastanlar və Musiqi 65
2.10. İncə Çörək Bişirmək və Paylaşmaq Ənənəsi: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka 67
2.11. Novruz 69

3. FƏSİL
UNESCO-NUN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS SİYAHISINDA AZƏRBAYCAN

3.1. UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi üzrə Reprezentativ Siyahısında Azərbaycan ... 73

3.1.1. Pəhləvanlıq: Ənənəvi Zorxana Oyunları, İdman və Güləş ... 73
3.1.2. Nar Bayramı: Ənənəvi Nar Festivalı və Mədəniyyəti ... 74
3.1.3. Simli Musiqi Aləti Kamança Düzəltmə və Çalma Sənəti ... 75
3.1.4. Dolma Hazırlanması və Paylaşılması Ənənəsi Mədəni Kimliyin Göstəricisi Kimi ... 77
3.1.5. Lahıc Misgərlik Sənəti ... 78
3.1.6. Ənənəvi Kələgayı Sənəti, Simvolizmi, Hazırlanması və Başa Bağlanması 79
3.1.7. Tar ... 82
3.1.8. Ənənəvi Azərbaycan Xalçaçılıq Sənəti ... 83
3.1.9. Azərbaycan Aşıq Sənəti ... 84
3.1.10. Azərbaycan Muğamı ... 85

3.2. Təcili Qorunmağa Ehtiyacı Olan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısında Azərbaycan ... 87

3.2.1. Yallı - Köçəri və Tənzərə - Naxçıvanın Ənənəvi Qrup Rəqsləri ... 87
3.2.2. Çovqan (və ya çövkən) - Azərbaycanın Milli İdman Növü - Ənənəvi Qarabağ Atçılıq Oyunu ... 88

4. FƏSİL
UNESCO DÜNYA MİRASI SİYAHISINDA AZƏRBAYCAN

4.1. Xınalıq Xalqının Mədəni Mənzərəsi və “Köç yolu” - Yayla Yolu ... 91
4.2. Hirkan Meşələri ... 93
4.3. Şəkinin Tarixi Mərkəzi Xan Sarayı ilə Birlikdə ... 95
4.4. Qobustan Qaya Sənəti Mədəni Landşaftı ... 97
4.5. Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalası Divarları İlə Əhatə Olunmuş Bakı Şəhəri ... 99

5. FƏSİL
AZƏRBAYCANIN TURİZM MƏKANLARI

5.1. Bakı ... 103

5.1.1. İçərişəhər ... 103
5.1.2. Bakı Xanlarının Evi Kompleksi və Yeraltı Hamam ... 106
5.1.3. Zəncirli Ev ... 107
5.1.4. Qız qalası ... 108
5.1.5. Müqəddəs Varfolomey Kilisəsi və Bazar Meydanı ... 112
5.1.6. Cümə məscidi ... 115
5.1.7. Bakı Kukla Teatrı ... 116
5.1.8. İlk İslam Memarlığı Nümunələrindən Olan Məhəmməd Məscidi ... 117
5.1.9. Şirvanşahlar Sarayı ... 118

5.1.10. Dünyanın ilk Xalça Muzeyi 122
5.1.11. Heydər Əliyev Mərkəzi 125
5.1.12. Nobel Qardaşları Ev-Muzeyi 127
5.1.13. Şəhidlər Xiyabanı 130
5.1.14. Mərhum Prezident Heydər Əliyevin Həyatı və Məzarı 132
5.1.15. Atəşgah 136
5.1.16. Qala Muzey Kompleksi 138
5.1.17. Yanardağ 140
5.1.18. Nargin Adası (İlan Adası) 141
5.1.19. Neft Daşları 145
5.2. Qarabağ 149
5.2.1. Azıx Mağarası 149
5.2.2. Xudafərin Körpüləri 151
5.2.3. Cəbrayıl Dostluk Bulağı 155
5.2.4. Füzuli 155
5.2.5. Ağdam 156
5.2.6. Ağdam Cümə Məscidi 157
5.2.7. Ağdam Dram Teatrı 158
5.2.8. Ağdam Çörək Muzeyi 159
5.2.9. Şahbulaq Qalası 160
5.2.10. Ağdam Pənahəli Xan Sarayı 161
5.2.11. Naftalan 163

6. FƏSİL
ŞUŞA

6.1. Zəfər Yolu 171
6.2. Şuşa Qalası 173
6.3. Cıdır Düzü 175
6.4. Bülbülün Ev-Muzeyi 177
6.5. Natəvan, Üzeyir Hacıbəyli, Bülbül və Onların Gülləbaran Olmuş Bürünc Büstləri 181
6.6. Şahmatda Natəvanın Dümanı Mat Etməsi 183
6.7. Hadrut 185
6.8. Molla Pənah Vaqıf Abidəsi 187
6.9. Gövhər Ağa Məscidi 189
6.10. “Çırpınırdı Qaradəniz” Əsərinin Yaranması 191
6.11. Pənahəli Xan 193
6.12. Şuşa Həbsxanası 195
6.13. Şuşa Şəhidliyi 197
6.14. Xarı-Bülbül 199
6.15. İkimərtəbəli Karvansara və Bazar Meydanı 201
6.16. “Qafqazın İncəsənət Məbədi” Kimi Tanınan Şuşanın Küçələri 203

TƏQDİMAT

Ana yurdu Ergenekonda dəmir dağını əridən Türkün əzmi Azərbaycanda 44 günlük Qarabağ Zəfəri ilə yenidən ortaya çıxaraq bəxtini bir daha dəyişdi. Öz vətən torpaqlarında antiterror əməliyyatı həyata keçirərək 2023-cü ilin sentyabrında ərazi bütövlüyünü uğurla bərqərar edən Azərbaycanın yaşadığı haqlı qürur və sevinci bütün Türk xalqları paylaşır. Bu qələbə Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə türk dövlətlərinin coğrafi bütövlüyü və qardaşlığını daha da gücləndirmək imkanı, regionda və bütün dünyada sülhün təminatı olmaq fürsətini yaradıb. Çünki güclü türk birliyi bəşəriyyətə sülhün dayağıdır.

Bir ağacın budaqları kimi tək bir millətin ayrı-ayrı dövlətləri olan türk ölkələrinin mədəni qardaşlığı ortaq bir qovluqla Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilmiş çoxsaylı miraslarımızda da əks olunur.

Əsrləri adlayan tarixi-mədəni birliyimizi coğrafi cəhətdən də möhkəmləndirəcəyinə inandığımız Zəngəzur dəhlizi Türk dünyasının nəhəng potensialını ortaya çıxaracaq şəkildə ticarətdən iqtisadiyyat, sənaye, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və səhiyyə xidmətlərinə qədər bir çox əməkdaşlığın inkişafı üçün yollar açır. Bu tarixi fürsət türk mədəniyyətini genişləndirmək üçün aparılacaq işlərdə də dəyərləndirilməlidir. Ona görə də türk birliyi içərisində öz maddi dəyərlərinə hər zamankından çox sahib çıxaraq mədəni gücü hakim etmək üçün könül körpülərini daha da gücləndirmək türk milləti və dövlətlərinin ən

mühüm məqsədi olmalıdır. Türkiyə Prezident Aparatı İctimaiyyətlə Əlaqələr Departamenti tərəfindən hazırlanan “Azərbaycanın sirləri” kitabı bu hədəfə çatmaq yolunda gözəl bir addımdır.

Eyni dildə danışan, tarixi, mədəniyyəti bir, 300 milyonluq çox böyük bir ailənin üzvləri olaraq inanırıq ki, əldə etdiyimiz hər bir uğur, çatdığımız hər bir məqsəddə təkcə Türkiyənin deyil, bütün Türk dövlətlərinin bayrağını dalğalandırırıq. Qolunda Türkiyə bayrağı ilə yanaşı, qardaş Azərbaycanın bayrağını da kosmosun ürəyinə aparan türk astronavtımızda da bu anlayışın dərin izini gördük.

Hər bir türk bayrağını ucaltmaq üçün milli şüurla inkişaf edən nəsillərin, əsrlər boyu bəşəriyyətin sülh və əmin-amanlığına xidmət edən qədim türk mədəniyyətinin əbədi yaşayacağını ürəkdən arzulayırıq.

TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ PREZİDENTİ

RƏCƏP TAYYİP ƏRDOĞAN

1.

FƏSİL

TÜRKİYƏ – AZƏRBAYCAN QARDAŞLIĞI

1.1. Qardaşlığın Tarixi Kökləri və “Bir Millət, İki Dövlət” Şüarı

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı dostluq və qardaşlıq münasibətləri tarix boyu bir çox mühüm hadisələr və ortaq dəyərlərlə formalaşıb. Bu iki ölkə dil, tarix, mədəniyyət bağları, “Bir millət, iki dövlət” devizi ilə bir-birinə yaxındır. Tarixi kökləri əsrlərə gedib çıxan Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığı bu iki vətənin kəsişməsində türk xalqlarının Orta Asiyadan Anadoluya və Qafqaza köçü ilə yaranıb.

XIX əsrdə Azərbaycan torpaqlarının Çar Rusiyası tərəfindən işğalı və Osmanlı imperiyasının zəifləməsi Azərbaycan və Türkiyənin taleyini bir daha bir araya gətirdi. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalıları və liderləri Türkiyə ilə dərin əlaqələr qurdu, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə iki ölkə arasında münasibətlər daha da möhkəmləndi. Türkiyənin 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycanın müstəqillik mübarizəsinə hərbi, siyasi və iqtisadi dəstək verməsi iki türk xalqı arasında mənəvi bağı gücləndirdi.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi Türkiyə ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin yenidən canlanmasına səbəb oldu. Bu dövrdə Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə oldu və iki dövlət arasında diplomatik, iqtisadi və mədəni əlaqələr sürətlə inkişaf etməyə başladı.

BAKIDA KEÇİRİLƏN TEKNOFEST AZERBAIJANIN
HÖRMƏTLİ MÜŞAHİDƏÇİ GÜNÜ

1990-cı illərdən bu yana bağlanmış ikitərəfli müqavilələr Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı qohumluq bağını yeni siyasi və iqtisadi əlaqələrlə dərindən möhkəmləndirdi. Hər iki ölkənin liderləri arasında qarşılıqlı anlaşma və mülayim münasibətlər buna böyük təsir göstərib. Bu iki türk xalqının bir tərəfdən sosial qardaşlığa, digər tərəfdən dövlətlərarası əməkdaşlığa əsaslanan dostluğu Türkiyə və Azərbaycan dövlətlərini təbii müttəfiqlər mövqeyinə yüksəldib.

İki ölkə xalqı arasında yaranan qardaşlıq hissi coğrafiyanı tale ol-

maqdan çıxarıb: həm Azərbaycan, həm Türkiyə torpaqlarını sərhədlərindən asılı olmayaraq ortaq vətən kimi görür və hörmət edir. Mirzə Fətəli Axundzadə, Nuri Killigil, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi bir türk mütəfəkkir və ictimai xadimlərinin 200 ilə yaxındır qurduğu mədəni və siyasi körpülər Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra yeni bağlarla möhkəmləndi.

Bu istiqamətdə Azərbaycanın üzləşdiyi çətinliklər, xüsusilə 1990-cı illərin əvvəllərində Ermənistanla Qarabağ münaqişəsi Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı həmrəyliyi daha qabarıq göstərdi. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında siyasi, hərbi və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq iki ölkənin regional qüdrətinə və beynəlxalq siyasətdəki nüfuzuna danılmaz töhfələr verir.

"Bir millət, iki dövlət" ifadəsi yuxarıda qısa şəkildə ümumiləşdirilən bu tarixi kök və müasir siyasi şəraitdə yaranıb və zaman keçdikcə püxtələşir. Azərbaycan və Türkiyənin ortaq tarix, mədəniyyət və dəyərlərə əsaslanan birliyini vurğulayan bu şüar iki ölkə arasında münasibətlərin rəsmi devizinə çevrilib. Qarabağ Zəfəri zamanı göstərilən böyük həmrəylik bu ifadənin hələlik son və ən konkret nümunəsidir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı qardaşlıq bağı Qarabağ Zəfəri prosesində yetkinliyini bir daha sübut etdi və "Bir millət, iki dövlət" anlayışı ilə hərəkət edən bu iki ölkə diplomatik sahədə bir-birlərinə verdikləri dəstəklə yeni çətinliyin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəldi. Türkiyənin Azərbaycana siyasi və diplomatik dəstəyi qələbənin beynəlxalq səviyyədə tanınmasını və daimi sülhün bərqərar olmasını şərtləndirdi. Bu əməkdaşlıq təkcə Qarabağ qələbəsi ilə məhdudlaşmayıb, həm də qazanılan torpaqların dirçəlişinə, quruculuğuna töhfəsini verir.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı qardaşlıq münasibətləri dərin tarixi köklərə malik və daim möhkəmlənən bir bağdır. "Bir millət, iki dövlət" devizi iki ölkənin ümumi tarixi, mədəniyyəti və gələcək hədəflərinə uyğun olaraq qarşılıqlı asılılığı simvolizə edir. Aydındır ki, bu dostluq, qardaşlıq gələcəkdə daha da artacaq və hər iki ölkə birlikdə daha güclü, daha canlı olacaq. Bu dərin qardaşlıq və dostluq telləri təkcə iki ölkənin deyil, bütün regionun sülh və sabitliyi üçün mühüm zəmin təşkil edir.

AZƏRBAYCANLI VƏ KİRŞƏHİRLİ ŞƏHİD AİLƏLƏRİ GÖRÜŞÜB

ŞƏHİD AİLƏLƏRİNDƏN AZƏRBAYCANA ZİYARƏT”

TÜRKİYƏ PREZİDENTİ RƏCƏP TAYYİP ƏRDOĞAN TÜRKİYƏNİN İKİNCİ KOSMOS SƏYYAHI TUVA CİHANGİR ATASEVER İLƏ"

1.2.
İki Ölkənin Ümumi Baxışı, Çalışmaları və Müqavilələri

Türkiyə və Azərbaycan ortaq tarixi köklərə və mədəniyyətə malik iki dövlətdir. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanı ilk tanıyan ölkə Türkiyə oldu. Sonrakı dövrlərdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında həm ikitərəfli səviyyədə, həm də beynəlxalq platformada sıx əməkdaşlıq quruldu.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr 1992-ci il yanvarın 14-də quruldu və Türkiyənin Azərbaycandakı nümayəndəliyi Baş Konsulluq səviyyəsindən səfirlik məqamına yüksəldi. Bu gün Türkiyənin Azərbaycanda səfirliyi ilə yanaşı, Naxçıvan və Gəncədə baş konsulluqları, eləcə də, Azərbaycanın Türkiyədəki səfirliyi ilə yanaşı, İstanbul və Qarsda baş konsulluqları fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Siyasi əlaqələri çoxşaxəli - qardaşlıq və strateji münasibətlərə əsaslanan iki ölkə arasında tez-tez yüksək səviyyəli rəsmi səfərlər həyata keçirilir. Bundan əlavə, iki ölkənin dövlət administratorlarının vəzifəyə gəldikdən sonra və ya simvolik əhəmiyyət kəsb edən hadisələrin ardınca prioritet olaraq digər ölkəyə səfər etməsi formalaşmış ənənədir.

İkitərəfli münasibətləri daha da gücləndirmək məqsədilə 2010-cu ildə prezidentlər səviyyəsində Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaş-

lıq Şurası mexanizmi yaradıldı. Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığı ən konkret formasını 2010-cu ildə imzalanmış və "Hərbi hücum zamanı qarşılıqlı yardım" bəndinin də yer aldığı Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Müqaviləsi ilə aldı.

Əməkdaşlığın ən mühüm sahələrindən biri hərbi və təhlükəsizlik sazişləridir. Azərbaycanda müstəqillik bərpa edildikdən sonra Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin istefada olan zabitləri Azərbaycan hərbçilərinə rəsmi təlimlər keçməyə başladı.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələr də müttəfiqlik və qardaşlıq əsasında formalaşır. 1992-ci ildə imzalanmış Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Sazişi üzərində 2004-cü ildə paytaxt Ankarada bağlanan Uzunmüddətli İqtisadi və Ticarət Əməkdaşlıq Sazişi Türkiyə ilə Azərbaycan arasında inkişaf edən iqtisadi fəaliyyətlərin hüquqi əsasını təşkil edir. Yatırılan böyük qarşılıqlı sərmayələrlə 2005-ci ildə istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri, 2017-ci ildə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti və iki ölkənin sahibkarları arasında keçirilən biznes forumlarla Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsi genişlənib, təhlükəsiz enerji dəhlizi yaradılıb və beləliklə, ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin strateji əhəmiyyəti növbəti mərhələyə yüksəlib.

İki dövlət arasında yaxınlıq və əməkdaşlıq təkcə siyasi və iqtisadi sahələrlə məhdudlaşmır. Hər iki ölkənin vətəndaşları pasportsuz, yəni şəxsiyyət vəsiqələri ilə qarşılıqlı səfərlər edə bilirlər. Bundan başqa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz boru xətti və daha sonra TANAP/TAP-ın reallaşması ilə Türkiyə və Azərbaycanın enerji sahəsində əhəmiyyəti daha da artıb. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu iki ölkə arasındakı əlaqəni gücləndirib və Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinə yeni rəng qatıb.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında turizm sahəsində də sıx əlaqələr mövcuddur:

- 2 noyabr 1992-ci ildə paytaxt Ankarada imzalanmış Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası hökumətləri arasında "Turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında" saziş,
- 9 fevral 1994-cü ildə Ankarada Azərbaycan Respublikası ilə

Türkiyə Respublikası arasında imzalanmış "Mədəniyyət və incəsənət sahəsində əməkdaşlıq haqqında" protokol,

- 13 aprel 2004-cü ildə Ankarada Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə Türkiyə Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi arasında imzalanmış Mədəni Əməkdaşlıq Protokolu,

- 25 aprel 2018-ci il tarixində Ankarada imzalanmış Azərbaycan və Türkiyə hökumətləri arasında Mədəniyyət Mərkəzlərinin yaradılması, iş mexanizmi və fəaliyyəti haqqında saziş

bu yaxın münasibətlərin infrastrukturunu təşkil edir.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı bu əlaqələr təkcə iki ölkənin mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təbliği ilə məhdudlaşmır. İki qardaş dövlət

olaraq ortaq türk mədəniyyətini dünyaya tanıtmaq üçün sıx əməkdaşlıq mövcuddur. Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı - TÜRKSOY bu məqsədə xidmət edən mühüm institusional mexanizmlərdən biridir.

Türkiyə ilə Azərbaycan əlaqələrində mühüm əməkdaşlıq sahələrindən biri də təhsildir. Bununla əlaqədar

- Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası Xarici İşlər, Milli Təhsil və Dövlət Nazirlikləri arasında imzalanmış Niyyət Protokolu (28 fevral 1922, Bakı),
- Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında "Elmi, texniki, sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə hərtərəfli əməkdaşlıq haqqında" saziş (9 fevral 1994-cü il, Ankara), • Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Türkiyə Respublikası Ali Təhsil Şurası (YSK) arasında "Ali təhsil üzrə əməkdaşlıq haqqında" anlaşma memorandumu (30 noyabr 1995-ci il, Ankara),
- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə Türkiyə Respublikası Milli Təhsil Nazirliyi arasında "Təhsil və elm sahələrində əməkdaşlıq haqqında protokol (1 mart 1997-ci il, Bakı),
- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Türkiyə Respublikası Ali Təhsil Şurası (YSK) arasında "Ali təhsil üzrə əməkdaşlıq haqqında" anlaşma memorandumu (30 may 1997-ci il, Ankara) kimi sənədlər bu əməkdaşlığın infrastrukturunu təşkil edir.
- Bu müqavilələrlə təhsilin bir çox sahələrində əməkdaşlıq imkanları təmin və qarşılıqlı tələbə mübadiləsi mümkün olur.

Paytaxt Bakıda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında gənclik və idman sahəsində əvvəldən gələn sıx əməkdaşlıq 25 fevral 2020-ci il tarixində imzalanmış Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası hökumətləri arasında "Gənclər və idman sahəsində əməkdaşlıq haqqında" sazişlə daha da dərinləşib. Gənclərlə bağlı ekspert mübadiləsi, psixososial fəaliyyət düşərgəsi, təlim proqramları, gənclər forumu, könüllülük fəaliyyətləri kimi əməkdaşlıqlar, idman ekspertləri mübadiləsi, obyektlərin idarə edilməsi mübadilə proqramı, məşqçi hazırlığı, qış idmanlarının inkişafı proqramı, aka-

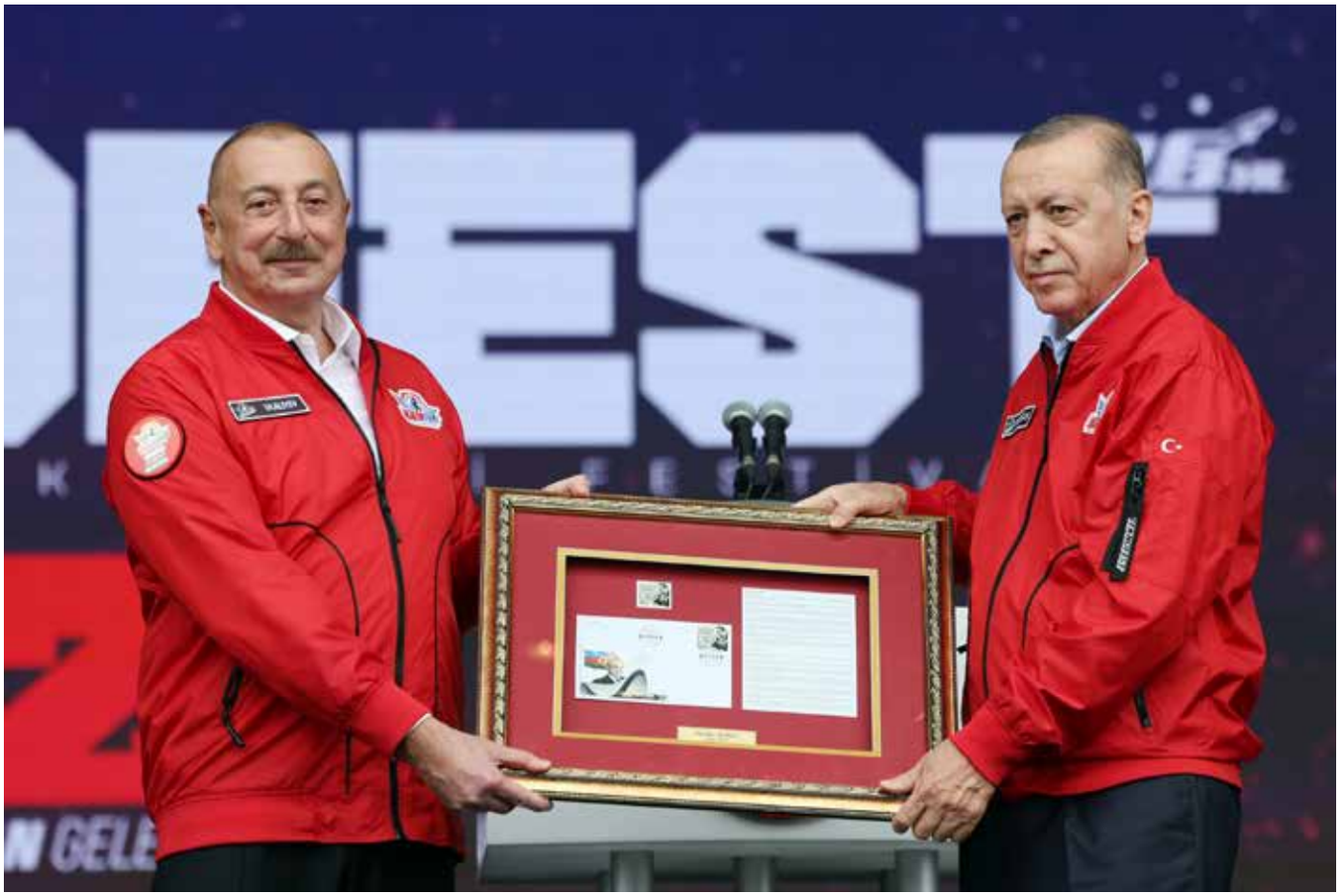

TÜRKİYƏ PREZİDENTİ RƏCƏB TAYYİB ƏRDOĞAN VƏ AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEV

demik əməkdaşlıq proqramı, rəqəmsal transformasiya proqramı, beynəlxalq idman layihələri üzrə tərəfdaşlıqların inkişaf etdirilməsi, narkotika ilə mübarizədə təcrübə mübadiləsi kimi əməkdaşlıq istiqamətləri fəaliyyət göstərir. Bu çərçivədə Türkiyə-Azərbaycan Gənclər və İdman Əməkdaşlıq İşçi Qrupu rəsmi şəxslərin iştirakı ilə vaxtaşırı görüşlər keçirir.

Müasir dünyada çox nüfuzlu mövqedə olan media sahəsi Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin mühüm əməkdaşlıq məsələlərindən biridir. 2020-ci il dekabrın 10-da Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə imzalanmış "Türkiyə ilə Azərbaycan arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında" anlaşma memorandumu bu əməkdaşlığın mühüm mərhələlərindəndir. Bununla əlaqədar olaraq

Türkiyə-Azərbaycan Birgə Media Platforması yaradılıb və "İki dövlət, bir millət və ortaq media" prinsipi ilə iki ölkənin kommunikasiya sahəsində dostluq əlaqələrini inkişaf etdirmək, əməkdaşlıq və ənənəvi media, rəqəmsal media, strateji kommunikasiya və ictimai diplomatiya sahələrində koordinasiya təmin edilib. Türkiyə Prezident Aparatı İctimaiyyətlə Əlaqələr Departamentinin direktoru, professor Fəxrəddin Altun bildirib: "Birgə Media Platforması - Türkiyə və Azərbaycan mediasının inteqrasiyalı şəkildə hərəkət etməsi, iki ölkə ictimaiyyətinin düzgün məlumatlandırılmasında effektiv fəaliyyət göstərməsi və xüsusilə də rəqəmsal platformalardakı sistemli dezinformasiya və xarici dünyadan aparılan qara təbliğat fəaliyyətilə mücadilə mövzularında ortaq strategiya qurmaq baxımından böyük bir addımdır".

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında informatika və texnologiya sahəsində əməkdaşlıq son illərdə hər iki ölkənin strateji tərəfdaşlığı çərçivəsində əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Bu sahədə imzalanan bir sıra mühüm saziş və əməkdaşlıq layihələri bunlardır:

- **TÜRKSAT-Azərkosmos müqavilələri.** Türkiyənin peyk operatoru TÜRKSAT ilə Azərbaycanın peyk operatoru Azərkosmos arasında peyk xidmətləri ilə bağlı imzalanmış müxtəlif müqavilələr hər iki ölkənin peyk texnologiyaları sahəsində əməkdaşlığın artırılması və məlumat mübadiləsinin təmin edilməsi məqsədi daşıyır.

- **TEXNOFEST.** Azərbaycan da Türkiyənin ən böyük texnologiya və aviasiya tədbirlərindən olan TEXNOFEST-də iştirak edir.

- **Azərbaycan-Türkiyə Biznes Forumu.** İki ölkə arasında təşkil olunan biznes forumlarda informatika və texnologiya sahəsində proqram təminatının inkişafı, kibertəhlükəsizlik və rəqəmsal transformasiya kimi məsələlərdə əməkdaşlıq müzakirə olunur.

- **Universitetlərarası əməkdaşlıq.** Türkiyə və Azərbaycan universitetləri arasında texnologiya və mühəndislik sahələrində müxtəlif əməkdaşlıq müqavilələri mövcuddur. Bu anlaşmalara tələbə və akademik mübadilə proqramları, birgə tədqiqat layihələri və ortaq təhsil proqramları daxildir.

PREZİDENT ƏRDOĞAN VƏ AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ ƏLİYEV YÜKSƏK SƏVİYYƏLİ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ ŞURASININ 7-Cİ İCLASININ PROTOKOLUNUN İMZA MƏRASİMİ

—» **Kibertəhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq.** Türkiyə və Azərbaycan kibertəhlükəsizlik sahəsində də əməkdaşlıq edir. Türkiyə Müdafiə Sənayesi Rəyasət Heyətinə tabe olan qurum və təşkilatlar Azərbaycanın milli kibertəhlükəsizlik siyasətini dəstəkləyir və qardaş ölkədə güclü infrastrukturun yaradılması istiqamətində birgə işlər həyata keçirirlər. Bu əməkdaşlığın məqsədlərinə qurulacaq müştərək sistemlə güclü qalxan yaradılması, ortaq müdafiə və hücum imkanlarının artırılması, havada, dənizdə və quruda milli sistemlərin missiyalarını uğurla davam etdirmələrinin təminatı, sosial həyata mənfi təsir edəcək təhlükələrin aradan qaldırılması daxildir.

—» **Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurası Toplantıları.** Türkiyə ilə Azərbaycan arasında keçirilən müxtəlif görüşlər-

də informatika və texnologiya sahəsində əməkdaşlıq məsələləri də müzakirə edilir və bu sahələrdə yeni müqavilələr imzalanır.

Bu sazişlər və əməkdaşlıq layihələri iki ölkənin informasiya və texnologiya sahəsində imkanlarını artırmaq və qarşılıqlı fayda təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu cür əməkdaşlıq iki ölkə arasında dostluq və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini də möhkəmləndirir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında kosmos sahəsində əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi üçün müxtəlif sazişlər və əməkdaşlıq protokolları imzalanıb. Bu razılaşmalar iki ölkə arasında elm, texnologiya və kommersiya əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar hesab olunur. Hər iki ölkənin kosmos sahəsində səriştələrinin artırılmasına yönəlmiş ortaq peyk və kosmik layihələr Türkiyənin kosmos sahəsindəki bilik və təcrübəsinin Azərbaycana ötürülməsi, bu istiqamətdə təlim və bacarıqların artırılması kimi işlər iki ölkənin əməkdaşlıq fəaliyyətləri sırasındadır.

Azərbaycan və Türkiyə arasında səhiyyə sahəsində əməkdaşlıq iki ölkə arasında möhkəm tarixi və mədəni əlaqələrin təzahürü kimi bu illər ərzində bir çox saziş və protokollarla möhkəmləndirilib. Bu sazişlər çərçivəsində iki ölkə səhiyyə xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, tibb kadrlarının hazırlanması, birgə tədqiqat layihələri və məlumat mübadiləsi kimi məsələlərdə əməkdaşlıq edir.

Azərbaycanlı tibb tələbələrinin Türkiyədəki universitetlərdə təhsil ala bilməsi və səhiyyə işçilərinin Türkiyədə müxtəlif təlim proqramlarında iştirak etmək imkanı da müqavilə və protokollarla dəstəklənib. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında sağlamlıq turizmi sahəsində də mühüm əməkdaşlıq mövcuddur. Bu əməkdaşlıq qabaqcıl tibbi texnologiya və təcrübə tələb edən müalicə xidmətlərində xüsusilə vacibdir. Azərbaycandan Türkiyəyə müalicə üçün gələn xəstələrin sayı kifayət qədər çoxdur.

Səhiyyə sahəsində texnologiya transferi və birgə layihələr də iki ölkə arasında əməkdaşlığın mühüm tərkib hissəsidir. Xüsusilə, tibbi cihaz və avadanlıq istehsalı, biotexnologiya və əczaçılıq sənayesi kimi sahələrdə birgə layihələr həyata keçirilir.

“Covid-19” pandemiyası zamanı Türkiyə və Azərbaycan bir-birinə müxtəlif yardımlar etdi. Türkiyə Azərbaycana tibbi ləvazimat və

avadanlıq dəstəyi verdi, epidemiya ilə mübarizədə iki ölkə arasında məlumat və təcrübə mübadiləsi getdi.

Bu əməkdaşlıqlar iki ölkənin səhiyyə sahəsində imkanlarını artırmaq və sağlıq xidmətlərini daha əlçatan və keyfiyyətli etmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq da iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq çərçivəsində mühüm yer tutur. Kənd təsərrüfatı hər iki ölkənin iqtisadiyyatı üçün mühüm sahədir və bu çərçivədə əməkdaşlıq müxtəlif sazişlər və layihələrlə dəstəklənir. Siyasi əlaqələrdəki yüksək səviyyəni kənd təsərrüfatı sahəsinə də gətirmək məqsədilə 2017-ci ildə keçirilən Türkiyə Kənd Təsərrüfatı Biznes Forumu hər iki ölkənin dövlət və özəl sektor nümayəndələrini bir araya topladı. Kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq məqsədilə iki ölkə arasında müxtəlif protokollar və sazişlər hazırlanaraq birgə layihələr həyata keçirilir. Bu əməkdaşlıqda hədəf kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin artırılması, bitki məhsuldarlığı, heyvan sağlamlığı və qida təhlükəsizliyi sahələrində məlumat mübadiləsi, iki ölkə arasında kənd təsərrüfatı məhsulları ticarətinin artırılması, birgə layihələrin işlənib hazırlanması, aqrar sektora investisiyaların təşviqi, kənd təsərrüfatı siyasətinin işlənib hazırlanması, kənd təsərrüfatına dəstəklərin planlaşdırılması, kənd təsərrüfatı tədqiqatları və inkişafı, kənd təsərrüfatı üzrə təlim proqramları və fermerlər üçün məsləhət xidmətləri kimi sahələrə yönəlməkdir. Bu saziş və əməkdaşlıq layihələri Azərbaycan və Türkiyəyə kənd təsərrüfatı sektorlarında daha səmərəli və davamlı inkişafa nail olmağa kömək edir. Hər iki ölkə kənd təsərrüfatı məhsullarını artırmaq və bu sektorda daha rəqabət qabiliyyətli olmaq məqsədi daşıyır.

Azərbaycan və Türkiyə arasında diaspor sahəsində əməkdaşlığı və bağlanmış müqavilələr isə iki ölkənin dil, tarixi və mədəni bağları əsasında formalaşıb. Diaspor siyasətini koordinasiya etmək və xaricdəki vətəndaşlarının maraqlarını qorumaq üçün iki ölkə arasında əldə edilən bir sıra razılaşma və əməkdaşlıqlar aşağıdakılardır:

- **Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Sazişi:** Bu saziş iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığı və qarşılıqlı yardımı gücləndirmək məqsədilə imzalanıb. Müqavilə çərçivəsində diaspor

sahəsində də əməkdaşlıq nəzərdə tutulub.

- **Türk Dövlətləri Təşkilatı (əvvəllər Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası və sonra Türk Şurası kimi tanınırdı):** Azərbaycan və Türkiyənin üzv olduğu bu şura türk dövlətləri arasında mədəni, iqtisadi və siyasi əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu çərçivədə diasporla bağlı məsələlər də müzakirə olunur.
- **Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası (TÜRKPA):** Bu assambleya türkdilli ölkələrin parlamentləri arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. TÜRKPA çətiri altında diaspor siyasəti ilə bağlı məsələlər də müzakirə edilir.
- **Xaricdəki Türklər və Əqrəba İcmaları (YTB) departamenti ilə Azərbaycanın müvafiq qurumları arasında əməkdaşlıq:** YTB Türkiyədə diaspor siyasətini koordinasiya edən qurumdur, bu sahədə Azərbaycanla müxtəlif layihələr və proqramlar həyata keçirir.
- **Birgə Mədəni Fəaliyyətlər və Proqramlar:** Xaricdəki azərbaycanlıların və türkiyəlilərin mədəni kimliklərini qorumaq və inkişaf etdirmək məqsədilə iki ölkə birgə mədəni tədbirlər və proqramlar təşkil edir. Belə tədbirlər diaspor icmalarının həmrəyliyini və birliyini gücləndirir.

Bu sazişlər və əməkdaşlıqlar Azərbaycan və Türkiyəyə diaspor siyasətinin əlaqələndirilməsi və xaricdəki vətəndaşlarının hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində mühüm addımlar atmağa imkan verir.

Tarixi və mədəni bağlara görə Azərbaycan ilə Türkiyə arasında əlaqələr çox güclüdür. Bu çərçivədə iki ölkə arasında müxtəlif sahələr, xüsusilə humanitar məsələlər və inkişafla bağlı çoxlu razılaşmalar və əməkdaşlıq protokolları mövcuddur. Türkiyə-Azərbaycan Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurası çərçivəsində keçirilən görüşlərdə sosial, iqtisadi və humanitar mövzularda müxtəlif sazişlər imzalayıb. Təhsil, səhiyyə və inkişaf sahələrində bir çox müqavilələr imzalayan iki ölkə arasında əməkdaşlıq səyləri davam edir. Mövcud nümunə kimi 2023-cü ildə imzalanmış Mədəni Əməkdaşlıq Sazişində təkcə mədəni irsin qorunması deyil, həm də konsert, sərgi, teatr və ədəbi tədbirlərdə Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi, gənc istedadların dəstəklənməsi və mədəni irsin qorunması sahələrində la-

yihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyinin (TİKA) layihələri ilə Azərbaycanda müxtəlif inkişaf layihələri həyata keçirilir. 1993-cü ildən bəri TİKA tərəfindən Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə 1200-dən çox layihə və tədbir həyata keçirilib. TİKA Azərbaycan dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirdiyi layihələrlə iki ölkə arasında əlaqələrin daha da möhkəmlənməsinə töhfə vermək üçün fəaliyyətini davam etdirir. Bunlara təhsil, səhiyyə, kənd təsərrüfatı və infrastrukturun inkişafı layihələri daxildir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında müsəlman dini qurumları sahəsində əməkdaşlıq iki ölkə arasında sıx tarixi, mədəni və dini əlaqələr çərçivəsində formalaşıb. Bu əməkdaşlıqlar ümumiyyətlə dini maarifləndirmə, məscid və digər dini binaların tikintisi, din xadimlərinin hazırlanması və birgə dini tədbirlərin təşkili kimi mövzularda baş verir.

- **Diyanət İşlər Başçılığının rolu:** Diyanət İşləri İdarəsi Azərbaycanda İslam təhsilinin və dini xidmətlərin inkişafına mühüm töhfələr verir. Bu çərçivədə Türkiyə Diyanət Fondu Azərbaycanda müxtəlif dini və sosial layihələri dəstəkləyir ki, bunlara məscid tikintisi, Quran kursları və dini təhsil mərkəzlərinin yaradılması daxildir.
- **Birgə Dini Fəaliyyətlər və Təhsil Proqramları:** İki ölkə arasında dini əməkdaşlıq çərçivəsində din xadimlərinin qarşılıqlı səfərləri və birgə təhsil proqramları təşkil edilir. Bu proqramlara əsasən, Azərbaycan din adamları Türkiyədə, türkiyəlilər də Azərbaycanda dini xidmətlər göstərə bilərlər.
- **İnstitusional əməkdaşlıqlar:** Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini qurumlarla Türkiyədəki əlaqədar idarələr arasında müxtəlif əməkdaşlıq müqavilələri imzalanıb. Bu müqavilələrə dini tədqiqat işləri, nəşrlərin paylaşılması, birgə simpozium və konfransların təşkili daxildir. Türkiyənin dəstəyi ilə Bakıda çoxlu məscidlər, dini təhsil ocaqları tikilib.

Bu əməkdaşlıqlar iki ölkə arasında tarixi və mədəni əlaqələri gücləndirməklə yanaşı, dini sahədə də ortaq platforma yaradır. Müqavilələr iki ölkənin İslam dünyasında ortaq baxışını genişləndirir və əməkdaşlıq potensialını artırır.

1.3. Qarabağ Zəfəri və Şuşa Bəyannaməsi

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Birinci Dünya Müharibəsi dövründən gəlir. Regionun böyük hissəsi Ermənistanın de-fakto dəstəklədiyi "Dağlıq Qarabağ Respublikası" tərəfindən idarə olunsa da, bölgə hüquqi baxımdan Azərbaycanın bir hissəsidir.

Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Yuxarı Qarabağa köçürülmüş ermənilərin məskunlaşması ilə Azərbaycan ərazisində süni olaraq erməni rayonu yaradılmış və ora Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti adı verilmişdi. Sovet İttifaqının süqutu zamanı Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi cəhdləri regionda münaqişələrə səbəb oldu və bu qarşıdurmalar tezliklə müharibəyə çevrildi. Ermənistan Qarabağı və ətraf rayonları işğal edərək 30 il ərzində həm Azərbaycan əsgərlərinə, həm də mülki insanlara hücumlar və zülmlər etdi.

Getdikcə artan və dözülməz hala gələn hücumlar nəticəsində 2020-ci il sentyabrın 27-də Azərbaycan ordusu prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə (II Qarabağ Müharibəsi – 27.09.2020 – 10.11.2020) əks hücuma keçildi. Qısa müddətdə Vətən müharibəsinə çevrilən və 44 gün davam edən əməliyyat Azərbaycan ordusunun 5 şəhər, 4 qəsəbə və 286 kəndi işğaldan azad etməsi ilə nəticələndi. Müharibədə Azərbaycan ordusu 2908 şəhid verdi, 94 mülki vətəndaş həyatını itirdi.

2020-ci il noyabrın 8-də Azərbaycan ordusu Qarabağın simvolu olan Şuşanı azad etdi, Ermənistan tam məğlubiyyətə uğradı. Bundan

sonra 2020-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında müharibəyə son qoyan üçlü bəyannamə imzalandı. Bəyannaməyə uyğun olaraq Ermənistan ordusu Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonlarını tərk etməli oldu. Zəfər Bayramı elan edilən 10 noyabr tarixi Mustafa Kamal Atatürkün vəfatının ildönümünə təsadüf etdiyindən Şuşanın işğaldan azad edildiyi gün 8 noyabr tarixinə dəyişdirildi.

Başda Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan olmaqla bütün Türkiyə dövlət rəsmiləri müharibə başlayandan Azərbaycanın tərəfində olduqlarını bəyan etdilər. Türkiyə beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycana siyasi dəstəyini açıq bildirdi, xarici nümayəndələri vasitəsilə və Azərbaycan diplomatları ilə koordinasiyada Azərbaycanın əsaslandırılmış tezislərini söylədi, Azərbaycanın təmsilçiliyinin olmadığı ölkələrdə Türkiyənin nümayəndələri bu kontekstdə təşəbbüslər irəli sürdülər.

Türkiyə 44 günlük müharibə dövründə üzv olduğu beynəlxalq qurumlarda, xüsusilə NATO və başqa diplomatik platformalarda Azərbaycanın haqlı olduğunu hər fürsətdə dilə gətirdi. Bununla da Ermənistanın qanunsuz iddiaları ilə Azərbaycanla bağlı qəbul edilə biləcək neqativ qərarların və digər dövlətlərin manipulyasiyasının önünə keçildi. Türkiyənin həm siyasi, həm də hərbi sahədə effektiv dəstəyi Azərbaycanın beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında müsbət imicinin formalaşmasına və onun əleyhinə atılacaq addımların önünün alınmasına böyük töhfə verdi. Azərbaycanın Qarabağ zəfərinə aparan prosesdə Türkiyə rabitə və media sahəsində də müvafiq qurumlar vasitəsilə güclü dəstəyini göstərdi.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında hərbi əməkdaşlıq Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə başlayıb. Son hərbi əməkdaşlığın hüquqi əsasını 2010-cu ildə imzalanmış Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Sazişi təşkil edir.

Türkiyənin Azərbaycana verdiyi hərbi dəstək, xüsusən də Türkiyə müdafiə sənayesi tərəfindən istehsal edilən pilotsuz uçuş aparatı - PUA (İHA) və silahlı PUA-lar (SİHA) İkinci Qarabağ Müharibəsinin qələbə ilə başa çatmasında həlledici rol oynadı. Azərbaycanın 44 günlük müharibədə əldə etdiyi nailiyyətlərində Azərbaycan ordusunun cəbhədə PUA-lardan səmərəli istifadə etməsi oldu.

Azərbaycanın Qarabağ Zəfəri

Azərbaycan ordusu Qarabağ və ətrafını Ermənistan işğalından əsgərlərinin qəhrəmanlıqları və silahlı PUA (SİHA) kimi qabaqcıl teknologiya ilə 44 gün içində geri qaytarmağa müvəffəq oldu, qələbə qazandı

27 SENTYABR
10 NOYABR 2020

5 ŞƏHƏR

4 QƏSƏBƏ

286 KƏND
işğaldan qurtarıldı

2 MİN 908
şəhid

94 mülki vətəndaş həyatını itirdi

27 SENTYABR 2020
Ermənistan Azərbaycan mövqelərinə və mülki vətəndaşların yaşayış yerlərinə atəş açdı

Azərbaycan bütün cəphə boyu əks-hücuma başladı

28 SENTYABR
Ölkədə qismi səfərbərlik elan edildi

3 OKTYABR
Tərtər rayonunun Suqovuşan qəsəbəsi işğaldan qurtarıldı

4 OKTYABR
27 il işğal altında qalmış Cəbrayıl şəhəri işğaldan azad edildi

10 OKTYABR
Humanitar məqsədli keçiddə atəşkəs təmin olundu

11-17 OKTYABR
Ermənistanın Gəncəyə hücumunda 25 mülki vətəndaş həyatını itirdi. 17 oktyabrda Füzuli işğaldan qurtarıldı.

18 OKTYABR
Humanitar məqsədlər üçün yeni müvəqqəti keçiddə atəşkəs elan edildi, ancaq Ermənistan atəşkəsə uymadı

20-25 OKTYABR
Oktyabrın 20-də Zəngilan, 25-ində Qubadlı işğaldan qurtarıldı

26 OKTYABR
ABŞ-ın təşəbbüsüylə müvəqqəti atəşkəs imzalandı, amma Ermənistan atəşkəsi yenə pozdu

27-28 OKTYABR
Ermənistanın Bərdəyə etdiyi hücumlarda 26 mülki vətəndaş həyatını itirdi

8 NOYABR
Şuşa işğaldan qurtarıldı

10 NOYABR
Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında bəyanat imzalandı, bununla Ermənistan məğlubiyyətini qəbul etdi

20 NOYABR
Azərbaycan ordusu 27 ildir işğal altında qalan Ağdama girdi

25 NOYABR
Kəlbəcər Azərbaycana qaytarıldı

30 NOYABR
Erməni qüvvələri Laçından çıxdı

2023
Azərbaycan 19 sentyabrda antiterror əməliyyatı təşkil edərək Qarabağda hakimiyyətini tam bərqərar etdi

QARABAĞ ZƏFƏRİNİN 3-CÜ İLİNDƏ BAKIDA YAYLIM ATƏŞLƏRİ ATILDI

İkinci Qarabağ Müharibəsində məğlub olan Ermənistan Azərbaycandan ordusunun yalnız bir hissəsini çıxarmış, böyük hissəsini çoxlu sayda silah-sursatla Qarabağda olan qeyri-qanuni qondarma erməni rejiminə buraxmışdı.

Ermənistanın ordularının geri çəkilməsini 3 il gözləyən və müsbət nəticə əldə etməyən Azərbaycan rəhbərliyi 2023-cü il sentyabrın 19-da Qarabağda konstitusiya quruluşunu bərpa etmək üçün təxminən 24 saat davam edən "antiterror əməliyyatı"na başladı. Bu zaman Ermənistan silahlı qüvvələri və Qarabağdakı qanunsuz birləşmələri silahlarını Azərbaycan ordusuna təhvil verərək geri çəkildi. Prezident İlham Əliyevin təbirincə desək, "Azərbaycan öz suverenliyini Qarabağda tam bərqərar etdi".

TÜRKİYƏ PREZİDENTİ R.T.ƏRDOĞAN İLƏ AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ İ.ƏLİYEVİN ŞUŞA BƏYANNAMƏSİNİ İMZALAMASI, 15 İYUN 2021

Şuşa Bəyannaməsi

Şuşa Bəyannaməsinin bütöv adı Türkiyə Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında Müttəfiqlik Münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsidir.

Şuşa Bəyannaməsi - Azərbaycan və Türkiyə arasında 2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycanın Şuşa şəhərində hər iki ölkənin prezidentləri tərəfindən imzalanmış birgə bəyannamədir. Türkiyə Böyük Millət Məclisi 2022-ci il fevralın 3-də Şuşa Bəyannaməsini təsdiq edən qanunu qəbul etdi.

Bəyannamədə Azərbaycanın və türk dünyasının mədəniyyət beşiyi olan Şuşada görüşlərin keçirilməsinin tarixi əhəmiyyəti, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürk və Azərbaycanın mərhum prezidenti Heydər Əliyevin sözləri xüsusi qeyd edildi.

İlham Əliyev “Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir” və “Bir millət, iki dövlət” sözlərinin əhəmiyyətini vurğuladı.

Bəyannamədə diqqət çəkən mövzular arasında Moderasiyada Əməkdaşlıq, Müdafiə Sənayesi üzrə Beynəlxalq Bazarda Əməkdaşlıq, Energetikada Cənub Qaz Dəhlizi yer alır.

Bəyannamənin bəzi maddələri bunlardır:

- Azərbaycan Ermənistanın 30 ildir davam edən hücumuna son qoyulması, işğal olunmuş torpaqların azad edilməsi və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsində Türkiyə Respublikasının mənəvi və siyasi dəstəyini yüksək qiymətləndirir. Tərəflər Qafqaz regionunda sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyat və nəqliyyat sahəsində bütün əlaqələrin bərpası, eləcə də region dövlətləri arasında münasibətlərin normallaşdırılması və uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi istiqamətində səylərini davam etdirəcəklər. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikası Naxçıvan Muxtar Respublikasının xüsusi coğrafi mövqeyi nəzərə alınacaqdır.

- Tərəflər Türkiyənin işğaldan azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarında Türkiyə-Rusiya Birgə Mərkəzinin fəaliyyətinə verdiyi töhfələrin regionda sülh, sabitlik və rifahın təmin edilməsində mühüm rol oynadığını vurğulayırlar.

- Tərəflər xarici siyasət sahəsində koordinasiyanın və müntəzəm ikitərəfli siyasi məsləhətləşmələrin vacibliyini bildirir və bu istiqamətdə Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurası çərçivəsində fəaliyyətin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edirlər.

- Tərəflər qarşılıqlı maraq doğuran aktual beynəlxalq məsələlərdə həmrəylik və qarşılıqlı dəstək nümayiş etdirərək yaxın və ya üst-üstə düşən mövqelərə əsaslanan ikitərəfli əməkdaşlığı dərinləşdirəcək, beynəlxalq və regional təşkilatlar, o cümlədən BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDK) və İƏT-də bir-birinə qarşılıqlı dəstək verəcəklər.

- Tərəflər müdafiə qabiliyyətinin və hərbi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi istiqamətində personal mübadiləsi, birgə hərbi

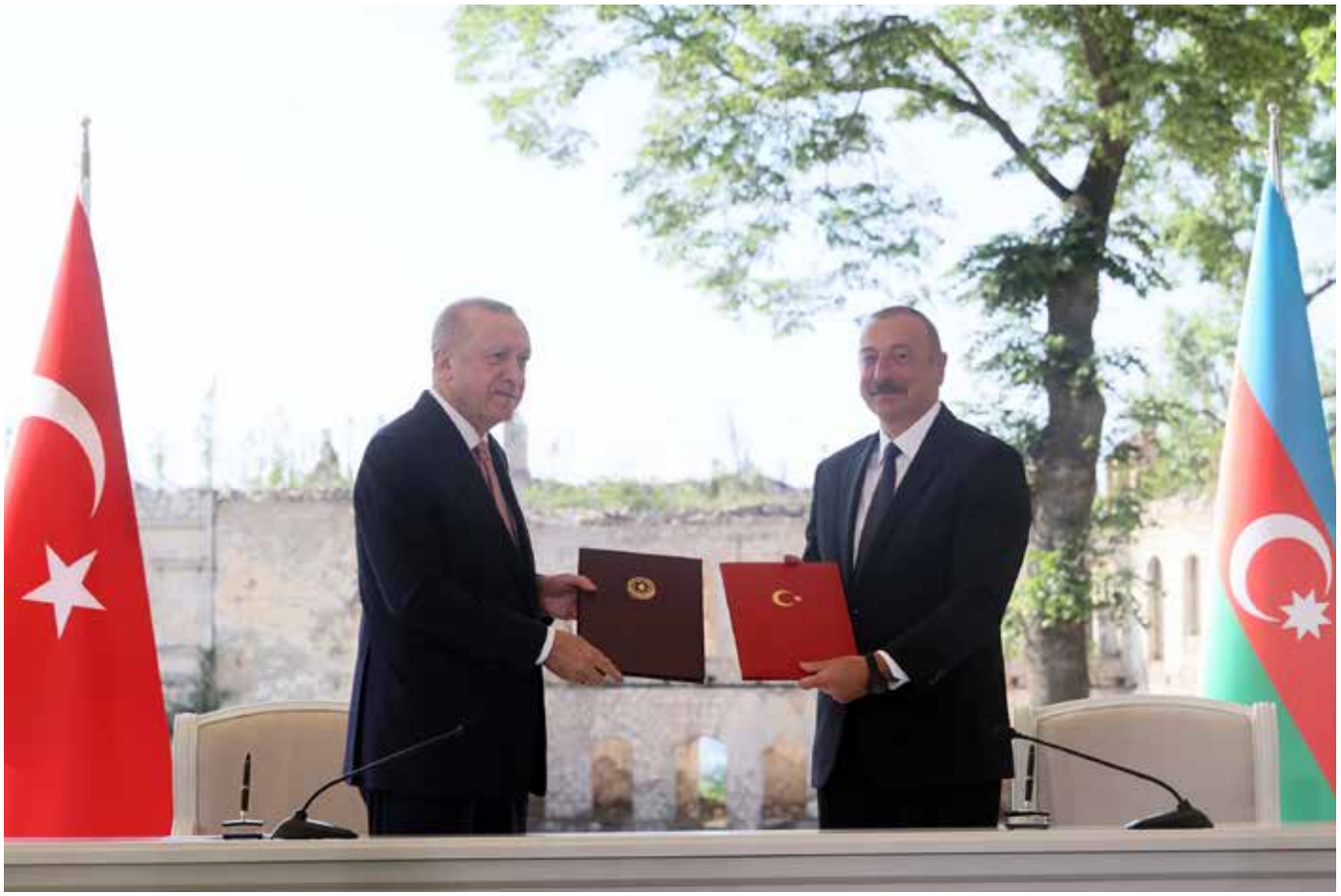

PREZİDENT ƏRDOĞAN VƏ AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ ƏLİYEV
ŞUŞA BƏYANƏMASINI İMZALAMALARI, 15 İYUN 2021

manevr və təlimlərin təşkili, iki ölkənin silahlı qüvvələrinin qarşılıqlı fəaliyyət qabiliyyətinin artırılması, müasir texnologiyalara əsaslanan silah və sursatların idarə olunması sahəsində sıx əməkdaşlıq və bu məqsədlə səlahiyyətli qurum və təşkilatların fəaliyyətinin əlaqələndirililməsini təşviq edəcəklər. Türkiyə və Azərbaycan digər dost dövlətlərin orduları ilə birgə hərbi təlimlərin təşkilinə də dəstək verəcəklər.

—» Tərəflər bildirirlər ki, iki dövlət arasında onların maraqlarına uyğun inkişaf edən hərbi-siyasi əməkdaşlıq üçüncü dövlətlərə qarşı deyil.

—» Tərəflər ölkələrinin təbliği və milli maraqlarının müdafiəsi ilə bağlı tarixi faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında di-

aspor fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və qarşılıqlı dəstəyi təşviq edəcəklər.

—» Tərəflər lazımi dövlət dəstəyi göstərməklə öz xalqları arasında humanitar, sosial təminat, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, gənclər və idman sahələrində ümumi dəyərlərə əsaslanan sıx əlaqələri daha da inkişaf etdirəcək və dərinləşdirəcəklər. Bu məqsədlə iki ölkənin müvafiq qurumları tərəfindən birgə davamlı tədbirlər həyata keçiriləcək.

1.4. Ortaq Media Platforması

Türkiyə-Azərbaycan Ortaq Media Platforması 2020-ci il dekabrın 10-da Türkiyə Prezident Aparatı İctimaiyyətlə Əlaqələr Departamentinin direktoru Fəxrəddin Altun və Azərbaycan Prezidentinin köməkçisi Hikmət Hacıyev tərəfindən imzalanmış "Türkiyə ilə Azərbaycan arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında" anlaşma memorandumu ilə rəsmiləşdirildi. Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin nəzarəti altında imzalanan bu anlaşma memorandumunun məqsədi iki qardaş ölkə arasında media sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və genişləndirməkdir.

22 oktyabr 2021-ci il tarixində İstanbulda keçirilən ilk toplantıda platformanın korporativ strukturlaşdırılması ilə bağlı məsələlər müzakirə edildi. Ortaq Media Platforması çərçivəsində İctimai diplomatiya, Beynəlxalq media, Strateji kommunikasiya, Təhsil, Qanunvericilik və tənzimləmə, Rəqəmsallaşma və beynəlmiləlləşmə komitələrinin yaradılması qərara alındı. Türkiyə Prezident Aparatı İctimaiyyətlə Əlaqələr Departamentinin direktoru Fəxrəddin Altun ilk yığıncaqda platformanın əhəmiyyətini bu sözlərlə ifadə etdi:

"Ölkələrimizə qarşı intensiv dezinformasiya və qara təbliğat fəaliyyəti ilə üzləşdiyimiz bir vaxtda əməkdaşlıq etmək və koordinasiyada işləmək hər zamankindən daha vacibdir. Bu birgə addımlarla gələcək nəsillərə iki dövlətin gücünü göstərəcək işlər görəcəyik. Eyni zamanda, qısa, orta və uzunmüddətli strateji media kampaniyaları vasitəsilə

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN BİRGƏ MEDİA PLATFORMUNUN
İLK GÖRÜŞÜ

ölkələrimizin birliyini, dövlətlərimizin gücünü dünya ictimaiyyətinə izah edəcəyik. Ortaq Media Platforması və razılaşdığımız altı komitə köklü əlaqələrimizi gücləndirərək ədalətli mübarizəmizin geniş kütlələrə səmərəli şəkildə çatdırılmasına töhfə verəcək."

Azərbaycan Prezidentinin köməkçisi Hikmət Hacıyev platformanın Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri üçün əhəmiyyətini vurğulayıb:

"Bu gün liderlərimizin sayəsində Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri o səviyyəyə yüksəlib ki, onu saxlamaq, daha da irəli aparmaq və yüz illər boyu gələcək nəsillərin də eyni hissləri yaşamasını təmin etmək bizim tarixi borcumuzdur. Liderlərimizin nümayiş etdirdiyi iradə və qətiyyətlə iki ölkənin qardaşlığının və strateji müttəfiqliyinin mühüm xətlərindən birinə çevrilən Ortaq Media Platformamız korporativ strukturlaşmasını tamamlayaraq effektivliyini daha da artıracaq".

Türkiyə-Azərbaycan Birgə Media Platforması iki ölkənin strateji məqsədlərinə çatması üçün media sahəsində hərtərəfli əməkdaşlığın ilk addımıdır. Platforma daxilində yaradılan komitələrin apardığı işlər ilə rəqəmsallaşmadan dezinformasiya ilə mübarizəyə qədər bir çox mövzuda hər iki ölkə üçün faydalı nəticələr əldə olunacaq.

2.

FƏSİL

BƏŞƏRİYYƏTİN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS REPREZENTATİV SİYAHISINDA ÜMUMİ MƏDƏNİ MİRASLARIMIZ

Ortaq tarix və dəyərləri paylaşan iki dövlətin birgə müraciətilə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs Reprezentativ Siyahısında da Türkiyə və Azərbaycan bir çox ümumi mədəni mirasları ilə birlikə vardır. Bu siyahı həm ümumi mədəni irsin göstəricisi, həm də qardaşlığın bütün dünyada beynəlxalq səviyyədə qəbul edilməsinə işarədir. Hazırda UNESCO-nun adıçəkilən siyahıda olan 11 ümumi irsindən birincisi 2009, hələlik sonuncusu isə 2023-cü ildə daxil edilib.

2.1. Sədəfvurma Üsulu

Sədəf sənəti - Azərbaycanın zəngin mədəni irsində dərin izlər qoymuş nəfis və təsiredici sənətdir və yüksək sənətkarlıq tələb edir. Çox böyük diqqətlə taxta səthlərə nazik sədəf parçacıqlarını işləməklə müxtəlif naxış və motivlər yaradılır. Azərbaycanda musiqi aləti, qutu, mebel və bir sıra əşyaların bəzədilməsində geniş istifadə olunan sədəf sənətkarlığı səbr, məharət və estetikanı əks etdirir. Ölkənin zəngin sənətkarlıq ənənəsi bu gün sədəf sənətinin mənimsənilməsində mühüm amildir. Azərbaycanda sənətin bu qolu həm tarixi əsərlərdə, həm də müasir dizaynlarda istifadə olunub və mədəni irsin mühüm tərkib hissəsinə çevrilib. Sədəfin təbii parıltısı və göz oxşayan açıq rəngi ağacın təbii teksturası ilə birləşərək unikal əsərlər yaranmasına səbəb olur. Bu sənət Azərbaycan mədəniyyətində zəriflik, incəlik və yüksək sənətkarlıq rəmzi kimi böyük dəyərə malikdir. Mədəni irsin qorunub saxlanılmalı bir parçası olan sədəf sənəti Türkiyə və Azərbaycanın birgə müraciətilə 2023-cü ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına qəbul edilib.

2.2.
Ənənəvi Balaban/ Mey Sənətkarlığı və İfa Sənəti

2023-cü ildə Türkiyə və Azərbaycanın birgə qovluğunda UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilmiş ənənəvi balaban/mey sənətkarlığı və ifaçılıq sənəti Azərbaycan və Türkiyənin mədəni-bədii irsində xüsusi yer tutur. Balaban Azərbaycanın ürəyindən qopan nəfəsli musiqi alətidir. Dərin və rezonanslı səsilə əsrlər boyudur bu diyarın duyğularını ifadə edir. Ustalar ağacın seçilməsindən tutmuş formalaşdırmaya və son tənzimləməyə qədər hər mərhələdə balabanı vasvasılıqla düzəldirlər. Bu proses səbr, təcrübə və yüksək səviyyədə bədii toxunuş tələb edir. Balaban ifası - musiqiçinin nəfəs nəzarətini və hər bir ustaya xas barmaq texnikasını birləşdirən bədii tamaşadır. Melodiya və ornamentlərin zənginliyi alət ifaçısının ustalığı ilə canlanır. Azərbaycanda balaban toydan bayramlara, kədərli mərasimlərdən əyləncəli tədbirlərə qədər bütün növ ictimai tədbirlərin əvəzsiz musiqi alətidir. Cəmiyyətin tarixini, ənənələrini və emosional dərinliyini əks etdirir. Azərbaycanın ruhunu dinləyənlərin qəlbinə dolduran, keçmişlə gələcəyi birləşdirən balabanın səsi Azərbaycanın zəngin mədəni parçası və köklü tarixi irsini hər notda yaşadan körpüsüdür.

2.3. İftar/Eftari/İftor və Sosial-Mədəni Ənənələr

İftar - Ramazan ayında müsəlmanların oruç gününün sonunda axşam (məğrib) azanı ilə açdıqları vaxta verilən addır. Bu müqəddəs və mənəvi zaman dilimi həmişə Allaha şükür və dua ilə başlayır. İftar həmin gün üçün orucluğun imsak vaxtına qədər bitdiyi, eyni zamanda, paylaşma və qonaqpərvərlik ənənəsinin yaşandığı müqəddəs bir vaxtdır. Bütün İslam dünyasında olduğu kimi, Azərbaycanda da iftar Ramazan ayının ruhunu dərindən yaşadan mühüm ənənədir. Ailələr və camaat zəngin iftar süfrələrində bir araya gəlir. Bütün İslam aləmində olduğu kimi, Azərbaycanda da iftar yeməyi həmişə süfrələrdəki xurma və su ilə açılır. Süfrələr və iftar çadırları ənənəvi yeməklərlə qurulur.

Azərbaycanda iftar saatları dini və mədəni sərvətlərin bir araya gəldiyi, qardaşlıq hissinin gücləndiyi, cəmiyyətin birliyini, paylaşma və həmrəylik ruhunu gözəl şəkildə əks etdirdiyi vaxtlardır. Azərbaycan, Türkiyə, İran, Tacikistan və Özbəkistanın birgə müraciətindən sonra iftar və onun sosial-mədəni ənənələri 2023-cü ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

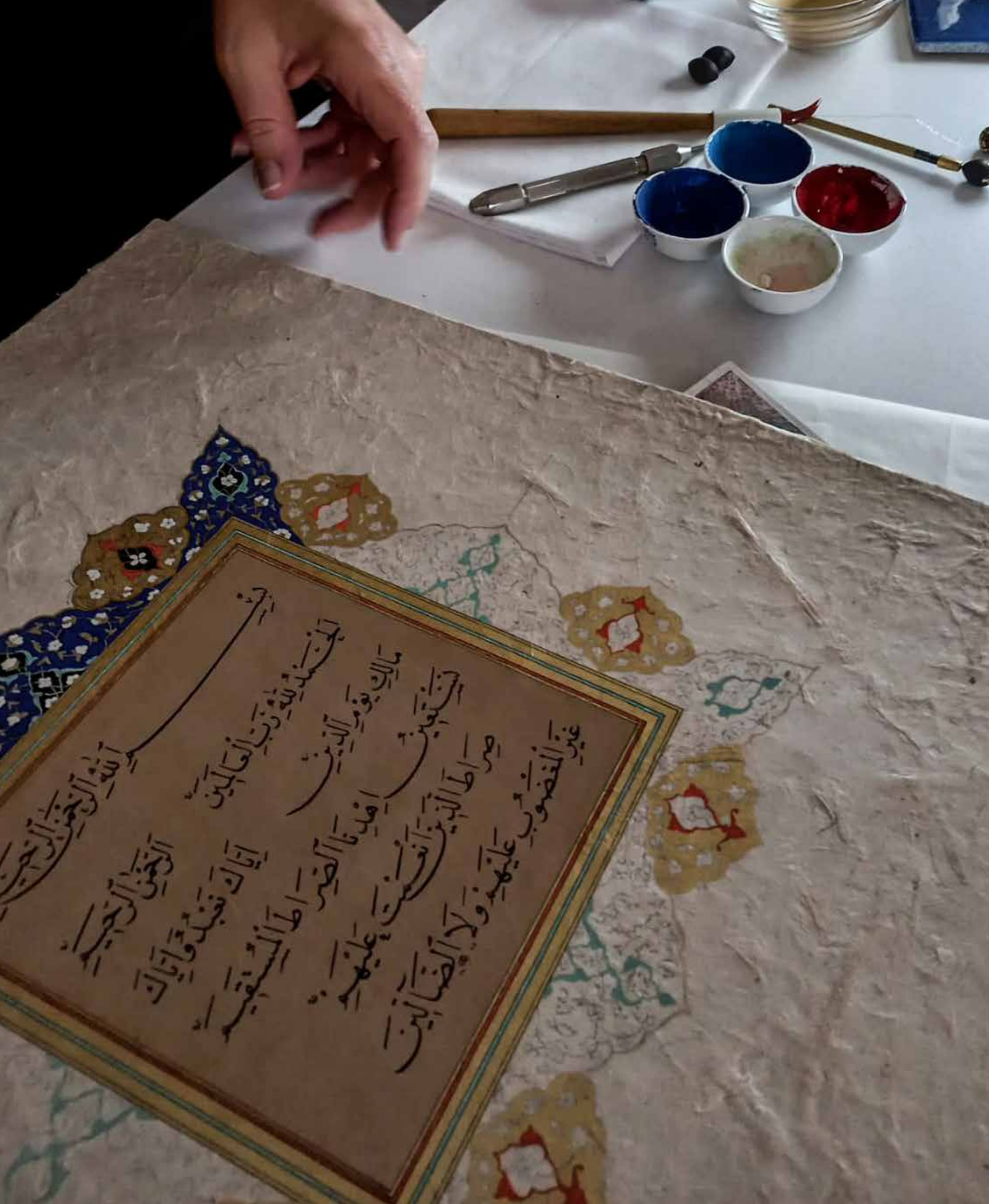

2.4. Təzhib/Tazhib/ Zarhalkori/ Tezhip/ Naqqoshlik sənəti

Təzhib İslamdan sonrakı ənənəvi dekorativ sənətlərdən biridir və İslamın estetik və simvolik dəyərlərini əks etdirir. Ərəbcə “zeheb” (qızıl) sözünün kökündən götürülülən təzhib “qızıl” və ya “qızılla bəzəmək” deməkdir. Kitab bəzəkləri ilə yanaşı, xəttatlıq lövhələri, fərman, mürakka və digər qiymətli sənədlərin bəzədilməsində istifadə olunub.

Azərbaycanda da təzhib - ümumislam incəsənətinin əksi kimi inkişaf edib, özünəməxsus xüsusiyyətlər daşıyıb, zəngin mədəni irsi əks etdirir və böyük estetik dəyərə malik sənət sahəsidir. Tarix boyu müxtəlif mədəni təsirlərlə formalaşan bu sənət qolu bu gün də öz canlılığını qoruyub saxlayır və yeni nəsillər tərəfindən öyrənilib tətbiq edilir, həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə böyük maraq, sevgi və hörmətlə qəbul olunur. Təzhib Azərbaycan, Türkiyə, İran İslam Respublikası, Tacikistan və Özbəkistanın birgə müraciətilə 2023-cü ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

2.5.
Molla Nəsrəddin/ Nasreddin Hoca/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr - Lətifə Söyləmə Ənənəsi

Zarafatcıl və hazırcavab şəxsiyyəti ilə tanınan müdrik insan Molla Nəsrəddin (Nasrettin Hoca) 1208-ci ildə Türkiyənin Akşehir rayonunun Horta kəndində anadan olub, Sivrihisar mədrəsəsində təhsil alıb, doğulduğu yerdə mollalıq, həm də hakimlik edib. 1284-cü ildə ömrünün çox hissəsini keçirdiyi Akşehirdə dünyasını dəyişib.

Molla Nəsrəddin daha çox zarafatları ilə tanınır, lətifələri bu gün də söylənilir, dildən-dilə keçir. Deyilənə görə, Molla Nəsrəddin dünyaya gələrkən belə ağlamayıb, əksinə, gülüb. Zarafatlarındakı hazırcavab sözləri əvvəlcə sizi güldürür, sonra düşündürür. Molla Nəsrəddin mədəniyyət və incəsənətdə mühüm bir simvoldur. Onun haqqında bildiyimiz ən qədim əsər 1775-1782-ci illər arasında yazıldığı güman edilən "Molla Nəsrəddinin mənsəbi"dir. Sonralar haqqında çoxlu tamaşalar qoyulub, filmlər çəkilib.

1996-cı il UNESCO tərəfindən Molla Nəsrəddin İli qeyd olunub. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistanın birgə qovluq-müraciətindən sonra 2022-ci ildə Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

2.6.
İpəkçilik və Toxuculuq Üçün Ənənəvi İpək İstehsalı

İpəkçilik bəşər tarixində ən qədim və qiymətli kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərindən biridir. Tut yarpaqları üzərində ipək qurdlarını bəsləmək, baramaları sapa ayırmaq, ipək parça istehsal etmək əsrlərdən bu günümüzə gəlib. İpək təbii parıltısı və yumşaqlığı ilə dəbdəbəli geyimlərdə və ev tekstilində xüsusilə seçilir. Azərbaycanda ipəkçilik, xüsusilə Şəki və Gəncə bölgələrində böyük əhəmiyyət kəsb edib və yayılıb. Ölkənin strateji İpək Yolu üzərində yerləşməsi ona tarix boyu ipək ticarətinin mərkəzinə çevrilməsinə imkan verib. Şəkidəki ipək fabriklərində ənənəvi üsullarla ipək istehsalı bu gün də davam etdirilir. Azərbaycanın iqtisadi inkişafına töhfə verməklə yanaşı, həm də onun zəngin mədəni irsini qoruyan ipək istehsalı xalqın mədəni kimliyinin mühüm bir tərkib hissəsidir. “Toxuculuq və ipəkçilik üçün ənənəvi ipək istehsalı” Türkiyə və Azərbaycan, eləcə də İran, Əfqanıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistanla birgə təqdim edilmiş müraciətlə 2022-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

2.7.
Çay Mədəniyyəti: Kimlik, Qonaqpərvərlik və Sosial Qarşılıqlı Əlaqənin Simvolu

Bir çox cəmiyyətlərdə mühüm yer tutan çay mədəniyyəti tarix boyu sosial qarşılıqlı əlaqə, qonaqpərvərlik və mədəni kimliyin ayrılmaz hissəsi kimi inkişaf edib. Çay müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif üsullarla hazırlanır və təqdim olunur. Lakin onların hamısında ortaq cəhət budur ki, çay insanları bir araya gətirən, əlaqələri gücləndirən bir ənənədir.

Azərbaycanda isə çay sosial həyatın mərkəzindədir. Günün istənilən vaxtı içilə bilən çay ailə üzvlərini, dostları və qonaqları bir araya gətirən bir ritualdır. Azərbaycanda çay ənənəvi stəkan və fincanlarda yanında müxtəlif şirniyyat - konfet, mürəbbə və çərəzlərlə verilir. Bu nemətlər çox zövqlə hazırlanır, düzülür və qonaqlarla şirin söhbət zamanı hər evdə vardır. Ev sahibləri öz hörmət və sevgilərini göstərmək üçün qonaqlarını çay dəstgahı ilə qarşılayırlar. Çayla verilən delikateslər söhbətlərin şirin şəkildə sürməsini təmin edir. Yəni çay sadəcə içki deyil, həm də mədəni bağ, paylaşma vasitəsi və cəmiyyətin sosial quruluşunu formalaşdıran mühüm elementdir. Ona görə də çay mədəniyyəti Azərbaycanda gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsi kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türkiyə və Azərbaycan üçün kimlik, qonaqpərvərlik və sosial qarşılıqlı əlaqə simvolu olan çay 2022-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

2.8.
Miniatür Sənəti

Bir növ tarixi sənəd olan miniatür kiçik ölçülü, çox incə işlənmiş rəsm növləri üçün istifadə edilən bir termindir. Hazırlandığı dövrün həyat tərzi, ritualları və geyimləri haqqında öyrənmək baxımından çox vacibdir. Miniatür sənəti əfsanələrin, rəvayətlərin, məlumatların və ya hadisələrin təsviridir. Bu sənətlə məşğul olanlara miniatür rəssamları deyilir.

Azərbaycan, Türkiyə, İran və Özbəkistanın birgə müraciəti ilə miniatür sənəti 2020-ci ildə UNESCO tərəfindən Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

2.9.
Dədə Qorqud - Korkut Ata İrsi: Dastanlar və Musiqi

Dədə Qorqud - Oğuz türklərinin qədim dastanlarında çöl həyatının adət və ənənələrini bilən və qoruyub-saxlayan əfsanəvi bir müdrikdir. Bütün dünyada türklüyün ən mühüm simvollarından biridir. Oğuzların İslamı qəbul etməsindən əvvəlki dövrdə yaşayan Dədə Qorqud obrazı 2018-ci ildə Türkiyə, Azərbaycan və Qazaxıstanın UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib. "Dədə Qorqud"un adını daşıyan Korkut Ata Film Festivalı 2021-ci ildən Türksoy tərəfindən təşkil olunur.

Bir rəvayətə görə, Dədə Qorqud div qızdan dünyaya gəlib, 295 il yaşayıb, Oğuz sülaləsinin 9-cu hökmdarı və ondan sonrakı üç oğuz hökmdarının müşaviri vəzifəsində çalışıb. Din adamlarının dediklərinə görə, Hz. Məhəmmədin dövründə müsəlman olub.

Dədə Qorqudun məzarının Azərbaycanda olduğu, lakin yerinin tapılmadığı bildirilir. Övliya Çələbi "Səyahətnamə"sində 1647-ci ildə Dəmirqapıda Dədə Qorquda aid bir ziyarətgaha rast gəldiyini yazıb.

Dədə Qorqud türk boylarının tarixini yaxşı bilən, xalqın bütün problemlərini ənənəvi və tərbiyəvi yolla həll edən, yol göstərən, açıq qəlbli uzaqgörən bir şəxsiyyət, ozan (xalq şairi) və şaman olub. Onun Allah tərəfindən seçilmiş bir insan olduğu yazılır.

2.10.
İncə Çörək Bişirmək və Paylaşmaq Ənənəsi: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka

Nazik çörəyin hazırlanması və paylaşılması ənənəsi bir çox mədəniyyətdə mühüm yer tutur. Azərbaycanda xüsusilə kənd yerlərində sosial əlaqələri gücləndirən bu ənənə yoğrulan xəmiri oxlovla nazik şəkildə açmaq, bişirmək və paylaşmaqdan ibarətdir. Kənd yerlərində qonşular, ailə üzvləri toplaşaraq nazik çörək bişirirlər ki, bu, həmrəylik ruhunu gücləndirən bir ənənədir. Ənənəvi təndir və sac sobalarında bişirilən çörəklər gündəlik yeməklərdə, toy, ad günü, cənazə, bayram və ibadət kimi mərasimlərdə istehlak edilir. Toy məclislərində bu çörəklər gəlinin çiyni, ya başı üzərində xırdalanaraq evlənən gənclərə firavanlıq və xoşbəxtlik arzu olunur.

Azərbaycanda ictimai həmrəylik və birlik rəmzi olan bu çörəklərin hazırlanmasında istifadə olunan məmulat və texnika qiymətli mədəni irsi təmsil edir. Bu proses sadəcə yemək hazırlamaq ritualı deyil, mədəni kimliyi qoruyub saxlamaq və yaşatmaq baxımından böyük məna daşıyır. Azərbaycanda nazik çörəyin hazırlanması və bölüşdürülməsi ictimai əlaqələrin möhkəmlənməsinə töhfə verən və ənənəvi dəyərləri qoruyan mədəni fəaliyyət kimi bugün də davam edir. “Nazik çörək bişirmə və paylaşma mədəniyyəti: lavaş, katırma, jupka, yufka” 2016-cı ildə Azərbaycan, İran, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə adından UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına çoxmillətli nominasiya şəklində daxil olunub.

2.11. Novruz

Novruz Göy türklərin Ergenekondan çıxışı və yazın gəlişi kimi 3 min ildir keçirilir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası 2010-cu il martın 21-ni Beynəlxalq Novruz Günü elan edib. Dünya Mənəvi Mədəni İrsi Siyahısına daxil olan Novruz Bayramı Azərbaycan və Türkiyədə böyük həyəcan və sevinclə qeyd edilir.

Novruz "yeni" və "gün" mənasını verən sözlərin birləşməsindən əmələ gəlib. 20, ya 21 martda gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi gün - havaların isinməyə, qarların əriməyə, torpaqların yaşıllaşmağa, ağaçların çiçək açmağa, quşların yuvalarına qayıtmağa başladığı ilk gündür.

Novruz şənlikləri həm də nəsillər boyu ictimai ünsiyyətin gözəlliyinin göstəricisi olub. Bu bayram təmizlikdən başlanır. Evlər, küçələr təmizlənir, yeni paltarlar geyilir, çərpələng uçurulur, yumurtalar boyanır, döyüşdürülür, odun ətrafına toplaşılır, üzərindən atılır, arzular edilir, niyyət tutulur, süfrələr açılır, bayramlaşılır.

Novruz çoxmillətli nominasiya kimi Azərbaycan, Özbəkistan, Hindistan, Qırğızıstan, Pakistan və Türkiyənin birgə müraciəti ilə 2009-cu ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib, 2016-cı ildə isə Əfqanıstan, İraq, Qazaxıstan, Tacikistan və Türkmənistanın qovluğa əlavə edilməsi ilə genişlənib.

3.

FƏSİL

UNESCO-NUN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS SİYAHISINDA AZƏRBAYCAN

3.1. UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi üzrə Reprezentativ Siyahısında Azərbaycan

UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi üzrə Reprezentativ Siyahısına Türkiyə və Azərbaycanın birgə müraciət yolu ilə düşən nümunələrlə yanaşı, təkcə Azərbaycan adına qeyd edilən örnəklər də var.

3.1.1. Pəhləvanlıq: Ənənəvi Zorxana Oyunları, İdman və Güləş

Zorxana - ağır idman məşğələləri və yarışlarının keçirildiyi yer - güc evidir. Pəhləvanlar səkkiz, ya altı küncdən ibarət bina və ya açıq meydanlarda musiqi, nağara və şeirlərin müşayiəti ilə qılınc, yay və qalxana bənzər xüsusi ağır alətlərdən istifadə edərək ritual hərəkətlər yerinə yetirir və sonra güləşirlər. Zamanla bir meydan teatrına çevrilən pəhləvanlıq Novruz mərasimlərində bir şou-tamaşa kimi təqdim olunur. Azərbaycan xalq mədəniyyətində pəhləvanlıq sonsuz qüdrət simvolu sayılır. Camaatın gözündə pəhləvanlar yenilməz şəxsiyyətlər kimi görünüb həmişə. Pəhləvanlıq 2022-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.1.2. Nar Bayramı: Ənənəvi Nar Festivalı və Mədəniyyəti

Çoxlu növləri olduğu üçün Azərbaycan həm də “nar ölkəsi” kimi tanınır. İlk dəfə 2006-cı il noyabrın 3-də Göyçay şəhərində keçirilən və hər il payızda təkrarlanan Nar Bayramı ölkənin mühüm mədəniyyət festivalıdır. Azərbaycan musiqiləri və rəqslərinin müşayiəti ilə keçirilən nar bayramında müxtəlif xalq tamaşaları nümayiş etdirilir. Bayram yarmarkasında nar növlərindən şərbət, mürəbbə, xörəklər və s. təqdim olunur. Festival zamanı dəmirçi və dulusçu kimi sənətkarların çıxışları ilə yanaşı konsertlər də keçirilir. Tamaşaçı və iştirakçıların sayının ildən-ilə artdığı festivalda narların təmizlənməsi, şirəsinin sıxılması və s. kimi yarışlar təşkil olunur. Azərbaycanın ənənəvi Nar Bayramı - Nar Festivalı 2020-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.1.3. Simli Musiqi Aləti Kamança Düzəltmə və Çalma Sənəti

“Kamançeh” sözü fars dilində “simli alət” deməkdir. Kamança Qafqaz regionunda geniş yayılmış ənənəvi musiqi alətidir. Azərbaycan xalq musiqisinin ifasında aparıcı rolu olan kamança milli alət kimi XIX əsrin ikinci yarısından sonra geniş vüsət alıb. 2017-ci ildə Azərbaycan və İranın birgə müraciəti ilə “Simli musiqi aləti kamança düzəltmə və çalma sənəti” UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.1.4. Dolma Hazırlanması və Paylaşılması Ənənəsi Mədəni Kimliyin Göstəricisi Kimi

2017-ci il dekabrın 7-dən UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilmiş dolma yeməyi Azərbaycan etnik mətbəxinin, bolluğun simvollarından biridir. Türk mənşəli Azərbaycan mətbəxində 30-dan çox çeşidi olan dolma ən qədim və milli yeməkdir. Adını hazırlıq ənənəsi olan "doldurma" hərəkətinin qısaldılmış variantından alıb. Mədəni özünəməxsusluğun göstəricisi olan dolma mövsümdən asılı olaraq üzüm və heyva kimi müxtəlif bitki yarpaqlarının qiymə ət, soğan, düyü, keşniş, nanə və bir sıra konkret tərəvəzlərə doldurulması və hazırlandıqdan sonra süfrəyə qoyulub paylaşılması prosesini əhatə edən adət və bacarıqlar toplusudur.

Milli-ənənəvi yemək olan dolma Azərbaycan Respublikasının hər bir bölgəsində hazırlanır, toy və şadlıq mərasimləri kimi xüsusi günlərdə və məclislərdə verilir. Bolluğu, hörməti, qonaqpərvərliyi, tolerantlığı ifadə edir. Dolma Azərbaycanda etnik və dini sərhədləri aşaraq həm ailə, həm də aşbaz təhsili yolu ilə nəsildən-nəslə ötürülən və daim yaşadılan bir mətbəx ənənəsidir.

3.1.5. Lahıc Misgərlik Sənəti

Paytaxt Bakıdan təxminən 200 km. aralıda yerləşən Lahıc Azərbaycanın ənənəvi sənətkarlıq mərkəzlərindən biridir. Əsrlər boyu mövcud olan mis emalatxanalarında ənənəvi üsullarla hazırlanan mis əşyalar şəhərin simvoludur. Lahıc misgərliyi bu bölgədə ənənəvi mis əşyaların hazırlanması və istifadəsi təcrübəsidir. 2015-ci ildə Lahıc mis sənəti UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

Təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Qafqazda Lahıcın mis məhsullarına tələbat var. Lahıc kimliyinin də simvolu olan mis məmulatları yerli dəyərini qorumaqla yanaşı, müxtəlif sərgilərdə mühüm mükafatlar alır, dünyanın məşhur muzeylərində nümayiş olunur. Məsələn, Luvr muzeyinin "Azərbaycan əl işləri" bölməsində Lahıcda istehsal işlənmiş mis qablar var.

Misgərlik sənəti lahıclıların ailə ənənəsi olaraq babadan ataya, atadan oğula ötürülür.

Mis qazan və tavalarda bişən yeməklər sağlamlığa faydalı olduğu üçün azərbaycanlılar Lahıcın mis qablarından istifadəyə üstünlük verir. Bu ənənə yerli insanlar arasında güclü şəxsiyyət hissi və qürur yaradır.

3.1.6. Ənənəvi Kəlağayı Sənəti, Simvolizmi, Hazırlanması və Başa Bağlanması

Kəlağayı Azərbaycanın tarixi-mədəni miraslarından biridir. Kökləri Böyük İpək Yolu ənənələrinə dayanan kəlağayı sənəti Azərbaycanda Şəki və Basqalda yaşamağa davam edir. Bölgənin tarixi məkanı ona dünyanın ən qədim və məşhur yaylıqlarından biri olan ipək sənəti kəlağayı istehsalına davam etməyə imkan verir. Kəlağayı Azərbay-

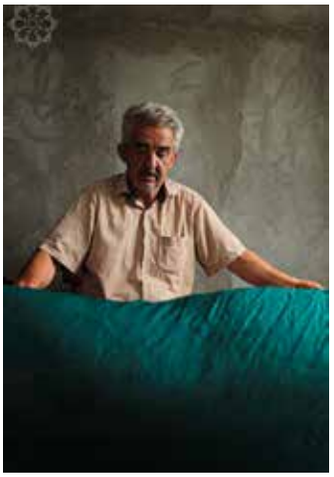

canın ənənəvi mədəniyyətində gözəllik, həya və sədaqət rəmzidir. Ənənəvi yaylıq bağlama ənənəsi mədəni kimliyin, yerli və dini tələblərin ifadəsi, ictimai harmoniya simvolu olaraq qalır. Kələğayı 2014-cü ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

Kələğayılar kompozisiya xüsusiyyətlərinə və motivlərinə görə fərqlənir. Ən çox yayılmış ornament elementi Azərbaycan memarlığında və dekorativ sənətində tez-tez üstünlük verilən buta motividir. Kələğayılara rəng və kompozisiya xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif adlar verilir. Çünki yaylığın rəngləri simvolik məna daşıyır. Toy, yas, gündəlik və ya ayrı-ayrı ictimai fəaliyyətlərlə bağlı günlərdə müxtəlif kələğayı növlərindən istifadə edilir.

Kələğayı istehsalı parça toxunma, boyama və taxta blokların bəzədilməsi kimi müxtəlif mərhələlərdən ibarətdir. Toxucular dəzgahlarda seçdikləri nazik ipək saplarla parçaları toxuyur, sonra qaynadıb qurudur, daha sonra müxtəlif rənglərə boyayıb taxta ştamplardan istifadə edərək naxışlarla bəzəyirlər.

Kələğayı sənəti ustad-şagird və ya valideyndən uşağa keçməklə bir ailə peşəsi kimi varlığını davam etdirir.

3.1.7. Tar

Tar Azərbaycan musiqisinin mühüm simli alətlərindən biridir. Şuşada doğulub boya-başa çatan tarzən Sadıqcan tərəfindən simlər əlavə edilərək dizdən yuxarıya qaldırılıb, sinədə ifa olunub və bu gün də Azərbaycan tarı bu şəkildə çalınır. Tarın ilk dəfə harada və nə vaxt meydana çıxması haqqında dəqiq məlumat olmasa da, X əsr şeirlərində "tar" sözünün qeyd olunması bu alətin yüz illərdir mövcudluğu haqqında təsəvvür yaradır. "Azərbaycanın uzun boyunlu simli musiqi aləti olan tarın düzəldilməsi və ifaçılıq sənəti" 2012-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.1.8. Ənənəvi Azərbaycan Xalçaçılıq Sənəti

Xalçaçılıq toxuculuq tarixində ən qədim sənətlərdən biridir. İbtidai dövrdə yaşayan insanlar bədənlərini qorumaq üçün heyvan dərilərindən istifadə edirdi. Sonra ağaç gövdəsi liflərilə toxumağı öyrəndilər. Toxuculuq, xalçaçılıq bir sənət kimi kənd daxmalarında yaranıb və zaman ötdükcə incəsənətin ən mühüm növlərindən birinə çevrilib.

Tarixi və regional fərqləri olan kilimlərin, xalçaların hansı tarixdə, hansı bölgədə hazırlandığını rənglərinə və boyalarına görə müəyyən etmək olur. Kilimlərin tarixi köç zamanı soyuqdan və çadırlarda yerin rütubətindən qorunmaq ehtiyacı ilə başlanıb. Dünyada aşkar olunan xalçalardan ən qədimi – bizim eradan əvvəl VI-V yüzillikdə Dağlıq Altayda arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan məşhur Pazırlık xalısıdır.

Azərbaycanın Qarabağ kilimləri və xalçaları dünya şöhrətlidir. Bunlar Osmanlı saray motivlərinin də istifadə edildiyi sənət əsərləridir. Hər rəng və naxış bir məna, bir insan hekayəsi, bir tarix hadisəsidir. Bu qiymətli sənət nümunələrinin bəziləri Azərbaycanın paytaxtı Bakıda açılan dünyanın ilk xalça muzeyində nümayiş etdirilir. "Ənənəvi Azərbaycan xalçaçılıq sənəti" 2010-cu ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.1.9. Azərbaycan Aşıq Sənəti

Azərbaycan milli mədəniyyətində ozanlığın - aşıq sənətinin müstəsna yeri vardır. Xalq mədəniyyəti tarixini əks etdirən mühüm sahə kimi aşıq sənətinin mənşəyi minilliklərə gedib çıxır. Aşıq sənəti tarix boyu inkişaf edib, yayıldığı bölgələrdə müxtəlif qollara bölünüb. "Çoxsahəli" olaraq təyin edilən bu sənət sahəsinə musiqi, şeir, hekayə, rəqs və vokal daxildir. Başqa sözlə, aşıqlıq ənənəvi ifaçılıq sənətidir. Dastanlar azadlıq, qəhrəmanlıq, dostluq və sevgini tərənnüm edən aşıq havalarından pöhrələnib.

Simli musiqi aləti olan saza klassik repertuarda 200 mahnı, dastan adı ilə tanınan 150 ədəbi-musiqili kompozisiya, müxtəlif ənənəvi aşıq şeiri formalarında 2 minə yaxın əsər məxsusdur. İfa zamanı

saza digər musiqi alətləri də qoşula bilir. Aşıqlar toylarda, dost məclislərində, şənliklərdə, konsert səhnələrində, radio və televiziya verilişlərində görünməyə davam edir və beləliklə, öz repertuarlarını dönə-dönə canlandırırlar. Türk milli varlığının simvolu, "Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və musiqisinin qoruyucusu sayılan aşıq sənəti" 2009-cu ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.1.10. Azərbaycan Muğamı

"Məqam" mənasını verən muğam Azərbaycan musiqisinin əsasını təşkil edir. Azərbaycanda yeddi orijinal muğam var. Bunlar "Rast", "Şur", "Segah", "Şüştər", "Çahargah", "Bayatı-Şiraz", "Humayun"-dur. Üzeyir Hacıbəyli "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" kitabında muğamların dinləyiciyə təlqin etdiyi əhval-ruhiyyəni belə təsvir edib: "Rast" igidlik və canlılıq, "Şur" şən, lirik əhval-ruhiyyə, "Segah" sevgi, "Şüştər" dərinlik, "Çahargah" həyəcan və ehtiras, "Bayatı-Şiraz" kədər, "Humayun" dərin hüzn hissləri aşılayır. Azərbaycan muğamı 2008-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib.

3.2. Təcili Qorunmağa Ehtiyacı Olan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısında Azərbaycan

3.2.1. Yallı - Köçəri və Tənzərə - Naxçıvanın Ənənəvi Qrup Rəqsləri

Naxçıvan bölgəsində yaşayan qədim insanların orijinal mədəniyyəti və incəsənəti dünya miqyasında tanınır və qorunur. 2018-ci ildən UNESCO-nun Təcili Qorunmağa Ehtiyacı olan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil olan Naxçıvan Yallı rəqsləri (Köçəri, Tənzərə) türklərin mifoloji əsaslara söykənən qəhrəmanlıq simvollarıdır. Yallı rəqsləri improvizə və ya planlı şəkildə müxtəlif festival və şənliklərdə ifa edilir.

Ənənəvi olaraq müxtəlif pastoral fiqurların iştirakı ilə kollektiv tamaşa kimi səhnəyə qoyulur. Pantomima və fiziki hərəkət elementləri ilə ifa olunur. Bəzi növlər mahnı kimidir, kişi və qadınlar tərəfindən, digərləri isə yalnız kişilər tərəfindən pastoralist rəqs imitasiyasında oynanılır.

20-ci əsrin ortalarına qədər geniş şəkildə ifa edilən yallı növləri tədricən sosial funksiyalarını itirməyə başladı. Daha çox səhnələşdirilmiş tamaşalara üstünlük verilməsi, münaqişədən sonra iqtisadi problemlərin təsirləri, kənddən şəhərə miqrasiya, rəqs müxtəlifliyi, ifaçılarının, repertuarının azalması, əhəmiyyətinin itirilməsi kimi səbəblərdən Naxçıvan yallısı 2018-ci ildə UNESCO-nun Təcili Qorunmağa Ehtiyacı olan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil edilib.

3.2.2. Çovqan (və ya Çövkən) - Azərbaycanın Milli İdman Növü - Ənənəvi Qarabağ Atçılıq Oyunu

2013-cü ildən UNESCO-nun Təcili Qorunmağa Ehtiyacı Olan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil olan çövqanın (çövkən) kökləri köçərilik mədəniyyətinə gedib çıxır. Türk mədəniyyətində gündəlik həyatın ayrılmaz bir parçası olduğunun nişanəsidir. Türk coğrafiyasından çıxıb, Çin, Bizans və Ərəb torpaqlarına yayılıb. Keçmişdən bu günə qədər hər yaşdan olan adamlar bu ənənəvi oyunu izləməyə və komandalarına dəstək olmağa gəlirlər.

Çovqan - oyununa xas geyinən, beş müdafiəçi və hücumçudan ibarət iki rəqib komandanın at belində yarışdığı ənənəvi idman oyunudur. Düz, otlu və kvadrat meydanda oynanılır. Bu, ucları əyilmiş çubuqlardan istifadə edərək rəqib komandanın qapısına dəri, taxta və ya bükülmüş topun atılmasına əsaslanan matçdır. Çovqanın öz qaydaları və texnikası var. Bunlar kollektiv təlim yolu ilə yeni nəsil oyunçulara ötürülsə də, maraq itkisi, köç və şəhərləşmə kimi səbəblər bu idmana və onun ənənə prosesinə mənfi təsir göstərib. Çovqan 2013-cü ildən etibarən UNESCO-nun Təcili Qorunmağa Ehtiyacı olan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısındadır.

4.

FƏSİL

UNESCO DÜNYA MİRASI SİYAHISINDA AZƏRBAYCAN

4.1. Xınalıq Xalqının Mədəni Mənzərəsi və “Köç yolu” - Yayla Yolu

Xınalıq Azərbaycanın ən yüksək kəndlərindən biridir, dəniz səviyyəsindən təxminən 2200 metr yuxarıdadır. 18 sentyabr 2023-cü ildə UNESCO-nun Ümumdünya İrsi Siyahısına daxil edilib. Ölkə tərəfindən qorunan Xınalıq Mədəni Landşaftı və Köç Yolu Qafqaz dağlarının möhtəşəm mənzərələrinə açılır. Bu yer həm Azərbaycan, həm də dünya irsi baxımından çox mühüm xüsusiyyətlərə malikdir. Kənd camaatı öz adət-ənənələrini, dillərini qoruyub saxlayıb, yarımköçəri həyatını davam etdirir.

Tarixi miladdan əvvəl başlayan Xınalıq kəndinin təpəsində müqəddəs sayılan ağacları kəsmək qadağandır. Gələn turistlər möhtəşəm mənzərədən, müxtəlif mədəniyyətlərdən, yerli ləzzətlərdən həzz ala və qonaqpərvər insanlarla ünsiyyətdə ola bilirlər.

4.2.
Hirkan Meşələri

17 sentyabr 2023-cü ildə UNESCO-nun Ümumdünya İrsi Siyahısına daxil edilmiş Hirkan meşələri Azərbaycanın bu siyahıya daxil edilən ilk təbii ərazisidir. Bu meşə bir neçə milyon il yaşı olan müxtəlif növ bitkilərə ev sahibliyi edir. Ölkənin böyük sərvətlərindən biri olan Hirkan meşələri Xəzər dənizinin cənub sahillərinə yaxın, dağ meşələri və yamyaşıl düzənlikləri əhatə edən 55 min km^2 ərazidə yerləşir.

4.3. Şəkinin Tarixi Mərkəzi Xan Sarayı ilə Birlikdə

İpək Yolu da daxil olmaqla, ticarət yollarının bir hissəsi olan Şəki bölgəsi müxtəlif mədəni əlaqələrə malikdir. Şəhərdə 1770-ci illərdən bəri çoxlu binalar tikilib ki, karvansara, mağaza, fəvvarə, məscid və hamamlar bunlardan bir neçəsidir.

Hal-hazırda Şəki xanlarının keçmiş yaşayış məskənləri olan bu tikililərdən muzey kimi istifadə olunur. Şəki Xan sarayı həm də şair olmuş Məhəmməd Hüseyn xan Müştaqın dövründə tikilib. Bu səbəbdən "Müştaq sarayı" kimi də tanınır. Yuxarı Baş Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğunun tərkibinə daxildir. Tikinti zamanı mismardan istifadə olunmayan bu sarayın divarlarındakı qravürlər çox möhtəşəmdir.

Şəki Xan məscidi də 1769-cu ildə Şəki xanı Məhəmməd Hüseyn Xan tərəfindən tikilib. Yerli şərq memarlıq ənənəsini daşıyan malikanə 2001-ci ildə Tarix və Mədəniyyət Abidələri Siyahısına, "Şəkinin tarixi mərkəzi Xan Sarayı ilə birlikdə" 2019-cu ildə UNESCO-nun Ümumdünya İrsi Siyahısına daxil edilib.

4.4. Qobustan Qaya Sənəti Mədəni Landşaftı

Qobustan qayaüstü incəsənəti Orta daş (Mezolit) dövrü mədəniyyətini və florasını əks etdirir. Ucsuz-bucaqsız düzənlik, saysız-hesabsız təpələr arasında torpaq uçuntulardan əmələ gəlmiş yarğanlar və dərələrdir. Qayaların 5-20 min il əvvələ aid olan oymalarında göy cisimləri, müxtəlif heyvanlar və nizə ilə rəqs edən kişilər təsvir olunub. Bəşər tarixini əks etdirən bu daşüstü oymalar Böyük Qafqaz dağlarının cənub-şərq hissəsində 537 hektar ərazidə yerləşir.

1950-ci ildə Qobustanda aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində qayalara həkk olunmuş təsvir və simvolların türk dəyərlərini əks etdirdiyi təsbit olunub. 1996-cı ildə Qobustan Dövlət Tarix-Bədii Qoruğu, 2007-ci ildə isə Milli Mühafizə Ərazisi UNESCO-nun Ümumdünya Mirası elan olunub.

4.5.
Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalası Divarları İlə Əhatə Olunmuş Bakı Şəhəri

2000-ci ildə Bakının İçərişəhər mərkəzi və Qız qalası divarları ilə birlikdə UNESCO tərəfindən Ümumdünya Mirası Siyahısına daxil edilib.

5.
FƏSİL

AZƏRBAYCANIN TURİZM MƏKANLARI

5.1. Bakı

Azərbaycanın paytaxtı Bakı turizm baxımından çox əhəmiyyətli şəhərdir. Bakı tarixi zənginliyi, mədəniyyəti, yeməkləri, yerləşdirmə imkanlarının bolluğu, nəqliyyat vasitələri, əyləncə və əmin-aman məkanları ilə bir turizm cazibə mərkəzidir. Hər iki ölkə vətəndaşlarının səyahətləri üçün pasport tələb olunmaması Türkiyədən Azərbaycana turist səfərlərini asanlaşdırıb. TİKA-nın dəstəyi ilə açılan turizm sərgisi bu sahəni daha da inkişaf etdirir.

Bakının mədəni sərvətləri:

5.1.1. İçərişəhər

12-ci əsrə aid sütunlar arasında yerləşən İçərişəhər açıq səma altında bir muzey kimidir. Ev və dükanlarla yanaşı, məscid, türbə, saray və muzeylərə ev sahibliyi edən İçərişəhər UNESCO-nun Dünya Mirası Siyahısında yer alır. Şamaxı və ya Şah Abbas qapıları kimi tanınan Qoşa Qala qapıları 19-cu əsrə qədər İçərişəhərə yeganə giriş idi. Lakin qala divarlarının ikinsi sırasının sökülməsi zamanı Zülfiqar xan qapısı Şamaxı qapısının yanına gətirilib və ona görə də Qoşa Qala Qapıları adlanır.

İÇƏRİŞƏHƏR

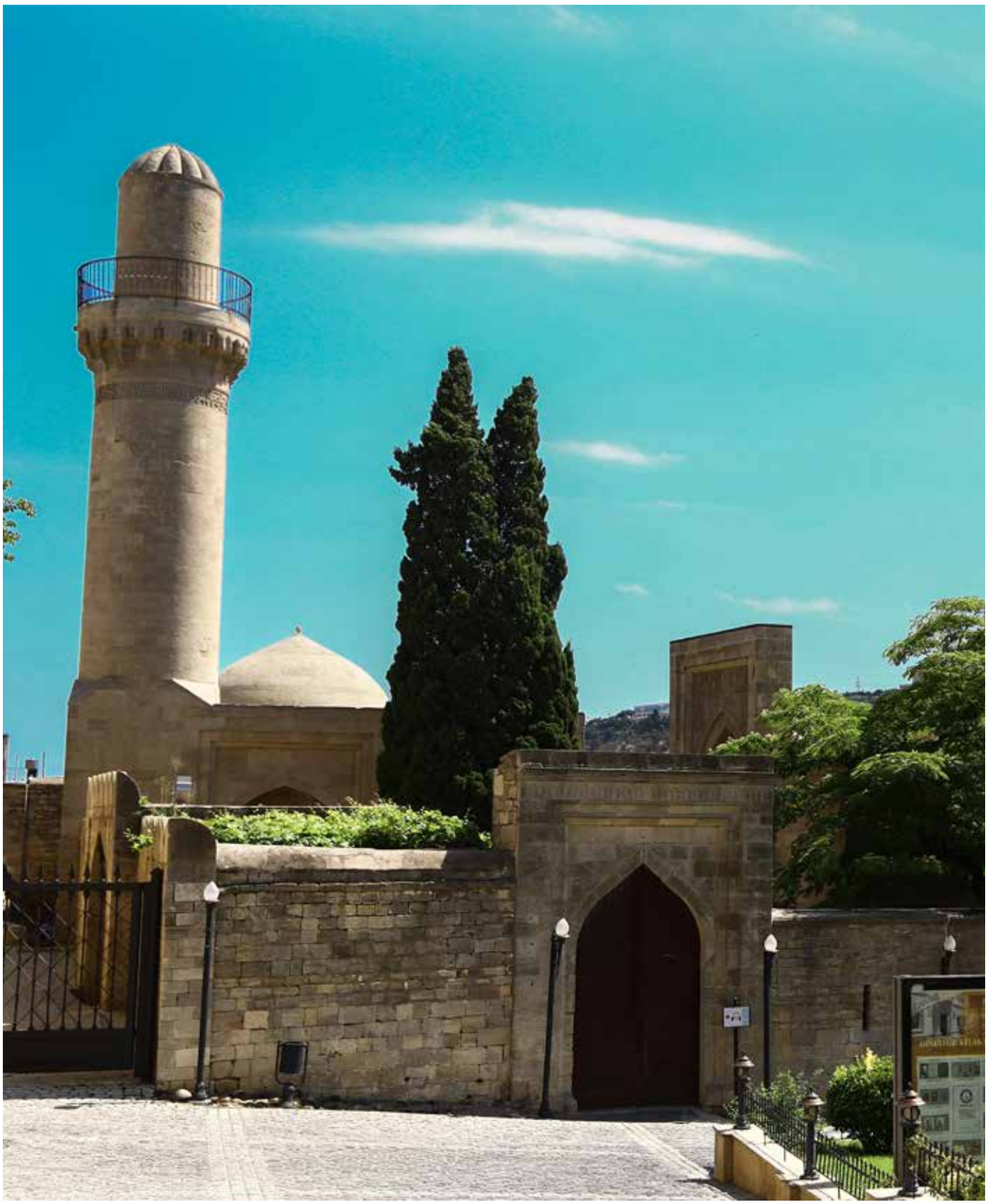

İÇƏRİŞƏHƏR

GOSHA GALA KAPISI

5.1.2. Bakı Xanlarının Evi Sarayı Kompleksi və Yeraltı Hamam

Şəhərin ən mühüm tarixi tikililərindən biri olan və hakim ailə üzvlərinə məxsus bir neçə evdən ibarət bu kompleksin XVII əsrdə tikildiyi təxmin edilir. Saray kompleksi sonuncu Bakı xanı Hüseynqulu xanın ailə üzvləri - Əbdülrəhim bəy və Mehdiqulu bəyin evlərindən ibarətdir. Kompleksin bir hissəsi olan Yeraltı hamam torpaq altında xarab olmadan qalan unikal memarlıq tikilisidir. Övliya Çələbi 1647-ci ildə Bakı xanı ilə Rəvan xanın bacısının toyuna gəlib. İçişəhərdə olarkən üç hamam görüb ki, ən çox buradakı Yeraltı hamamı bəyənib. Yeraltı hamam İçərişəhərdə ən yaxşı qorunub saxlanılan hamamdır. XVIII əsrin 40-cı illərindən Azərbaycanda Xanlıqlar dövrü başladı. Bakı xanlarının sarayları bu hamamın üst

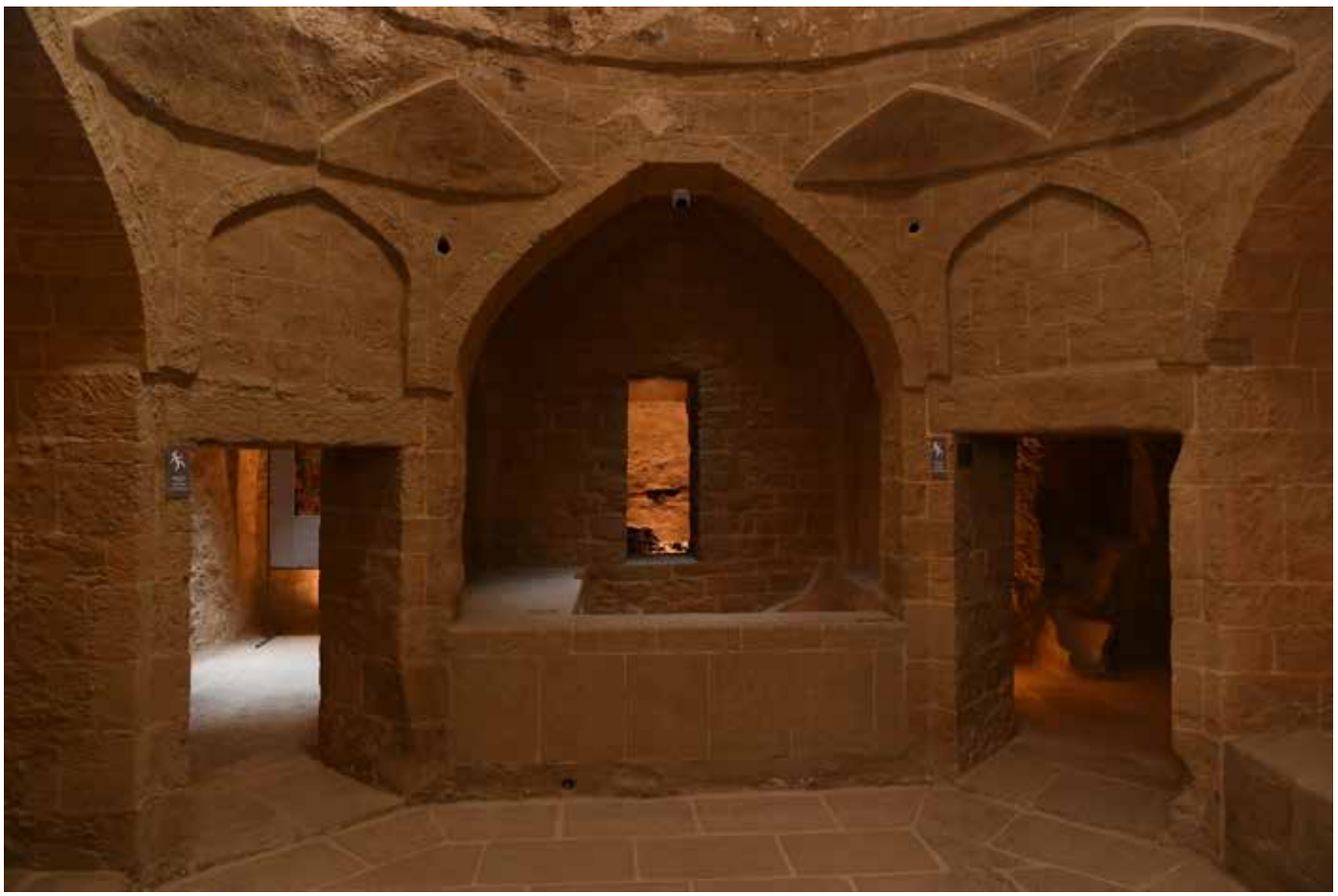

BAKI XANLARININ EVİ SARAYI KOMPLEKSİ VƏ YERALTI HAMAM

tərəfindəki ərazidədir. Rusiya Bakını yenidən işğal etdikdən sonra buradan öz canişinliyi kimi istifadə edib. 1960-cı ildə arxeoloqlar tərəfindən aşkara çıxarıldıqdan sonra İçərişəhər bərpa olunub. Azərbaycan türk dünyası xalqlarından biri olduğundan hamamları da "türk hamamı" xüsusiyyətinə malikdir. O zamanlar suyun qızdırılması üçün odun, kömür və neftdən istifadə edilib. Hamamlarda iki hovuz olub: birində isti su, digərində soyuq buxar.

5.1.3. Zəncirli Ev

Bədii-estetik görünüşünə görə memarlığın gözəl nümunəsi olan, XX əsrin əvvəllərində tikilən Zəncirli ev adıyla tanınan binanın sahibləri əvvəlcə Mehmedov, sonra isə Məlikov tacir ailələri olub. 1930-cu ildə Sovet hakimiyyəti tərəfindən müsadirə edilərək dövlət istifadə-

ZƏNCİRLİ EV

sinə verilən bina həmin ildən N.Nərimanov adına tikiş fabriki kimi fəaliyyət göstərib. 1976-cı ildən isə Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi kimi istifadə edilir. Zəncirli Ev-Muzeyində Azərbaycanın tarixi inkişafının müəyyən mərhələlərinə aid (daş dövründən son orta əsrlərə qədər) tapıntılar nümayiş olunur.

5.1.4. Qız Qalası

İçərişəhərin ən mühüm tarixi abidəsi Qız qalasıdır. Tikinti məqsədilə bağlı mübahisələr davam etsə də, onun min illər əvvəl məbəd və ya rəsədxana olduğu güman edilir. Memarlıq xüsusiyyətləri və divarının qalınlığı (aşağıda 5 m, yuxarıda 4 m) onun müdafiə istehkamı olduğu fikrini əsaslandırır. Üzərindəki kufi yazıları onu X-XII əsrlərə aid edir. Xəzər dənizinin sahilində yerləşdiyindən tikilən zaman mayak kimi də istifadə olunduğu bildirilir. Xəzər dənizindən təxminən

QIZ QALASI

150 metr aralıda yerləşir. Qız qalasının tikildiyi tarix dəqiq məlum deyil. Qalanın üstündəki lövhədə Qız qalasını 12-ci əsrdə təmir edən memar olduğunu söyləmək mümkündür. Buradakı daşların məhlul materialı tədqiq edildikdə, e.ə. III əsrdə tikildiyi təxmin edilir. Həmin dövrdə Azərbaycanda zərdüştilik yayılıb.

Qız qalasının tikilişi ilə bağlı çoxlu rəvayətlər var. Ən çox yayılanı odur ki, Bakı hökmdarı qızını gizlətmək üçün bu qalanı tikdirib. Rəvayətə görə, qız qüllənin memarına aşiq olub və bu sevgi üzə çıxanda memar edam edilib. Bu dərdə dözməyən qız özünü qaladan Xəzərə atıb. Başqa bir rəvayətə görə isə qızı qaladan qurtarmağa gələn nişanlısının gəmisi qayalara çırpılaraq həyatını itirincə qız qaladan özünü atıb, o da faciəli şəkildə ölüb.

Qız qalasının adının haradan gəldiyinə dair nəzəriyyələrdən biri də qə-

QIZ QALASI

QIZ QALASI

dim ərəb mənbələrində oğuzların "vuz" kimi qeyd olunmasıdır. Qafqaz Albaniyası (indiki Azərbaycan Respublikası) ərazisində 26 türk tayfası yaşayırdı. "Vuz qalası" olan qalanın adı sonradan "Gız", oradan da "Qız" qalasına çevrilib. Oğuzların hökm sürdükləri zaman boyu qala və körpülər tikmək ənənəsi Böyük və Anadolu Səlcuqlular dövrünə qədər davam edib. Anadoluda müxtəlif zamanlarda və yerlərdə tikilmiş çox sayda Qız qalalarının olması bu nəzəriyyəni gücləndirir.

Bakıdakı Qız qalası haqqında əsərlər yazılıb, rəsmlər çəkilib, mahnılar oxunub. Bəstəkar Əfrasiyap Bədəlbəyli haqqında yayılan rəvayətlər əsasında məşhur "Qız qalası" baletini yaradıb.

Bakı Şirvanşahlar dövlətinə Səfəvilər, Osmanlılar, Romanovlar hücum etsə də, bu yer həmişə öz daxili müstəqilliyini qoruyub və mühafizə edib.

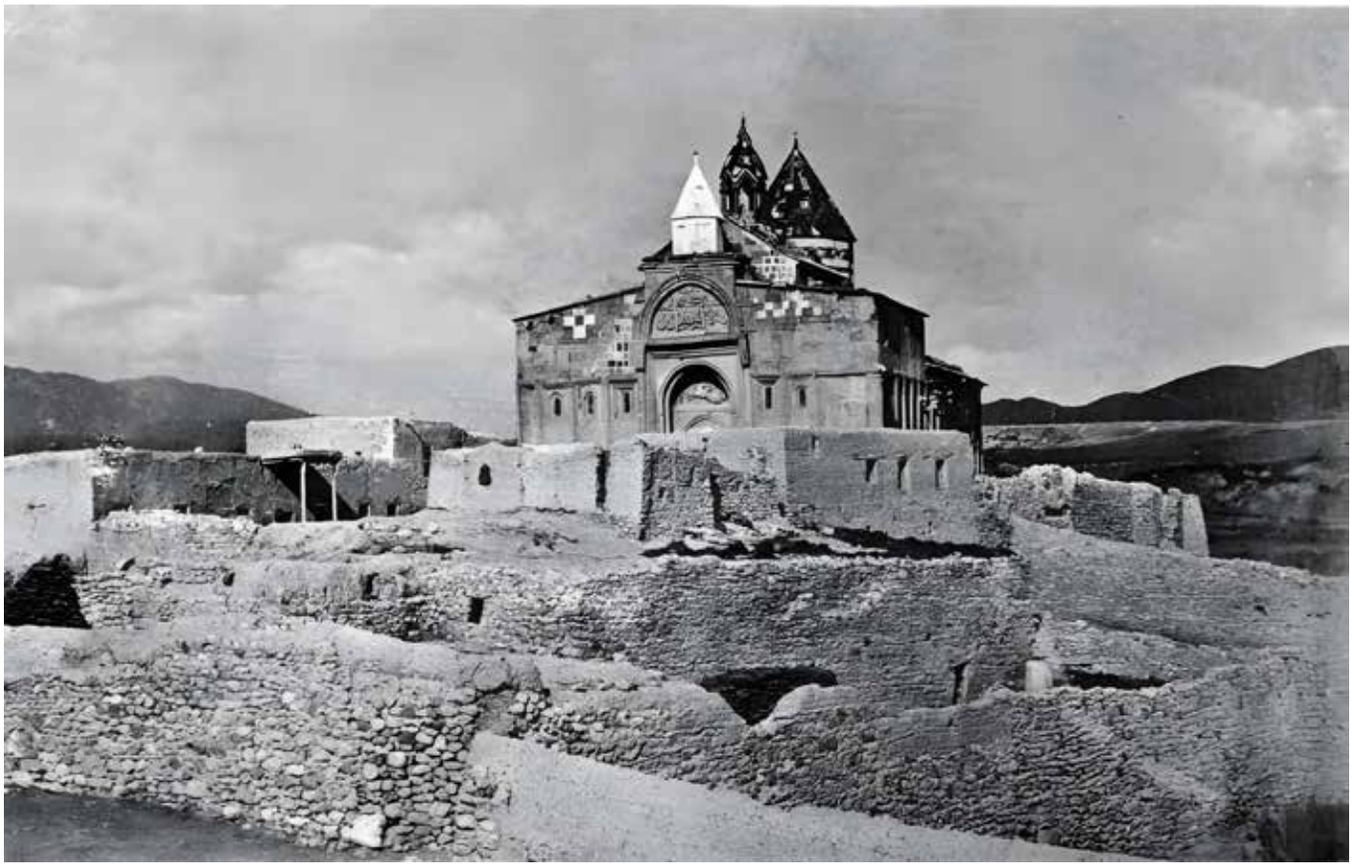

MÜQƏDDƏS VARFOLOMEY KİLSƏSİ

5.1.5. Müqəddəs Varfolomey Kilsəsi və Bazar Meydanı

Qız qalasının yanında Müqəddəs Varfolomey kilsəsi və Bazar meydanı olub. Kilsə 1892-ci ildə yerli xristianların ianələri ilə tikilib. Deyilənə görə, bu ərazidə 71-ci ildə Həvari Varfolomey yerli bütpərəstlər tərəfindən çarmıxa çəkilərək öldürülüb.

Müqəddəs Varfolomey kilsəsi Bakının ilk və ən qədim kilsəsinin özülləri üzərində inşa edilib. 1936-cı ilə qədər fəaliyyət göstərən kilsə daha sonra Sovet dövründə dinə qarşı kampaniya zamanı dağıdılıb.

Bazar meydanı qədim sivilizasiyaların izlərini və bu torpaqların inanclarının tarixini ümumiləşdirir.

1960-cı illərdə Qız qalasının ətrafındakı köhnə evlərin sökülməsi zamanı təsadüfən ortaya çıxan bu ərazi Bakıdakı daş işçiliyi və din-

BAZAR MEYDANI

lər tarixinin bir xülasəsidir. Tunc dövrünə aid tapıntılar arasında bütpərəst heykəlləri, xristian və İslam dövrlərinə aid məzar daşları var. Xristian dövrünə aid məzar daşlarının üzərində xaç təsvirləri işlənib, İslam dövrü məzar daşlarının üzərində isə həndəsi və nəbati bəzəklərlə yanaşı, Quran ayələri həkk olunub.

Dəniz səviyyəsindən 28 metr alçaqda yerləşən Bakı Yer üzündə ən aşağıda salınmış paytaxt şəhəridir. "Küləklər şəhəri" olaraq da tanınan Bakıda cənubdan əsən külək "gilavar", şimaldan əsən isə "xəzri" adlanır. Bakının qala divarları əsasən XII əsrə aid olsa da, şəhər öz unikal memarlığını XX əsrin əvvəllərində neft sənayesinin yaranmasına borcludur. Bu dövrdən İçərişəhərdə ucaldılan binalar qotika, barokko və neoklassik memarlığın sintezində işlənib-yaradılıb. Daha çox Avropa və xüsusilə də Polşa memarları tərəfindən tikilən binalar sayəsində Bakıya "Qafqazın Parisi" deyirlər.

CÜMƏ MƏSCİDİ

5.1.6. Cümə Məscidi

XIX əsrdə tikilib və bu bölgədəki ən yeni məscid kimi tanınır. Həmin dövrdə Azərbaycanda neftin kəşfi ilə böyük imkanlı icma formalaşdı və insanlar xeyriyyəçilik sahəsinə üz tutdular. Cuma məscidi o dövrdən istifadə edilir və bu gün ən məşhur məscidlərdən biridir.

BAKI KUKLA TEATRI

5.1.7. Bakı Kukla Teatrı

İçərişəhərin dar küçələrindən birində yerləşən Kukla teatrı Bakının sehirli guşələrindən biridir. Kiçik səhnədə Üzeyir Hacıbəylinin "Arşın mal alan" və "Leyli və Məcnun" operaları kuklalarla oynanılır. Azərbaycan mədəniyyəti və qədim geyimləri ilə yaxından tanış olmaq üçün gözəl imkan yaradan teatrın binası klassik memarlıq elementləri və Avropa dekorasiyası ilə tikilib. Bakı Kukla Teatrı 1980-ci ildə rejissor və rəssam Tərlan Qorçu tərəfindən yaradılıb. 1990-cı ildə Fransada premyerası olan "Arşın mal alan" operasının kukla teatrı çox məşhur olub və dəfələrlə tamaşaya qoyulub. 1993-cü ildə "bələdiyyə teatrı" statusu alan Bakı Kukla Teatrı 2013-cü ildə İçərişəhər Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğuna daxil edilib. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın böyük dəstəyi ilə həyata keçirilən bərpa işləri sayəsində teatra daha əlverişli şərait yaradılıb.

MƏHƏMMƏD MƏSCİDİ

5.1.8. İlk İslam Memarlığı Nümunələrindən Olan Məhəmməd Məscidi

XI əsrdə tikilmiş Məhəmməd məscidi İçərişəhərin ən qədim tikililərindən və Azərbaycanda İslam memarlığının ilk nümunələrindən biridir. Yeraltı və yerüstü mərtəbələrdən ibarət məscidə Sınıqqala adı 1723-cü ildə rusların Bakını top atəşinə tutmasından sonra verilib. Xəzər sahili boyunca işğalçı yürüşlərə çıxmış I Pyotrun hərbi dəniz donanması həmin ilin 26 iyununda 15 gəmidən Bakını atəşə tutanda şəhərin ən qocaman məscidinin minarəsi də zədələnib. Fırtına rus donanmasını dənizə qovduqda xalq bunu işğalçılara ilahi cəza hesab edib. O vaxtdan 19-cu əsrin ortalarına qədər minarə yenidən tikilməyib və şəhərin igidliyinin simvolu sayılıb.

5.1.9. Şirvanşahlar Sarayı

UNESCO-nun Ümumdünya Mirası Siyahısına daxil olan digər qədim tikili Şirvanşahlar Sarayıdır. XIII əsrdən XVI əsrə qədər tikilən bu saray kompleksi Yaxın Şərqin ən möhtəşəm əsərlərindən və Azərbaycanın memarlıq incilərindən biri hesab olunur. Saray 1964-cü ildən muzey kimi fəaliyyət göstərir. Şirvanşahlar - hökmdarlarının daşıdığı rəsmi dövlət titulu idi. Kompleksə saraydan başqa, Divanxana, Şirvanşahlar türbəsi, Şah məscidi, Saray hamamı, ovdan (su anbarı), saray alimi Seyid Yəhya Bakuvinin türbəsi (Dərviş türbəsi) və Keyqubad məscidinin qalıqalrı daxildir. Bunların hər biri müxtəlif vaxtlarda inşa edilməsinə baxmayaraq, saray kompleksinin ümumi bədii təəssüratını yaradır. Şirvan-Abşeron arxitektura məktəbinin qədim ənənələrinə əsaslanan memarlar dəqiq kubik formalı və çoxüzlü abidələr yaradıb, yüksək səviyyəli bənnalar isə divarlarını zəngin oyma naxışlarla bəzəyiblər. Hər sənətkar ənənə və bədii zövq sayəsində öz sələfinin memarlıqla bağlı ideyasını mənimsəyib, yaradıcı surətdə onu inkişaf etdirib və zənginləşdirib. Sarayın bədii elementləri bir çox mədəniyyətləri (Bizans, ərəb, fars, monqol və b.) də özündə əks etdirir. İki mərtəbədən ibarət olan sarayın ikinci mərtəbəsi şah və ailəsinin günlərini keçirdikləri ev olub. Birinci mərtəbə sarayın ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılıb, məclis bölməsində isə toplantılar, rəsmi mərasimlər keçirilib. Xalq arasında "Dərviş türbəsi" də adlanan Yəhya Bakuvinin türbəsində XV əsrdə yaşamış, mənşəcə Azərbaycan türklərindən olan tanınmış filosof alim və şair, türk mənbələrində adı Yəhya Şirvan kimi keçən Seyid Yəhya Bakuvi (1403-1462) uyuyur. O, dövrünün böyük alimlərindən biri kimi saray əhlinə fəlsəfə, riyaziyyat və astronomiya tədris edib. Yəhya Bakuvinin əsərlərinin əksəriyyəti Türkiyənin müxtəlif kitabxanalarında qorunur.

Sarayın pilləkənlərinin ölçüləri çox böyükdür. Şirvanşah I Xəlilullahın (1417-1465) boyu 2 metr 10 santimetr olduğu üçün pilləkənlər ona görə hündür və bir-birindən məsafəli tikilib.

Azərbaycanın qədim dövləti Şirvanşahlar Cənub-şərqi Qafqaz, əsasən indiki Azərbaycan Respublikası və qismən indiki Dağıstan ərazisində mövcud olub. İlk Şirvanşahların Sasanilərdən başlandığı deyilir. İslamdan sonra ərəblər Qafqaza gəlib. Ərəb Xilafətinin

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

Azərbaycan və Ərməniyyədə valisi, Azərbaycanda Şirvanşahlar dövlətinin banisi, müstəqil Şirvanşah tiltulu daşıyan ilk hökmdar Heysam ibn Xalid olub. X əsrdə xilafət siyasi və iqtisadi səbəblərdən zəiflədi. Bu dövrdə torpaqlarda yarımmüstəqil və tam azad dövlətlər formalaşmağa başladı. X əsrdə Gürcüstan ərazilərini ələ keçirən Şirvanşahlar XI əsrdə tam müstəqil və qüdrətli bir ölkə kimi meydana çıxdı. Şirvanşahlar əvvəlcə Şamaxını paytaxt etdilər. XII əsrdə Şamaxı torpaqlarında güclü zəlzələ baş verdikdən sonra Şirvanşah-

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

lar Bakıya köçdü və saray tikməyə başladılar. Bəzi tarixçilər Şirvanşahlar sülaləsinin hakimiyyət dövrünü 3 mərhələyə - Məzyədilər, Kəsranilər və Dərbəndilər dövrünə bölür. Məzyədi Şirvanşahlar ərəb mənşəliydilər. Kəsranilər özlərini daha çox Sasani şahlarının nəslindən hesab edib və İran mədəniyyətinə meyl göstəriblər. Dərbəndilər isə ənənəvi "Şirvanşah" titulu ilə yanaşı, həm də "Xan" və "Xaqan" titulları da daşıyaraq türk mədəniyyətini daşıyıblar.

Şirvanşahlar 400 ilə yaxın hakimiyyətdə olmuş böyük və güçlü dövlət olub. Çoxlu düşmənləri olduğu üçün tarixi çətin dövrlərdən keçib. XII əsrdə Qafqaza Səlcuqlular yürüş edib. Bir müddət gürcülərlə

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

müharibələri olub. Osmanlılar gəlib. Lakin son hökmdarı Şahrux ibn Fərrux Yasar hesab edilən Şirvanşahlar dövlətinin varlığına Səfəvi hökmdarı I Təhmasibin Şirvana yürüşləri son qoyub. Səfəvilər Bakını ələ keçirdikdən sonra Şirvansaraydan anbar kimi istifadə ediblər. Rusiyanın işğalından sonra bu yerlər dağıdılıb, baxımsız qalıb. Bu dövrdə buranı tamamilə söküb kilsəyə çevirmək istəsələr də, buna nail ola bilməyiblər. Sonralar Şirvansaraylar Sarayı əsaslı təmir və bərpa olunub, hal-hazırda UNESCO Ümumdünya Mirası Siyahısındadır.

DÜNYANIN İLK XALÇA MUZEYİ

5.1.10. Dünyanın İlk Xalça Muzeyi

İçərişəhərə yaxın olan dünyanın ən böyük və ilk xalça muzeyi də mütləq görülməli yerlərdən biridir. Xalçaçılıq Azərbaycan mədəniyyətinin özəyini təşkil edir. Minilliklər boyu müxtəlif mədəniyyətlərin hökm sürdüyü ərazidə naxış və simvollarla bir-birindən gözəl xalçalar toxunub. Azərbaycan xalçası UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilib. Muzeydə Azərbaycanın müxtəlif toxuculuq mərkəzlərinin, o cümlədən XIV-XX əsrlərdə toxunmuş Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin Cəbrayıl qrupuna aid edilən xovlu xalça növü olan Qasımuşağı xalçaları da nümayiş olunur. Müasir memarlıq möcüzələrindən biri olan muzey binasının eksteryeri yarı bükülmüş xalça formasındadır. Muzeydə orta əsrlərdən bu günə qədər toxunmuş 10 minə yaxın xalça var. Azərbaycanda ilk xalça muzeyi 1967-ci ildə xalça rəssamı Lətif Kərimovun rəhbərliyi ilə yaradılıb. Onun ilk sərgisi 1972-ci ildə İçərişəhərdəki Cümə məscidində olub. Azərbaycan xalqının daha gözəl xalça muzeyinə ehtiyacı nəzərə alınaraq 2008-ci ildə Avstriya

DÜNYANIN İLK XALÇA MUZEYİ

memarı Frans Cazzi (Franz Jazzy) tərəfindən layihəsi işlənən bina 2014-cü ildə istifadəyə verilib. Ölkənin hər bir bölgəsində qadınlar tərəfindən xalçaçılıq fəaliyyəti davam edir. Xalçalar insanların həyat tərzini, hiss və düşüncələrini əks etdirən əsərlərdir. Hər bölgənin özünəməxsus naxışları olan xalçaçılıq sənətində hər rəngin də öz mənası var. Məsələn, qırmızı atəş, yaşıl bolluq deməkdir və s.

Muzeydə ən çox diqqəti çəkən Qarabağ xalçalarıdır. Onlar normal xalça ölçüsündən daha böyük və uzundur. Bu, Qarabağ evlərinin çox böyük olması ilə bağlıdır.

Əsasən xalqdan toplanan xalçalarla qurulan muzeyə 2016-cı ildən XVII əsrə aid çox qiymətli "Qarabağ əjdahası" kimi bir çox xalçalar alınıb.

HEYDƏR ƏLİYEV MƏRKƏZİ

5.1.11. Heydər Əliyev Mərkəzi

Heydər Əliyev Mərkəzi - bu tarixi-memarlıq nağılı bu günə, hətta gələcəyə aparır. Düz xətsiz olan bu binanın memarlığı fikri ilk dəfə ortaya çıxanda çoxları binanın tikintisini qeyri-mümkün hesab etdi. Dünya şöhrətli memar Zaha Hadidin dizayn etdiyi bu abidə maye fonların vizual simfoniyasıdır. 2014-cü ildə London Dizayn Muzeyindən "İlin dizaynı mükafatı"nı aldı. Zaha Hadid bu mükafatı alan ilk qadın memardır.

Bu gün Heydər Əliyev Mərkəzi təkcə müasir Bakının simvolu kimi deyil, həm də dünya memarlığının şah əsərlərindən biri olaraq tanınır.

Binanın yerdən göyə yüksələn dalğavari forması sonsuz bir dövranı, hakim ağ rəngi isə parlaq gələcəyi simvolizə edir.

Bu memarlıq həm də Azərbaycan mifologiyasında Xəzərin yüksəlişini göstərir. Azərbaycan mifologiyasında iki çox tanış obraz var: Qulyabani və Təpəgöz. Bir çox mifologiyalarda rast gəlinən "Təpəgöz" Azərbaycanda da demək olar ki, eynidir. Qülyabanı isə "Yeşilçam" filmlərindən bir qədər fərqli olaraq, gecələr yolçuları "qurd adam"a çevrilərək qorxudan pis ruh, "çöl canavarı" deməkdir.

5.1.12. Nobel Qardaşları Ev-Muzeyi

1879-cu ildə dinamitin ixtiraçısı isveçli Alfred, Robert, Lüdviq Nobel qardaşları tərəfindən qurulan "Nobel qardaşları neft istehsalı ortaqlığı" firması 1901-ci ildən bəşəriyyətə xidmət edən elm və incəsənət xadimlərinə, o cümlədən siyasətçilərə və iqtisadçılara mükafatlar verir.

Bu mükafatı Türkiyədən 2006-cı ildə yazıçı Orxan Pamuk, 2015-ci ildə kimya alimi Əziz Sancar alıb.

Alfredin dinamiti sayəsində pul qazanan Nobel qardaşları XIX əsrin sonlarında neftə sərmayə qoyub və qısa müddətdə neft milyonçularına çevriliblər. Dünyanın ən nüfuzlu mükafatlarından olan "Nobel mükafatı"nın maliyyə mənbəyinin təxminən yarısı Bakıdakı zəngin neft yataqlarından əldə olunub, hal-hazırda material bazasının 20 faizini təşkil edir. Nobel Qardaşları Ev-Muzeyi Bakıda 2008-ci ildə açılıb. Bu, İsveç sərhədlərindən kənarda yerləşən yeganə Nobel muzeyidir. 1884-cü ildə tikilmiş "Villa Petrolea" adlı bina 1920-ci ilədək Nobel qardaşlarının mülkiyyəti olub. Azərbaycanlı xeyriyyəçi Toğrul Bağırovun peşəkar bərpası nəticəsində onun təmtərağı və Skandinaviya üslubu özünə qayıdıb.

Neft Azərbaycandan - Bakıdan Rusiyaya - Moskvaya dünyanın ilk neft tankeri "Zərdüşt"lə (Zoroaster) daşınıb və geri qayıdarkən buz gətirilərək evin altına qoyulub. Bu şəkildə soyuq hava sirkulyasiyasını təmin edərək Azərbaycanda ilk havalandırma sistemi qurulub.

Nobel qardaşları Bakıda məktəb, xəstəxana və teatr binaları tikdirib, Rusiya və İrana neft nəql etmək üçün dəmir yolları çəkdiriblər.

1884-cü ildə isveçli memar Lidval tərəfindən Bizans üslubunda ti-

NOBEL QARDAŞLARI EV-MUZEYİ

kilmiş binanın aşağı mərtəbələri idarə üçün ayrılıb, yuxarıda isə klub, istirahət otaqları və kitabxana yerləşib. Evin interyeri xüsusi zövqlə bəzədilib: kitabxana üçün rəsm və kitablar Sankt-Peterburqdan gətirilib, otaqlara Azərbaycan və İran xalçaçılarının toxuduqları bahalı xalçalar döşənib. 1918-ci ildə Rusiyadakı sərvətlərinin bir hissəsinə bolşeviklər əl qoyduqdan sonra Nobel qardaşları Stokholma qayıdıblar. 1920-ci ildə Qırmızı Ordu Bakını işğal edəndən sonra Nobel qardaşlarının mülkiyyəti xəstəxana, daha sonra uşaq evi kimi fəaliyyət göstərib.

Hazırda muzeydə Nobel ailəsinin istifadə etdiyi məişət əşyaları, həmin dövrü əks etdirən eksponatlar yer alır. Evin öz əşyalarından əlavə olaraq Nobellərin Sank-Peterburqdakı və İsveçdəki evlərindən də əşyalar muzeyə gətirilib. Nobel Mükafatının yaranması təsirli bir hadisə üzərində qurulub. Alfred Nobelin mədənçilik üçün ixtira etdiyi dinamitdən silah sənayesində də istifadə olunurdu. Qardaşlardan biri olan Lüdviq 1888-ci ildə Alfredin dinamit icad etmək cəhdlərindən biri zamanı öldü. Alfred Nobel bu ağrılı hadisənin bir

NOBEL QARDAŞLARI EV-MUZEYİ

Fransa qəzetində öz ölümü kimi elan edilməsini görüb şoka düşüb. Xəbərin "Ölüm taciri öldü!" başlığı onu çox sarsıdıb. O, ölümündən sonra belə xatırlanmaq istəmədiyi üçün vəsiyyətini dəyişib, hər il sərvətinin 94 %-ni tibb, fizika, kimya, ədəbiyyat və sülh sahələrində bəşəriyyətin xeyrinə çalışanlara veriləcək Nobel Mükafatı üçün bağışlayıb.

Nobel qardaşları Azərbaycana niyə gəlmişdilər?

Azərbaycana ilk dəfə 1871-ci ildə Alfredin böyük qardaşı Robert Nobel gəlib. O vaxt Sankt-Peterburqda tüfəng zavodları var idi. Robert tüfəng hazırlamaq üçün keyfiyyətli taxta tapmaq istəyirdi. Ona Azərbaycanın Lənkəran rayonunda belə bir ağac olduğunu və adının "dəmirağacı" olduğunu deyirlər. Robert Nobel dərhal Azərbaycana gəlir, hər yerdə yeni-yeni başlayan neft quyularını görür. Bakıda neft olduğunu kəşf edən Robert 1871-ci ildə burada ilk neft çıxarıldıqdan sonra Azərbaycanda yaşamaq qərarına gəlib.

5.1.13. Şəhidlər Xiyabanı

Bakının ən yüksək nöqtəsində - Dağüstü Parkda Azərbaycan və Türkiyə şəhidləri yatır. Şəhidlər Xiyabanında 1918-ci ildə Bakı uğrunda şəhid olan Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycan və Osmanlı-Türk əsgərləri, 1988-1994-cü illərdə Birinci Qarabağ Müharibəsində şəhid olan azərbaycanlı bacı-qardaşlar və 1990-cı ildə Rusiya ordusunun gülləbaran etdiyi dinc sakinlər dəfn edilib.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqilliyini elan edəndə Azərbaycanın iri şəhərləri və Bakı erməni-rus birləşmələri tərəfindən işğal olunmuşdu. Azərbaycan hökuməti kömək üçün qonşu Osmanlı dövlətinə müraciət edir. Nuri Paşanın komandanlığı ilə Gəncədən yola çıxan Qafqaz İslam Ordusu ağır mücadilədən sonra paytaxt Bakını işğaldan qurtarır. Anadoludan gələn Qafqaz İslam Ordusunun ilk şəhidləri Bakının Şəhidlər Xiyabanında dəfn olunub.

Rusiya bolşeviklərinə, erməni daşnaklarına və Bakı Sovetinə qarşı Azərbaycan qüvvələri ilə birgə vuruşmuş Qafqaz İslam Ordusunun 1130 şəhidinin xatirəsinə xiyabanda abidə ucaldılıb. 1999-cu ildə o vaxtkı prezidentlər Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyevin iştirak etdiyi mərasimlə açılan Türk Şəhidliyi abidəsinin müraciətində iki ölkə arasındakı qardaşlıq sədaqəti vurğulanır.

Şəhidlər Xiyabanının ruhuna uyğun olaraq Türkiyə və Azərbaycanın əməkdaşlığı və Türkiyə Diyanət Fondunun töhfələri ilə Bakının ən yüksək yerində və şəhidlərimizin uyuduğu yerdə Şəhidlər məscidi inşa edilib.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründən 1939-cu ilə qədər Şəhidlər Xiyabanı paytaxtın ən köhnə məzarlığı – Çəmbərəkənd qəbiristanlığı olub. Burada Azərbaycan tarixinin görkəmli şəxsləri Əlirza Rasizadə, Səməd bəy Mehmandarov, Cəlil Məmmədquluzadə,

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Həsən bəy Zərdabi, Nəcf bəy Vəzirov, Hüseyn Ərəblinski, Ağa Musa Nağıyev, Süleyman Sani Axundov, Cabbar Qaryağdıoğlu və digərləri dəfn edilib. 1918-1920-ci illər Bakısının Baş memarı Zivər bəy Əhmədbəyov 1918-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə şəhidlərinin xatirəsini yaşatmaq üçün burada Qafqaz İslam Ordusu abidəsinin ucaldılmasını qərara alsa da, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 2 il yaşadığı üçün bu arzu həyata keçirilə bilmədi. 1934-cü ildə Sovet kommunistlərindən Sergey Kirovun öldürülməsindən sonra onun xatirəsinə bu yerdə "Kirov parkı" salındı. Beləliklə, Azərbaycanın tarixini, milli mübarizəsini, dünyasını təmsil edən həmin qəbiristanlıq tamamilə dağıdıldı. XX əsrin son 10 ili - 1990-cı illərdən Azərbaycan dövlət müstəqlliyini - 1918-ci il Xalq Cümhuriyyətini bərpa etmək yolunda çox ağır günlər yaşadı.

Sovet İttifaqının dağılması prosesi zamanı ən ciddi üsyanlar Bakıda qalxdı. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Qırmızı ordu Azadlıq meydanında istiqlalı üçün toplaşan silahsız xalqı pulemyotlardan atəşə tutdu, aralarında qocalı-kiçikli 143 nəfər şəhid oldu. Azərbaycan hökuməti 1990-cı ilə qədər Kirovun adını daşıyan Bakının ən hündür yeri Daqüstü parkda 20 Yanvar azadlıq qurbanlarının abidəsini ucaltmaqla şəhidlərin xatirəsini əbədiləşdirdi. Şəhidlər Xiyabanında dayanmadan yanan Əbədi Məşəl bütün Azərbaycan və Türk şəhidlərinin həmişə anılacağı rəmzidir.

5.1.14. Mərhum Prezident Heydər Əliyevin Həyatı və Məzarı

1990-cı illərdə Azərbaycanın milli mübarizəsi davam etdiyi bir vaxtda Sovet rəhbərliyi Azərbaycanın yetişdirdiyi ən böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevə (1923-2003) qarşı ayrı-seçkilik siyasəti apararaq onu Moskada Siyasi Bürodan (Politburo) uzaqlaşdırdı. Çünki onlar başa düşürdülər ki, Əliyev Azərbaycanın və Türk-İslam dünyasının maraqlarını qoruyacaq, ön plana çıxaracaq. 1990-cı il yanvarın 20-də sovet tankları Azərbaycan xalqını güllələbaran edəndə Heydər Əliyev öz etirazını yüksək səslə bildirdi. O, Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gələrək sovet rejiminin dağıldığını, Azərbaycan xalqının mübarizəsinin yanında olduğunu söylədi. Sonralar o, çox ağır şəraitdə Azərbaycana gəldi, müstəqilliyin, torpaqların qorunmasında böyük xidmətlər göstərdi.

HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİNƏ RƏSMİ SƏFƏRİ - 4 APREL 1992

Heydər Əliyev uyuduğu I Fəxri Xiyabanda Azərbaycanın görkəmli dövlət, incəsənət və xadimlərinin də məzarları var.

Öncülləri milli ruhun daşıyıcıları kimi görən, onların təqiblərdən qorunmasına önəm verən H.Əliyev elm və təhsilin inkişafı, zəngin milli mədəniyyətin qorunub saxlanması üçün ziyalılarla əməkdaşlıq edirdi. Heydər Əliyev Azərbaycanda milli siyasətin əsaslarını qoyub Azərbaycanın milli varlığını təhlükə altına alan təlatümlərə qarşı ölkədə Azərbaycançılıq siyasətini həyata keçirməyə nail olub.

Azərbaycan müstəqilliyini elan edəndə ölkəyə bağlı Naxçıvan Muxtar Respublikasının sədri vəzifəsini icra edən H.Əliyev 1992-ci il noyabrın 21-də bu gün hakimiyyətdə olan Yeni Azərbaycan Partiyasını yaratdı. Heydər Əliyev vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan

qaldırmaq üçün ictimaiyyət tərəfindən Bakıya dəvət edildi və 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi. Həmin ilin 3 oktyabrında keçirilən seçkilərdə qalib gələn Əliyev prezident oldu və ölkəsinin problemlərinin həlli üçün var gücü ilə işə başladı. 1991-ci ildə Birinci Qarabağ Müharibəsinin sürdüyü, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını işğal etdiyi çətin bir dövrdə prezident seçilən Heydər Əliyev ilk olaraq ordunu gücləndirmək yolunu seçdi. Silah və sursatları təkmilləşdirilmiş Azərbaycan ordusu əks hücuma keçərək erməni-rus birləşmələrinin qarşısını aldı. 1994-cü ilin 4 və 5 may tarixlərində Bişkekdə keçirilən tarixi toplantıda Azərbaycan və Ermənistan arasında "Atəşkəs haqqında protokol" imzalandı, şiddətli toqquşmalar dayandırıldı. H.Əliyev xalqın dəstəyi ilə daxili çəkişmələrə də son qoydu, sabitlik prosesinə start verdi.

Həm sovet, həm müstəqillik dövrlərində yüksək ictimai-siyasi vəzifələr daşıyan, həyatını vətəninə həsr etməklə azərbaycanlıların məhəbbətini qazanan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldıran, Qarabağ müharibəsini susduran, iqtisadi böhranlarla mübarizə aparan, dövləti ələ keçirməyə heç bir ölkəyə imkan verməyən Heydər Əliyevin xatirəsi xalq tərəfindən ona verilən Ümummilli Lider adı ilə yaşadılır.

Mərhum Əliyevin prezidentliyi dövründə (1993-2003) referendumla ümumbəşəri demokratik dəyərləri özündə əks etdirən konstitusiya qəbul olundu, bununla həm də ölkədə ölüm hökmü ləğv edildi. Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyində milli kadrlara üstünlük verilməsi, güclü sənaye və kənd təsərrüfatı siyasətinin həyata keçirilməsi üçün mühüm addımlar atdı.

Yeddi ölkənin 11 şirkətilə Azərbaycanın ən böyük neft yatağı olan Azərbaycan-Çıraq-Günəşli hövzəsinin istismarına və neftin dünya bazarlarına çıxarılmasına qapı açdı. "Əsrin müqaviləsi" adlanan bu saziş ilə Azərbaycanın əsas iqtisadi sütununun əsasları qoyuldu.

Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə Türkiyə, türk dövlətləri, Rusiya, ABŞ və Avropa ölkələri ilə yaxşı əlaqələr quraraq ölkəsinin beynəlxalq aləmdəki yerini möhkəmləndirən Heydər Əliyevin müstəqilliyə baxışı və çoxşaxəli praktikası bugünkü müstəqil və demokratik Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyası prosesində mühüm rol oynayır.

5.1.15. Atəşgah

Bakı yaxınlığındakı od məbədi - Atəşgah dünyanın üç ən böyük Zərdüşt ibadətgahından biridir. Burada təbii qaz axını dayandıqda min illərdir yandığı düşünülən alov sönməsin deyə neft-qaz şəbəkəsinə birləşdirilib.

Zərdüştilik fəlsəfəsində su, hava, torpaq və od müqəddəs sayılır. İşıq və parlaqlığın Tanrının fiziki təcəssümü olduğuna inanılır. Od xeyir və şəri ayıran ilahi güclər sayılır.

VII əsrdən - azərbaycanlılar İslamı qəbul etdikdən sonra Atəşgah öz əhəmiyyətini itirdi, lakin 19-cu əsrə qədər burada bir kahin xidmət etdi. Atəşgah xüsusilə 21 mart Novruz bayramında ziyarətçilərlə dolu olur.

ATƏŞGAH

Azərbaycan Zərdüşt dininin mərkəzi hesab edilib. Birinci ibadətgah burada tikilmiş üç məbəddən biridir. Azərbaycanda İslam dini qəbul olunanda bu yer də tərk edildi.

Buradakı alov 1883-cü ilə qədər öz axarı ilə yanıb. XIX əsrin ortalarında neft sənayesinin yaranması ilə məbədə yaxın ərazilərdə neft quyuları qazıldı, beləliklə, oradan çıxan təbii qazın istiqaməti dəyişdi. Buna görə də od söndü və insanlar məbədi tərk etdilər.

Məbəddə həm zərdüştlülər, həm də Hindistandan gələn zurvanlı qonaqlar qalırdılar. Od hər iki dində müqəddəsdir. Zərdüştlülər tərəfindən atəş Tanrının nuru kimi qəbul olunsa da, oda sitayiş etməyiblər.

I Avropa Oyunları 2015-ci ildə Azərbaycanda keçirilib. Məşəli buradan Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev şəxsən özü aparıb. Od

Azərbaycanın simvoludur. Hətta Azərbaycan adı "Odlar diyarı", "Odlar yurdu" deməkdir.

1810-cu ildə tacir Kançanaqaran tərəfindən bərpa edilən Ateşgah quruluşuna görə şəhər mehmanxanasına bənzəyib. Abidə Midiya dövründən Azərbaycanda yayılan od məbədlərinin ənənələrini əks etdirməklə yanaşı, bəzi hind ibadətgahlarını da xatırladır. Atəşgahda yanan alovun ətrafında 26 kiçik otaq var. Bu otaqların hər birinin pəncərəsi odu görür. Əvvəllər məbədə həcc kimi ziyarətə gələn zərdüştlülər otaqlarında qalıb ibadətlərini edərmişlər.

Bu otaqların bəzilərinin qapılarında hindlilərin müqəddəs saydıqları yazılar var. 1918-ci ildə ingilislərin işğalı zamanı əsgərləri bu yazılardan bəzilərini qopararaq özləri ilə aparıblar.

Bir otaqda hindlilərdə müdriklik tanrısı kimi tanınan Qaneşin şəkli var. Hinduizmdə çoxlu tanrılar var, lakin onun müqəddəs kitablarında monoteist din mövzusundan da bəhs edilir.

Bu otaq 1713-cü ildə tikilmiş Atəşgahın ilk otağıdır.

Övliya Çələbi 1647-ci ildə buraya gələrək sonra "Səyahətnamə"sində yazıb: "Alov o qədər güclü idi ki, gələn qonaqlar hazırladıqları çörəyi yerə qoyub tez bişirə bilirdilər".

5.1.16. Qala Muzey Kompleksi

Burada üç muzey var: Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey kompleksi, Qala Muzeyi və Əntiq Muzeyi.

2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yaradılan kompleksdə Abşeron yarımadasında aşkar edilmiş arxeoloji memarlıq nümunələri toplanıb.

Eramızdan əvvəl III-II minilliklərə aid kurqanlar, yaşayış məntəqələri və digər memarlıq abidələri əslinə uyğun şəkildə bərpa edilib.

Muzeydə nümayiş olunan qayaüstü rəsmlər, dulusçuluq, məişət əşyaları, zərgərlik məmulatları, silahlar və sikkələr Azərbaycanın qədim gündəlik həyatını və tarixini göstərir.

Kompleksdə ümumilikdə 243 tarixi abidə və tikili var. Burada məscid, ev, hamam və hətta qəhvə dənələri sərgilənir. Torpaqda 400 il-

QALA MUZEY KOMPLEKSİ

lik püstə, zeytun ağaçları və müxtəlif güllər var. Bundan əlavə, kərə yağının hazırlanma prosesi canlı nümayiş etdirilir.

Qala Muzeyi 1988-ci ildə qurulub, digəri isə 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Bakının ən qədim yerində - Qala kəndində yaradılıb.

YANARDAĞ

5.1.17. Yanardağ

Yanardağda daim yanan təbii qaz alovunun hündürlüyü bəzən 3-15 metrə çatır. Alovun mənbəyi yeraltından, məsaməli qumdaşı təbəqəsindən sızan təbii qazdır. Sızmanın çox güclü olması yaxınlıqdakı axınların səthini kibritlə belə alovlandırmağa imkan verir.

Bölgədəki palçıq vulkanlarından fərqli olaraq, Yanardağdan maye və palçıq sızmır. Amma Bakıda sönmüş bir neçə palçıq vulkanı var ki, yanında tikilmiş sanatoriyalarda insanlar palçıq vulkanı müalicəsi alır.

Yanardağın alovlarının 1950-ci illərdə bir çoban tərəfindən təsadüfən yandırılması nəticəsində bəlli olduğu barədə şayiələr var. Lakin məlumdur ki, Abşeron yarımadasındakı alov qədim zaman-

NARGİN ADASI (İLAN ADASI)

lardan bəri yanır. 2007-ci ildən dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruğu olan Yanardağ ərazisində amfiteatr və daş sərgiləri var.

Turizmə qapalı və yalnız xüsusi icazə ilə daxil olan yerlər

5.1.18. Nargin Adası (İlan Adası)

Rusiya tərəfindən bir "ölüm düşərgəsi" olan adada əvvəlcə Çar Rusiyası dövründə - Birinci Dünya Müharibəsi zamanı, sonra Sovet hakimiyyətinın ilk illərində rusların girov götürdükləri Osmanlı əsgərləri, eləcə də Qars, Ərzurum, Ərdahandan əsir götürülmüş Azərbaycan xalqının əsir əsgərləri yaşatmaq və azad etmək üçün verdiyi mücadilələrə baxmayaraq, bu adada amansız işgəncələrə məruz qalaraq vəhşicəsinə öldürülüb.

Nargin adası Böyük Zirə, Daş Zirə, Kiçik Zirə (Qum adası), Zənbil, Səngi Muğan, Çigil, Gil, Qarasu, Xərə Zirə, Daşlı, Kür daşı, Adsız, Qutan Tava, Karvansaray, Xanlar, Daş adalar qövsü və Baburi olmaqla böyüklü-kiçikli bir neçə adadan ibarət Bakı arxipelaqına daxildir. Strateji əhəmiyyətinə görə adaya yalnız Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin rəhbərliyi altında xüsusi icazə ilə daxil olmaq olar.

Bakıdan bir neçə dəniz mili aralıda yerləşən Böyük Zirə adası ümumi sahəsi 1,4 kvadrat kilometr olan qayalıq hissədir.

Burada su mənbəyi yoxdur, mayak və bir neçə tikili var. Ada müxtəlif zəhərli ilanları ilə məşhur olduğu üçün İlan adası kimi də tanınır. Nargin adası tariximizin ağrılarla dolu bir səhifəsinin şahidi olub. Bilinməyən və ya az bilinən odur ki, son Osmanlı-Rusiya müharibəsində əsir düşən əsgərlər bu adada son dərəcə pis şəraitdə əsir saxlanılıblar. Burada aclıq, işgəncə, epidemiyalar və edamlar nəticəsində 10 minə yaxın əsgər şəhid olub.

XIX əsrin sonlarında Nargin adasında ruslar həbsxana tikdirib, Bakıdan və ətraf rayonlardan burada çoxlu məhbus saxlayıblar. Nargin adası tarixin ağrılı səhifəsinin şahididir.

1914-cü ilin oktyabrında Qafqaz cəbhəsində əsir düşərək buraya gətirilən Osmanlı əsgərlərinin yerləşdirilməsində sıxıntılar çıxdı, taxtadan sığınacaqlar tikildi, hər birində 150-200 nəfər bir yerdə saxlanıldı.

1914-1917-ci illər arasında bir çox cəbhədə davam edən Osmanlı-Rusiya müharibəsi zamanı Osmanlı əsgərlərinin düşdüyü əsir düşərgələri arasında ən qorxuncu Nargin adası idi.

Burada təkcə əsgərlər deyil, Osmanlıdan ruslar tərəfindən gətirilən dinc sakinlər də cəhənnəm həyatı yaşayıb.

Həbsxana dolu olduğundan və türk əsgərlərinin yerləşdirilməsində problemlər yarandığından taxtadan kazarmalar tikilmişdi ki, hər birində 150-200 nəfər bir yerdə saxlanılıb.

Əsirləri Bakının içindən keçirərək gətirirdilər ki, azərbaycanlılar "dərs alsın" və Osmanlı türklərinə kömək etməyə çalışmasın. Nargin adasına 10 minlərlə Osmanlı əsiri ilə yanaşı, Ərzurum, Ərda-

han, Qars və Sarıqamışdan rus və erməni zülmü zamanı həbs edilən insanlar da gətirilmişdi. Onların arasında uşaq, qadın və yaşlılar da var idi. 1914-1918-ci illərdə bu əsir düşərgəsində 65 min adam saxlanılıb.

Nargin adasındakı pis rəftar o vaxt da eşidilib və reaksiyalara səbəb olub. Bunun əksini sübut etmək üçün ruslar əsirlərin əslində əsir kimi saxlanılmadığını göstərmək üçün adada yemək-içmək, üzgüçülük, əyləncə göstərən təbliğat filmi çəkiblər.

Yerli əhali gözləri önündə baş verən bu vəziyyətə səssiz qalmayıb, adaya xəlvətcə yemək və su aparıb, ən əsası isə əsirlərin bir qismini adadan qaçırmağa nail olublar.

(Hətta deyirlər ki, azərbaycanlılar türk əsirlər üçün sahildən dənizə çörək atırmışlar ki, su çörəyi adaya çatdırsın, məhbuslar aclıqdan ölməsin)

Azərbaycan və Türkiyə qardaşlığının tarixi - Azərbaycan xalqı dinc sakinlərinin əsirlərin sağ qalması üçün apardığı böyük mübarizə o dövrün qəzetlərinə qədər çıxmışdı. Mətbuatda "Bizə qardaşlıq yardımı və ianə lazımdır", "Ey müsəlmanlar, ey türklər, bu yardıma necə qoşulmaya bilərsən?" kimi çağrılar yer alırdı.

Hətta o vaxtlar Azərbaycan xalqı öz canı bahasına etirazlar edirdi.

Gəncənin nüfuzlu dövlət xadimi Hüdadət bəy Rəfibəyli yumruğunu masaya çırparaq demişdi: "Biz Azərbaycan türkləri sizə - Çar Rusiyasına, imperatora həmişə sadiq olduq, hörmət etdik. İndi heçmi dəyərimiz yoxdur ki, qardaşlarımıza kömək əli uzadaq?"

Sarıqamışda əsir alındıqdan sonra Narginə gətirilən, lakin oradan qaçmağı bacaranlardan biri də Vecihi Hürkuş olub. Məlum olduğu kimi, Hürkuş Türkiyənin ilk təyyarə konstruktoru, istehsalçısı və qəhrəman pilotudur. Birinci Dünya Müharibəsi illərində Qafqaz cəbhəsində ruslara qarşı döyüşərkən onun təyyarəsi qəzaya uğrayıb, əsir düşüb, yaralanıb və Nargin adasına gətirilərək 6 ay düşərgə ağır rejimdə saxlanılıb.

Vecihi Hürkuş istehkam leytenantı Salih bəylə birlikdə iki kasıb kəndli qiyafəsində çox çətin bir yolçuluqdan sonra İstanbula çatmışdılar. Hürkuş xatirələrində bu çətinlikləri belə təsvir edir: "Dərələri,

çayları körpüsüz idi, mövsümlə bağlı bütün sular daşırdı. Çayların yanı ilə keçirdik. Bir gün az qala əziz dostumu itirəcəkdim... Güclü qar çovğunu altında geniş çayı keçərkən su çənəmə qədər qalxdı. Dostumun ayağı isə yerdən üzüldüyü an ürəyimi ən çox ağrıdan an oldu! O, üzə bilmədiyi üçün suya qarşı ikiqat dirənirdim. Amma biz təslim olmadan və dostumu özümlə sürüyərək sudan çıxdıq... Ölümdən qurtulandan sonra isə davam edən çovğun yaş bədənimizin içindən keçincə "donmaq" sözü təsirsiz idi bunun yanında... Uca bir dağın belindən keçdiyimiz günlər də çox oldu. Bir neçə saat əvvəl parçalanmış insan və heyvan sümükləri, gördüyümüz canavar izləri də bizim üçün qorxu deyildi, qaçmağa daha yüksək enerji mənbəyi idi".

Qafqaz Müsəlman Tələbələri Komitəsi əsir qaçırmalarını təşkil edir və Xeyriyyə Cəmiyyəti ilə birgə əməliyyatlar aparırdı.

Birinci Dünya Müharibəsi illərində Azərbaycanda milli duyğular, mübarizə əzmi çox inkişaf etmişdi. Milli birlik və komitələr də xeyriyyə təşkilatları qurur, eyni zamanda, Osmanlı Türkiyəsindəki - İstanbuldakı mərkəzi cəmiyyətlərlə əlaqə saxlayırdılar. Nargin adasında əsir əsgər və zabitlərin adları yazılıb göndərilirdi ki, həmin adamlar orada tapılıb xilas edilsin.

Çar Rusiyasının ömrünün başa çatması ilə Azərbaycan hakimiyyət orqanları və milli komitə bu adada olan bütün əsirləri və dinc əhalini Bakıya gətirdi. Anadoluya dönə bilməyənlərin bir çoxu Bakı və ətrafında qalıb yerli əhali ilə qaynayıb-qarışdı. O vaxt Azərbaycanda ordu yox idi. Bolşeviklər və ermənilər Azərbaycan türklərini qətliam edirdi. Azərbaycanlılar bu düşərgədəki əsir Osman zabit və əsgərləri ilə gizli əlaqə quraraq ermənilərə və bolşeviklərə qarşı müqavimət göstərdilər.

Nağı bəy Şeyxzamanlı Azərbaycan respublikasının qurulmasında mühüm rol oynamış adamlardan biri idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Təhlükəsizlik işləri üzrə baş direktoru vəzifəsində çalışıb. Xatirələrində o dövrü belə izah edir: "Qafqaz İslam Ordusu Gəncəyə gələndə hərbi parad kimi keçirdi və camaat orduya baxmağa gəlirdi. Bir qız paradda irəliləyən türk əsgərinə "ata, ata" deyərək yaxınlaşdı..."

1918-ci ildə Anadoluda erməni-rus zülmü başladı: evlər talan edildi, insanlar evlərindən didərgin düşdü, bəziləri yollarda aclıq və susuzluqdan öldü. Hər iki tərəfdə - həm Osmanlı, həm Azərbaycanda kimsəsiz uşaqlar çox idi. O dövrdə Xeyriyyə Cəmiyyəti Anadolunun bir çox yerindən - Ərzurum, Ərdəhan, Qars və Oltudan yetim uşaqları toplayıb, Azərbaycana gətirib, onlar üçün uşaq evləri açıb. O uşaqları gətirənlərdən biri də "Çırpınırdı Qara dəniz, baxıb Türkün bayrağına" şeirinin müəllifi, vətənpərvər şair Əhməd Cavad idi. O uşaq da atasını Qafqaz İslam Ordusu Gəncədən parad şəklində keçəndə əsgərlərin arasından tanımışdı. Nağı bəy Şeyxzamanlı: "O mənzərəyə baxıb ağladıq", - deyə xatirələrində yazıb.

5.1.19. Neft Daşları

Dünyanın ilk açıq dəniz neft platformasıdır. Xəzər dənizində neft və qaz tədarükü üçün yaradılıb. Əsası 1947-ci ildə Qara daşlar bölgəsindəki dənizdə torpaq dolğu üzərində qoyulub. Bu gün ümumi uzunluğu 200 kilometri keçən küçələri, çoxmərtəbəli binaları və 5 min əhalisi olan böyük bir qəsəbədir.

Neft daşları əfsanəvi azərbaycanlı mühəndis-geoloq, xalq arasında "Neftçi Qurban" kimi tanınan Ağaqurban Əliyev (1911-1997) tərəfindən kəşf edilib. İlk neft kəşfiyyat quyusu 1949-cu il iyunun 24-də qazılmağa başlanıb. Qazmaçılar və neftçilərə yaşayış yeri təmin etmək üçün ilk dəfə suya yeddi köhnə gəmi batırılıb. Sonradan "Yeddi gəmi adası" kimi məşhurlaşan bu ərazi qalaqlar üzərində böyüdülərək açıq dənizdə süni adaya çevrilib. Ginnes Rekordlar Kitabı tərəfindən "Dünyanın ilk dəniz neft platforması" kimi qeydə düşən Neft daşları 70 min kvadratmetr əraziyə malikdir. Neft quyuları, qurğular və yaşayış sahələrini birləşdirən küçələrin uzunluğu 200 kilometrə çatır.

İlk quyunun qazılmasında Neft daşlarını kəşf edən Ağaqurban Əliyevin böyük xidmətləri olub. 1949-cu ildə bu quyunun hasilatı 3 ton idi. Beləliklə, açıq dənizdə ilk neft platforması kimi bütün dünyaya səs salan Neft daşları sənayesi 1951-ci ildə quruldu və elə həmin il ilk dəfə olaraq tankerlər vasitəsilə neft hasil edilməyə başlandı.

Bu günə kimi 2 mindən çox quyudan 190 milyon ton neft və 14 milyon kubmetr təbii qaz hasil edilib. Azərbaycanın dövlət neft şirkəti

NEFT DAŞLARI

SOCAR-ın idarə etdiyi "Neft Stones" ölkənin neft hasilatının yarıdan çoxunu ödəyir. Bu istehsal üçün beş-doqquz mərtəbəli quyularda və binalarda təxminən 5 min insan var.

Gündəlik 2 min nəfərin çalışdığı Neft daşlarında işçilərin yerləşdirilməsi üçün 2828 nəfərlik yataqxana tikilib. Burada həmçinin idman zalları, futbol meydançaları, canlı musiqi məkanları, mehmanxanalar, xəstəxanalar, yataqxanalar, sosial obyektlər, idman sahələri, kafe və restoranlar var.

Burada qurucu lider Heydər Əliyevin adını daşıyan mədəniyyət mərkəzi də fəaliyyət göstərir. Azərbaycan 1991-ci ilin 18 oktyabrında müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə neft sənayesini dirçəldən müqavilə, Bakı-Ceyhan-Tbilisi boru kəmərinin açılış mərasimi kimi mühüm anların fotoşəkilləri və sənədlər bu mərkəzdə sərgilənir.

NEFT DAŞLARI

Xəzər dənizinin “Qara daşlar” adlanan bu bölgəsində balıqçılar qaz qabarcıqlarının əmələ gəldiyini müşahidə etmiş və geoloqlar bu bölgədə təbii qaz yataqlarının olduğunu müəyyən etmişlər. Görkəmli geoloq Ağaqurban Əliyevin uzun sürən tədqiqatlarından sonra Qara daşlar bölgəsində böyük miqdarda neftin çıxarılmasının mümkün olduğu qənaətinə gəlinmiş və dünyada ilk dəfə olaraq dənizdə neft axtarışlarına başlanılıb. Bu hadisə bütün dünyada böyük əks-səda doğurub. Sonra müəyyən edilir ki, bura böyük neft yatağıdır. Türkiyənin o vaxtkı baş naziri Süleyman Dəmirəl ilk dəfə Bakıya gələndə bura da gəlmişdi. Süleyman Dəmirəldən başqa, Azərbaycana gələn bir çox dünya liderləri ilk olaraq Neft daşlarını görmək istəyirlər.

Məsafə, hava şəraiti və digər səbəblər insanların hər gün işə gediş-gəlişini çətinləşdirdiyi üçün burada yaşayış evləri tikilib.

NEFT DAŞLARI

Elektrik mərkəzində elektrik və ya enerji istehsal etməklə yanaşı, tullantı istilik enerjisinin çevrilməsi də təmin edilir. Başqa sözlə desək, atmosferə atılan tullantı istilik enerjisi qəsəbədəki yaşayış yerlərində həm ətraf mühitə fayda vermək, həm də isti su əldə etmək üçün istifadə olunur. Bu yolla həm enerjiyə qənaət edilir, həm də atmosferə atılan tullantı istilik ətraf mühitə faydalı hala gətirilir.

Burada 2000-2200 metrlik quyular var.

4.2. Qarabağ

Qarabağda turizmə açılacaq ən gözəl yerlərdən biri Şuşadır. İşğaldan sonra minalar təmizlənib. Çoxlu bərpa işləri aparılan bölgənin bəzi hissələri gələcək nəsillərə yaddaş üçün işğal dövründə olduğu kimi saxlanılır, qonaqlara göstərilir. Qarabağ dünyanın hər yerindən gələn turistlərə xüsusi icazə ilə açıqdır, yerləşdirmə imkanları dəyərləndirilir.

Şuşadan avtomobil yolu ilə təxminən 2 saatlıq məsafədə tarixi Azıx mağarası yerləşir.

5.2.1. Azıx Mağarası

Avrasiyada ən qədim insan məskəni hesab olunur. Arxeoloq Məmmədəli Hüseynovun rəhbərliyi ilə 1960-cı ildə başlanan araşdırmalarda bir insan çənə sümüyü tapılıb. Təxminən 300 min əvvələ aid olduğu bildirilən bu smük SSRİ-də tapılan ilk insan qalığıdır. 1 milyon 500 min il əvvələ aid olan mağaranın daha əvvəl tapılmamasının səbəbi həm Çar Rusiyası, həm də Sovet İttifaqı rəhbərliyinin Qafqazın tarixi bölgə kimi tanınmasını istəməməsilə izah edilir. Burada arxeoloji qalıqlar XX əsrin ortalarında - Stalinin ölümündən sonra tapılıb. Əldə edilən ilk ibtidai insanın çənə sümüyündən çox şey öyrənilib. Belə ki, Daş dövründə insanın orta ömrü 18-20 il olub. Həyat kişi və qadınları müxtəlif amansız sınaqlardan keçirib. Qadınlar çox zaman doğuş, kişilər isə ovda həyatını itirib. Digər tərəf-

AZIX MAĞARASI

dən, az bişmiş və ya bişməyən qidaların yaratdığı bakteriya və qızdırmalar da orta ömrü azaldan amillərdən sayılır.

Dünyanın ən qədim ocaq izlərindən dördü Azıx mağarasındadır və 700 min il əvvələ aiddir. Buradan da məlum olur ki, mağarada yemək bişirilirmiş. Bununla bağlı belə bir fikir irəli sürülür: "Türklər kababı çox sevirlər; Sevdikləri və ən dəyərliləri üçün kabab bişirmək istəyirlər. Çünkü bu, qarşılaşdığımız ilk bişmiş yemək olaraq genetikamıza daxil olub."

Mağarada erkən orta əsrlərə qədər bir çox təbəqə var. Azıx mağarasının simmetriyası yoxdur: hündürlüyü 25-30 metr, özü 10 mərtəbəlidir. Müxtəlif hündürlükdə beş dəhlizi var. Hal-hazırda orada minlərlə yarasa yaşayır.

XUDAFƏRİN KÖRPÜLƏRİ

5.2.2. Xudafərin Körpüləri

Araz çayı üzərində bir-birindən 750 metr məsafədə tikilən iki Xüdafərin körpüsü var: 11 tağlı olan dağılıb, 15 gözlü olan isə min ildir sağ-salamat durur. Araz çayı üzərindən Füzuli şəhərinin cənubundan İranın Xudafərin şəhərinə uzanan körpülər əsarrəngiz təbiətlə tarixin harmoniyasını yaradır. Çayın yatağındakı böyük qayalıq ərazilər qədim zamanlardan körpülərin əsasını təşkil edir. Bu nedenle təməllər müxtəlif ölçülüdür və sərbəst şəkildə yerləşdirilib.

"Xudafər" sözü farsca "Allahın əmri", "Allahın izni" deməkdir. Bu da Xudafərin körpünün İslamdan sonrakı dövrə aid olduğunu təsdiq edir.

Bu körpünün bu günə qədər gəlib çatmasının bir səbəbi onun özə-

XUDAFƏRİN KÖRPÜLƏRİ

yinin qaya olması, digəri isə tikinti zamanı onun məhlulunun daha dayanıqlı və möhkəm olması üçün üzərinə yumurta sarısının qatılmasıdır. Körpünün memarının kim olduğu bilinməsə də, memarlıq quruluşundan Səlcuqlular dövründə tikildiyi anlaşılır.

Körpülərin tikilmə məqsədlərindən biri hərbidir. Çünki imperiyalar ərazilərini genişləndirmək üçün coğrafiyanı iki yerə bölən Araz çayını mütləq keçmək istəyirdilər. Xudafərin körpüsü həm də Azərbaycanın İpək Yolu üzərində olduğundan Araz çayı üzərindən Qara dənizə, oradan Avropaya getmək çox əlverişli idi. Səlcuqlardan sonra monqollar, sonra isə ruslar körpüdən istifadə ediblər.

Körpü Səlcuqlular, monqollar, ruslar tərəfindən istifadə edilmiş.

11 tağlı birinci Xudafərin körpüsü 1027-ci ildə Şəddadi hökmdarı Fəzl ibn Məhəmməd tərəfindən Rəvvadilərlə qarşı mübarizə apar-

XUDAFƏRİN KÖRPÜLƏRİ

maq üçün inşa olunub, sonralar aşırımları dağılıb. Ağa Məhəmməd şah Qacarın Azərbaycana yürüşü zamanı körpünün bir hissəsi partladılıb, sonradan bərpa edilib. 15 tağdan ibarət olan ikinci körpü isə XIII əsrdə Elxanilər dövründə tikilib ki, hazırda onun yalnız 3 aşırımı salamatdır. Xudafərin körpüsünün sahil tağları 1930-cu illərdə İran və SSRİ-nin (Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı) birgə qərarı ilə sökülüb. Körpü tarix boyu bir neçə dəfə düzəldilib. XII əsrin abidəsidir. Dəstəkləri təbii təməllər üzərində olduğundan keçidləri müxtəlif ölçülərdə və rahat şəkildədir. 15 tağlı körpünün ümumi uzunluğu təqribən 200 metr, eni 4,5 metr, çay səviyyəsindən maksimal hündürlüyü 12 metr, ən böyük tağı təxminən 9 metr, ən kiçiyi isə 6 metrdir. Təməli sal daşlardan qoyulan körpünün bütün tağları və yuxarı mərtəbədəki hörgüsü kərpicdəndir. Bu iki materialın birləşməsi Arran Memarlıq Məktəbinin izlərini daşıyaraq Xudafərin körpüsünə özünəməxsus görkəm verib.

XUDAFƏRİN KÖRPÜLƏRİ

Körpü həm də işğaldan azad edilən ilk yerlərdən biri olduğu üçün böyük əhəmiyyəti var.

Çayın o tayında azərbaycanlılar, türkmənlər və özbəklər kimi bir çox türkdilli xalqlar yaşayır və türk əhalisinin təxminən 35 milyon olduğu təxmin edilir.

Araz çayı haqqında çoxlu bayatılar da deyilib, şeirlər yazılıb, mahnılar bəstələnib, oxunub. Bunlardan məşhur oları Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın söylədiyi "Arazı ayırdılar, qum ile doyurdular, men səndən ayrılmazdım, zor ile ayırdılar, ay Laçın, can Laçın, men sənə qurban Laçın" şeiridir.

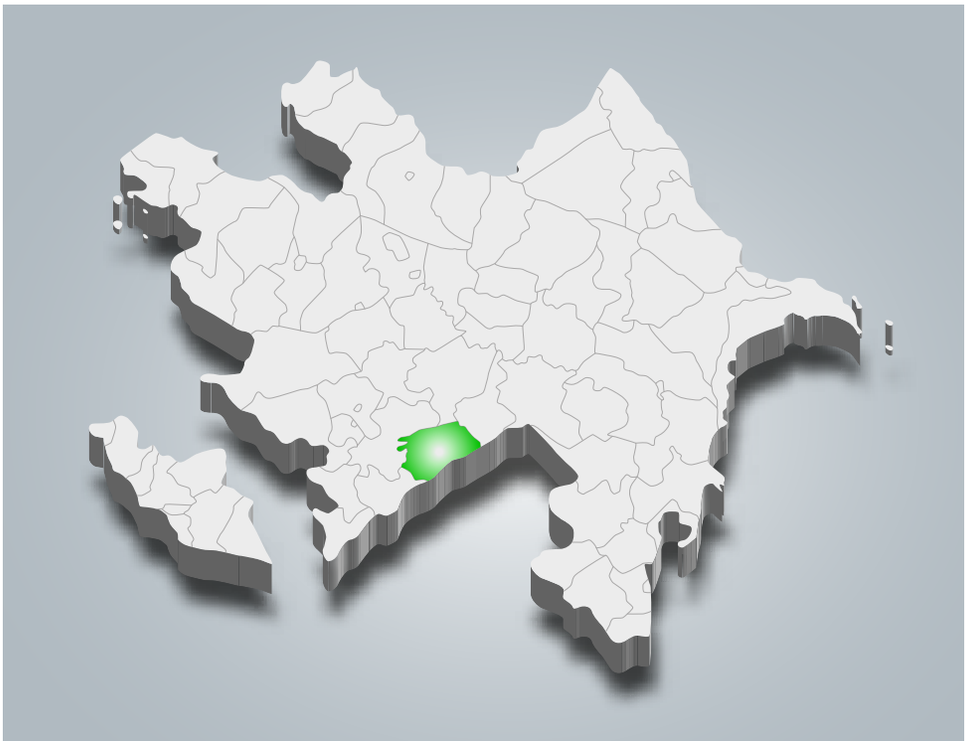

FUZULİ

5.2.3. Cəbrayıl Dostluq Bulağı

Sovet dövründə xalqlar dostluğunun rəmzi kimi tikilmiş Cəbrayıl Dostluq Bulağı haqqında deyilirmiş ki, Azərbaycana təkrar gəlmək istəyən bu bulaqdan su içərsə, arzusu çin olar. Amma Cəbrayıl rayonu erməni silahlıları tərəfindən işğal edilərkən (1993) Dostluq Bulağını da dağıtdılar. İkinci Qarabağ Müharibəsi zamanı ilk azad edilən rayonda artıq başda Cəbrayıl Dostluq Bulağı olmaqla yeni dostluqların, yeni bulaqların inşası gedir.

5.2.4. Füzuli

Füzuli Qarabağ müharibələrində ən çox şəhid verilən yerlərdən biridir. Birinci Qarabağ Müharibəsi zamanı Ermənistan tərəfindən işğal edilib viran qoyulan Füzulinin qalıqları bu gün qədim şəhər xarabalıqlarını xatırladır. Ermənilər buranı tərk etməzdən əvvəl yuxarıdan aşağıya doğru üç qatdan ibarət müxtəlif mina növləri yerləşdiriblər. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan Azərbaycan Or-

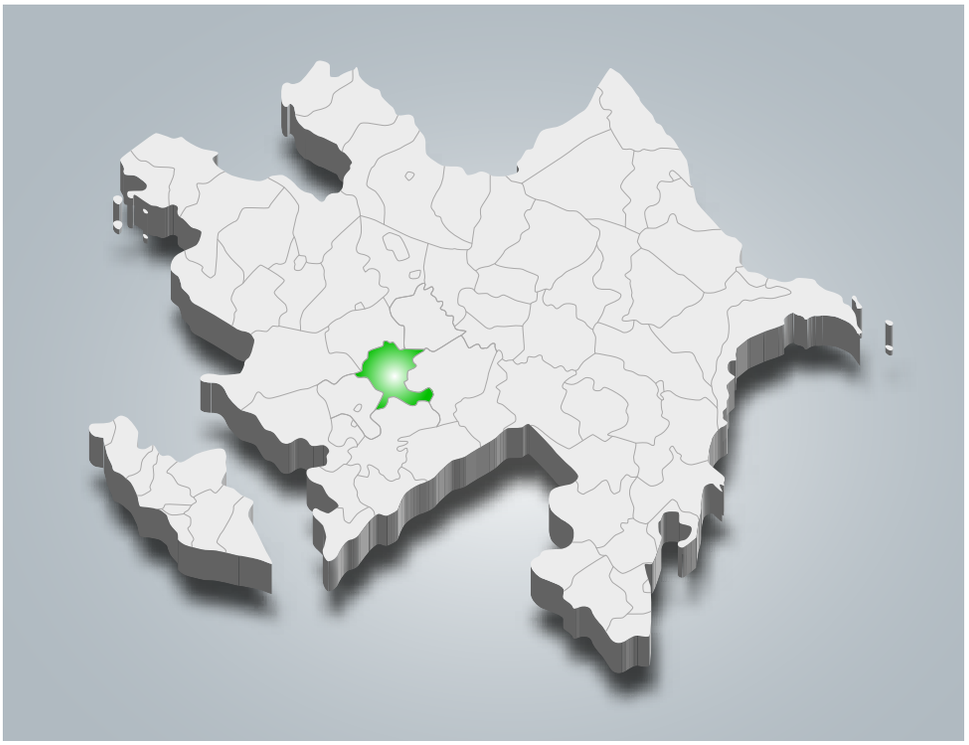

AĞDAM

dusunun əks-hücum əməliyyatları nəticəsində Füzuli bir ay ərzində geri alındı. Lakin Füzuli yalnız bu minalardan tam təmizləndikdən sonra əvvəlki kimi yaşana biləcək bir şəhər olacaq. Minatəmizləmə işləri davam etdiyi üçün şəhərə giriş mümkün deyil. Burada genişmiqyaslı bərpa işləri aparılır. Zəfər Yolu ilə yanaşı tikilən Füzuli beynəlxalq hava limanı şəhərə yenidən həyat gətirən damarlar olacaq.

5.2.5. Ağdam

Ağdam "ağ rəngli dam" deməkdir. XVIII əsrin birinci yarısında Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli Xan burada özünə ağ daşdan ev tikdirmişdi. Tam olaraq saray xüsusiyyətləri daşımasa da, sarayı xatırladan bu dəbdəbəli ev indi ancaq Birinci Qarabağ Müharibəsinin dəhşətlərini göstərən xarabalıqdır. Bərəkətli kənd təsərrüfatı torpaqları ilə əhatə olunmuş Ağdamın bir vaxtlar çoxlu tarixi memarlıq abidələri ilə yanaşı, ağır və yüngül sənaye obyektlərini də erməni işğalçıları məhv edib. Ağdam indi sanki "Qafqazın Xirosiması"dır. Əvvəllər mühüm ticarət mərkəzi və bir çox simvolik tikililərin olduğu şəhərdə bərpa edilən abidələrdən biri Ağdam Cümə məscididir.

AĞDAM CÜMƏ MƏSCİDİ

5.2.6. Ağdam Cümə Məscidi

Ağdam şəhərinin simvolik tikililərindən biri olan Cümə məscidi Qarabağın özünəməxsus dini memarlığının monumental örnəklərindən biridir. Vaxtilə qüsursuz dizaynı ilə cəlb edən Ağdam Cümə məscidinin içərisindəki bəzəklərə, mehrabın üzərindəki naxışlara və kitaba ciddi ziyan dəyib. Burada ermənilər mal-qara, donuzlar saxlayıb, divarı qraffiti ilə vandalizasiya edib, məscidin interyeri dağıdılıb, baxımsız vəziyyətə salınıb. Məscidin damını sökmək istərkən pəncərələr, qapılar, daxili üzlüklər və mərmərlər də dağıdılıb. Azərbaycan Ağdamı erməni işğalından azad etdikdən sonra Cümə məscidi əvvəlki memarlığı üstündə bərpa edildi.

AĞDAM DRAM TEATRI

5.2.7. Ağdam Dram Teatrı

Burada həm də Ağdam Dram Teatrının qalıqları durur. Sovet dövründə tikilmiş və Azərbaycanın ən böyük teatr binalarından biri olan Ağdam Dram Teatrında işğaldan sonra cəmi bir giriş fasadı qalmışdı. Bu Dram Teatrı hovuzları və yanındakı mehmanxanaları ilə birlikdə Ağdamın ən canlı mərkəzini formalaşdırırdı. Xarabalıqları açıq səma altında muzey kimi layihələndirilən 22,5 hektar ərazidə Ağdamın Birinci Qarabağ Müharibəsi dövrü və 44 günlük İkinci Qarabağ Müharibəsi qələbəsi danışılacaq. Xarabalıqlar olduğu kimi də qalacaq ki, vətən ağrısı unudulmasın və hər kəs bu dəhşətə şahid olsun. Bir zaman teatr və muzeylərlə çevrələnmiş Ağdam şəhərinin həm də dünyada nadir olan Çörək Muzeyi var.

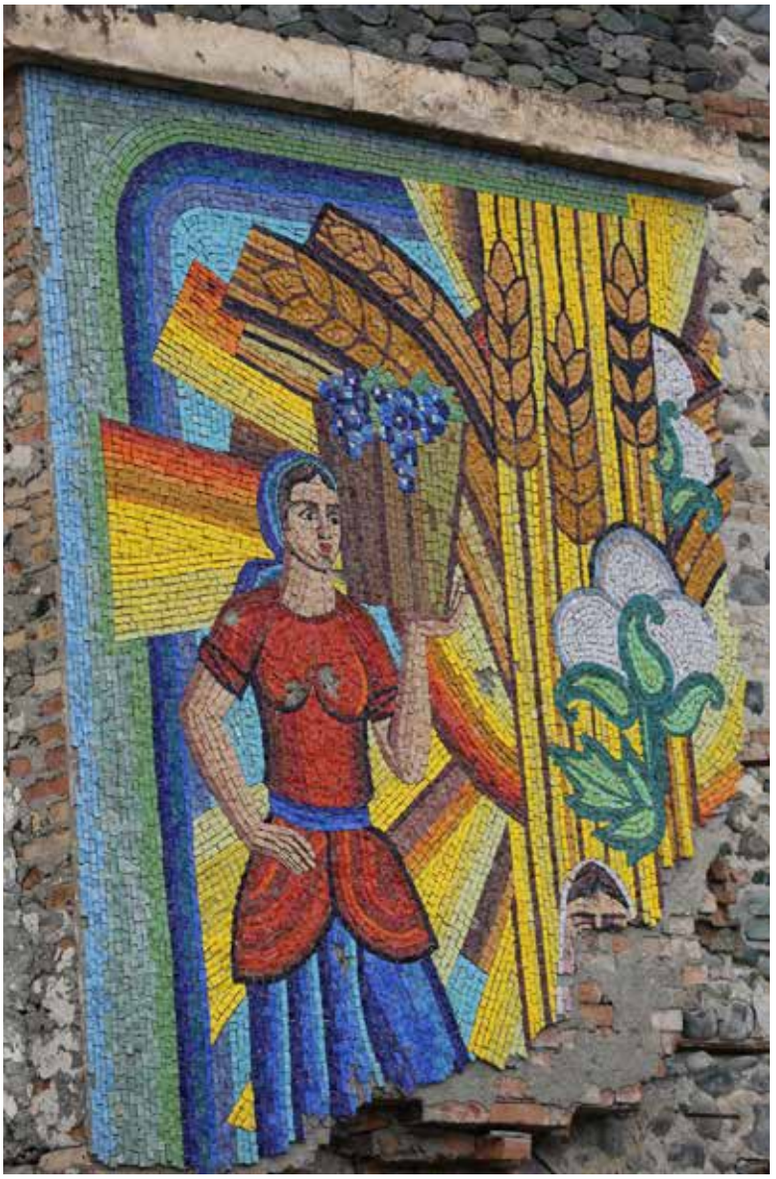

AĞDAM ÇÖRƏK MUZEYİ

5.2.8. Ağdam Çörək Muzeyi

Ağdamın işğalı zamanı sovet dövründən qalan tikililərə də ziyan dəyib. Bunlardan biri də 1983-cü ildə açılmış və dünyada ikinci çörək muzeyi kimi tanınan Ağdam Çörək Muzeyidir. Tarixdən əvvəlki dövrlərdən çörəyin sərgüzəştləri muzeydə nümayiş etdirilir, onlardan yalnız bir divarı qalmışdır. Muzeydəki ən qədim əsər e.ə. Onlar eramızdan əvvəl 7-ci minilliyə aid fosilləşmiş buğda dənələridir. 1500-dən çox eksponatın olduğu bu muzeydə saxlanılan bu buğ-

AĞDAM ÇÖRƏK MUZEYİ

da dənələri Azərbaycan Tarixi Muzeyinə köçürülüb. Muzeydə sərgilənən qara şum, xırman, saman çəkən alət, oraq və əl dəyirmanı kimi bir çox tarixi əsər məhv edilib. Gəncə, Qarabağ, Gürcüstan, Ermənistan, Dağıstan və Səmərqənddə hazırlanmış çörək növlərinin sərgiləndiyi muzeyə bitişik ərazidə karvansara, XIX əsrdə tikilmiş və 1987-ci ildə çalışdırılmış dəyirman və təndirxanası olan "Sünbül" kafesi var idi.

5.2.9. Şahbulaq Qalası

Ağdamda işğaldan sağ qalan nadir tikililərdən biri Şahbulaq qalasıdır. Birinci Qarabağ Müharibəsində zədələnən qala ermənilər tərəfindən təmir edilib. Məqsəd qalanın Tiqrankent adı ilə erməni tarixinə aid olduğunu göstərmək idi. Şahbulaq qalasının ətrafının tarixi abidələrlə zəngin olduğu görüncə ermənilər buranı "Tiqran arxeoloji şəhəri və qazıntı sahəsi" elan etmişdilər. Üstəlik Tiqran muzey yaradaraq qala divarlarına xaçlar və əlavələr yapışdırmışdılar. Halbuki Şahbulaq (və ya Tərnəküt) Qarabağ xanı Pənahəli Xan tərəfindən 1751-1752-ci illərdə inşa etdirilmiş XVIII qalası idi.

ŞAHBULAQ QALASI

Memarlıq abidəsinin tikinti işləri Ağdamın Şahbulaq adlı ərazisində başladığı üçün, ehtimal ki, qalanın adı da burada yerləşən gur sulu Şah bulağı adından götürülüb. Qarabağ xanlığının ilk paytaxtı 1748-ci ildə tikilmiş Bayat qalası olduğu halda, paytaxt tezliklə Qarabağ düzündə salınmış Şahbulaq qalasına, oradan da Şuşaya köçürülüb. Qarabağ xanları müdafiə məqsədilə həmişə Şahbulaq qalasında təxminən 3 min nəfərlik atlı süvari saxlayırdılar. Qalanın ətrafı tarixi abidələrlə zəngin olub.

5.2.10. Ağdam Pənahəli Xan Sarayı

XVIII əsrə aid tarixi memarlıq abidəsi olan Pənahəli Xan Sarayı Qarabağ xanları sülaləsinin Ağdamdakı birinci mülküdür. Ağdam Pənahəli Xan Sarayı yaşayış üçün nümunəvi cəhətləri ilə diqqəti cəlb edib. Bir-birinə perpendikulyar yerləşdirilmiş iki binadan ibarət imarət dəbdəbəli xan sarayından daha çox XVIII əsrin Qarabağ bölgəsi zənginlərinin yaşayış evləri kimi olub. Bu evlər qübbəli zal, tağlı otaqlar, çoxlu taxçaların olması, mərkəzi salonun qabağında cənuba baxan geniş və dəbdəbəli eyvanı, baş fasadları ilə həyətə

AĞDAM PƏNAHƏLİ XAN SARAYI

açılmasıyla fərqlənib. Eyvan Böyük və Anadolu Səlcuqlu məscid və mədrəsələrindəki kimi həyətə baxır, bir tərəfi açıq, üç tərəfi bağlı, qübbə ilə örtülüb, döşəməsi yerdən yuxarıdır. Bunlar binanın girişi ilə daxili həyəti birləşdirən qalın tağ strukturlarıdır. Qarabağ xanlığının qurucusu Pənahəli Xanın ailə məzarı da bu sarayın içində yerləşir. Xanlığın son hakimi Mehdiqulu xanın qızı Xurşudbanu Natəvan Şuşada doğulub boya-başa çatmasına baxmayaraq, şairənin də məzarı buradadır.

Ağdam öz adı kimi ağ aydın gələcəyinə hazırlaşır.

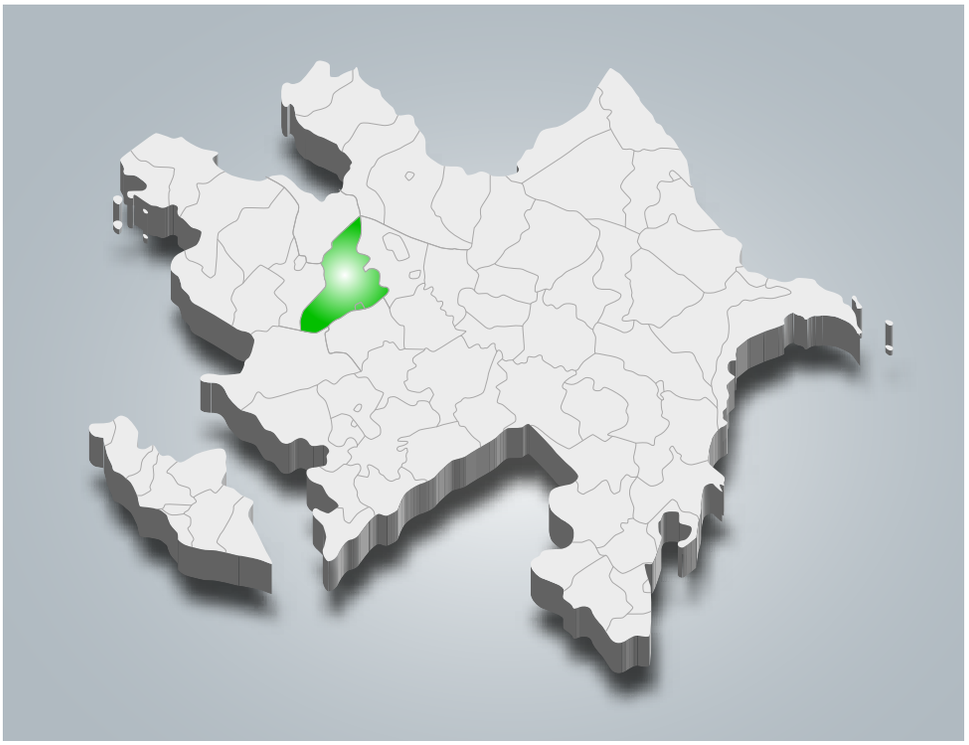

5.2.11. Naftalan

Naftalan Azərbaycanın və hətta dünyanın ən mühüm sağlamlıq turizmi şəhəridir. Naftalan həm də nefti ilə məşhurdur. Naftalan nefti 70-dən çox xəstəliyə faydalıdır. Dünyanın 62 ölkəsindən bura turistlər gəlir. Xəstəliklərə şəfalı neftin tapılması ilə bağlı çoxlu əfsanə və rəvayətlər var. Sahibi ölməkdə olan dəvəsini buraxıb yoluna davam edir. Dəvə yorulub yolun kənarındakı neft gölməçəsinə uzanır, bədəninə qara yağ bulaşır. Bir müddət sonra sağalıb ayağa qalxır. Sahibi qayıdarkən dəvənin sağaldığını görüb gözlərinə inana bilmir. VIII əsrdə kəşf edilən və müxtəlif yaralara məlhəm olan bu neft yağı Birinci Dünya Müharibəsində dərman kimi istifadə edilib, sonralar eyni məqsədlə istehsal edilərək məşhurlaşıb. Azərbaycanda 1950-ci ildən sənaye sahəsinə çevrilib və istehsala başlanılıb. Dünyada neftin sağlamlıq məqsədləri üçün istifadəsinə dair başqa belə nümunə yoxdur. Bir rəvayətə görə isə Madeya adlı bir cadugər antik yunan dastanları qəhrəmanı Yasna məlhəm verir. Bu dərman onu oddan qoruyur, yanıqlarını sağaldır. Antik dövrdə Asiya və Hindistandan minlərlə adam bu neft yağı üçün Naftalana gəlib

və vətənlərinə aparıblar. 1890-cı ildə alman mühəndisi və iş adamı E.İ.Yeger Naftalan neftindən məlhəm istehsal edərək dünyanın bir çox ölkəsinə göndərib. Rusiya-Yaponiya müharibəsi zamanı yapon əsgərləri çantalarında Naftalan məlhəmi götürürdülər. Dərman bankalarının üzərində qısa və cəsarətli bir yazı var idi: "Kimdə bu məlhəm varsa, heç bir yaradan qorxmasın". Naftalan nefti əsrlərdir müalicə üçün istifadə olunur. Yanmayan nadir yağlardan biri, tərkibində benzin və ya kerosun deyil, karbohidrogen olan, əsrlər boyu şəfa mənbəyi rolunu oynayan Naftalan nefti insanı gümrahlaşdırır, dəri problemi, bel ağrısı, sümük sistemi, revmatizm, artrit və sinir xəstəlikləri zamanı həkimlər tərəfindən tövsiyə edilir. Makedoniyalı İskəndərin əsgərləri, vikinqlər və başqa əsgərlər də müharibə vaxtı dağlardan çıxardıqları bu yağı yaralarına sürtüb və qısa müddətdə sağalıblar. Makedoniyalı İskəndər "Qaradağ yağı vurdular, yaraları sağaldı" deyib.

6.

FƏSİL

ŞUŞA

Şuşa tarixən Azərbaycanın mədəni, ictimai və siyasi həyatının mühüm mərkəzlərindən biri olub. Xüsusilə ədəbiyyat və incəsənət sənət növlərində Azərbaycan xalqının mədəniyyət simvoludur. 2020-ci il noyabrın 10-da Ermənistanın işğalından azad edilən şəhər bərpa və tikinti işləri ilə yenidən həyata qayıdır. Şuşa 2023-cü ildə Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtı elan edilib.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il noyabrın 10-u Atatürkün vəfatının ildönümünə təsadüf etdiyi üçün Ermənistanın işğalından azad olunma tarixini 8 noyabra dəyişib. Şəhərin bir küçəsinə də Atatürkün adı verilib.

Köklü musiqi tarixi ilə Şuşa bir çox görkəmli bəstəkar, xanəndə və çalğıçılar yetişdirib.

İLHAM ƏLİYEV

6.1.
Zəfər Yolu

Şuşa sıldırım və hündür dağlar üzərində salınmış bir şəhərdir. Coğrafi mövqeyinə görə bu şəhəri erməni işğalından xilas etmək asan olmayıb. Zəfər yolu şəhərin xilasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Zəfər Yolu - Azərbaycan əsgərlərinin Qarabağı erməni işğalından azad etmək üçün açdığı yoldur. Bölgənin dirçəldilməsi məqsədilə "Qayıdış proqramı"nın əsas tərkib hissələrindən biri kimi ilk olaraq müharibədən böyük ziyan görmüş şəhərlər arasında nəqliyyat təmin edilib. Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolu Zəngəzur dəhlizi ilə Naxçıvan və Türkiyəni birləşdirəcək. Zəfər yolu Füzulidən Şuşaya birbaşa avtomobil yolu olacaq.

Qarabağda Qafqazın ən mühüm şəhərlərindən biri Şuşadır. Şuşanın əsası XVIII əsrin ortalarında Qarabağ xanı Pənahəli Xan tərəfindən qoyulub. Şəhər əvvəlcə Pənahəli Xanın şərəfinə Pənahabad adlandırılıb. Qarabağ xanı İbrahimxəlil Xanın dövründə Şuşa abadlaşıb - xan sarayları, yaşayış evləri, qala divarları tikilib, yeni məktəblər açılıb. İbrahim Xanın zamanında Şuşada elm, mədəniyyət və incəsənət nümayəndələrindən ibarət ziyalı sinfi yaranıb. 19-cu əsrdə Qarabağda görkəmli şair, xanəndə, musiqişünas, rəssam və astroloqlar yetişibr. Məşhur müğənniləri dinləmək və ya dərs almaq üçün buraya axışıblar.

Şuşa Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Primov, Seyid Şuşinski kimi sənətkarların vətənidir. Həm Azərbaycan, həm Türkiyənin milli-siyasi fikir tarixində mühüm yer tutan ictimai xadim, mütəfəkkir, publisist, pedaqoq, yazıçı, türkoloq Əhməd Ağaoğlu da şuşalıdır.

Şuşa

6.2.
Şuşa Qalası

Şuşa qalası Qarabağın simvoludur. Qalanın girişində qədim qalanın ilk daşları var. Şuşa qalası üç əsas qapıya malik olub: Gəncə, İrəvan və Ağoğlan. Bu gün təkcə Gəncə qapısı salamat qalan yeganə qapıdır. Şimala baxan və adını Gəncə şəhərindən götürən bu darvaza 44 günlük İkinci Qarabağ Müharibəsindən (2020) sonra bərpa olunub. Qalanın üzərində Azərbaycan türkcəsində şəhərin adı yazılıb. Azərbaycan memarlığının ən gözəl nümunələrindən sayılan Şuşa qalası Arran memarlıq məktəbi üslubunda tikilərək Şuşa Tarixi Memarlıq Qoruğu ərazisinin bir hissəsidir.

1747-ci ildə Nadir şah Əfşar öldürüldükdən sonra Azərbaycan coğrafiyasının həm şimal, həm cənubunda xanlıqlar – kiçik feodal dövlətlər yaranmağa başladı. Bu xanlıqlardan biri o zaman mərkəzi Şahbulaq olan Qarabağ xanlığı idi. Amma başqa xanlıqların hücumlarından qorunmaq üçün Pənahəli Xan yeni yer axtarmağı əmr etdi və "əbədi keçilməz, çox hündür, əlçatmaz, hətta ən güclü düşmənin belə onu mühasirəyə ala bilməyəcəyi yer" istədi. Bütün Qarabağda yeganə belə yer, sərt, demək olar ki, əlçatmaz qayalarla əhatə olunan və təbii qala olan Şuşa ovalığı idi. Yeni qala şərq tərəfi istisna olmaqla hər tərəfdən sıx meşələrlə əhatə olunmuşdu.

"Şuşa" sözü farsca "şüşə, hamar, təmiz və şəffaf" mənalarını verir. "Şiş" isə əski türkcədə "dik, iti və çox hündür" deməkdir. Şuşanın havası o qədər təmizdir ki, həkimlər bəzi xəstəliklərə faydası üçün buranı xəstələrinə tövsiyə edir.Gərgin bərpa işləri ilə əlaqədar bu gün yalnız xüsusi icazə ilə daxil oluna bilən Şuşa restavrasiyadan sonra həm bütün azərbaycanlıların, həm də bütün turistlərin üzünə açıq olacaq.

CIDIR DÜZÜ

6.3.
Cıdır Düzü

“Yarış meydanı” mənasını verən Cıdır düzü Şuşanın nisbətən düz, lakin daha yüksək hissəsində, az qala buludlara bitişik bir yerindədir.

Cıdır düzünün bu gün həm də böyük mənəvi dəyəri var, çünki Azərbaycan burada İkinci Qarabağ Müharibəsi zamanı həddindən artıq ağır şəraitdə, çox sayda şəhid verərək qalib gəlib.

Qayaların zirvəsindən aşağıya baxanda başa düşmək olar ki, burada əldə edilən qələbə fövqəlbəşəri güc tələb edib və Cıdır düzündə tarix yenidən yazılıb.

Azərbaycan əsgərləri Şuşanın yeganə girişində toplaşan Ermənistan ordusuna hündür qayalara əllə dırmaşaraq qəfil hücuma keçiblər. Qayalarda güllə izləri hələ də görünür. Əsgərlərin Şuşa qalasına çatmaq üçün açdıqları bu yeni yol Zəfər Yolu adlanır.

Daşaltı çayına və vadisinə baxan Cıdır düzündə Qarabağ xanlığı dövründən dəvə, at, çövqan, güləş (pəhləvan) yarışları, “Papaq”, “Yaylıq”, “Kəndirbaz” xalq oyunları, o cümlədən ədəbi-musiqili məclislər, xarici nümayəndə heyətlərinin qarşılanma mərasimləri və Novruz şənlikləri keçirilib. Cıdır düzündən eyni zamanda, hipodrom, stadion, konsert meydançası və şəhər meydanı kimi istifadə olunub. Uzun müddətdən sonra 2021-ci ilin may ayında Cıdır düzündə Xarı Bülbül Musiqi Festivalı keçirildi.

Bülbül

6.4.
Bülbül Ev-Muzeyi

Bülbül adı ilə tanınan Murtuza Məşədi Rza oğlu Məmmədov (1897-1961) Şuşa yaxınlığında, hazırda Xankəndinin cənub ərazisi olan, Xan Bağı adlanan yerdə dünyaya gəlib. Opera müğənnisi (lirik-dramatik tenor), xanəndə, musiqi folkloru tədqiqatçısı, Azərbaycan peşəkar vokal sənətinin banisidir. Uşaqlıqdan gözəl səsinə görə hamı onu "Bülbül" çağırıb. Peşəkar musiqiçi olarkən də səhnə adı olaraq özünə Bülbülü seçib. 1920-ci ildən Azərbaycan Akademik Opera və Balet Teatrının (o zamanlar Birləşmiş Dövlət Teatrı opera truppası) solisti olub. Fəaliyyətinin ilk illərində Azərbaycan və müsəlman-türk dünyasının ilk opera bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun"unda İbn Salam, "Əsli və Kərəm"ində Kərəm, Zülfüqar Hacıbəyovun "Aşıq Qərib"ində Qəribi oynayıb. 1927-ci ildə Bakı Konservatoriyasını bitirən Bülbül Təhsilini davam etdirmək üçün dövlət xətti ilə İtaliyanın Milan şəhərinə gedib. Bununla belə, Bülbül xaricdə oxumaq üçün atasının ona hədiyyə etdiyi qızıl kəməri də sataraq təhsili yolunda xərcləyib. 1931-ci ildə Milan Konservatoriyasını (Cüzeppe Anselmi, Delliponti və R.Qraninin sinfini) bitirərək Azərbaycana geri dönən vokal müğənnisi Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında dərs deyib.

Hazırda ev-muzeyinin həyətində Bülbülün yeni hazırlanan büstü ucaldılıb. Şuşa şəhəri işğalda olduğu dövrdə Bülbülün vandalizmə

BÜLBÜL, MURTUZA MƏŞƏDİ RZA OĞLU MƏMMƏDOV

məruz qalmış bürünc büstü isə erməni vəhşiliyini nümayiş etdirmək üçün saxlanılıb. Bülbülün uşaq vaxtı üstündə oxuduğu tut ağacı isə 100 ildən artıqdır ki, onun həyətində yaşayır.

Bülbülün Ev-Muzeyində maraqlı eksponatlardan biri Azərbaycan musiqisinin ən mühüm milli simli alətlərindən biri olan tar və onun

hekayəsidir. Əvvəllər diz üstə çalınan tarı Şuşada doğulub yaşamış tarzən Sadıqcan (1846-1902) sinə üzərinə gətirib.

Bülbül xaricdə oxumaq üçün lazım olan pulu heç kimdən istəməyib, atasının hədiyyə etdiyi qızıl kəməri satıb təhsilini başa vurduqdan sonra ölkəsinə qayıdıb.

Qayıdanda bütün xalq musiqisi sənətkarları ondan təsirləndilər. O, Azərbaycan Opera və Baletində çoxsaylı tamaşalar səhnələşdirib; "Leyla ilə Məcnun", "Aşıq Qarip", "Şahsənəm", "Koroğlu" və digər operalarda baş rollarda çıxış edib. Bülbül camaat tərəfindən təkcə sənətkar deyil, həm də yaxşı insan kimi sevilirdi.

Bülbülün Bakıdakı Ev-Muzeyinin yaradılması mərhum Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın baş katib seçildiyi vaxtdan ömrünün sonuna kimi bütün sənət adamlarına verdiyi böyük töhfələrdən biri idi. Hal-hazırda onun oğlu - prezident İlham Əliyev atasının yolunu davam etdirir.

Bülbülün Ev-Muzeyində 1926-cı ildə xanəndə İsmayıl Eloğlu ilə verdiyi konsertin afişası da var ki, üzərində "Türk İşçi və Kəndli Teatrı" yazılıb. Yəni hələ o illərdə "Azərbaycan" və "Azərbaycan türkü" deyil, sadəcə türk adlanırdı azərbaycanlılar. "İki dövlət, bir millət" anlayışı sırf bu kökdən qaynaqlanır. Ona görə bütün türk dünyası Azərbaycanın gözəl əsərlərilə fəxr etməlidir.

Kurşidhanu Natavan
1830-1897

6.5. Natəvan, Üzeyir Hacıbəyli və Bülbülün Gülləbaran Olmuş Bürünc Büstləri

Şuşanın mərkəzindəki Hökumət Evinin yanında üç böyük bürünc büst var. Üzərləri əvvəlki gözəlliyindən çıxıb, çünki güllə deşiklərilə doludur. Bu büstlər erməni işğalı zamanı bu hala salınıb. Mərhum Heydər Əliyev demişdi: "Əlbəttə, bir gün bu qiymətli heykəllər öz yerini tapacaq". Əliyevin vədi gerçəkləşdi: Natəvan, Üzeyir Hacıbəyli və Bülbülün büstləri Şuşanın ən gözəl guşələrindən birində qoyuldu, heç vaxt götürülməyəcək.

Azərbaycanın müasir peşəkar musiqi sənətinin banisi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Azərbaycan SSR-inin himnlərinin müəllifi Üzeyir Hacıbəyli (1885-1948) "Leyli və Məcnun" operası ilə nəinki Azərbaycan, bütövlükdə İslam, Türk və Şərq dünyasında ilk operanın əsasını qoyub. Bu ölməz musiqi əsəri böyük Azərbaycan-türk şairi Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeması əsasında bəstələnib. Yaradıcılığında Qərb və Şərq musiqi üslublarını birləşdirməyi bacaran, operanı ənənəvi Azərbaycan muğamı əsasında quran bəstəkar daha sonra "Şeyx Sənan", "Rüstəm və Zöhrab", "Şah Abbas və Xurşud Banu", "Əsli və Kərəm", "Harun və Leyla" operalarını yazıb. Bəstəkarın 1936-cı ildə yazılmış "Koroğlu" ope-

rasına görə Üzeyir Hacıbəyliyə 1941-ci ildə "Stalin" dövlət mükafatı verilib. Yeddi operadan başqa, bəstəkar "Ər-arvad", "O olmasın, bu osun" və "Arşın mal alan" adlı 3 operettanın həm də libretto müəllifidir.

Qarabağın son hakim xanı Mehdi Qulu xanın qızı Hurşit Banu Natəvan atasının ölümündən sonra xanlığı idarə etməyə başladı. Xalqın torpaqları Rusiya imperiyasına keçdiyi üçün o, rus generallarından biri, dağıstanlı Hasay Xan Üsmiyevlə ailə həyatı qurub. 1860-cı ildə gedib, 1869-cu ildə Qarabağdan olan Seyitlə ailə həyatı qurub. Mir Abbas adlı oğlunun və ikinci həyat yoldaşının gözlənilməz ölümlərindən sarsılan; O, həyatındakı təlatümləri, sevgi ağrısını, övlad itkisini şeirlərində təsvir edib. Onun əksər şeirləri itmiş, lakin o dövrdə bəstələnmiş bəzi şeirləri Azərbaycan musiqisinin ən yaxşı nümunələri sırasında öz yerini tutmuşdur.

6.6. Şahmatda Natəvanın Dümanı Mat Etməsi

Düma 1858-ci ildə Rusiyaya səfərini iki ildən sonra yazdığı "Qafqaz" kitabında təsvir edir. Dümanın gəlməsinə bir-iki ay qalmış fransız dilini öyrənən Natevan məşhur müəllifi Azərbaycan üsulları və musiqisi ilə qonaq edir. Natəvanla şahmat oynayan Düma mat olur. Aleksandr Düma Natavana fil sümüyü şahmat dəsti və Napoleonun kiçik büstünü hədiyyə edir. Bu gün Napoleon Bonapartın büstü Bakıda Üzeyir Hacıbəyli muzeyində, fil sümüyündən hazırlanmış şahmat dəsti isə Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixi Muzeyində sərgilənir. Düma 19-cu əsrdə Qarabağda vətəndaş hərəkatının mənimsənilməsi və öz əsərlərini oxuması, Natevanın istedadlarına heyran olması ilə heyrətlənir. Düma Natevanın ona hədiyyə etdiyi əl işi arxalıq və pul kisəsi haqqında dedi: "Bu, indiyə qədər aldığım ən qiymətli hədiyyədir". deyir.

Natəvanın evində hələ də müharibənin izləri qalır. Natəvan xanım Şuşada su kəmərləri, anbarlar, ekskursiya sahələri, məscidlər tikdirmiş, köhnə tikililəri bərpa etmişdir.

Hadrut 27 illik erməni işğalından sonra 1920-ci il oktyabrın 9-da yenidən Azərbaycan ərazisi olub

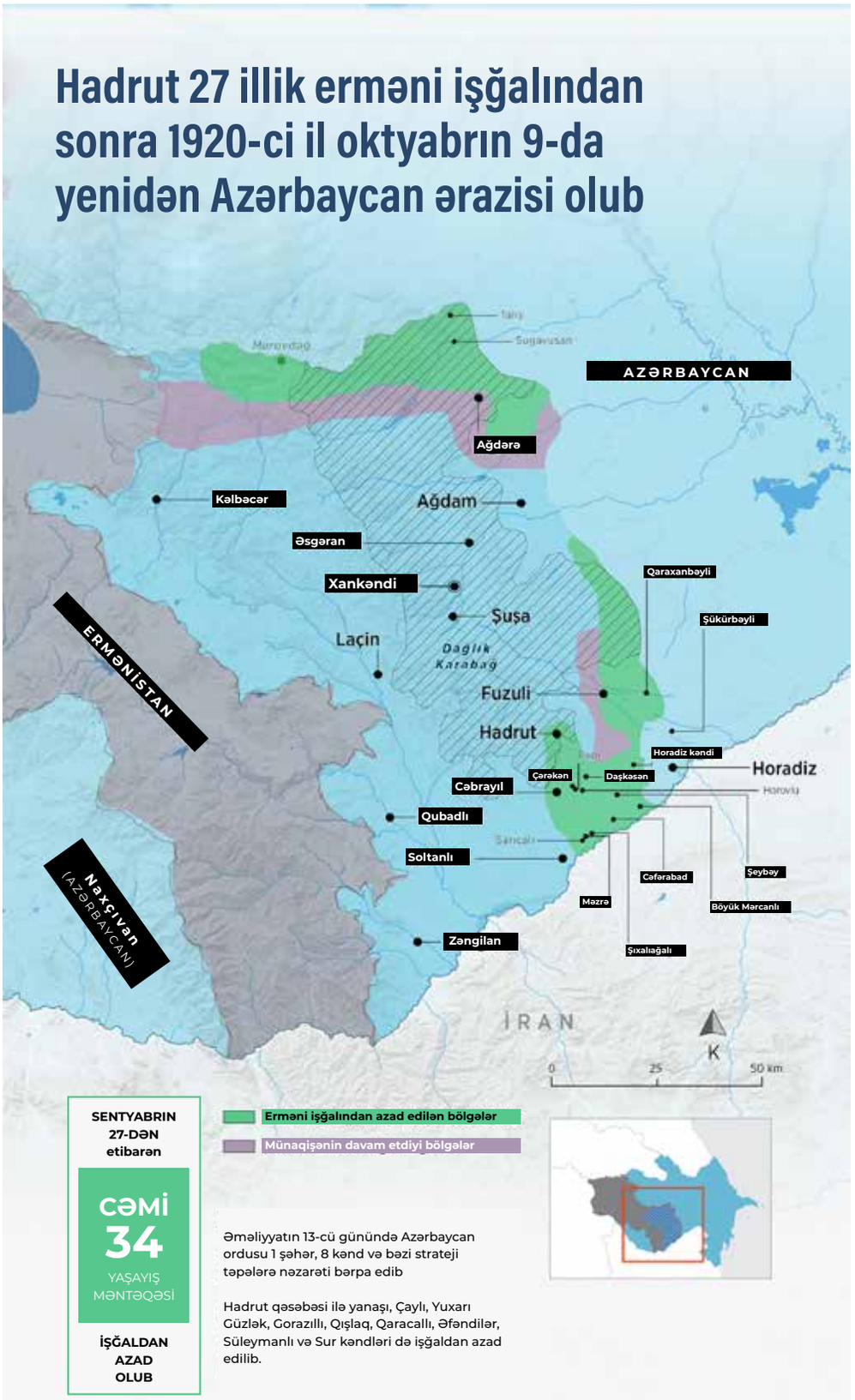

6.7.
Hadrut

Hadrut 27 illik erməni işğalından sonra 1920-ci il oktyabrın 9-da yenidən Azərbaycan ərazisi olub. Hadrut Qarabağın 3-4 önəmli nöqtəsindən biridir. İşğal zamanı ermənilər Hadrut şəhərinin girişindəki qayanın üzərindəki Azərbaycan bayrağını silərək Ermənistan bayrağı kimi təsvir ediblər. Əsgərlərimiz Azərbaycan bayrağı ilə qayada şəhid oldular. Ermənilər tərəfindən silinən Azərbaycan bayrağı azad ediləndən sonra yenidən yaradılıb.

VAQİF

6.8.
Molla Pənah Vaqif Abidəsi

Azərbaycanda və Türkiyənin Qars, İğdır kimi şərq rayonlarında belə bir deyim var: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz”. Bu sözlərin yaranması Qarabağ xanı İbrahimxəlil Xan Cavanşirin baş vəziri, şair, dövrün ictimai-siyasi xadimi Molla Pənah Vaqifin (1717-1797) geniş biliyi, iti zəkası və yazdığı şeirləri ilə bağlıydı. Cəmiyyətə təsir edən məsləhətləri ilə xalqın qəlbini fəth edən Vaqif haqsızlığa qarşı üsyan edən, sultanları, bəyləri, dərvişləri, ruhaniləri və vəfasız dostları cəsarətlə məzəmmət edən şair olmuşdu.

Azərbaycanın Qazax mahalının Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuş şairin əsl adı Pənah, təxəllüsü Vaqif idi. Dövrün ziyalısı olduğu üçün ona xalq arasında “molla” deyirdilər. Yüksək təhsil görmüş, doğma dilindən əlavə ərəb-fars dillərini, bir sıra dini və dünyəvi elmləri kifayət qədər bilən şairin həyatı təxminən 42 yaşına qədər Qazaxla bağlı olub. 1769–1770-ci illərdə Molla Pənah Vaqifin alimlik və şöhrətlik nüfuzu Qarabağ xan sarayına da çatıb. Qarabağ xanı İbrahimxəlil Xan Molla Pənah Vaqifi sarayına dəvət edib, əvvəlcə eşik ağası - xarici işlər naziri, sonra isə baş vəziri - yəni daxili işlər naziri təyin edib.

1967-ci ildə Şuşada olarkən Heydər Əliyev Molla Pənah Vaqifin məzarını ziyarət etmək istəmiş, lakin məzarın yerini ona söyləyə bilməmişdilər. Onun göstərişi ilə Vaqifin məzarı tapılmış, üstündə 1970-1981 illərdə türbə tikilmiş və 1982-ci ilin yanvar ayında H.Əliyevin

iştirakı ilə məqbərə-muzey kompleksinin təntənəli açılışı olmuşdu.

1992-ci il mayın 8-də Ermənistanın silahlı dəstələri işğala məruz qoyduqları Şuşa şəhərində mədəniyyət nümunələrinə qarşı vandalizm aktları törətmiş, Vaqifin də məqbərəsini dağıtmışdılar. Vaqifin məqbərəsi Şuşanın türk şəhəri olduğunun simvollarından biridir, baxmayaraq ki, Sovetlər 1982-ci ildən Şuşanı - Qarabağı ermənilәşdirmək istəyirdilər.

Xalq Vaqifi Şuşada böyük şərəflə torpağa tapşırıb, məzarının üstündə kiçik bir türbə tikib ki, bura sonradan qarabağlıların ziyarətgaha çevrilib. Çünki Vaqif həm də Qarabağ türklərinin mənəvi rəhbəri idi. Şuşa Qarabağın baş simvoldur. Yəni Şuşanın alınması bütün Qarabağ alınmasıdır.

Şuşada bərpa olunan ilk yer Vaqif məqbərəsi oldu. Onun memarlığında altıbucaqlılar və Roma fiqurlarından da istifadə edilib.

Belə bir rəvayət var. Qarabağ xanı vəziri ilə birlikdə Kür çayının kənarına balıq tutmağa gedib. Xan vəziri Molla Pənahdan soruşub: "Qarabağa gedək, yoxsa sarayı bura gətirək?" Vaqif Qarabağı vəsf edib, gözəlliyinin müqayisəolunmaz olduğunu yazdığı şeirilə xana izah edib. Heydər Əliyev də Şuşa haqqında belə demişdi: "Arzu edirəm ki, birlikdə Şuşaya gedək. Gedəcəyik. İnanıram ki, gedəcəyik. Şuşa Azərbaycanın gözüdür. Hər bir azərbaycanlının qürur mənbəyidir. Şuşa mədəniyyətimizin, tariximizin rəmzidir, hamımız üçün dəyərlidir. Biz heç vaxt Şuşasız yaşaya bilmərik. Laçın və dağları da çox qiymətlidir. Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcər olmadan da yaşamağı təsəvvür belə etmək edə bilmərik".

6.9. Gövhər Ağa Məscidləri

Yuxarı Gövhər Ağa Məscidi

Gövhər ağa Məscidi adını Qarabağ xanı İbrahimxəlil Xanın qızı Gövhərnisədən (1790-1888) götürüb. Gövhərnisə 1806-cı ildə evlənib, lakin övladı olmayıb. 1814-cü ildə ərinin ölümündən sonra Şuşadakı ata evinə qayıdıb və Qarabağda xeyriyyə işləri görüb. Bunlardan biri Yuxarı Gövhər ağa məscididir ki, onu Qarabağdakı bir çox məscidlərin tanınmış memarlarından olan Kərbəlayi Səfixan Qarabağı 1884-1885-ci illərdə inşa edib.

Təəssüflər olsun ki, Birinci Qarabağ Müharibəsi zamanı - 1992-ci ildə Şuşanın rəmzlərindən biri olan Yuxarı Gövhər ağa məscidi ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə dağıdılıb, minarələri uçurdulub, içərisində nə varsa, yağmalanıb, divarlarına təhqiramiz sözlər yazılıb, uzun illər məscid təhqir edilərək tövlə kimi istifadə olunub.

İkinci Qarabağ Müharibəsi zamanı - Şuşa geri alındıqdan sonra Yuxarı Gövhər ağa məscidində bərpa işləri başlandı və azərbaycanlıların ibadət evi mərasimlə xalqın istifadəsinə verildi.

Aşağı Gövhər Ağa Məscidi

Yuxarı Gövhər Ağa Məscidindən 8 il əvvəl, yenə Gövhər Ağanın göstərişi ilə tikilən Aşağı Gövhər Ağa məscidi o birinin kiçildilmiş formasını xatırladır. Lakin Yuxarı məsciddən fərqli olaraq Aşağı məscidin minarələri əsas yox, cənubda yerləşən və kiçik Qapan meydanına açılan arxa fasadın künclərində yerləşir.

6.10. “Çırpınırdı Qaradəniz”in Yaranması

Üzeyir Hacıbəylinin Türkiyədə ən çox tanınan əsəri “Çırpındı Qaradəniz”dir. Şeir 1914-cü ildə Osmanlı imperiyasının Birinci Dünya Müharibəsinə girməsini həyəcanla izləyən Azərbaycan şairi Əhməd Cavad tərəfindən qələmə alınıb. Nuri Paşanın komandanlığı ilə Osmanlı-türk ordusunun Azərbaycan türklərini soyqırımdan xilas etmək üçün Azərbaycana göndərilməsindən dərin təsirlənən Hacıbəyli bu şeiri 1918-ci ildə bəstələyib və mahnını Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycandakı qəhrəmanlıqlarına ithaf edib. O zaman Bakı işğaldan qurtulmuşdu, lakin Şuşa hələ erməni həbsində idi. 1918-ci ildə bəstəkarın evi ermənilər tərəfindən dağıdılmış, Üzeyir İrana getmək məcburiyyətində qalmışdı. Üzeyir Hacıbəylinin ölməz musiqiləri illər keçsə də, əbədi yaşayır ki, onlardan biri və hər iki dövlətin sevimlisi məşhur “Çırpınırdı Qara dəniz”dir.

PƏNAHƏLİ XAN

6.11.
Pənahəli Xan

Pənahəli xan 1693-cü ildə Azərbaycanın Tərtər şəhərində anadan olub. Qarabağ xanlığının qurucusu və ilk xanıdır. 1747-ci ildə Nadir şah Əfşarın ölümündən sonra Azərbaycanda çoxlu xanlıqlar yarandı. Pənahəli Xan Qarabağda suverenliyi möhkəmləndirmək üçün güclü xanlıq qurmaq istədi. Bayat, Şabulaq qalalarını inşa etdirdi. Şuşaya gedincə ora heyran qaldı. Əvvəlcə qalanın yerini müəyyənləşdirdi, sonra Şuşa və Əsgəran qalalarını ucaltdı, Qarabağ Xan Sarayını tikdirdi. 1752-ci ildə Şuşa qalası ilə bünövrəsi qoyulan şəhərin ətrafında 17 məhəllə quruldu. Qarabağ xanı Pənahəli Xan 1763-cü ildə 70 yaşında xəyanət nəticəsində Şirazda vəfat edib.

ŞUŞA HƏBSXANASI

6.12.
Şuşa Həbsxanası

Şuşa həbsxanası 1992-ci ildən başlayan erməni işğalı zamanı şəhid olmuş Azərbaycan hərbçiləri və itkin düşmüş mülki şəxslərin əzab yeridir. 90-cı illərdə 22 min yerli sakin şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qaldı, əsgərlər və digər adamlar bu həbsxanaya salındı, sonra onların çoxundan xəbər alınmadı. Şuşanın bir çox binalarında olduğu kimi, həbsxanasında da şəhid və itkin düşən azərbaycanlıların skeletləri və qalıqları yaxın dəhşətli qətliam tarixinin izlərini daşıyır. Şuşa həbsxanası 1848-ci ildə Çar Rusiyası tərəfindən Xurşidbanu Natəvana tikdirilib. Ağır cəzaya məhkum olunmuşlar üçün tikilən həbsxana Şuşa qalasının şərq tərəfində, aşağı divarlarına bitişik yerdədir. Azərbaycan ordusu 2020-ci ildə 44 günlük Vətən Müharibəsində (İkinci Qarabağ Müharibəsi) Şuşanı azad edərkən erməni terrorçuları çıxmağa məhkum olduqlarını görüncə şəhəri güllələbaran etdilər ki, bu gün o güllə izləri onların bir daha vəhşiliklərini göstərir.

Qarabağ müharibəsində baş verən təsirli əhvalatlardan biri belədir. 1992-ci il mayın 8-də Şuşanın ermənilər tərəfindən işğalı zamanı bu həbsxanada işləyən gözətçi qəsbçilərə qarşı döyüşərkən şəhid olub. Məhbuslara nəzarət edən mühafizəçilər də düşmənlərə həm silahlı zərbələr endirib, həm də əlbəyaxa döyüşüblər. Bu zaman kameralarından çıxan məhbuslar da heç bir yerə qaçmadan savaşa gi-

riblər. Məhbus-mühafizəçi demədən haqlı mübarizə üçün əlbir olan Azərbaycan kişiləri Şuşa həbsxanasındakı qanlı mücadilədə şəhis olublar.

Şuşa həbsxanası ağır rejimlidir. Dəmir qapılı dəhlizlər və hücrələrdə məhkumlar yeməklərini xüsusi açılmış yerlərdən götürüblər. Ermənilər canını qurtara bilməyən yerli əhalini burada həbs etmişdi. Bir qismi xəstəlikdən ölən dustaqlar gündüzlər ağır iş görməyə, gecələr şaxtalı yerlərdə ac yatmağa məcbur ediliblər.

Ermənilər Azərbaycan – Qarabağ torpaqlarını işğal edəndən sonra şəhəri yandırıb viran qoymuş, türk-müsəlman olduğu üçün dinç əhalini - günahsız insanları həbsxanaya salaraq onlara işgəncələr vermişlər. Birinci Qarabağ Müharibəsi zamanı əsir düşən azərbaycanlıların çoxundan hələ də məlumat yoxdur. Bu gün də yaxınları onlardan xəbər almaq ümidi ilə gözləyir.

6.13.
Şuşa Şəhidliyi

Şuşa 1992-ci il mayın 8-də işğal olundu. Əslində isə Qarabağın işğal prosesi daha əvvəlki illərə gedib çıxır. Ərazidə yaşayan ermənilər 1988-ci ildən silahlı dəstələr yaradaraq dinc əhaliyə basqınlar edir və qonşu dövlətlərin dəstəyilə daha da güclənirdilər. 1991-ci ildən Şuşaya edilən silahlı hücumlardan zirzəmilərə sığınan şuşalılar səhər göz açınca evlərinin dağıldığını və nə qədər şəhidlərinin olduğunu görürdülər. Dörd il Şuşada həyat belə davam etdi, ermənilər daş üstə daş qoymadı, ölənlərin sayı da günü-gündən artdı. Xalq şəhidlərini kütləvi şəkildə dəfn etməyə məcbur qaldı. Beləliklə, Şuşa Şəhidliyi yarandı. Bu şəhidlikdə dünyada belə tanınan Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimov da var.

XARI-BÜLBÜL

6.14.
Xarı-bülbül

Xarı-bülbül hər yerdə bitməyən nadir çiçəkdir. Fars dilindəki "xar", yəni tikan və bülbül sözlərinin birləşməsindən yaranan bu çiçəyin adı ilə bağlı müxtəlif rəvayətlər var. Bir rəvayətdə deyilir. Xarı-bülbül ona qonub oxuyan bülbülünü sevir, sığallayır. Çiçəyin aşağı budaqlarındakı arı isə paxıllıq edir, bülbülü sancaraq öldürür.

Digər rəvayətdə isə belə deyirlər. Qarabağ xanlığına hücum edən Ağa Məhəmməd şah Qacar 1797-ci ildə Şuşanı alır, bir neçə gün sonra sui-qəsd nəticəsində öldürülür. Bu hadisə Qarabağ xanlığı ilə Qacar xanədanlığı (İran) arasında ixtilafı daha da dərinləşdirir. Bundan sonra Qarabağ xanı İbrahim Xan yenidən başlaya biləcək qanlı müharibənin qarşısını almaq üçün nigah diplomatuyasına gedir, qızı Ağabəyim ağanı Ağa Məhəmməd Qacarın qardaşı Fətəli şaha ərə verir. Ağabəyim ağa 1801-ci ildən 1832-ci ilədək - ömrünün sonuna kimi Tehranda yaşayır, Vətən həsrətinə qatlaşaraq minlərlə yerlisinin qanının tökülməsinin qarşısını alır. Dünyanın hər yerindən ən bacarıqlı bağbanlar saraya dəvət olunur. Ağabəyim ağa onlara deyir ki, "Elə bir bağ salın ki, Şuşada bitən hər bir ot, ağac, gül burada da bitsin". Bağın adını "Vətən bağı" qoyurlar. Hər şey hazır olduqdan sonra Ağabəyim ağa bağı gəzməyə çıxır. Bağ, doğrudan da gözəl idi, lakin güllər arasında Xarı-bülbül çiçəyi yox idi. Bağbanlar nə qədər edirsə, Xarı-bülbül Tehranda bitmir. Xarı-bülbülün köksünün altının sarı olduğuna – həsrətdən saraldığına işarə edərək Ağabəyim ağa sonralar xalq mahnısı sözləri olan bu nisgilli bayatını söyləyir:

"Vətən bağı" əl-əlvandır,
Yox içində Xarı-bülbül.
Nədən hər yerin əlvandır,
Köksün altı sarı, bülbül?!

6.15. İkimərtəbəli Karvansara və Bazar meydanı

Bazarbaşı Gəncə qapısından keçdikdə Şuşa qalası ərazisindəki Şeytanbazar adlanan hissədə ilk və ən böyük şəhər meydanıdır. Şəhərin ən böyük ticarət küçəsi olan Rasta bazarı öz başlanğıcını məhz bu meydandan götürür. Şəhərin əsas meydanı kimi tanınan bu yer bazar küçəsi boyunca tikilmiş binalardan ibarətdir ki, bura mağazalar, ticarət obyektləri, Cümə məscidi kimi də tanınan Qoşa minarəli məscid və ikimərtəbəli mehmanxana tipli karvansara daxildir. XIX əsrin 80-ci illərində tikilmiş, istər böyüklüyünə, istərsə də memarlıq üslubuna görə şəhərdəki digər karvansaralardan seçilən Ağa Qəhrəman Mirsiyaboğlu karvansarası örtülü bazar funksiyasını yerinə yetirib. İkinci mərtəbəsində 25 qonaq otağı, 4 mağaza, 3 xiyaban və ticarət kontorları olub. Karvansarada bir yenilik də o olub ki, burada təxminən 9x8 metr ölçüdə məscid varıydı. Ona görə də bu karvansara həm də Məscidli karvansara adlanıb. Karvansaranın birinci mərtəbəsində 20-yə yaxın mağaza, bərbərxana, dərzi, çəkməçi, papaqçı və dəmirçi fəaliyyət göstərib. Mövcudluğunun ilk günlərindən o, Şuşada ən çox qonağı olan karvansaraya çevrilib. SSRİ dövründə Kolxoz yarmarkası olaraq istifadə edilən bu Bazar meydanı 1992-ci ilə qədər yerli əhaliyə xidmət edib. 30 il ərzində viranə qoyulan örtülü bazarlı karvansara meydanı 2020-ci ildə Şuşa azad edildikdən sonra bərpa olunub, görkəmi özünə qaytarılıb. Şuşa karvansaralarında təkcə Qafqaz deyil, həm də İran, İraq, Türkiyə, Rusiya, Ərə-

bistan, Orta Asiya və Avropa ölkələrindən gələn tacirlər qalıb. Əsası 1752-ci ildə Qarabağ xanı Pənahəli Xan tərəfindən qoyulan Şuşa şəhərinin 17 məhəlləsinin hər birində unikal meydanlar olub. Bu da o deməkdir ki, Şuşada 17 mərkəz varmış ki, hər birində meydan, hamam, məscid və bazar fəaliyyət göstərib. Şəhərdə çoxlu bazar, karvansara, məscid və gözəl binaların tikilməsi o yerdə ticarətin inkişafı və böyük rəqabətin olmasının göstəricisidir.

6.16. “Qafqazın İncəsənət Məbədi” Kimi Tanınan Şuşanın Küçələri

1992-ci il erməni işğalından və insan faciələrindən əvvəl Şuşa canlı və hərəkətli bir mədəniyyət şəhəri idi. Azərbaycanın heç bir bölgəsində olmayan özünəməxsus Qarabağ memarlıq üslubu hökm sürüb burada. Məscid, karvansara, kilsə və muzey daxil olmaqla şəhərdə 160 tarixi abidə olub. Qranit əsaslı, mərmər kimi ağ rəngdə olan daşlardan döşənən küçələr yağışdan sonra təmizlənirmiş. Buna görə “təmizlik” sözü Şuşa ilə eyniləşdirilib və “Şuşa kimi təmiz” ifadəsi yaranıb. “Tacir evi” kimi tanınan yarı dağılmış binanın divarında maraqlı bir rəsm görünür. Şəkildə budaqları kəsilmiş bir ağac var. Deyilənə görə, rəssam övladı olmadığı üçün ağacı belə çəkib. Şuşanın ilk qurulan məhəlləsi Seyitli rayonudur.

XVIII əsrin ortalarında indiki Azərbaycan Respublikası, Ermənistan və İran Azərbaycanını əhatə edən mərkəzi Qacarlar dövlətinin süqutundan sonra adı çəkilən ərazilərdə - Azərbaycan torpaqlarında 10-dan çox müstəqil feodal dövləti - xanlıqlar yaranmışdı ki, bunlardan biri 1747-ci ildə qurulan Qarabağ xanlığı idi. Xanlıqlar arasında daim müharibə olduğu üçün şəhərlərin müdafiəsi böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Qarabağ xanlığı da cənubdan gələn Qacarların hücumuna məruz qaldığından bu əhəmiyyət daha da artmışdı.

Qarabağ xanlığının mərkəzi kimi yaradılmış Şuşa şəhəri çox strateji mövqeyə malikdir. Tarix boyu yetişdirdiyi dünya şöhrətli musiqiçilərinə görə Qarabağ həm də "Qafqazın sənət məbədi"dir.

Şuşada evlərin giriş qapısı küçəyə baxıb, bağ arxa tərəfdə qalıb. Evlərin möhtəşəm pəncərə və qapıları əllə çəkilmiş kimi estetik görünüşə malik olub. 1932-ci ildə Şuşada mətbəə yaradılmışdı ki, orada "Şuşa" qəzeti çap edilirdi. Mətbəə binası da XIX əsrin memarlıq xüsusiyyətlərini daşıyırdı. Şuşadakı bütün tikililər memarlıq abidələri olub. Yayla təbiəti, təmiz havası ilə Şuşa bir sağlamlıq şəhəri kimi də məşhurdur.

Azerbaycan'ın Sırları

İçindekiler

TAKDİM

CUMHURBAŞKANI RECEP TAYYİP ERDOĞAN 215

1. BÖLÜM

TÜRKİYE – AZERBAYCAN KARDEŞLİĞİ

1.1. Kardeşliğin Tarihsel Kökleri ve "Tek Millet, İki Devlet" Şiarı 219
1.2. İki Ülkenin Ortak Vizyonu, Çalışmaları, Anlaşmaları 227
1.3. Karabağ Zaferi ve Şuşa Beyannamesi 239
1.4. Ortak Medya Platformu 247

2. BÖLÜM

İNSANLIĞIN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI TEMSİLÎ LİSTESİNDEKİ ORTAK KÜLTÜREL MİRASLARIMIZ

2.1. Sedef Kakma İşçiliği 253
2.2. Balaban/Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı 255
2.3. İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri 257
2.4. Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik 259
2.5. Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği 261
2.6. İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi 263
2.7. Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü 265
2.8. Minyatür Sanatı 267
2.9. Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği 269
2.10. İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka 271
2.11. Nevruz 273

3. BÖLÜM
UNESCO SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS LİSTELERİNDE AZERBAYCAN

3.1. İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesinde Azerbaycan ... 277
- 3.1.1. Pehlivanlık Kültürü: Geleneksel Zorhana Oyunları, Spor ve Güreş ... 277
- 3.1.2. Nar Bayramı, Geleneksel Nar Şenliği ve Kültürü ... 278
- 3.1.3. Yaylı Bir Müzik Enstrümanı Olan Kamantcheh/Kamancha ile Çalışma ve Çalma Sanatı ... 279
- 3.1.4. Dolma Yapma ve Paylaşma Geleneği Kültürel Kimliğin Göstergesi ... 281
- 3.1.5. Lahıc'in Bakır İşçiliği ... 282
- 3.1.6. Kelaghayi'nin Geleneksel Sanatı ve Sembolizmi, Kadınların İpek Başörtüsünün Yapımı ve Takılması ... 283
- 3.1.7. Tar ... 286
- 3.1.8. Geleneksel Azerbaycan Halı Dokuma Sanatı ... 287
- 3.1.9. Azerbaycan Âşık Sanatı ... 288
- 3.1.10. Azerbaycan Muğamı ... 289

3.2. Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde Azerbaycan ... 291
- 3.2.1. Yallı (Koçari, Tenzere), Nahçıvan'ın Geleneksel Grup Dansları ... 291
- 3.2.2. Çovqan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eski Karabağ Atüstü Oyunu" ... 292

4. BÖLÜM
UNESCO DÜNYA MİRASI LİSTESİ'NDE AZERBAYCAN

4.1. Kınalık Halkının Kültürel Peyzajı ve "Köç Yolu" Yayla Yolu ... 295

4.2. Hirkan Ormanları (Azerbaycan ve İran'ın Sınırötesi Dünya Mirası) ... 297

4.3. Han Sarayı'nın Bulunduğu Şeki'nin Tarihi Merkezi ... 299

4.4. Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı ... 301

4.5. Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kalesi ile Surlarla Çevrili Bakü Şehri ... 303

5. BÖLÜM
AZERBAYCAN'IN TURİZM DESTİNASYONU

5.1. Bakü ... 307
- 5.1.1. İçerişehir ... 307
- 5.1.2. Bakü Hanları Saray Kompleksi ve Yer Altı Hamamı ... 307
- 5.1.3. Zincirli Ev ... 310
- 5.1.4. Kız Kalesi ... 311
- 5.1.5. Aziz Bartalmay Kilisesi ve Pazar Meydanı ... 312
- 5.1.6. Cuma Camii ... 319
- 5.1.7. Kukla Tiyatrosu ... 320
- 5.1.8. İlk İslam Mimarisi Örneklerinden Muhammed Camii ... 321
- 5.1.9. Şirvanşahlar Sarayı ... 322

5.1.10. Dünyanın İlk Halı Müzesi 326
5.1.11. Haydar Aliyev Merkezi 329
5.1.12. Nobel Kardeşler Evi Müzesi 332
5.1.13. Şehitler Hıyabanı 334
5.1.14. Merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Hayatı ve Kabri 336
5.1.15. Ateşgâh 340
5.1.16. Gala Müzesi 342
5.1.17. Yanar Dağ 344
5.1.18. Nargin Adası (Yılanlı Ada) 341
5.1.19. Neft Taşları 349
5.2. Karabağ 353
5.2.1. Azıh Mağarası 354
5.2.2. Hüdaferin Köprüsü 355
5.2.3. Cebrail Dostluk Çeşmesi 359
5.2.4. Füzuli 359
5.2.5. Ağdam 360
5.2.6. Ağdam Camii 361
5.2.7. Ağdam Dram Tiyatrosu 362
5.2.8. Ağdam Ekmek Müzesi 363
5.2.9. Şahbulak Kalesi 364
5.2.10. Ağdam Penah Ali Han Sarayı 365
5.2.11. Naftalan 367

6. BÖLÜM
ŞUŞA

6.1. Zafer Yolu 375
6.2. Şuşa Kalesi 377
6.3. Cıdır Düzü 379
6.4. Bülbül'ün Müzesi (Dünyaca Ünlü Şuşalı Sanatçının Hayatı, Merhum Haydar Aliyev ile Olan Bağı ve Azerbaycan'a Kattığı Eserler) 381
6.5. Natevan, Üzeyir Hacıbeyli ve Bülbül'ün Mermilenmiş Tunç Büstleri ve Hikâyesi 385
6.6. Natevan'ın Dumas'ı Satrançta Mat Etmesinin Hikâyesi 387
6.7. Hadrut 389
6.8. Molla Vagıf Anıtı 391
6.9. Gövher Ağa Camii 393
6.10. Çırpınırdı Karadeniz Eserinin Hikâyesi 395
6.11. Penah Ali Han (Karabağ Hanlığı'nın, Şuşa'nın Kurucusu) 397
6.12. Şuşa Hapishanesi 399
6.13. Şuşa Şehitliği 401
6.14. Harı Bülbül 403
6.15. Çift Katlı Kervansaray ve Pazaryeri 405
6.16. Kafkasya'nın Sanat Mabedi Olarak Anılan Şuşa'nın Sokakları ve Hikâyeleri 407

TAKDİM

Ana yurdu Ergenekon'da demir dağı eriten Türk'ün azmi, Azerbaycan'da 44 günde gelen Karabağ Zaferi'yle tekrar ortaya çıkarak makûs talihini bir kez daha değiştirmiştir. Kendi vatan topraklarında antiterör operasyonu gerçekleştirerek Eylül 2023'te toprak bütünlüğünü başarılı bir şekilde yeniden tesis eden Azerbaycan'ın yaşadığı haklı gurur ve sevinci tüm Türk milleti paylaşmaktadır.

Bu zafer, Zengezur Koridoru'nun sağladığı kesintisiz bir coğrafi bütünlükle, Türk devletlerinin kardeşliğinin daha da güçlenmesi için fırsat oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda bölgede ve tüm dünyada barışın temini için de bir şanstır. Zira güçlü bir Türk birliği, dünyada barışın da teminatıdır. Bir ağacın dalları gibi tek milletin farklı devletleri olan Türk devletlerinin kardeşliğini, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne ortak dosyayla girmiş çok sayıda mirasımız da gözler önüne sermektedir.

Asırlara dayanan bu tarihî ve kültürel birlikteliğimize coğrafî olarak da ivme kazandıracağına inandığımız Zengezur Koridoru'yla, Türk dünyasının muazzam potansiyelini ortaya çıkaracak şekilde ticaretten ekonomiye, sanayiye, bilişim ve iletişim teknolojilerinden sağlık hizmetlerine birçok iş birliği alanının gelişmesinin önü açılmıştır. Bu tarihî fırsatın Türk kültürünün neşvünema etmesi için yapılacak çalışmalarda da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Türk birliği içinde kendi benliğine, kendi öz değerlerine her zamankinden çok sahip çıkarak kültürel iktidarı egemen kılmak için gönül köprülerini daha da güçlendirmek, Türk milleti ve devletlerinin en önemli hedefi olmalıdır. Türkiye Cum-

huriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan "Azerbaycan'ın Sırları" isimli eser, bu hedefe ulaşmak için kıymetli bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Aynı dili konuşan; tarihi, kültürü, medeniyeti bir; 300 milyonluk çok büyük bir ailenin fertleri olarak kazandığımız her başarı ve ulaştığımız her hedefte sadece kendi ülkemizin değil aynı zamanda Türk milletinin sahip olduğu tüm devletlerin bayrağını da yükselttiğimize inanıyoruz. Bu anlayışımızın izini, Türk astronotumuzun kolunda Türk bayrağıyla birlikte kardeş Azerbaycan'ın bayrağını da uzayın kalbine taşıyışında görmek mümkündür.

Bu vesileye Türk'ün bayrağını yükseltecek millî şuurla gelişmiş nesillerin yetişmesini, asırlar boyu insanlığın barış ve huzuruna hizmet etmiş kadim Türk kültür ve medeniyetinin ebede kadar yaşamasını en kalbi duygularımla temenni ediyorum.

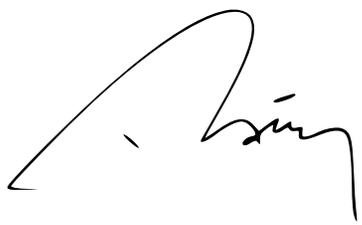

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI
RECEP TAYYİP ERDOĞAN

1.
BÖLÜM

Türkiye – Azerbaycan Kardeşliği

1.1. Kardeşliğin Tarihsel Kökleri ve "Tek Millet, İki Devlet" Şiarı

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkisi, tarih boyunca pek çok önemli olay ve ortak değerlerle şekillenmiştir. Bu iki ülke; tarih, kültür ve dil bağları sayesinde "tek millet, iki devlet" düsturuyla birbirine kenetlenmiştir. Tarihsel kökleri yüzyıllar öncesine dayanan Azerbaycan-Türkiye kardeşliği, Türk halklarının Orta Asya'dan Anadolu ve Kafkasya'ya göçleriyle, bu iki ana vatanın kesişiminde vücut bulmuştur.

19. yüzyılda Çarlık Rusya'sının Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, Azerbaycan ile Türkiye'nin kaderini bir kere daha kesiştirmiştir. Bu dönemde Azerbaycanlı aydınlar ve liderler Türkiye'yle derin bağlar kurmuş, 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler daha da güçlenmiştir. Türkiye, 20. yüzyılın hemen başında Azerbaycan'ın bu bağımsızlık mücadelesine askerî, siyasî ve ekonomik destek vermiş ve bu durum, iki Türk halkı arasındaki duygu bağını pekiştirmiştir.

Azerbaycan'ın 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş ve iki ülke arasındaki diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.

BAKÜ'DE DÜZENLENEN TEKNOFEST
AZERBAYCAN'IN SEÇKİN GÖZLEMCİ GÜNÜ

1990'lı yıllardan bugüne değin yapılan ikili anlaşmalar, Türkiye ile Azerbaycan'ın soydaşlık bağını siyasî ve ekonomik yeni bağlarla derinden güçlendirmiştir. Bunda her iki ülke liderlerinin karşılıklı anlayış ve ılımlı ilişkilerinin etkisi büyüktür. Bir yanıyla toplumsal kardeşlik, diğer yanıyla devletlerarası iş birliğine dayanan bu iki Türk halkının kardeşliği, Türkiye ve Azerbaycan devletlerini doğal müttefik konumuna yükseltmiştir.

İki ülke halkı arasındaki kardeşlik duygusu, coğrafyayı kader olmak-

tan çıkarmış ve sınır gözetmeksizin hem Azerbaycan hem Türkiye topraklarını ortak vatan olarak görmüş ve saymıştır. Yüz yılı aşkın süre önce, Feth Ali Ahundzade, Nuri Killigil, Mehmet Emin Resulzade gibi birçok önemli Türk düşünür ve siyasetçinin kurduğu kültür ve siyaset köprüleri, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yeni bağlarla kuvvetlendirilmiştir.

Bu doğrultuda; Azerbaycan'ın, 1990'lı yılların başında Ermenistan ile yaşadığı Karabağ sorunu başta olmak üzere karşılaştığı zorluklar Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dayanışmayı daha da belirgin hâle getirmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasî, askerî ve ekonomik alanlarda iş birliği, iki ülkenin bölgesel gücüne ve uluslararası siyasette söz sahibi olmasına göz ardı edilemez katkılar sunmuştur.

"Tek millet iki devlet" ifadesi, yukarıda kısaca özetlenen bu tarihsel köken ve güncel siyasal şartlar altında ortaya çıkmış ve zamanla olgunlaşmıştır. Bu ifade, Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak tarih, kültür ve değerler temelindeki birliğini vurgulayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin resmî sloganı hâline gelmiştir. Karabağ Zaferi sırasında gösterilen büyük dayanışma, bu ifadenin nihai ve en somutlaşmış örneğidir.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik bağı, Karabağ Zaferi sürecinde rüştünü bir kez daha ispatlamış, "tek millet, iki devlet" anlayışıyla hareket eden bu iki ülke, diplomatik alanda birbirlerine verdikleri destekle yeni bir zorluğun üstesinden başarıyla gelmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı siyasî ve diplomatik destek, zaferin uluslararası tanınırlığı ve kalıcı barışın tesisini artırmıştır. Bu iş birliği, sadece Karabağ Zaferi ile sınırlı kalmamış, kazanılan toprakların yeniden ihya ve inşa faaliyetlerinde de etkisini sürdürmüştür.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kardeşlik ilişkisi, derin tarihsel kökleri olan ve sürekli güçlenen bir bağdır. "Tek millet, iki devlet" düsturu, iki ülkenin ortak geçmişi, kültürü ve geleceğe yönelik hedefleri doğrultusunda birbirine bağlılığını simgelemektedir. Gelecekte de bu dostluk ve kardeşliğin artarak devam edeceği ve her iki ülkenin birlikte daha güçlü ve diri olacağı aşikârdır. Bu derin kardeşlik ve dostluk bağı yalnızca iki ülkenin değil, tüm bölgenin barış ve istikrarı için de önemli bir temel oluşturmaktadır.

AZERBAYCANLI VE KIRŞEHİRLİ ŞEHİT AİLELERİ BULUŞTU

ŞEHİT AİLELERİNDEN AZERBAYCAN'A ZİYARET

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI RECEP TAYYİP ERDOĞAN, TÜRKİYE'NİN
İKİNCİ UZAY YOLCUSU TUVA CİHANGİR ATASEVER İLE

1.2. İki Ülkenin Ortak Vizyonu, Çalışmaları, Anlaşmaları

Türkiye ve Azerbaycan ortak tarihe ve kültüre sahip iki ülkedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 30 Ağustos 1991tarihinde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş; takip eden dönemlerde Türkiye ve Azerbaycan arasında gerek ikili düzeyde gerekse uluslararası platformda yakın iş birliği kurulmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkiler, 14 Ocak 1992'de tesis edilmiş, Türkiye'nin Bakü'deki temsilciliği başkonsolosluk düzeyinden büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Günümüzde Türkiye'nin Bakü Büyükelçiliğine ek olarak Nahçıvan ve Gence başkonsoloslukları; Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçiliğinin yanı sıra İstanbul ve Kars başkonsoloslukları faaliyetlerini sürdürmektedir.

Siyasî ilişkileri çok boyutlu, kardeşlik esasına dayalı ve stratejik olan iki ülke arasında, sık sık üst düzey resmî ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, iki ülke devlet yöneticilerinin göreve geldikten sonra veya sembolik önemi haiz gelişmelerin ardından diğer ülkeyi öncelikli olarak ziyaret etmeleri geleneği yerleşmiştir.

İkili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amacıyla 2010 yılında cumhurbaşkanları düzeyinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması tesis edilmiştir. Yine 2010 yılında imzalanan ve askerî saldırı olduğu takdirde karşılıklı yardımlaşma maddesini

de içeren, Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması'yla Türkiye-Azerbaycan kardeşliği en somut hâlini almıştır.

İş birliğinin en önemli alanlarından biri askerî ve güvenlik konulu antlaşmalardır. Azerbaycan'da, bağımsızlık ilanından itibaren Türk Silahlı Kuvvetlerinden emekli subaylar askerî görevlilere resmî eğitimler vermeye başlamıştır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler de müttefiklik ve kardeşlik esasında şekillenmiştir. Temelini 1992 yılında imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın oluşturduğu, 2004 yılında Ankara'da imzalanan Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Antlaşması; Türkiye ile Azerbaycan arasında gelişen bu ekonomik faaliyetlerin yasal zeminini oluşturmaktadır. Karşılıklı yapılan büyük yatırımlar, 2005 yılında açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, 2017 yılında açılan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ve diğer yandan iki ülke girişimcileri arasında gerçekleşen iş forumlarıyla Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi genişlemiş, güvenli enerji koridoru oluşturulmuş ve böylece ikili ekonomik ilişkilerin stratejik önemi bir üst noktaya taşınmıştır.

İki ülke arasındaki yakınlık ve iş birliği yalnızca siyasî ve ekonomik alanlarla sınırlı değildir. İki ülke vatandaşları karşılıklı olarak, pasaport olmaksızın, kimlik kartları ile seyahat edebilmektedir. Ayrıca, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı ve ardından TANAP/TAP'ın hayata geçirilmesiyle Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanında önemi daha da artmıştır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ise iki ülke arasındaki bağlantıyı güçlendirerek Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan arasında turizm alanında da yakın ilişkiler mevcuttur. Bu minvalde;

- 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması;
- Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 9 Şubat 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan Kültür ve Sanat Alanında İşbirliği Protokolü;

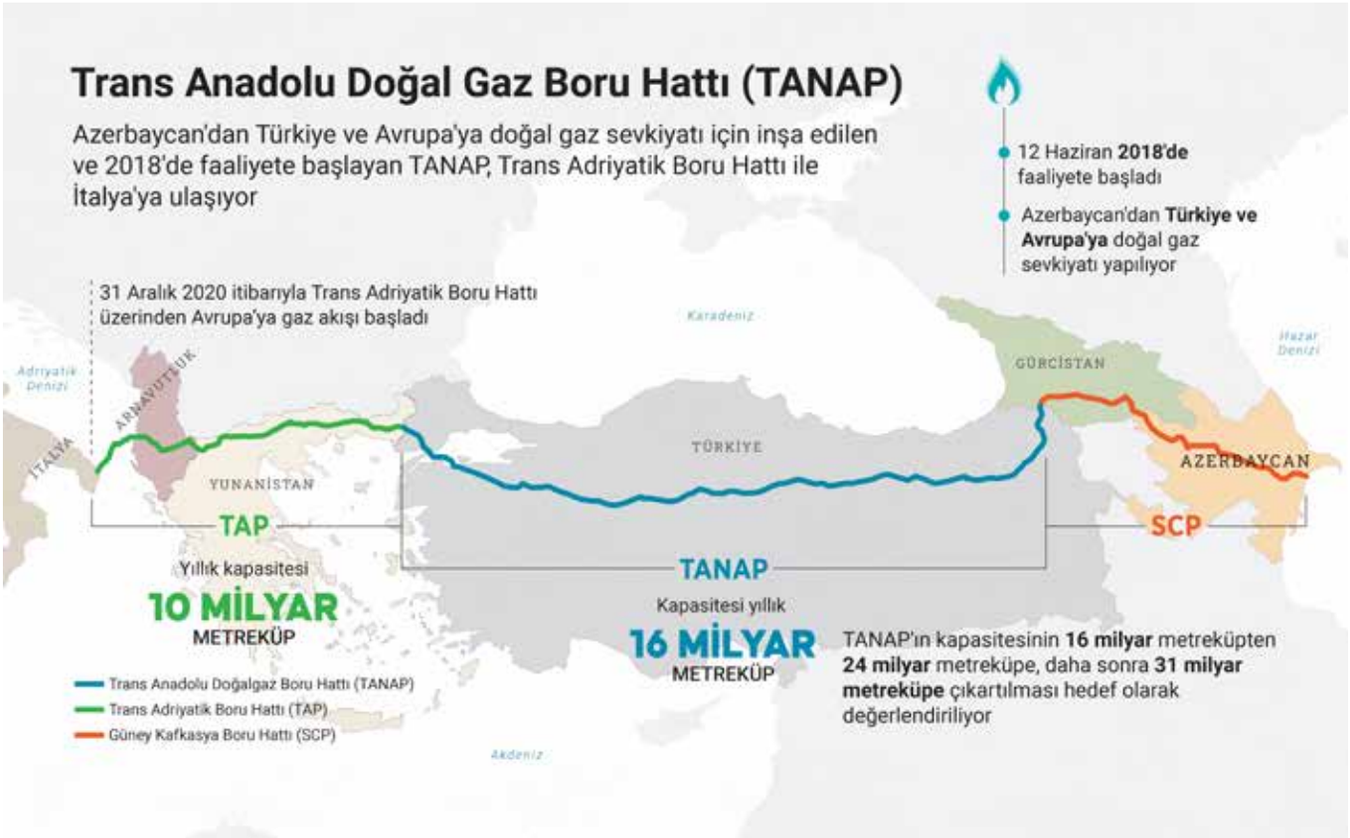

- Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında 13 Nisan 2004 tarihinde Ankara'da imzalanan Kültürel İşbirliği Protokolü;
- 25 Nisan 2018 tarihinde Ankara'da imzalan Azerbaycan Hükûmeti ile Türkiye Hükûmeti Arasında Kültür Merkezlerinin Kurulması, Çalışma Mekanizması ve Faaliyetleri Hakkında Anlaşması

söz konusu yakın ilişkilerin alt yapısını oluşturmaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bu ilişkiler, iki ülkenin kültürlerinin karşılıklı tanıtımıyla sınırlı değildir. İki kardeş devlet olarak, ortak Türk kültürünün dünyaya tanıtılması için de yakın iş birliği söz konusudur. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) bu amaca hizmet eden önemli kurumsal mekanizmalardan biridir.

Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde önemli iş birliği alanlarından biri de eğitimdir. Bu kapsamda;

- Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti dışişleri, millî eğitim ve devlet bakanlıkları arasında imzalanmış Niyet Protokolü (28 Şubat 1922, Bakü),
- Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması (9 Şubat 1994, Ankara),
- Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu arasında Yükseköğretim İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı (30 Kasım 1995, Ankara),
- Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı arasında Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Protokolü (1 Mart 1997, Bakü),
- Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu arasında Yükseköğretim İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı (30 Mayıs 1997, Ankara)

gibi belgeler bu iş birliğinin alt yapısını teşkil etmektedir. Söz konusu anlaşmalarla eğitimin birçok alanında iş birliği imkânları sağlanırken, karşılıklı öğrenci değişimi de mümkün kılınmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan arasında gençlik ve spor alanında geçmişten gelen yakın iş birliği, 25 Şubat 2020 tarihinde Bakü'de imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması ile daha da derinleştirilmiştir. Gençlik alanında; uzman değişimi, gençlik değişimi, psikososyal aktivite kampı, eğitim programları, gençlik forumu, gençlik ve gönüllülük çalışmaları gibi iş birlikleri; spor alanında spor uzman değişimi, tesis yönetimi değişim programı, antrenör eğitimi, kış sporları gelişim programı, akademik iş birliği programı, dijital dönüşüm programı, uluslararası spor projeleri konusunda ortaklık geliştirilmesi, dopingle mücadele kapsamında tecrübe paylaşımı gibi konularda birlikte çalışılmaktadır. İfade edilen iş birliği alanlarındaki faaliyetleri takip etmek üzere, Türkiye – Azerbaycan Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Çalışma Grubu, belirli periyotlarla yetkililerin katılımı ile toplanmaktadır.

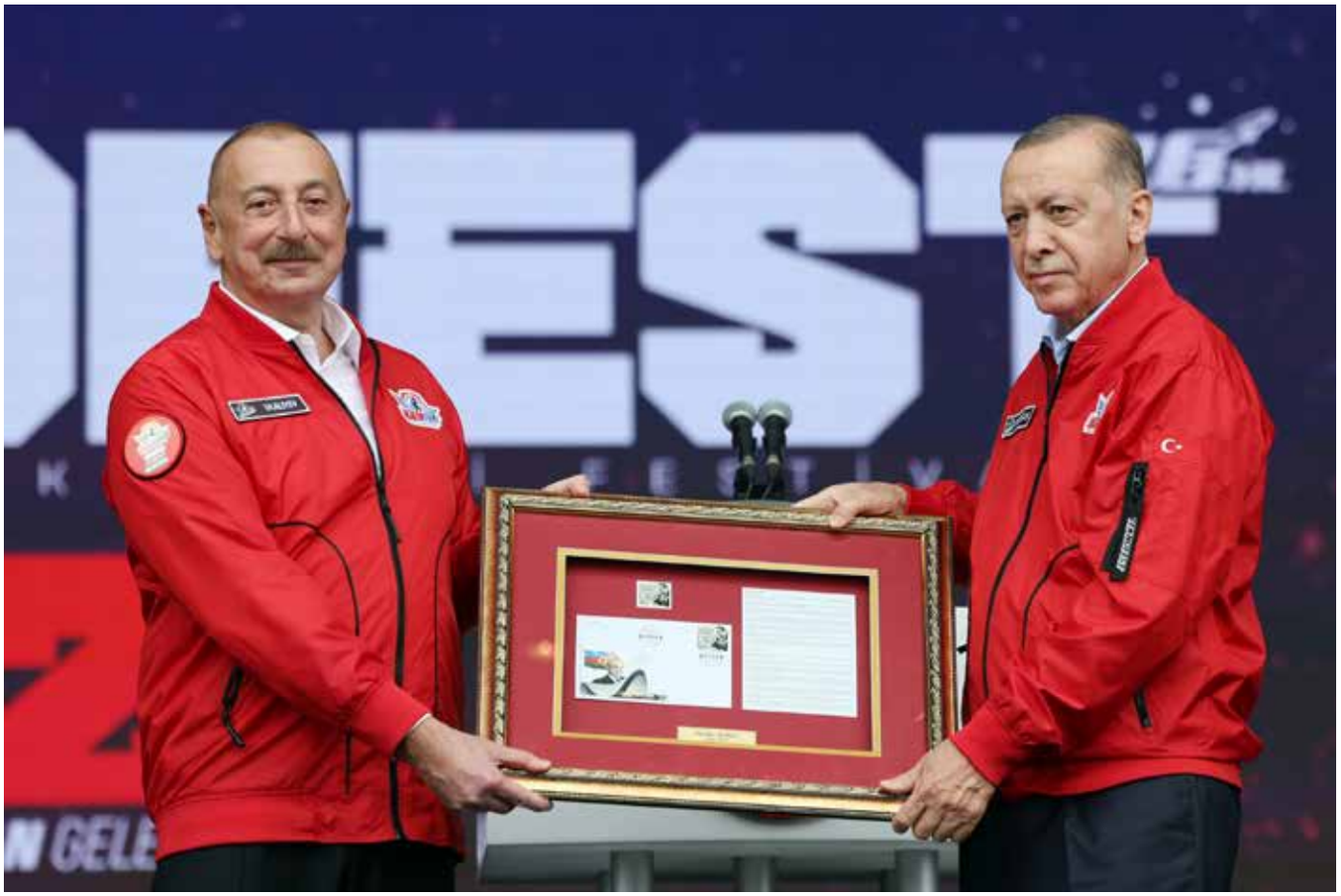

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN İLE AZERBAYCAN CUMHURBAŞKANI ALİYEV,
TEKNOFEST ZİYARETİ

Günümüz dünyasında oldukça etkili konumda bulunan medya alanı da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemli iş birliği başlıklarından birini teşkil etmektedir. 10 Aralık 2020 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in nezaretinde imzalanan "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Medya Alanında Stratejik İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı", söz konusu iş birliğinin önemli merhalelerinden birini ifade etmektedir. Bu minvalde, Türkiye-Azerbaycan Ortak Medya Platformu kurulmuş ve "iki devlet, tek millet ve ortak medya" düsturu çerçevesinde iki ülkenin dostane ilişkilerinin iletişim alanında da geliştirilmesi hedefiyle, geleneksel medya, dijital medya, stratejik iletişim ve kamu diplomasisi alanlarındaki iş birliğinin ve eş güdümün artırılması ve dezenformasyona karşı ortak mücadele edilmesi gibi hususlarda iş birliği tesis edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı İletişim

Başkanı Prof. Dr. Fahrettin Altun, Ortak Medya Platformu'nun, Türkiye ve Azerbaycan medyasının entegre bir şekilde hareket etmesi, iki ülke kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi noktasında etkin faaliyet gösterilmesi ve özellikle dijital medya platformlarındaki sistematik dezenformasyon ve dış dünyadan yürütülen kara propaganda faaliyetleriyle mücadele edilmesi hususlarında ortak stratejiler üretilmesi açısından büyük bir adım olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasında bilişim ve teknoloji alanındaki iş birliği, her iki ülkenin stratejik ortaklığının bir parçası olarak son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Bu alandaki bazı önemli anlaşmalar ve iş birliği projeleri şunlardır:

- **TÜRKSAT ile Azercosmos Anlaşmaları:** Türkiye'nin uydu operatörü TÜRKSAT ile Azerbaycan'ın uydu operatörü Azercosmos arasında uydu hizmetleri konusunda imzalanan çeşitli anlaşmalar her iki ülkenin uydu teknolojileri alanında iş birliğini artırmayı ve bilgi paylaşımını sağlamayı hedeflemektedir.

- **TEKNOFEST:** Türkiye'nin en büyük teknoloji ve havacılık etkinliklerinden biri olan TEKNOFEST'e Azerbaycan da katılım sağlamaktadır.

- **Azerbaycan-Türkiye İş Forumu:** İki ülke arasında düzenlenen iş forumlarında diğer konularla birlikte bilişim ve teknoloji alanında yazılım geliştirme, siber güvenlik ve dijital dönüşüm gibi konularda iş birliği de ele alınmaktadır.

- **Üniversiteler Arası İş Birliği:** Türkiye ve Azerbaycan'daki üniversiteler arasında teknoloji ve mühendislik alanlarında çeşitli iş birliği anlaşmaları bulunmaktadır. Bu anlaşmalar, öğrenci ve akademisyen değişim programlarını, ortak araştırma projelerini ve ortak eğitim programlarını içermektedir.

- **Siber Güvenlik İş Birliği:** Türkiye ve Azerbaycan, siber güvenlik alanında da iş birliği yapmaktadır. Savunma Sanayii Başkanlığına bağlı kurum ve kuruluşlar, Azerbaycan'ın millî siber güvenlik politikasına destek olmakta, kardeş ülkede güçlü bir altyapı oluşturmak için ortak çalışmalar yürütülmektedir. Bu iş birliğinin hedefleri arasında; kurulacak ortak sistem ile güçlü bir kalkan oluşturulması, ortak savunma ve saldırı kabili-

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN İLE AZERBAYCAN CUMHURBAŞKANI ALİYEV, YÜKSEK DÜZEYLİ STRATEJİK İŞBİRLİĞİ KONSEYİ 7. TOPLANTISI PROTOKOLÜ'NE İMZA TÖRENİ

yeti artırılması, hava, deniz ve karada konuşlu millî sistemlerin görevlerini başarıyla sürdürebilmesi, sosyal hayatı olumsuz etkileyecek tehditlerin bertaraf edilebilmesi yer almaktadır.

- **Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Toplantıları:** Türkiye ve Azerbaycan arasında düzenlenen çeşitli toplantılarda, bilişim ve teknoloji alanındaki iş birliği konuları da ele alınmakta ve bu alanlarda yeni anlaşmalar imzalanmaktadır.

Bu anlaşmalar ve iş birliği projeleri, iki ülkenin bilişim ve teknoloji alanındaki kapasitelerini artırmayı ve karşılıklı fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Bu tür iş birlikleri, aynı zamanda iki ülke arasındaki dostluk ve stratejik ortaklık ilişkilerini de güçlendirmektedir.

Azerbaycan ve Türkiye, uzay alanında iş birliğini geliştirmek ama-

cıyla çeşitli anlaşmalar ve iş birliği protokolleri imzalamıştır. Bu anlaşmalar, iki ülke arasındaki bilimsel, teknolojik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar olarak kabul edilmektedir. Her iki ülkenin uzay alanındaki yetkinliklerini artırmayı hedefleyen ortak uydu ve uzay projeleri, Türkiye'nin uzay alanında sahip olduğu bilgi birikimi ve deneyimin Azerbaycan'a aktarılmasının amaçlandığı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmaları gibi çalışmalar iki ülkenin iş birliği çalışmaları arasında yer almaktadır.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sağlık alanındaki iş birliği, iki ülke arasındaki güçlü tarihsel ve kültürel bağların bir yansıması olarak yıllar içinde pek çok anlaşma ve protokol ile pekiştirilmiştir. Bu anlaşmalar çerçevesinde iki ülke arasında sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, tıbbi personel eğitimi, ortak araştırma projeleri ve bilgi paylaşımı gibi konularda iş birliği yapılmaktadır.

Azerbaycanlı tıp öğrencilerinin Türkiye'deki üniversitelerde eğitim alabilmesi ve sağlık personelinin Türkiye'de çeşitli eğitim programlarına katılabilmesi de yapılan anlaşmalar ve protokollerle desteklenmiştir. Bunların yanı sıra sağlık turizmi alanında da Türkiye ile Azerbaycan önemli bir iş birliği içindedir. Bu iş birliği, özellikle ileri düzey tıbbî teknoloji ve uzmanlık gerektiren tedavi hizmetlerinde önem taşımaktadır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye tedavi için gelen hasta sayısı oldukça yüksektir.

Sağlık alanında teknoloji transferi ve ortak projeler de iki ülke arasındaki iş birliğinin önemli bir parçasıdır. Özellikle tıbbî cihaz ve ekipman üretimi, biyoteknoloji ve ilaç sanayii gibi alanlarda ortak projeler yürütülmektedir.

KOVİD-19 pandemisi sırasında Türkiye ve Azerbaycan, birbirlerine çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Türkiye, Azerbaycan'a tıbbi malzeme ve ekipman desteği sağlamış, iki ülke arasında salgınla mücadele konularında bilgi ve tecrübe paylaşımı yapılmıştır.

Bu iş birlikleri, iki ülkenin sağlık alanındaki kapasitelerini artırmak ve sağlık hizmetlerini daha erişilebilir ve kaliteli hâle getirmek amacıyla yürütülmektedir.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tarım alanındaki iş birliği, iki ülke arasındaki stratejik ortaklık çerçevesinde önemli bir yer tutmakta-

dır. Tarım, her iki ülkenin ekonomisi için de kritik bir sektördür ve bu alandaki iş birliği çeşitli anlaşmalar ve projelerle desteklenmektedir. Siyasî ilişkilerdeki yüksek seviyeyi tarım alanına da yansıtmak amacıyla 2017 yılında düzenlenen Türkiye Tarım İş Forumu her iki ülkenin kamu ve özel sektör temsilcilerini bir araya getirmiştir. Tarım alanında iş birliği amacıyla iki ülke arasında çeşitli protokoller ve anlaşmalar yapılarak ortak projeler yürütülmektedir. Bu iş birliğiyle; tarımsal üretimde veriminin artırılması, bitki sağlığı, hayvan sağlığı ve gıda güvenliği alanında bilgi alışverişi, tarım ürünlerinin iki ülke arasında başta olmak üzere ticaretinin artırılması, ortak projelerin geliştirilmesi, tarım sektöründe yatırımların teşvik edilmesi, tarım politikalarının geliştirilmesi, tarımsal desteklerin planlanması, tarımsal araştırma ve geliştirme faaliyetleri, tarım eğitim programları ve çiftçilere yönelik danışmanlık hizmetleri gibi alanlarda ilerlemeler hedeflenmektedir. Bu anlaşmalar ve iş birliği projeleri, Azerbaycan ve Türkiye'nin tarım sektörlerinde daha verimli ve sürdürülebilir bir gelişme sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Her iki ülke de bu iş birliği sayesinde tarımsal üretimlerini artırmayı ve tarım sektöründe daha rekabetçi olmayı amaçlamaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında diaspora alanında yapılan iş birlikleri ve anlaşmalar, iki ülkenin tarihsel, kültürel ve dilsel bağlarına dayanarak şekillenmiştir. Bu bağlamda, iki ülkenin diaspora politikalarını koordine etmek ve yurt dışındaki vatandaşlarının çıkarlarını korumak amacıyla yaptığı anlaşmalar ve iş birliklerinin bazıları şunlardır:

- **Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması:** Bu anlaşma, iki ülke arasında stratejik ortaklık ve karşılıklı yardımı pekiştirmek amacıyla imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında diaspora alanında iş birliği yapılması da öngörülmüştür.

- **Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi - Türk Konseyi):** Azerbaycan ve Türkiye'nin de üyesi olduğu bu konsey, Türk dili konuşan ülkeler arasında kültürel, ekonomik ve politik iş birliğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Diaspora ile ilgili konular da bu çerçevede ele alınmaktadır.

- **Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi**

(TÜRKPA): Bu asamble, Türk dili konuşan ülkelerin parlamenterleri arasında iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. TÜRKPA çatısı altında diaspora politikaları ile ilgili konular da ele alınmaktadır.

- **Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ile Azerbaycan'ın İlgili Kurumları Arasındaki İşbirlikleri:** YTB, Türkiye'deki diaspora politikalarını koordine eden bir kurumdur. Azerbaycan ile diaspora alanında çeşitli projeler ve programlar yürütmektedir.
- **Ortak Kültürel Etkinlikler ve Programlar:** İki ülke, yurt dışındaki Azerbaycanlılar ve Türklerin kültürel kimliklerini korumak ve geliştirmek amacıyla ortak kültürel etkinlikler ve programlar düzenlemektedir. Bu tür etkinlikler, diaspora topluluklarının dayanışmasını ve birliğini güçlendirmektedir.

Bu anlaşmalar ve iş birlikleri, Azerbaycan ve Türkiye'nin diaspora politikalarını koordine etme ve yurt dışındaki vatandaşlarının haklarını koruma konusunda önemli adımlar atmasını sağlamaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler, tarihî ve kültürel bağlar nedeniyle çok güçlüdür. Bu bağlamda, iki ülke arasında çeşitli alanlarda, özellikle insani konular ve kalkınma alanlarında birçok anlaşma ve iş birliği protokolü bulunmaktadır. Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kapsamında yapılan toplantılarda sosyal, ekonomik ve insani konularda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Eğitim, sağlık, kalkınma alanlarında da birçok anlaşma imzalayan iki ülke arasında iş birliği çalışmaları sürmektedir. Güncel bir örnek olarak; 2023'te imzalanan Kültürel İşbirliği Anlaşması ile sadece kültürel mirasın korunması değil konserler, sergiler, tiyatro ve edebiyat etkinliklerinde kardeş ülke Azerbaycan ile ilişkilerin daha da ileriye taşınması, genç yeteneklerin desteklenmesi ve kültürel mirasın korunması alanlarında projelerin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) projeleri ile de Azerbaycan'da çeşitli kalkınma projeleri yürütülmektedir. TİKA tarafından Azerbaycan'da, 1993 yılından bu yana çeşitli alanlarda 1.200'den fazla proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. TİKA, Azerbaycan makamları ile iş birliği içerisinde gerçekleştirdiği projeler aracılığıyla iki ülke arasındaki ilişki-

lerin daha da güçlenmesine katkı sağlayacak çalışmalarına devam etmektedir. Bunlar arasında eğitim, sağlık, tarım ve altyapı geliştirme projeleri de bulunmaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında Müslüman dinî kurumlar alanında yapılan iş birliği, iki ülke arasındaki yakın tarihsel, kültürel ve dinî bağlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu iş birlikleri genellikle dinî eğitim, cami ve diğer dinî yapıların inşası, din adamlarının eğitimi ve ortak dinî etkinliklerin düzenlenmesi gibi konularda gerçekleşmektedir.

- **Diyanet İşleri Başkanlığının Rolü:** Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Azerbaycan'da İslam eğitimi ve dinî hizmetlerin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Diyanet Vakfı, Azerbaycan'da çeşitli dinî ve sosyal projelere destek vermektedir. Bu projeler arasında cami inşaatları, Kur'an kursları ve dinî eğitim merkezlerinin kurulması yer almaktadır.

- **Ortak Dinî Etkinlikler ve Eğitim Programları:** İki ülke arasındaki dinî iş birlikleri çerçevesinde, din adamlarının karşılıklı ziyaretleri ve ortak eğitim programları düzenlenmektedir. Bu programlar kapsamında Azerbaycanlı din adamları Türkiye'de eğitim alırken, Türk din adamları da Azerbaycan'da dinî hizmetlerde bulunabilmektedirler.

- **Kurumsal İş Birlikleri:** Azerbaycan'da faaliyet gösteren dinî kurumlarla Türkiye'deki muadilleri arasında çeşitli iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, dinî yayınların paylaşımı, dinî alandaki araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile ortak sempozyum ve konferansların düzenlenmesini kapsamaktadır. Türkiye'nin desteğiyle Bakü'de pek çok cami ve dinî eğitim merkezi inşa edilmiştir.

Bu iş birlikleri, iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel bağları güçlendirmekle kalmayıp, dinî alanlarda da ortak bir platform oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu anlaşmalar, iki ülkenin İslam dünyasındaki ortak vizyonunu genişletmekte ve iş birliği potansiyelini artırmaktadır.

1.3. Karabağ Zaferi ve Şuşa Beyannamesi

Dağlık Karabağ çatışmasının tarihsel temeli, Birinci Dünya Savaşı'na kadar dayanmaktadır. Bölgenin büyük bir kısmı Ermenistan'ın fiilen desteklediği Dağlık Karabağ Cumhuriyeti tarafından yönetiliyor olsa da bölge hukuki olarak Azerbaycan'ın bir parçasıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında göç eden Ermenilerin Yukarı Karabağ'a yerleştirilmesiyle birlikte Azerbaycan topraklarında suni bir Ermeni bölgesi oluşturularak Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi adı altında bir yapı kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde, Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a dâhil edilme girişimleri, bölgede çatışmalara yol açmış ve kısa sürede bu çatışmalar savaşa dönüşmüştür. Ermenistan, Karabağ ve civarındaki bölgeleri işgal ederek 30 yıl boyunca hem Azerbaycan askerlerine hem sivil halkına acımasızca saldırılarda bulunmuştur.

Saldırıların giderek artması ve dayanılmaz hâle gelmesinin neticesinde 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan ordusu Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle saldırganlara karşı operasyon başlatmıştır (II. Karabağ Savaşı-27 Eylül 2020-10 Kasım 2020). Kısa sürede "vatan savaşı" hâline gelen ve 44 gün süren operasyon, Azerbaycan ordusunun 5 şehri, 4 kasabayı ve 286 köyü işgalden kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır. Savaşta Azerbaycan ordusu 2 bin 908 şehit vermiş, 94 sivil yaşamını yitirmiştir.

8 Kasım 2020'de Azerbaycan ordusunun Karabağ'ın sembol şehri Şuşa'yı kurtarmasıyla birlikte Ermenistan yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgiden sonra, 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında savaşı bitiren üçlü bildiri imzalanmış, bildiri gereğince Ermenistan ordusu Ağdam, Kelbecer ve Laçın illerini terk etmek zorunda kalmıştır. "Zafer Günü" ilan edilen 10 Kasım tarihi, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının yıl dönümüne denk gelmesinden dolayı Şuşa'nın işgalden kurtarıldığı 8 Kasım tarihiyle değiştirilmiştir.

Başta Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere tüm Türk devlet yetkilileri savaşın başlangıcından itibaren Azerbaycan'ın yanında olduklarını açıklamışlardır. Türkiye ayrıca, uluslararası örgütler nezdinde Azerbaycan'a siyasî desteğini sürdürmüş, yurt dışı temsilcilikleri aracılığıyla ve Azerbaycanlı diplomatlarla koordineli olarak Azerbaycan'ın haklı tezlerini anlatmış, Azerbaycan temsilciliği bulunmayan ülkelerde ise Türkiye'nin temsilcilikleri bu kapsamda girişimlerde bulunmuştur.

Savaşın 44 günlük sürecinde Türkiye, NATO başta olmak üzere üyesi olduğu uluslararası kurumlarda ve yer aldığı diplomatik platformlarda Azerbaycan'ın haklılığını her fırsatta dile getirmiştir. Böylece Azerbaycan hakkında alınabilecek olumsuz kararlara ve Ermenistan'ın hukuksuz iddiaları üzerinden diğer ülkelerin manipüle edilmesine engel olmuştur. Türkiye'nin hem siyasî hem askerî alanlardaki etkili desteği, Azerbaycan'ın uluslararası kamuoyu nezdinde olumlu imaj kazanmasına ve aleyhinde atılabilecek adımların engellenmesine büyük katkı sağlamıştır. Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi'ne giden süreçte Türkiye ayrıca, iletişim ve medya alanında da ilgili kurumlar aracılığıyla güçlü destek vermiştir.

Türkiye ve Azerbaycan arasında askerî iş birliği, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla başlamıştır. Son dönem askerî iş birliğinin hukuki temelini ise 2010 yılında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği askerî destek, özellikle Türk savunma sanayii üretimi İHA/SİHA'lar, İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçlanması bakımından belirleyici olmuştur. Cephede Azerbaycan

Azerbaycan'ın Karabağ'daki zaferi

Azerbaycan ordusu, Karabağ ve çevresini Ermenistan işgalinden kurtarmasında, askerlerinin kahramanlıkları ile SİHA gibi teknolojik silahların varlığı 44 günde zafere taşıdı

27 EYLÜL
10 KASIM 2020

5 ŞEHİR

4 KASABA

286 KÖY
işgalden kurtarıldı

2 BİN 908
şehit

94 SİVİL
hayatını kaybetti

27 EYLÜL 2020
Ermenistan, Azerbaycan mevzilerine ve sivil yerleşim birimlerine ateş açtı

Azerbaycan, tüm cephe boyunca karşı saldırı başlattı

28 EYLÜL
Ülkede kısmi seferberlik ilan edildi

3 EKİM
Terter ilinin Sukavuşan kasabası işgalden kurtarıldı

4 EKİM
27 yıl işgal altında bulunan Cebrayıl şehri işgalden kurtarıldı

10 EKİM
İnsani amaçlı geçici ateşkes sağlandı

11 EKİM-17 EKİM
Ermenistan'ın Gence'ye saldırılarında 25 sivil hayatını kaybetti. 17 Ekim'de Fuzuli işgalden kurtarıldı

18 EKİM
İnsani amaçlarla yeni geçici ateşkes ilan edildi fakat Ermenistan ateşkese uymadı

20 EKİM-25 EKİM
20 Ekim'de Zengilan 25 Ekim'de Gubadlı işgalden kurtarıldı

26 EKİM
ABD'nin girişimiyle insani amaçlı geçici ateşkes imzalandı. Ermenistan ateşkesi yine ihlal etti

27 EKİM-28 EKİM
Ermenistan'ın Berde'ye düzenlediği saldırılarda, 26 sivil hayatını kaybetti

8 KASIM
Şuşa işgalden kurtarıldı

10 KASIM
Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında bildiri imzalandı. Ermenistan yenilgiyi kabul etti

20 KASIM
Azerbaycan ordusu, 27 yıldır işgal altında bulunan Ağdam'a girdi

25 KASIM
Kelbecer, Azerbaycan'a iade edildi

30 KASIM
Ermeni güçleri Laçın'dan çıktı

2023
Azerbaycan, 19 Eylül'de antiterör operasyonu düzenleyerek Karabağ'da egemenliği tam sağladı

KARABAĞ ZAFERİ'NİN 3. YILINDA BAKÜ'DE HAVAİ FİŞEK GÖSTERİLERİ DÜZENLENDİ

ordusu tarafından İHA/SİHA'ların etkili kullanılması, 44 günlük savaşta Azerbaycan'ın elde ettiği kazanımlarda önemli rol oynamıştır.

İkinci Karabağ Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Ermenistan, ordularının sadece bir kısmını Azerbaycan'dan çekmiş, büyük bir kısmını ise çok sayıda silah ve mühimmatla Karabağ'da varlığını sürdüren yasa dışı sözde Ermeni rejime bırakmıştır.

3 yıl boyunca Ermenistan'dan ordularını geri çekmesini bekleyen ve olumlu bir sonuç alamayan Azerbaycan yönetimi, 19 Eylül 2023'te Karabağ'da anayasal yapıyı yeniden tesis etmek amacıyla yaklaşık 24 saat süren "antiterör operasyonu" başlatmıştır. Operasyonda, Karabağ'daki Ermenistan silahlı birlikleri ve yasa dışı güçler, silahları Azerbaycan ordusuna teslim ederek geri çekilmiştir. Bu şekilde, Cumhurbaşkanı Aliyev'in tabiriyle Karabağ'da "Azerbaycan egemenliğini tam sağladı."

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN İLE AZERBAYCAN CUMHURBAŞKANI ALİYEV'İN ŞUŞA BEYANNAMESİ'Nİ İMZALAMASI, 15 HAZİRAN 2021

Şuşa Beyannamesi

Şuşa Beyannamesi'nin özgün adı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi"dir.

Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan ile Türkiye arasında 15 Haziran 2021 tarihinde, Azerbaycan'ın Şuşa kentinde, her iki ülkenin cumhurbaşkanları tarafından imzalanan ortak bildiridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 Şubat 2022 tarihinde Şuşa Beyannamesi'nin onaylanmasını uygun bulan kanunu kabul etmiştir.

Görüşmelerin, Azerbaycan'ın ve Türk dünyasının kültür beşiği olan Şuşa'da yapılmasının tarihî önemine vurgu yapıldığı beyannamede, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in "Azerbaycan'ın

sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir" ve "Tek millet, iki devlet" sözlerinin önemi vurgulanmıştır.

Beyanname'de öne çıkan başlıklar arasında Moderasyonda İş Birliği, Savunma Sanayiinde Uluslararası Pazarda İş Birliği, Enerjide Güney Gaz Koridoru Vurgusu yer almaktadır.

Beyanname'nin maddelerinin birkaçı şunlardır:

- Azerbaycan, Ermenistan'ın 30 yıl süren saldırısına son verilmesinde, işgal edilmiş toprakların kurtarılmasında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi-siyasî desteğine yüksek değer vermektedir. Taraflar, Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi, ekonomi ve ulaştırma alanındaki tüm bağların yeniden sağlanması, ayrıca bölge devletleri arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesi ve uzun vadeli barışın sağlanması yönündeki çabalarını sürdüreceklerdir. Bu kapsamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin özel coğrafi konumu dikkate alınacaktır.

- Taraflar, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında Türkiye-Rusya Ortak Merkezi'nin faaliyetlerine Türkiye'nin katkılarının bölgedeki barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli rol oynadığına vurgu yaparlar.

- Taraflar, dış politika alanındaki koordinasyonun ve düzenli ikili siyasî istişarelerin gerçekleştirilmesinin önemini belirtir ve bu yönde Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi çerçevesindeki faaliyetlerin önemini vurgular.

- Taraflar, güncel, karşılıklı ilgi uyandıran uluslararası konularda dayanışma ve karşılıklı destek sergileyerek yakın veya örtüşen tutumlardan yola çıkarak ikili işbirliğini derinleştireceklerdir ve BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, İİT dahil uluslararası ve bölgesel kuruluşlar çerçevesinde birbirine karşılıklı destek vereceklerdir.

- Taraflar, savunma yeteneklerinin ve askeri güvenliğin güçlen-

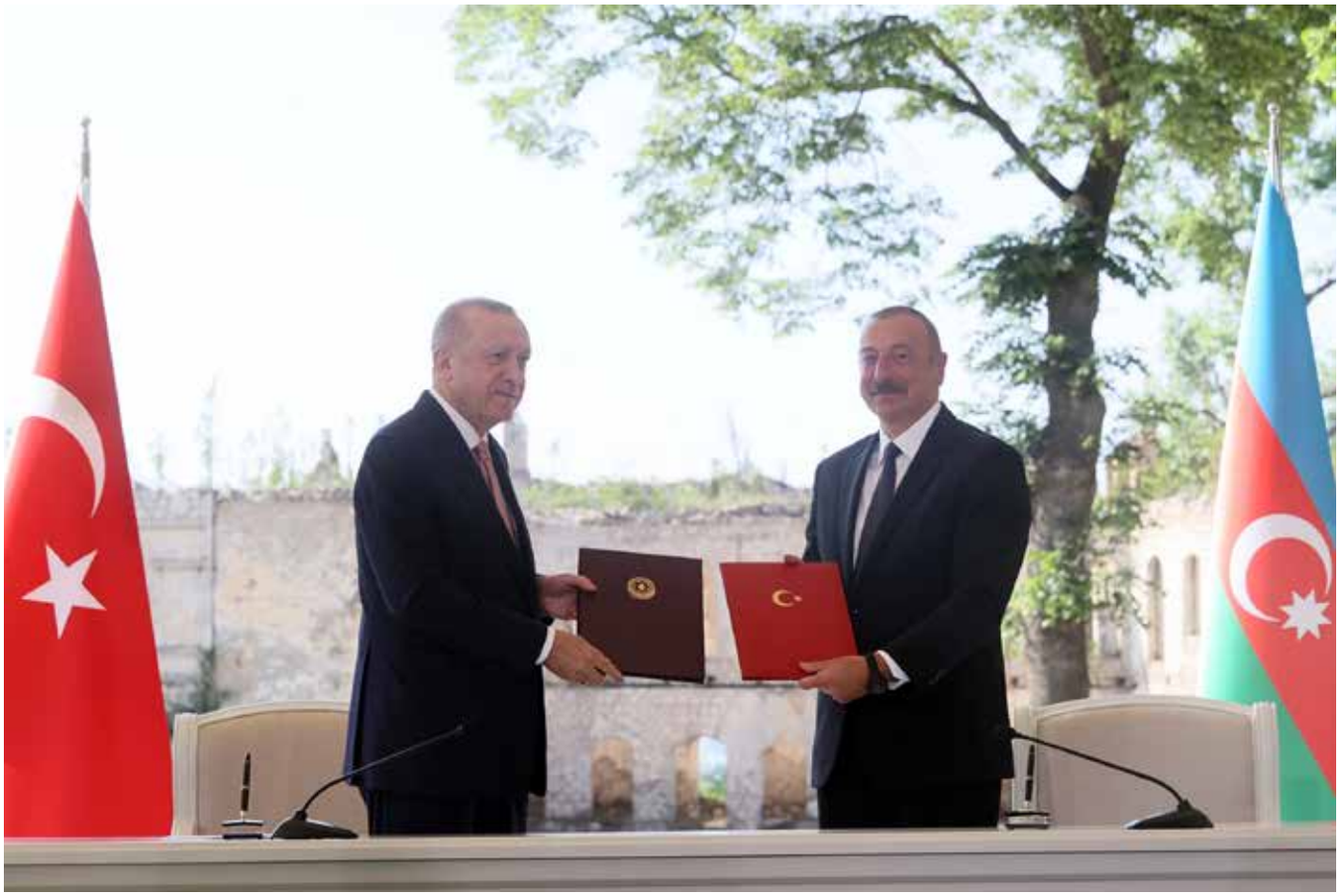

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN İLE AZERBAYCAN CUMHURBAŞKANI ALİYEV'İN ŞUŞA BEYANNAMESİ'Nİ İMZALAMASI, 15 HAZİRAN 2021

dirilmesine yönelik personel mübadelesini, ortak eğitim ve tatbikatların düzenlenmesini, iki ülke silahlı kuvvetlerinin birlikte çalışabilirliğinin artırılmasını, modern teknolojilere dayalı silah ve mühimmatların yönetilmesinde yakın işbirliğini ve bu amaçla yetkili kurum ve kuruluşların koordineli faaliyetinin sağlanmasını teşvik edeceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan diğer dost devletlerin orduları ile birlikte askeri tatbikatların düzenlenmesini destekleyeceklerdir.

—» Taraflar, iki devlet arasında geliştirilen ve onların çıkarlarına uygun askeri-siyasî işbirliğinin üçüncü devletlere karşı olmadığını belirtirler.

—» Tarafların ülkelerinin tanıtımı ve ulusal çıkarlarının korunma-

sına dair tarihî gerçeklerin dünya kamuoyuna duyurulmasında diaspora faaliyetinin koordinasyonunu ve karşılıklı desteği teşvik edeceklerdir.

—» Taraflar, gerekli devlet desteğini sağlayarak halkları arasındaki ortak değerlere dayalı yakın ilişkileri insanî, sosyal güvenlik, bilimsel, eğitim, sağlık, kültür, gençlik ve spor alanlarında daha da geliştirecek ve derinleştireceklerdir. Bu amaçla, iki ülkenin ilgili kurumları tarafından ortaklaşa olarak sürekli faaliyetler gerçekleştirilecektir.

1.4. Ortak Medya Platformu

Türkiye-Azerbaycan Ortak Medya Platformu, Türkiye Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev tarafından 10 Aralık 2020'de imzalanan "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Medya Alanında Stratejik İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı" ile resmiyet kazanmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev nezaretinde imzalanan bu mutabakat zaptının amacı iki kardeş ülke arasında medya alanında iş birliğinin geliştirilmesi ve genişletilmesidir.

22 Ekim 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen ilk toplantıda platformun kurumsal yapılanmasına ilişkin konular görüşülmüştür. Ortak Medya Platformu kapsamında "Kamu Diplomasisi", "Uluslararası Medya", "Stratejik İletişim", "Eğitim", "Mevzuat ve Regülasyon", "Dijitalleşme ve Uluslararasılaşma" komitelerinin kurulmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun platformun önemini ilk toplantıda şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Ülkelerimize karşı yoğun dezenformasyon ve kara propaganda faaliyetleriyle karşı karşıya kaldığımız bir dönemde iş birliği hâlinde olmamız ve koordineli çalışmamız her zamankinden çok daha elzemdir. Bu ortak adımlarla, gelecek nesillere iki devletin gücünü göstereceğimiz işler yapacağız. Aynı zamanda kısa, orta, uzun vadeli stratejik iletişim kampanyalarıyla ülkelerimizin birlikteliğini, devletlerimizin gücünü

TÜRKİYE-AZERBAYCAN ORTAK MEDYA PLATFORMU'NUN
İLK TOPLANTISI

> dünya kamuoyuna anlatacağız. Ortak Medya Platformu ve mutabık kaldığımız altı komite, köklü ilişkilerimizi güçlendirerek haklı mücadelemizin geniş kitlelere etkin şekilde ulaştırılmasına katkı sağlayacak."

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev ise platformun Azerbaycan-Türkiye ilişkileri açısından öneminin altını çizmiştir:

> "Bugün liderlerimiz sayesinde, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri öyle seviyeye yükseldi ki o seviyeyi korumak, daha ileri götürmek ve gelecek nesillerin yüzlerce yıl sonra da aynı hissiyatı taşımasını sağlamak bizim tarihî borcumuzdur. Liderlerimizin ortaya koyduğu irade ve kararlılıkla, iki ülkenin kardeşliğinin ve stratejik müttefikliğinin önemli unsurlarından biri hâline gelen Ortak Medya Platformumuz, kurumsal yapılanmasını tamamlayarak etkinliğini daha da artıracak."

Türkiye-Azerbaycan Ortak Medya Platformu, iki ülkenin stratejik hedeflerine ulaşmasında medya alanında kapsamlı bir iş birliğinin ilk adımıdır. Platform bünyesinde kurulan komitelerin gerçekleştireceği çalışmalarla, dijitalleşmeden dezenformasyonla mücadeleye kadar pek çok konuda iki ülke için de yararlı sonuçlar elde edilecektir.

2.
BÖLÜM

İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesindeki Ortak Kültürel Miraslarımız

Ortak geçmiş ve değerleri paylaşan iki devletin UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'nde de Türkiye ve Azerbaycan ortak başvuruyla kabul olmuş çok sayıda unsuru bulunmaktadır. Bu liste aynı zamanda ortak kültürel mirasın bir göstergesi ve kardeşliğin uluslararası düzeyde tüm dünyada kabulünün bir nişanesidir. Şuan için temsilî listesinde bulunan 11 ortak unsurdan ilki 2009 yılında, sonuncusu ise 2023 yılında listeye dâhil olmuştur.

2.1. Sedef Kakma İşçiliği

Sedef kakma sanatı, Azerbaycan'ın zengin kültürel mirasında derin izler bırakmış, zarif ve oldukça etkileyici bir zanaattır. Bu zanaat, ustalık gerektirir. Çünkü ahşap yüzeylere ince sedef parçalarının büyük bir özen ve dikkatle yerleştirilerek çeşitli desenler ve motifler oluşturulmasını içerir. Azerbaycan'da, özellikle mobilyalar, müzik aletleri, kutular ve çeşitli dekoratif eşyaların süslenmesinde yaygın olarak kullanılan sedef kakma, zanaatkârların sabrını, becerisini ve estetik anlayışını yansıtır. Ülkenin zengin el sanatları geleneği, sedef kakma işçiliğinin günümüzde de ustalıkla icra edilmesinde önemli bir faktördür. Azerbaycan'da bu sanat dalı, hem tarihî eserlerde hem de modern tasarımlarda kullanılmış ve kültürel mirasın önemli bir parçası hâline gelmiştir. Sedefin doğal parlaklığı ve göz alıcı rengi, ahşabın sıcak ve doğal dokusuyla birleşerek ortaya eşsiz eserler çıkarır. Bu sanat, Azerbaycan kültüründe zarafetin, inceliğin ve yüksek işçilik kalitesinin simgesi olarak büyük bir değer taşır. Her bir sedef kakma eseri, kültürel mirasın korunmasında ve yaşatılmasında önemli yere sahiptir. Sedef kakma sanatı 2023 yılında Türkiye ve Azerbaycan ortak dosyası ile UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne kabul edilmiştir.

2.2. Geleneksel Balaban/Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı

2023 yılında Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak dosyası olarak UNESCO İnsanliğin Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne dâhil olan geleneksel balaban/mey zanaatkârlığı ve icra sanatı, Azerbaycan ve Türkiye'nin kültürel ve sanatsal mirasında özel bir yere sahiptir. Balaban, Azerbaycan'ın kalbinden doğan, derin ve yankılanan sesiyle yüzyıllardır bu toprakların duygularını dile getiren nefesli bir çalgıdır. Usta zanaatkârlar tarafından ahşap seçiminden şekillendirme ve son akort ayarlarına kadar her aşamada titizlikle çalışılır. Bu süreç, sabır, deneyim ve yüksek seviyede sanatsal bir dokunuş gerektirir. Balabanın icrası ise, çalgıcının nefes kontrolü ve her ustaya özgü parmak teknikleriyle birleşen bir sanat performansıdır. Melodilerin zenginliği ve süslemeler, çalgıcının ustalığı ile yeniden hayat bulur. Azerbaycan'da balaban, düğünlerden bayramlara, yas törenlerinden kutlamalara kadar her türlü sosyal etkinliğin vazgeçilmez unsurudur. Toplumun tarihini, geleneklerini ve duygusal derinliğini yansıtır. Balabanın sesi, Azerbaycan'ın ruhunu dinleyenlerin yüreklerine doldurur. Her notasında Azerbaycan'ın zengin kültürel dokusunu, köklü tarihî mirasını yaşatarak âdeta geçmişi ve geleceği birbirine bağlayan köprü görevi görür.

2.3. İftar/Eftari/ İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri

İftar, ramazan ayında Müslümanların gün boyu tuttukları oruçlarını akşam ezanıyla birlikte açtıkları zamana verilen isimdir. Bu mübarek ve manevi hissiyatı yüksek zaman dilimi, her zaman Allah'a şükür ve dua ile başlar. İftar, oruç süresinin o gün için imsak vaktine kadar sona erdiği, aynı zamanda paylaşma ve misafirperverlik geleneğinin yaşandığı ulvi bir vakittir. Tüm İslam âleminde olduğu gibi, Azerbaycan'da da iftar, ramazanın ruhunu derinlemesine yaşatan önemli bir gelenektir. Aileler ve topluluklar zengin iftar sofralarında buluşur. Bütün İslam âleminde olduğu gibi, Azerbaycan'da da iftar başlangıcı için hurma ve su sofralardan eksik olmaz. Masalar geleneksel yemeklerle donatılır. İftar çadırlarıyla ihtiyaç sahiplerine destek sağlanır. Azerbaycan'da iftar saatleri, dinî ve kültürel zenginliklerin bir araya geldiği, kardeşlik duygusunun pekiştiği, toplumun birlikteliğini, paylaşma ve dayanışma ruhunu çok güzel yansıtan zaman dilimleridir. İftar ve sosyo-kültürel gelenekleri Azerbaycan, Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan tarafından ortak dosya ile başvuru sonrası 2023 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne dâhil edilmiştir.

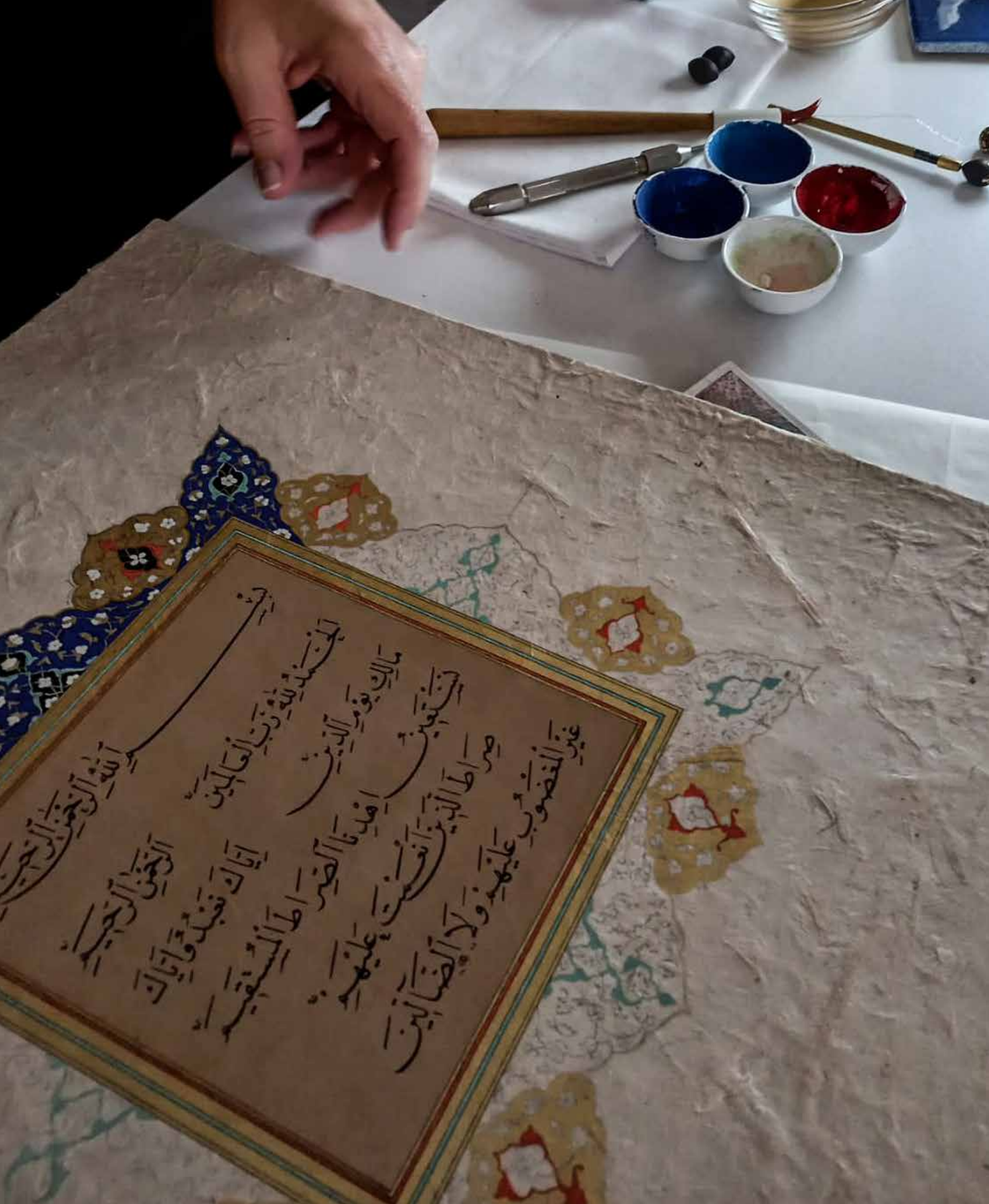

2.4.
Tezhip /Tazhib/ Zarhalkori/ Tezhip/ Naqqoshlik

Tezhip, İslamiyet sonrası geleneksel süsleme sanatlarından biridir ve İslam sanatının estetik ve sembolik değerlerini yansıtır. Kelime anlamı ise Arapça "zeheb" (altın) kökünden türemiş olup, "altınlamak" veya "altınla süslemek" anlamına gelir. Tezhip sanatı, kitap süslemelerinin yanı sıra hat levhaları, fermanlar, murakkalar ve diğer kıymetli evrakın süslenmesinde de kullanılmıştır. Azerbaycan'da tezhip, genel İslam sanatının bir yansıması olarak gelişmiş ve özgün özellikler kazanmış, zengin bir kültürel mirası yansıtan, büyük estetik değer taşıyan bir sanat dalıdır. Tarih boyunca çeşitli kültürel etkilerle şekillenmiş olan bu sanat dalı, bugün de canlılığını korumakta ve yeni nesiller tarafından öğrenilip uygulanarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde büyük bir ilgi, sevgi ve saygı görmektedir. Tezhip, Azerbaycan, Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan ile ortak dosya ile başvurularak 2023 yılında UNESCO İnsanliğin Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne kabul olmuştur.

2.5.
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği

Mizah anlayışı ve hazırcevap kişiliği ile bilinen bir bilge olan Nasrettin Hoca'nın Akşehir'in Horta köyünde 1208 yılında doğduğu, Sivrihisar'ın medresesinde eğitim aldığı ve memleketinde imamlık yaptığı bilinmektedir. Ayrıca kadılık da yapmış, yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Akşehir'de 1284'te ölmüştür.

Nasrettin Hoca en çok fıkralarıyla tanınmaktadır. Bu fıkralar günümüzde de bilinmektedir. Halkın inanışına göre Nasrettin Hoca doğarken bile ağlamamış, gülmüştür. Fıkralarında aşırılığa karşı söylenilenin zıddıyla cevap verir, yapıcıdır. Önce güldürür, sonra düşündür ve çok zekidir. Sanat ve kültür açısından da Nasrettin Hoca önemli bir simgedir. Nasrettin Hoca'ya dair bildiğimiz en eski oyun, 1775 ve 1782 yılları arasında yazıldığı düşünülen "Nasrettin Hoca'nın Mansıbı"dır. Daha sonraki tarihlerde de birçok oyun ve film yapılmıştır. Nasrettin Hoca, İslam âleminde ve Türk dünyasında çok sevilir. Azerbaycan'da Molla Nasrettin olarak anılır. Nasrettin Hoca farklı ülkelerde Molla Ependi, Apendi, Afendi Kozhanasyr olarak da bilinmektedir.

1996, UNESCO tarafından Nasrettin Hoca Yılı olarak kutlanmış, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan'ın ortak dosyayla başvurusu sonrası 2022 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne eklenmiştir.

2.6.
İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi

İpek böcekçiliği, insanlık tarihinin en eski ve değerli tarımsal faaliyetlerinden biridir. İpek böceklerinin dut yapraklarıyla beslenmesi, koza üretimi ve bu kozaların çözülerek iplik hâline getirilmesi, yüzyıllardır uygulanmaktadır. İpek, doğal parlaklığı ve yumuşak dokusuyla özellikle lüks giyim ve ev tekstilinde tercih edilir. Azerbaycan'da ipek böcekçiliği ve ipek üretimi, özellikle Şeki ve Gence bölgelerinde büyük bir öneme sahiptir. Ülkenin İpek Yolu üzerindeki stratejik konumu, tarih boyunca ipek ticaretinin merkezi hâline gelmesine olanak tanımıştır. Şeki'deki ipek fabrikalarında, geleneksel yöntemlerle ipek üretimi günümüzde de sürdürülmektedir. Bu, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasına katkı sağlarken aynı zamanda zengin kültürel mirasını korumasına da yardımcı olur. İpek üretimi, Azerbaycan'da sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda ülkenin kültürel kimliğinin de önemli bir parçasıdır.

İpek böcekçiliği ve dokuma için ipeğin geleneksel üretimi Türkiye ve Azerbaycan'ın yanı sıra Afganistan, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile ortak sunulan dosya ile 2022 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne eklenmiştir.

2.7.
Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü

Birçok toplumda önemli bir yere sahip olan çay kültürü, tarih boyunca sosyal etkileşimlerin, misafirperverliğin ve kültürel kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak gelişmiştir. Çay, çeşitli kültürlerde farklı şekillerde hazırlanır ve sunulur; ancak hepsinde ortak olan, toplumu bir araya getiren ve ilişkileri güçlendiren bir unsur olmasıdır. Azerbaycan'da ise çay, bir içecek olmanın ötesinde, sosyal yaşamın merkezinde yer alır. Günün her saatinde içilebilen çay, aile üyelerini, dostları ve misafirleri bir araya getiren ritüeldir. Çay, geleneksel bardaklarda servis edilir ve yanında çeşitli tatlılar, şekerler, reçeller ve marmelatlar sunulur. Bu ikramlar, misafirlerle tatlı sohbetler etmek amacıyla özenle hazırlanır ve her evde hazır bulunur. Ev sahipleri, misafirlerine saygılarını ve sevgilerini göstermek için onları çay ile karşılarlar. Çayın yanında sunulan lezzetler, sohbetlerin tatlı bir şekilde devam etmesini sağlar. Çay, burada yalnızca bir içecek değil, aynı zamanda kültürel bir bağ, bir paylaşım aracı ve toplumun sosyal dokusunu oluşturan önemli bir unsurdur. Bu nedenle, çay kültürü Azerbaycan'da günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak oldukça büyük bir öneme sahiptir. Türkiye ve Azerbaycan için kimlik, misafirperverlik ve toplumsal etkileşim sembolü olan Çay 2022 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne girmiştir.

2.8.
Minyatür Sanatı

Minyatür, küçük boyutlu, çok ince işlenmiş türdeki resim sanatları için kullanılan bir terimdir. Minyatürler tarihî belge niteliği taşır. Yapıldığı dönemin günlük yaşamını, ritüellerini, kıyafetlerini öğrenmek bakımından çok önemlidir. Minyatür sanatı öykü, bilgi veya olayların resim olarak tasvir edilmesidir. Bu sanatı icra edenlere minyatür sanatçısı denir.

Minyatür sanatı, 2020 yılında UNESCO tarafından, Azerbaycan, Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti ve Özbekistan'ın ortak başvurusu ile İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne eklenmiştir.

2.9.
Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği

Dede Korkut, Oğuz Türklerinin eski destanlarında töreleri ve bozkır hayatının geleneğini bilen ve koruyan efsanevi bilgedir. Tüm dünyadaki Türklüğün en önemli simgelerindendir.

Oğuzların İslamiyeti kabul etmesinden önceki dönemde kâhin olduğu düşünülen Dede Korkut, Türkiye ve Azerbaycan ile Kazakistan UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne 2018 yılında eklenmiştir. Adını Dede Korkut'un kitabından alan Korkut Ata Film Festivali, Türksoy tarafından 2021 yılından bu yana gerçekleştirmektedir.

Dede Korkut'un mezarının Azerbaycan'da olduğu fakat zamanla yok olduğu düşünülmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Dede Korkut'a ait bir ziyaretgâha 1647 yılında Demirkapı'da rastladığını yazmıştır.

Dede Korkut'un, halkın geçmişini çok iyi bilen ve her sıkıntısını geleneksel ve eğitici yolla halledebilen, yol gösterici, kalp gözü açılmış bir insan olduğu söylenmektedir. Allah tarafından seçilmiş bir insan olduğu düşünülmektedir. Halk arasında anlatılanlara göre ise dobra kelimesinin mucidi, halk şairi, şamandır.

2.10.
İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka

İnce ekmek yapımı ve paylaşımı geleneği, birçok kültürde önemli bir yere sahiptir. Bu gelenek, hamurun incecik açılması, pişirilmesi ve daha sonra paylaşılması olarak devam etmektedir. Azerbaycan'da bu gelenek, özellikle kırsal kesimlerde toplumsal bağları güçlendiren önemli bir ritüeldir. Kırsal bölgelerde komşular ve aile üyeleri, ince ekmek yapmak için toplanır ve bu süreç birliktelik ruhunu pekiştiren bir olay hâline gelir. Geleneksel tandır ve sac fırınlarda pişirilen ekmekler, günlük öğünlerde ve düğün, doğum, cenaze, bayram, ibadet gibi özel günlerde tüketilir. Bu ekmekler özellikle düğünlerde, yeni çiftlere refah ve mutluluk dilemek için gelinin omuzlarına konur veya gelinin başının üzerine ufalanır. Azerbaycan'da toplumsal dayanışmanın, birlik ve beraberliğin bir sembolü olan bu ekmeklerin yapımı sırasında kullanılan malzemeler ve teknikler, değerli bir kültürel mirası temsil eder. Bu süreç, sadece bir yemek hazırlama ritüeli değil; aynı zamanda kültürel kimliğin korunması ve yaşatılması bakımından büyük bir anlam taşır. Azerbaycan'da ince ekmek yapımı ve paylaşımı, toplumsal bağların güçlenmesine katkıda bulunan ve geleneksel değerlerin korunmasını sağlayan kültürel etkinlik olarak günümüzde de devam etmektedir. "İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka", 2016 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye adına çokuluslu olarak kaydedilmiştir.

2.11. Nevruz

Göktürklerin Ergenekon'dan çıkışı ve baharın gelişi olarak 3 bin yıldan beri kutlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2010 yılında 21 Mart'ı Dünya Nevruz Bayramı ilan etmiştir. Dünya Manevi Kültür Mirası Listesi'ne de dâhil edilen Nevruz Bayramı, Türkiye'de ve Azerbaycan'da büyük heyecan ve coşkuyla kutlanmaktadır.

Nevruz, yeni ve gün anlamına gelen kelimelerinin birleşmesiyle oluşur. 21 Mart, gece ile gündüzün eşitlendiği; havaların ısınmaya, ağaçların çiçeklenmeye, toprağın yeşermeye, karların erimeye, kuşların yuvalarına geri dönmeye başladığı gündür.

Nevruz kutlamaları aynı zamanda nesiller boyunca sosyal iletişimin güzelliğinin de göstergesi olmuştur. Temizlik, bu bayramda çok önemlidir; evlerin, sokaklarının önlerinde toplu ve genel temizlik yapılır. Yeni kıyafetler giyilir, rengârenk süslenilir, uçurtmalar uçurulur, yumurtalar tokuşturulur. En bilindik kutlama biçimi ise bir ateşin etrafında toplanıp dilek tutmak ve ateşin üstünden atlamaktır.

Nevruz, Türkiye, Azerbaycan, Hindistan, İran, Kırgızistan, Özbekistan ve Pakistan ile ortak sunulan dosya sonrası 2009 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne girmiş, 2016 yılında Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın dosyaya eklenmesiyle genişletilmiştir.

3.

BÖLÜM

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerinde Azerbaycan

3.1. İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesinde Azerbaycan

UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'nde de Türkiye ve Azerbaycan ortak başvuruyla kabul olmuş unsurların yanı sıra Azerbaycan adına kayıtlı yine çok sayıda unsur yer almaktadır.

3.1.1. Pehlivanlık Kültürü: Geleneksel Zorhana Oyunları, Spor ve Güreş

Zorhana, "güç evi" anlamına gelmektedir. Hamam benzeri bu yapılar tarih boyunca güreş sporunun yapıldığı merkezler olmuştur. Ritüel olarak ezgiler, davullar eşliğinde egzersizler yapılmış, şiirler okunmuştur. Sekiz ya da altı köşeli meydanlarda pehlivanlar güreşmiştir. Pehlivanlar, kılıç, yay, kalkan benzeri ancak çok daha ağır özel aletler kullanarak bu sporu icra etmektedir. Zaman zaman bir meydan tiyatrosuna da dönen bu spor, Nevruz törenlerinde başlı başına bir gösteri hâlinde de sunulmuştur. Azerbaycan halk kültüründe pehlivanlık, bitip tükenmez bir gücün simgesi olmuştur. Hal-

kın gözünde pehlivanlar, yenilmez figürler olarak yer bulmaktadır. 2022 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne dâhil edilmiştir.

3.1.2. Nar Bayramı, Geleneksel Nar Şenliği ve Kültürü

Pek çok nar çeşidi yetiştirildiği için Azerbaycan, "nar ülkesi" olarak da bilinmektedir. İlk kez 3 Kasım 2006 tarihinde Göyçay kentinde düzenlenen ve her yıl sonbaharda tekrarlanan Nar Bayramı, önemli bir kültürel etkinliktir. Azerbaycan dansları ve müziği eşliğinde düzenlenen geçitte çeşitli performanslar yer almaktadır. Şenlik fuarında, nar çeşitleri, yemekleri, reçeli, şurubu vb. ürünler sunulmaktadır. Şenlik boyunca demirci, çömlekçi gibi zanaatkârların performanslarının yanı sıra konserlere de yer verilmektedir. Seyirci ve katılımcı sayısının her yıl arttığı şenlikte, nar ayıklama, suyunu

sıkma vb. yarışmalar düzenlenmektedir. Nar Bayramı, geleneksel nar şenliği ve kültürü 2020 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne eklenmiştir.

3.1.3. Yaylı Bir Müzik Enstrümanı Olan Kamantcheh/Kamancha ile Çalışma ve Çalma Sanatı

"Kamantcheh" kelimesi Farsçada yaylı bir telli çalgıyı da ifade etmektedir. Kafkasya bölgesinde yaygın olan geleneksel bir müzik aletidir. Azerbaycan geleneksel müziğinin icrasında çok önemli yeri olan kamancheh, ulusal bir enstrüman olarak kabul edilmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha da yaygınlaşmıştır. 2017 yılında kamantcheh/kamancha yapımı ve çalınması sanatı, Azerbaycan ve İran'ın ortak başvurusuyla UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne dâhil edilmiştir.

3.1.4. Dolma Yapma ve Paylaşma Geleneği Kültürel Kimliğin Göstergesi

7 Aralık 2017 tarihi itibarıyla UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'nde yer alan "dolma", Azerbaycan etnik mutfağının bereket sembollerindendir. Türk kökenli bir yemek olan, ulusal Azerbaycan mutfağında 30'dan fazla çeşidiyle yer alan "dolma", oldukça eski ve millî yemeklerdendir. İsmini hazırlanış geleneği olan "doldurma" eyleminin kısaltılmış hâlinden almıştır. Kültürel kimliğin bir göstergesi olarak bu gelenek, mevsimine göre üzüm asması ve ayva gibi çeşitli bitki yapraklarının kıyma, et, pirinç, soğan, bakliyat ve meyve sebzeler kullanılarak doldurulması ve hazırlandıktan sonra dağıtılması sürecini kapsayan bir dizi görenek ve yetidir.

"Dolma" aynı zamanda sosyal bir faaliyet olarak farklı usullerde, değişik malzemeler kullanılarak hazırlanır. Bu geleneksel yemek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin her yöresinde yapılır ve düğün, kutlama gibi özel günlerde, toplantılarda yenir. Bereket, saygı, dayanışma, hoşgörü ve misafirperverliği ifade eder. Bu nedenle, ülke genelinde etnik ve dinî sınırların ötesinde, hem aile hem de örgün eğitim yoluyla nesilden nesle aktarılan, farkındalık çalışmaları ve faaliyetlerle daima diri tutulan bir gelenektir.

3.1.5. Lahıc'ın Bakır İşçiliği

Başkent Bakü'den yaklaşık 200 km uzaklıkta bir kasaba olan Lahıc, Azerbaycan'ın geleneksel el sanatları merkezlerindendir. Varlığını yüzyıllardır sürdüren bakır atölyelerinde geleneksel yöntemlerle üretilen bakır eşyalar, kasabanın simgesi durumundadır. Lahıc bakır işçiliği, bu bölgedeki geleneksel bakır eşya yapımı ve kullanımının uygulamasıdır. 2015 yılında bakır işçiliği, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne girmiştir.

Lahıc'ın bakır ürünlerine yönelik talep sadece Azerbaycan'da değil tüm Kafkasya'dadır. Lahıc kimliğinin de bir sembolü olan bakır eşya, yerel değerini korumanın yanı sıra çeşitli sergilerde önemli ödüller almakta ve dünyanın ünlü müzelerinde sergilenmektedir. Örneğin Louvre Müzesi'ndeki Azerbaycan El Sanatları bölümünde Lahıc'da üretilmiş bakır bir kap da mevcuttur.

Bakır işçiliği Lahıc halkının aile ilişkilerinde de önemli bir rol üstlenir. Çünkü gelenek, genellikle aile içinde, babadan oğula aktarılmaktadır.

Lahıc'dan alınan bakır kap kacakta tüketilecek gıdaların sağlığa daha faydalı olacağı düşüncesiyle Azerbaycan'da çok sayıda aile bu ürünleri kullanmaya devam etmektedir. Bu gelenek, zanaatkârlar için önemli bir geçim kaynağı olmaya ve bölge halkında güçlü bir kimlik duygusu ve toplum gururu üretmeye devam etmektedir.

3.1.6. Kelaghayi'nin Geleneksel Sanatı ve Sembolizmi, Kadınların İpek Başörtüsünün Yapımı ve Takılması

Kelağayı olarak da bilinen geleneksel ipek başörtüsü Kelaghayi, Azerbaycan'ın tarihî-kültürel miraslarından biridir. Kökleri Büyük İpek Yolu üzerindeki geleneklere dayanan kelağayı sanatı, Azerbaycan'da

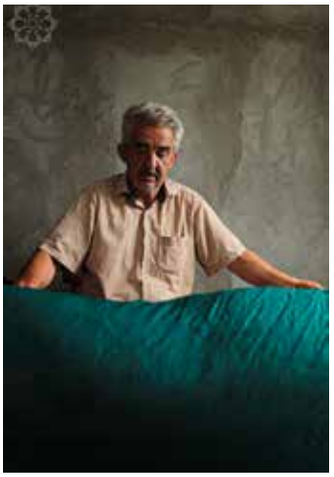

Şeki ve Basgal'da yaşamaya devam etmektedir. Bölgenin tarihî konumu, ipekten bir el sanatı olan ve dünyanın en eski, en ünlü başörtülerinden biri olan kelayağının üretimine ev sahipliği yapmaya devam etmesini olanaklı kılmaktadır. Kelağayı, Azerbaycan'ın geleneksel kültüründe güzellik, ihtiram ve sadakatin sembolüdür. Geleneksel başörtüsü yapma ve takma uygulaması, kültürel kimliğin ve dinî gereksinimlerin bir ifadesi ve sosyal uyumun bir sembolü olmaya devam etmektedir. Nitekim kelağayı 2014 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne kaydedilmiştir

Kelağayı kompozisyon özellikleri ve motifleri açısından çeşitlilik gösterir. En yaygın süsleme elementini, Azerbaycan mimarisinde ve dekorasyonunda da sıklıkla tercih edilen buta motifi oluşturur. Kelayağına, renk ve kompozisyon özelliklerine göre farklı adlar verilir. Çünkü başörtüsü renklerinin sembolik anlamları vardır ve genellikle düğünler, yas törenleri, günlük aktiviteler ve kutlamalar gibi belirli sosyal olaylarla bağlantılıdır.

Kelağayı yapımı kumaş dokuma, boyama ve ahşap blok süsleme gibi çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Dokumacılar, seçtikleri ince ipek ipliklerle kumaşları dokuma tezgâhlarında dokuduktan sonra kaynatıp kuruturlar. Daha sonra kumaşlar çeşitli renklere boyanır ve ahşap damgalar kullanılarak desenlerle süslenir.

Kelağayı sanatı usta-çırak yoluyla, ebeveynden çocuğa aktarılmaya ve bir aile mesleği olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

3.1.7. Tar

Azerbaycan musikisinin önemli enstrümanlarından biridir. Telli bir çalgı olan tar, Şuşa'da doğup büyüyen Sadıkcan tarafından teller ilave edilerek, diz üstünden göğüs üstüne alınarak çalınmaya başlamış ve günümüzde de bu şekilde çalınmaya devam etmektedir. Tarın ilk olarak nerede ve ne zaman çıktığına dair bilgi olmamasına karşın 10. yüzyılda bazı şiirlerde tar kelimesinin geçmesi, o dönemde bu çalgının varlığına dair fikir vermektedir. Uzun boyunlu yaylı bir müzik enstrümanı olan tar'ın işçiliği ve performans sanatı 2012 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne dâhil edilmiştir.

3.1.8. Geleneksel Azerbaycan Halı Dokuma Sanatı

Halı dokuma, dokumacılık tarihinin eski sanatlarındandır. İlk çağlarda insanlar vücutlarını korumak maksadıyla hayvan derilerini kullanmışlar, sonra lif ve saplarla dokumayı öğrenmişlerdir. Dokumacılık sanatı bitki saplarıyla başlayan bir serüven olmuş ve günümüze kadar da ulaşmıştır.

Dokunan kilimlerde de bölgesel ve tarihsel farklılıklar oluşmuştur. Kilimlerin, renkleri, boyaları ile hangi tarihte hangi bölgede yapıldığı tespit edilebilmektedir. Kilim dokumacılığı, bilinen en eski dokuma sanatıdır. Göç sırasında soğuktan ve çadırlarda zeminin rutubetinden korunmak için doğan ihtiyaçla kilimin tarihi başlamıştır. Bilinen en eski halı, M.Ö. 3. ve 5. yüzyıllar arasında Orta Asya'da dokunan eski düğümlü, Pazırlık halısıdır.

Azerbaycan'ın Karabağ kilimleri ve Karabağ halıları dünyaca ünlüdür. Bunlar, Osmanlı saray motiflerinin de kullanıldığı, her bir renginin, deseninin farklı anlamı ve hikâyesi olan sanat eserleridir. Bu değerli sanat eserlerinin bazıları, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de açılan ilk halı müzesinde sergilenmektedir. Geleneksel Azerbaycan halı dokuma sanatı 2010 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne kaydedilmiştir.

3.1.9. Azerbaycan Âşık Sanatı

Âşık sanatı, Azerbaycan millî kültüründe müstesna bir yere haizdir. Halk kültürü tarihini yansıtan önemli bir alan olan âşık sanatının kökeni yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Âşıklık, tarih boyunca gelişmiş ve yayıldığı yörelerde farklı kollara ayrılmıştır. Multidisipliner olarak tanımlanabilecek bu sanat dalı, bünyesinde musikiyi, şiirselliği, hikâye anlatıcılığını, dansı ve vokali barındırmaktadır. Başka bir deyişle âşıklık, geleneksel performans sanatıdır. Destanlar, özgürlük, kahramanlık, dostluk hikâyeleri, aşkı terennüm eden şarkılar, bu sanatın konuları arasındadır.

Telli bir müzik aleti olan sazın eşlik ettiği klasik repertuvarda 200 şarkı, dastan olarak bilinen 150 edebi-müzikal beste, farklı geleneksel şiir formlarında yaklaşık 2 bin şiir ve çok sayıda hikâye yer almakta-

dır. Bölgesel varyasyonlar başka müzik aletlerini de içerebilir, ancak hepsi ortak ulusal dil ve sanat tarihi anlayışıyla birleştirilmiştir. Âşıklar düğünlerde, dost meclislerinde, festival, konser sahnelerinde ve radyo ve televizyonlarda boy göstermeye ve böylece repertuvarlarını yeniden ve yeniden üretmeye devam etmektedirler. Ulusal kimliğin bir simgesi ve Azerbaycan edebiyatı ve müziğinin koruyucusu olarak kabul edilen âşık sanatı 2009 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne kaydedilmiştir.

3.1.10. Azerbaycan Muğamı

Makam anlamındaki muğam, Azerbaycan müziğinin temelidir. Azerbaycan musikisinde yedi tane orijinal muğam vardır. Bunlar; "Rast", "Şur", "Segah", "Şüşter", "Çahargah", "Bayatı- Şiraz", "Hümayun" olarak adlandırılır. Üzeyir Hacıbeyov "Azerbaycan halk Musikisinin Temelleri" adlı kitabında muğamların dinleyiciye aşıladığı ruh halini şöyle tanımlar: "Rast"- dinleyicide mertlik ve zindelik hissi, "Şur" - şen, lirik ruh hali, "Segah"- aşk duygusu, "Şüşter"- derin keder, "Çahargah"- heyecan ve ihtiras hissi, "Bayatı-Şiraz"- üzüntü, "Hümayun"- derin keder hissi yaşatır. Muğham 2008 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesine kaydedilmiştir.

3.2. Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde Azerbaycan

3.2.1. Yallı (Koçari, Tenzere), Nahçıvan'ın Geleneksel Grup Dansları

Nahçıvan bölgesinde yaşayan kadim halkın özgün sanatı ve kültürü küresel ölçekte tanınmakta ve korunmaktadır. 2018 yılı itibarıyla UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan Nahçıvan Yallı dansları (Koçari, Tenzere) Türklerin mitolojik temellere dayanan kahramanlık sembollerindendir. Yallı dansları doğaçlama olarak ya da çeşitli şenlik ve kutlamalarda planlı bir şekilde icra edilebilir.

Geleneksel olarak çeşitli pastoral figürlerle kolektif performans şeklinde sahnelenir. Pantomim ve fiziksel hareket unsurlarıyla oynanır. Bazı türleri şarkı benzeri bir karakterde olup erkek ve kadın dansçılar tarafından sahnelenebilirken diğerleri sadece erkekler tarafından pastoralist oyun taklitleri şeklinde icra edilir.

Yallı 20.yüzyılın ortalarına kadar yaygın bir şekilde icra edilmiştir. Takip eden süreçte bazı çeşitleri sosyal işlevlerini kademeli olarak kaybetmeye başlamıştır. Daha çok sahnelenen performansların tercih edilmesinin yanı sıra iktisadi sorunların etkileri, gayrıresmî aktarımdan resmî aktarıma geçiş ve dans çeşitliliğin azalması gibi nedenlerle bir sadeleşme sürecine giren Azeri tarzı Yallı, 2018 yılında UNESCO'nun acil koruma altına alınması gereken Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne kaydedilmiştir.

3.2.2. Çevgan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eski Karabağ Atüstü Oyunu

2013 yılı itibarıyla UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan Çevgan'ın kökleri göçebe kültürüne uzanmaktadır. Atın Türk kültüründe günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunun nişanesidir. Türk coğrafyasından çıkmış, Çin, Bizans ve Arap topraklarına yayılmıştır. Geçmişten bugüne her yaştan insan bu geleneksel oyunu izlemeye ve takımlarını desteklemeye gelmektedir.

Çevgan, oyuna has kıyafetleri giyinmiş, beşer kişilik savunma ve hücum oyuncularından oluşan karşılıklı iki rakip takımın at üstünde mücadele ettiği, geleneksel bir binicilik oyunudur. Düz, çimenli, dört köşe bir sahada oynanır. Deri, tahta veya ahşap bir topun, ucu bükülmüş sopalar kullanarak rakip takımın kalesine atılması üzerine kurgulanmış bir mücadeledir. Çevgan'ın kendine özgü kuralları ve teknikleri vardır. Bunlar yeni nesil oyunculara kolektif eğitim yoluyla aktarılsa da bir süre söz konusu olan ilgi kaybı, göç ve kentleşme etkisi gibi nedenler Çevgan sporu ve onun aktarılma süreçlerini olumsuz etkilemiştir. Çevgan, 2013 yılı itibarıyla UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer almaktadır.

4.

BÖLÜM

UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde Azerbaycan

4.1.
Kınalık Halkının Kültürel Peyzajı ve "Köç Yolu" Yayla Yolu

Kınalık, Azerbaycan'ın en yüksek köylerinden biridir. 18 Eylül 2023'te UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir. Ulusal düzeyde korunan, "Kınalık Kültürel Peyzajı ve Göç Yolu", Kafkas Dağlarının muhteşem manzaralarına açılır. Burası hem Azerbaycan hem de tüm dünya mirası açısından çok önemli özelliklere sahiptir. Köy halkı geleneklerini ve dillerini korumakta, yarı göçebe hayatlarını devam ettirmektedir.

Köy, deniz seviyesinden yaklaşık 2200 metre yüksekliktedir. Zirvesindeki kutsal sayılan ağaçların kesilmesi yasaktır. Tarihçilere göre bu köyün tarihi milattan önce başlamıştır. Gelen turistler muhteşem manzarada, farklı kültürde, yerel lezzetler eşliğinde misafirperver halkla iç içe olabilirler.

4.2. Hirkan Ormanları

17 Eylül 2023'te UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne giren Hirkan Ormanları, Azerbaycan'ın bu listede yer alan ilk doğal alanıdır. Bu orman birkaç milyon yıllık çeşitli türleri barındırmakta ve ülkenin büyük zenginlikleri arasında yer almaktadır. Hazar Denizi'nin güney kıyılarına yakın 55 bin km^2 büyüklüğünde, içinde dağ ormanlarının ve yemyeşil ovaların bulunduğu bir alandır.

4.3.
Han Sarayı'nın Bulunduğu Şeki'nin Tarihî Merkezi

İpek Yolu güzergâhı dâhil olmak üzere çeşitli ticaret yollarının bir parçası olan Şeki bölgesi, farklı kültürel etkileşimlerle donatılmıştır. 1770'lerden itibaren birçok yapı inşa edilmiştir. Kervansaraylar, dükkânlar, çeşmeler, camiler, hamamlar, bunlardan bazılarıdır.

Şeki kentinde, Şeki hanlarının geçmiş yerleşim yerleri olan bu yapılar müze olarak kullanılmaktadır. Han Sarayı, aynı zamanda şair de olan Müştag Hüseyin Han zamanında inşa edilmiştir. Bu nedenle "Müştag Sarayı" olarak da geçmektedir. "Yuxarı Baş" Devlet Tarih-Mimarlık Rezervi'nin bir parçasıdır. Yapımı sırasında çivi kullanılmamış olan bu sarayın duvarlarındaki işlemeler oldukça gösterişlidir.

Şeki Han Camii 1769 yıllarında Şeki Hanı Muhammed Hüseyin Han tarafından yaptırılmıştır. Yerel öneme sahip olan taşınmaz, Tarihî ve Kültürel Anıtlar Listesi'ne 2001 yılında eklenmiştir. "Şeki'nin tarihî merkezi, Han Sarayı ile birlikte" 2019 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmiştir.

4.4.
Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı

Gobustan Kaya Sanatı, tarih öncesi ve Orta Çağ dönemlerinin yaşam tarzını, kültürünü ve florasını yansıtmaktadır. Yapılışı günümüzden 5-20 bin yıl öncesine dayanan oymalarda dans eden mızraklı adamlar, gök cisimleri ve çeşitli hayvanlar resmedilmiştir. İnsanlık tarihinin önemli bir kesitini yansıtan bu oymalar 537 hektarlık alanda, Büyük Kafkasya Dağları'nın güneydoğu kısmında yer almaktadır.

Bu bölgede 1950 yılında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, kayalara işlenen resimlerin ve simgelerin Türklüğe ait değerleri gösterdiği tespit edilmiştir. 1996 yılında, Kobustan Devlet Tarihî Sanat Koruma Alanı ve 2007 yılında Ulusal Koruma Alanı ilan edilmiştir. Yine aynı yıl UNESCO Dünya Mirası Alanı ilan edilmiştir.

4.5.
Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kulesi ile Surlarla Çevrili Bakü Şehri

UNESCO tarafından 2000 yılında Bakü'deki İçerişehir Bölgesi ve Kız Kalesi ile birlikte Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır.

5.

BÖLÜM

Azerbaycan'ın Turizm Destinasyonu

5.1. Bakü

Azerbaycan'ın başkenti Bakü, turizm açısından çok önemlidir. Tarihî zenginliği, kültürü, yemekleri, konaklama seçeneklerinin bolluğu, ulaşım olanakları, güvenliği, eğlence yerleriyle turizm bakımından bir cazibe merkezidir. İki ülke vatandaşlarının seyahatlerinde pasaport şartının olmaması, Türkiye'den buraya yapılacak turistik gezileri kolaylaştırmıştır. TİKA desteğiyle açılan turizm fuarıyla da turizmin daha da gelişmesi sağlanmıştır.

Bakü'deki kültür zenginlikleri:

5.1.1. İçerişehir

12. yüzyıldan kalma surların arasındaki İçerişehir, bir açık hava müzesi görünümündedir. Ev ve dükkânların yanı sıra birçok cami, türbe, saray ve müzeye ev sahipliği yapan İçerişehir, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer almaktadır. Şamahı ya da Şah Abbas kapıları olarak adlandırılan Gosha Gala Kapısı 19. yüzyıla kadar İçerişehir'e tek girişidir. Sonradan ikinci sıra sur duvarları yıkılınca Zülfikar Han Kapıları Gosha Gala kapılarının yanına taşınmış, bu nedenle Çifte Kapılar olarak adlandırılmıştır.

5.1.2. Bakü Hanları Saray Kompleksi ve Yer Altı Hamamı

Şehrin en önemli tarihî yapılarından, iktidar ailesi üyelerine ait birkaç evden oluşan bu kompleksin 17. yüzyılda inşa edildiği tahmin

İÇERİŞEHİR

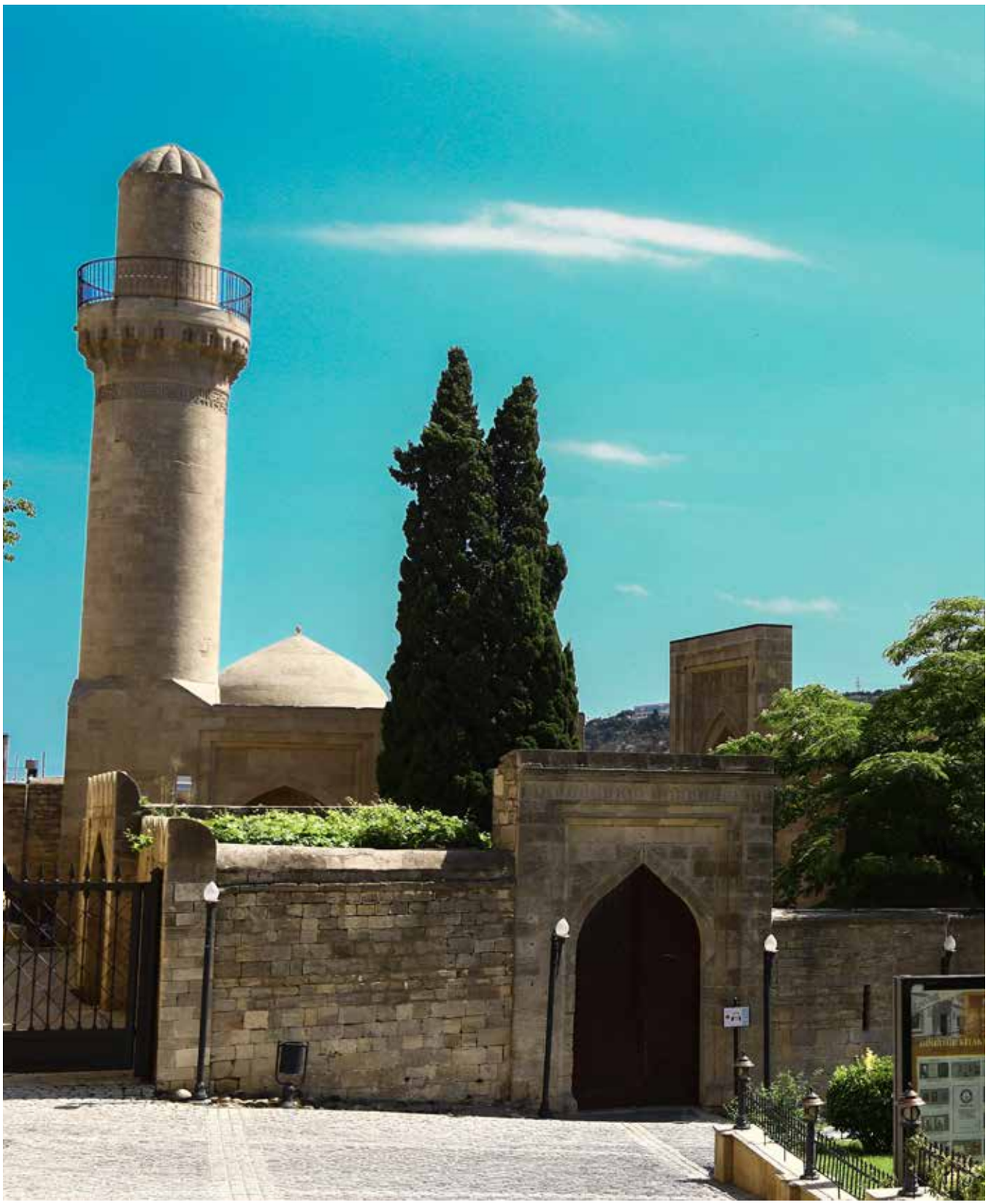

İÇERİŞEHİR

GOSHA GALA KAPISI

edilmektedir. Saray kompleksi son Bakü hanı Hüseyin Gulu Han'ın aile fertleri Abdurrahim Bey ve Mehtioğlu Bey'in evinden oluşmaktadır. Kompleksin bir parçası olan Yer Altı Hamamı ise toprak altında bozulmadan kalmış eşsiz bir mimari yapı olarak kabul edilmektedir. Evliya Çelebi, 1647 yılında Bakü Hanı ile Revan Hanım'ın ablasının düğünü için buraya gelmiş. İçerişehir'i gezerken üç hamam görmüş ve en çok buradaki Yer Altı Hamamı'nı beğenmiş. Bu hamam İçerişehir'in en iyi korunan hamamıdır. 17. yüzyılda Azerbaycan'da Hanlıklar Dönemi başlamıştır. Bakü hanlarının sarayları bu hamamın üstündeki bölgededir. Rusya'nın yeniden Bakü'yü işgalinden sonra işgalcilerin kaldığı yer olarak kullanılmıştır. 1960'ta arkeologların keşfi sonrasında restore edilmiştir. Azerbaycan Türk dünyası halklarından biri olduğu için hamam, Türk hamamı özelliklerini taşımaktadır. O dönemlerde suyun ısınması için odun, kö-

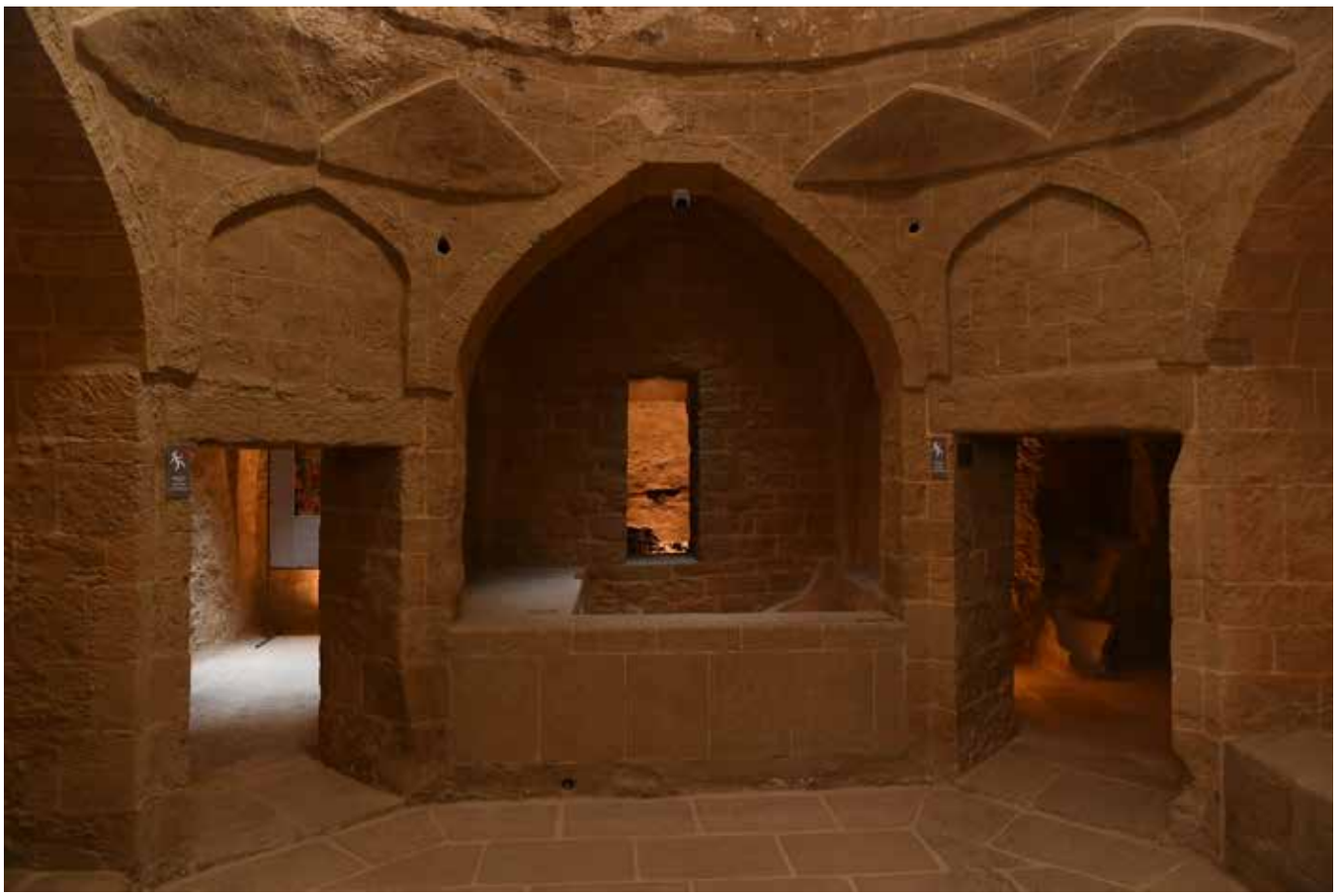

BAKÜ HANLARI SARAY KOMPLEKSİ VE YER ALTI HAMAMI

mür ve petrol kullanılmıştır. Hamamda iki havuz bulunmaktadır; birinde sıcak su, diğerinde ise soğuk buhar vardır.

5.1.3. Zincirli Ev

19. yüzyıl mimarîsinin güzel bir örneğidir. 20. yüzyıl başlarında inşa edilen ve Zincirli Ev olarak bilinen yapının sahipleri, önce Mehmedov sonra Malikov tüccar aileleri olmuştur. Yapı devlet mülkiyetine geçince 1930 yıllarında Nerimov adında dikiş fabrikasına dönüşmüş, 1976'dan bu yana ise arkeoloji ve etnografya müzesi olarak kullanılmaktadır. Müzede, Azerbaycan'ın tarihî gelişiminin tüm aşamalarına ait (Taş Devri'nden Orta Çağ'ın sonlarına kadar) buluntular sergilenmektedir.

ZİNCİRLİ EV

5.1.4. Kız Kalesi

İçerişehir'in en önemli tarihî yapısı, Kız Kalesi'dir. İnşa amacına yönelik tartışmalar sürmekle birlikte, binlerce yıl önce tapınak veya gözlemevi için inşa edildiği düşünülmektedir. Mimari özellikleri ve duvar kalınlıkları, savunma amaçlı bir bina olduğu konusundaki iddiayı güçlendirmektedir. Üzerindeki kûfi yazılar, 10. ve 12. Yüzyılı işaret etmektedir. Yapıldığında Hazar Denizi kıyısında bulunduğu için aynı zamanda deniz feneri olarak da kullanıldığı söylenmektedir. Günümüzde Hazar Denizi'ne yaklaşık 150 metre uzaklıkta yer almaktadır. Bunun nedeni ise Bakü'de ve Hazar Denizi'nin dibinde bulunan çamur volkanlarıdır.

Kız Kalesi'nin yapıldığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Kız Kalesi'nin üstünde yer alan tabloda 12. yüzyılda kaleyi tamir eden

KIZ KALESİ

KIZ KALESİ

birinin adı yazmaktadır. Buradaki taşların haç malzemesi incelendiğinde M.Ö. 3. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. O dönem Azerbaycan'da Zerdüştlük yayılmıştır.

Kız Kalesi'nin yapılışına ilişkin birçok rivayet vardır. En yaygın olanı, Bakü hanı tarafından, kızını saklamak amacıyla yapıldığıdır. Efsaneye göre kız, kulenin mimarına âşık olur ve bu aşk ortaya çıkınca mimar idam edilir. Kız da bu acıya dayanamayarak kendini surlardan Hazar Denizi'ne atar. Başka bir rivayete göre ise kızı kurtarmak için gelen nişanlısının gemisi kayalıklara çarpıp hayatını kaybedince aynı hazin sonu gerçekleşir.

Kız Kalesi'nin adının nereden geldiğine dair teorilerinden biri de Oğuzların eski Arap kaynaklarında "Vuz" olarak geçmesinden kaynaklanmaktadır. Kalenin başlangıçta "Vuz Kalesi" olan adı zaman-

KIZ KALESİ

la "Gız", oradan da Kız Kalesi'ne dönüştüğü yönündedir. Oğuzların hüküm sürdükleri yerde kale ve köprü yapma geleneği, Büyük ve Anadolu Selçuklu dönemlerine kadar sürmüştür. Anadolu'da çeşitli dönem ve yerlerde inşa edilen birçok kız kalesinin olması, bu teoriyi güçlendirmektedir.

Kız Kalesi ile ilgili şiirler yazılmış, resimler yapılmış, şarkılar söylenmiştir. Efrasiyap Bedelbeyli'nin meşhur Kız Kalesi balesinde de bu efsane anlatılmaktadır.

Buraya Şirvanşahlar, Sefeviler, Osmanlılar, Ruslar, İranlılar gelmiştir. Fakat burası her zaman korunup saklanmıştır.

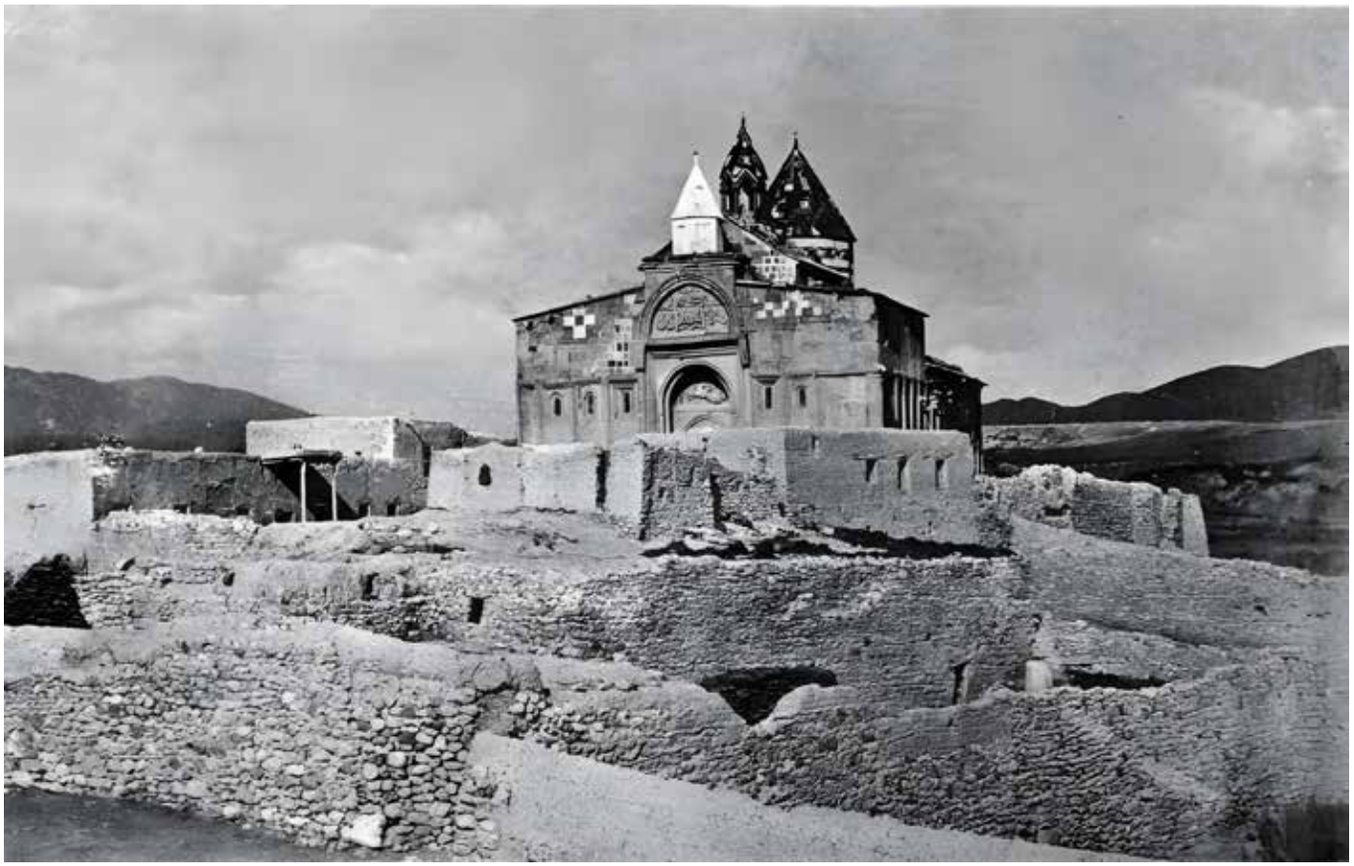

AZİZ BARTALMAY KİLİSESİ

5.1.5. Aziz Bartalmay Kilisesi ve Pazar Meydanı

Kız Kalesi'nin hemen karşısında Aziz Bartalmay Kilisesi kalıntıları ve Pazar Meydanı bulunmaktadır. Kilise, 1892 yılında yerel Hristiyan halkının bağışlarıyla inşa edilmiştir. Burada, Bartalmay'ın M.S. 71 yılında paganlar tarafından, çarmıha gerilerek öldürüldüğüne inanılmaktadır.

Kilisenin, burada inşa edilen ilk kilise olduğu düşünülmektedir. 1892 yılında yapılan kilise bu kalıntılarının üstüne inşa edilmiştir. 1936 yılına kadar faaliyetine sürülen kilise daha sonra dine karşı yürütülen kampanya kapsamında yıkılmıştır.

Pazar Meydanı, kadim uygarlıkların izini, bu toprakların inançlar tarihini özetler niteliktedir. 1960'larda Kız Kalesi çevresindeki eski evlerin yıkılmasıyla tesadüfen ortaya çıkan bu alan, Bakü'deki taş işçiliğinin ve dinler tarihinin de bir özetidir. Tunç Çağı'na dek uzanan

PAZAR MEYDANI

buluntular arasında pagan heykelleri, Hristiyan ve İslamiyet dönemi mezar taşları bulunmaktadır. Hristiyan dönemi mezar taşları haç resimleri ile dikkat çekerken, İslamiyet döneminde ise mezar taşlarına geometrik ve bitkisel süslemelerle birlikte Kur'an ayetlerinin işlendiği görülmektedir.

Deniz seviyesinin 28 metre altında bulunan Bakü, yeryüzünün en alçakta kurulmuş başkentidir. Rüzgârların şehri olarak da tanınan Bakü'de güneyden esene gilavar, kuzeyden esene hazre denmektedir. Bakü şehri surları 12. yüzyıl olarak tarihlense de, kent eşsiz mimarisini 1800'lerde petrol endüstrisinin patlamasına borçludur. İçerişehir'de inşa edilen yapılar gotik, barok ve neoklasik mimarî ile harmanlanan bir doku oluşturmuştur. Çoğunlukla Avrupalı ve özellikle Polonyalı mimarlar tarafından yapılan bu binalar sayesinde Bakü, Kafkasların Paris'i olarak anılmaktadır.

CUMA CAMİİ

5.1.6. Cuma Camii

19. yüzyılda yapılmış olup bu bölgenin en yeni camisi olarak bilinir. O dönem Azerbaycan'da petrolün bulunmasıyla birlikte büyük bir zengin topluluk oluşmuş, insanlar hayırseverlik alanına yönelmiştir. Cuma Camii o dönemden beri kullanılan ve günümüzün en meşhur camilerinden biridir.

KUKLA TİYATROSU

5.1.7. Kukla Tiyatrosu

İçerişehir'in sokaklarından birinde yer almaktadır. Küçücük sahnede Hüseyin Hacı Beyli'nin Arşın Mal Alan ve Leyla ile Mecnun operaları, kuklaları ile sergilenmektedir. Azerbaycan kültür ve eski dönem kostümleri ile tanışmak için harika bir fırsat sunan tiyatro binası, klasik mimarî unsurlarıyla, Avrupa dekoruyla inşa edilmiştir. Bakü Kukla Tiyatrosu 1980'de yönetmen ve sanatçı Tarlan Gorcu tarafından kurulmuştur. Prömiyeri 1990 da Fransa'da yapılan Arşın Mal Alan operasının kukla tiyatrosu çok sevilmiş ve defalarca sahnelenmiştir. 1993 yılında belediye tiyatrosu statüsü kazanıp 2013'te İçerişehir dairesine katılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mihriban Aliyeva'nın büyük desteği ile restorasyonu yapılmıştır.

MUHAMMED CAMİİ

5.1.8. İlk İslam Mimarisi Örneklerinden Muhammed Camii

11. yüzyılda inşa edilen Muhammed Camii İçerişehir'in en eski yapılarından ve Azerbaycan'da İslam mimarisinin ilk örneklerinden biridir. Cami yıkık olduğu için yıkık kule anlamına gelen Siniggala Camii olarak da bilinmektedir. 1723 yılında Bakü'yü kuşatan Rus donanmasının, şehrin teslim olması talebi reddedilince 15 savaş gemisi kenti bombalamaya başlar. Bombalardan biri Muhammet Camii'nin minaresine isabet eder. Daha sonra çıkan bir fırtına Rus donanmasını açık denize sürükleyince halk bunu işgalcilere verilen ilahi bir ceza olarak yorumlar. O zamandan 19. yüzyıl ortalarına kadar minare yeniden inşa edilmez ve şehrin cesaretinin bir sembol olarak kalır.

5.1.9. Şirvanşahlar Sarayı

UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan başka bir yapı da Şirvanşahlar Sarayı'dır. 15. yüzyıldan kalma bu saray kompleksi, Yakın Doğu'nun en görkemli eserlerinden ve Azerbaycan'ın incilerinden biri olarak kabul edilir. Saray 1964 yılından bu yana müze olarak faaliyet göstermektedir. "Kralların birleştirici kılıcı" anlamına gelen Şirvanşahlar Farsça ve birçok dilde Sultan ile eş anlamlıdır. Şirvan Şah milletinin, hem askerî hem de siyasî yönlerini temsil eden bir hükümdar veya padişahtır. Şirvanşahlar Sarayı ana saray binası, divanhane, felsefeci Seyit Yahya Bakü'nün türbesi, cami, mezar tonozları, su deposu ve hamam kalıntılarını barındırmaktadır. Bu bölümlerin her birinin farklı zamanlarda yapıldığı düşünülmektedir. Sarayın sanatsal unsurları birçok kültürü ve etkinliği yansıtmaktadır. Tasarım oyma ve kaligrafi gibi İran, Arap, Moğol ve Bizans kültürü sanatlarından unsurlar içermektedir. Hattat Niyevaş, 1220 yıllarında günümüzde de sarayın bazı bölümlerinde olan güzel çiçekli hatlar üretmiştir. Bu sanat eseri, mimari üslubu etkileyen medeniyetlerin her birinin hem sanatını hem de kültürünü tasvir niteliğindedir. İki kattan oluşan sarayın ikinci katı Şah ve ailesinin evi, günlerini geçirdikleri bölümdür. Birinci katta saray ihtiyaçlarını karşılanması için oluşturulmuş, divanhane bölümünde toplantılar ve resmî törenler yapılırmış. 15. yüzyılda yaşayan Yahya Bakü'nün türbesi bu sarayın en önemli parçasıdır. Türkçe kaynaklarda Yahya Şirvan olarak geçer. Ömrünün en önemli kısmını Bakü'de geçirmesinden ve burayı çok sevmesinden dolayı böyle anıldığı belirtilir. Halk arasında Derviş Türbesi olarak da bilinen bu türbede yatan Seyit Yahya, dönemin büyük âlimlerinden biri olarak saray halkına dersler vermiştir. Felsefe, matematik, astronomi konusunda çalışan Bakü'nün tasavvufi nitelikteki eserlerinin çoğu Türkiye'de çeşitli kütüphaneler de bulunmaktadır.

Sarayın merdivenlerinin boyutları çok uzundur. Şah Halilullah'ın boyu 2 metre 10 santim olduğu için merdiven boylarını bilerek çok aralıklı ve uzun yaptırdığı ifade edilir.

Şirvanşahlar, Azerbaycan topraklarında eski bir devlettir. Tarihi binyıllar öncesine dayanır. İlk Şirvanşahlar 7. yüzyılda Sasani İmparatorluğu'nu kurmuştur. İslamiyetten sonra Arapların Kafkas-

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

lara gelişi başladıktan sonra, Araplar Azerbaycan'a da gelmiş ve bu toprakları işgal etmişlerdir. Şirvanşahlar Devleti o dönem Arap hilafetinin bir parçası gibi bağımsızlığını kaybetmiş ve onlara ait topraklara Arap yetkililer tayin edilmiştir. Bu durum yaklaşık 10. yüzyıla kadar devam etmiş, 10. yüzyılda ise hilafet siyasî ve iktisadi sebeplerle zayıflamıştır. Bu dönem topraklarda yarı bağımsız ve tamamen özgür devletler oluşmaya başlamıştır. Onlardan biri de Şirvanşahlar Devleti'dir. 10. yüzyılda Gürcistan sınırından sahillerine kadar toprakları ele geçirmiştir. 11. yüzyılda tam bağımsız ve tamamen güçlü bir memleket gibi kendini belli etmiştir. Şirvanşahlar önce Şamahı'yı başkent yapmıştır. Ama şehir coğrafi ve depremsel bakımdan iyi değildir. 12. yüzyılda Şamahı topraklarında büyük bir deprem gerçekleşmiştir. Bu büyük depremden sonra Şirvanşahlar Bakü'ye göçmeye karar vermiş ve bu sarayı yapmaya başlamışlardır.

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

Şirvanşahlar 400 yıl boyunca hüküm sürmüş büyük bir devlettir. Fiziki açıdan da çok güçlü oldukları bilinmektedir. Şirvanşahların tarihi, zorlu bir dönemden geçmiştir çünkü 11. yüzyılda düşmanları çoktur. 12. yüzyılda Kafkaslara Selçuklular gelmiş, sonra Gürcü devleti ile birçok savaş olmuştur. Daha sonra Osmanlılar gelmiş ama Şirvanşahlar döneminin sonunu Safaviler getirmiştir. Sonrasında tüm yetkileri ve Bakü şehri Safevilerin eline geçmiştir. Safeviler sarayı ele geçirdikten sonra ambar ve eşya deposu olarak kullanmışlardır. Rus işgalinden sonra buralar yıkılmış ve bakımsız kalmıştır. 20. yüzyılda burayı tamamen yıkıp Hristiyan mabedi yapmak istemişler fakat bunu gerçekleştirememişlerdir. Saray kötü durumda olsa bile bugüne kadar gelmiş, büyük restorasyonlar sonrası UNESCO'nun topluluğuna dâhil olmuştur.

DÜNYANIN İLK HALI MÜZESİ

5.1.10. Dünyanın İlk Halı Müzesi

İçerişehir'e çok yakın olan dünyanın en büyük ve ilk halı müzesi, kesinlikle görülmesi gereken yerlerden biridir. Halı dokumacılığı Azerbaycan kültürünün çekirdeğini oluşturmaktadır. Farklı uygarlıkların hüküm sürdüğü binlerce yıl boyunca çeşitli tekniklerde, tiplerde, desenlerde, sembollerle halılar üretilmiştir. Bu karmaşık sanat formu UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'nde yer almaktadır. Müzede 14. ve 20. yüzyıllar arasında dokunmuş Karabağ ve Kasımuşağı yörelerine özgü desenler ve Azerbaycan'a çeşitli dokuma merkezlerinde halılar yer almaktadır. Bugünün modern mimari harikalarından biri olan müze binasının dışı, sarılmış bir halı şeklinde yapılmıştır. Müzede, Orta Çağ'dan günümüze kadar üretilmiş yaklaşık 10 bin adet halı yer almaktadır. Müze, 1967 yılında halıcı ressam Latif Kerimoğlu öncülüğünde kurulmuştur. 1972 yılında Azerbaycan'da 19. yüzyıla ait bir binada, Cuma Camii'nde ilk sergisi gerçekleşmiş, daha sonra Sovyet döneminde, bu müze merkezinde korunup sergilenmeye başlamış-

DÜNYANIN İLK HALI MÜZESİ

tır. Azerbaycan halkı için daha güzel bir binaya ihtiyacı olduğu düşünülerek 2008'de bina yapılmaya başlamıştır. Bina, Avusturyalı mimar Franz Jazzy tasarımı ile yapılmış ve 2014'te açılmıştır. Azerbaycan'ın her bölgesine kadınlar arasında halıcılık faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Halı, insanların hayat tarzını, duygu ve düşüncelerini yansıtan eserler hâline gelmiş, her bölgenin kendini özel anlamlarda nakışları olmuştur. Halıcılık sanatında her rengin, her desenin farklı bir anlamı vardır. Mesela kırmızı renk ateş, yeşil bolluk bereket anlamına gelmektedir.

Müzede en çok dikkat çeken, Karabağ halılarıdır. Bu halılar normalden büyük ve uzundur, bunun nedeni ise Karabağ evlerinin çok büyük olmasıdır.

Müze kurulurken buradaki eserler halktan toplanmış, 2016'dan sonra müzenin koleksiyonunu daha da genişletilmesi düşünülerek çok değerli 17. yüzyıldan kalma Karabağ ejderhalı halı gibi birçok halı alınmıştır.

HAYDAR ALİYEV MERKEZİ

5.1.11. Haydar Aliyev Merkezi

Haydar Aliyev Merkezi, bu tarihî ve mimari masalı günümüze ve hatta geleceğe taşımaktadır. Tek bir dış çizginin kullanılmadığı bu tasarım ilk ortaya çıktığında birçok kişi binanın inşaatını imkânsız görmüştür. Dünyaca ünlü mimar Zaha Hadid'in imzasını taşıyan bu yapı, akışkan fonların âdeta görsel senfonisidir. 2014 Londra Tasarım Müzesi'nin yılın tasarım ödülünü almıştır. Zaha Hadid bu ödülü alan ilk kadın mimardır. Haydar Aliyev Merkezi günümüzde sadece modern Bakü'nün simgesi değil, aynı zamanda mimaride dünyanın başyapıtlarından biri olarak tanınmaktadır.

Binanın yerden göğe doğru yükselen dalgayı andıran şekli sonsuz bir döngüyü temsil etmekte, baskın beyaz rengi ise parlak bir geleceği simgelemektedir.

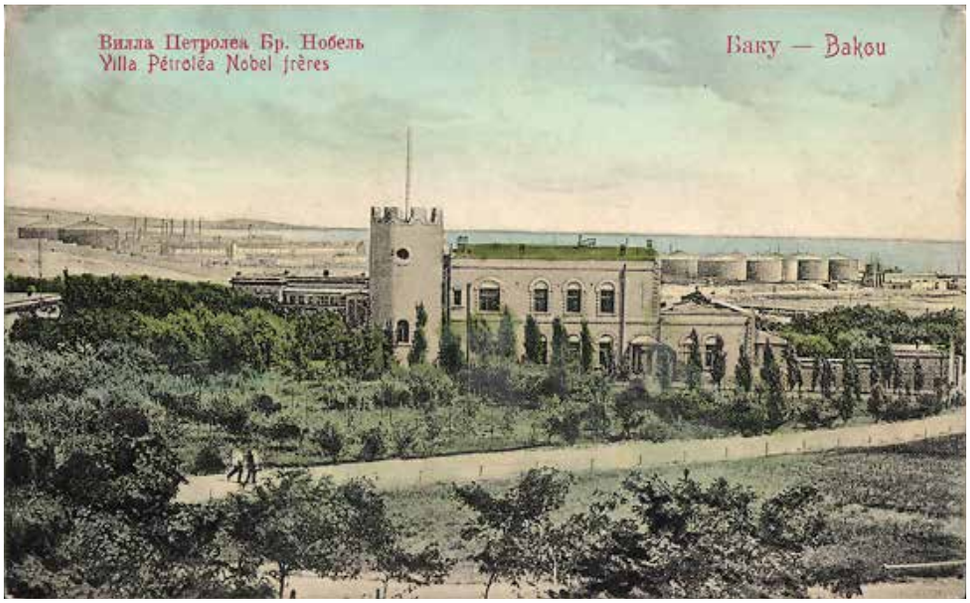

NOBEL KARDEŞLER EVİ MÜZESİ (VİLLA PETROLEA)

Bu mimarî aynı zamanda Azerbaycan mitolojisindeki Hazar Denizi'nin yükselişini de yansıtmaktadır. Azerbaycan mitolojisinde çok tanıdık iki figür vardır; Gulyabani ve Tepegöz... Birçok mitolojide de rastlanan Tepegöz'ün hikâyesi, Azerbaycan mitolojisinde de hemen hemen aynıdır. Gulyabani ise Yeşilçam filmlerinden biraz farklı olarak çölde yolculuk edenleri geceleri kurt adama dönüşerek korkutan kötü ruh, çölün canavarı anlamına gelmektedir.

5.1.12. Nobel Kardeşler Evi Müzesi

Bilindiği gibi dinamitin mucidi Alfred Nobel'in vasiyeti üzerine kurulmuş olan dernek tarafından 1901'den beri insanlığa hizmet eden bilim, sanat insanlarına ve politikacılara ödül verilmektedir.

2006'da yazar Orhan Pamuk edebiyat, 2015'te Aziz Sancar kimya alanında bu ödülü alan Türklerdir.

Ödülün ve derneğin finansmanının kaynağı, İsveç'te Nobel kardeşlerin servetidir. Bu büyük servetin yaklaşık yarısı Bakü'de kazanılmıştır. Alfred Nobel patlayıcılarıyla meşgulken, kardeşleri Ludvig ve Robert Azerbaycan'da petrol aramış ve Bakü'de zengin yataklar keşfetmişlerdir. Nobel Kardeşler, Alfred'in dinamitleri sayesinde petrole çok hızlı ulaşmışlar, kısa zamanda dolar milyoneri olmuşlardır. Petrolün Rusya ve İran'a nakli için demir yolları inşa etmişlerdir. Bu

NOBEL KARDEŞLER EVİ MÜZESİ (VİLLA PETROLEA)

nedenle bu bina "Villa Petrole" olarak adlandırılmakta ve Nobel kardeşlerin İsveç dışındaki tek müzesi olma özelliği taşımaktadır.

Müzeyi 2005 yılında ilk kuran Baharova ailesi ve aile reisi Tuğrul Baharova'dır.

Dünyanın ilk petrol tankeri Zoroaster ile Azerbaycan'dan Moskova'ya petrol taşınmış, dönüşte ise buz getirilerek evin altına yerleştirilmiştir. Bu yolla soğuk hava dolaşımı sağlanarak ilk havalandırma sistemi kurulmuştur.

Nobel kardeşler, burada önce okul, hastane, tiyatro binası yapmışlardır.

1884'te İsveç'li Mimar Fyodor Lidval tarafından Bizans tarzında inşa edilen evin içi özenle dekore edilmiştir. Kütüphane için tablolar ve kitaplar St. Petersburg'dan getirilmiştir. 1918'de Rusya'daki servetlerinin bir kısmını Bolşeviklere kaptıran kardeşler, Stockholm'e taşınmaya başlamış fakat bina 1920'ye kadar kendilerine ait kalmıştır. Kızıl Ordu'nun Bakü'yü işgali sırasında çalışanları çok sev-

NOBEL KARDEŞLER EVİ MÜZESİ (VİLLA PETROLEA)

dikleri patronlarının İran'a kaçmasına yardım etmişlerdir.

Nobel ödüllerinin ortaya çıkışı dokunaklı bir öyküye dayanmaktadır. Alfred Nobel, dinamiti madencilik için icat etmiş olsa da bu patlayıcı silah sanayiinde de kullanılmıştır. Kardeşlerden Ludvig, 1888'de Alfred'in dinamiti icat etmek için yaptığı denemelerden birinde hayatını kaybeder. Alfred Nobel bu acı olayın bir Fransız gazetesinde kendi ölümü olarak duyurulduğunu görünce şok olur. Kendisinin ölüm haberini okumak kadar, "Ölüm taciri öldü!" başlığı da onu çok sarsmıştır. Ölümünden sonra böyle anılmak istemez ve bu sebeple de vasiyetini değiştirir. Servetinin %94'ünü her yıl tıp, fizik, kimya, edebiyat ve barış alanında insanlık yararına çalışanlara verilecek Nobel ödüllerine bağışlar. Nobel ödülleri, Alfred Nobel'in ölüm yıl dönümü olan 10 Aralık'ta 1901'den itibaren verilmeye başlanmıştır. Bu dallara 1968'de ekonomi de eklenmiştir.

Nobel Kardeşler Azerbaycan'a niye gelmişler?

Azerbaycan'a ilk 1871'de büyük kardeş Robert Nobel gelmiştir. O dönemde Saint Petersburg'da tüfek fabrikaları vardır. Robert, tüfek yapımında kaliteli ağaç bulmak istemiş, kendisine Lenkeran bölgesinde böyle bir ağacın bulunduğu, adının da demir ağacı olduğu söylenmiştir. Robert Nobel hemen Azerbaycan'a gelmiş, her yerde petrol kuyuları görmüş ve Azerbaycan'da ilk petrolü böylece bulmuş, 1871'de ilk petrolün çıkarılmasından sonra Azerbaycan'da yaşamaya başlamıştır.

5.1.13. Şehitler Hıyabanı

Bakü'nün en yüksek noktasında, Azerbaycan ve Türkiye'nin şehitleri yatmaktadır. 1918'de Bakü uğruna şehit düşmüş, İslam Kafkas Ordusunun Azerbaycan ve Türkiye Türkü askerleri, 1988-1994 arasında Birinci Karabağ Savaşı'nda şehit düşen Azerbaycanlı kardeşlerimiz ve 1990'da Rus ordusunun kurşunlarına hedef olan siviller de burada yatmaktadır.

1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiğinde Azerbaycan'ın büyük şehirleri ve Bakü işgal altındadır. Bakü aslen karma bir işgal hükûmeti tarafından yönetilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti yardım istemek için Osmanlı'ya başvurmuştur. Kafkas İslam Ordusu, Nuri Paşa komutasında Gence'den hareket ederek zorlu bir mücadeleyle Bakü'yü işgalden kurtarmıştır. Anadolu'dan gelen Kafkas İslam Ordusundan ilk şehitler buraya defnedilmiştir.

Şehitler Hıyabanı'nda Bolşevik, Ermeni Taşnaklar ve Bakü Sovyetlerine karşı Azerbaycan güçleri ile savaşan Kafkas İslam Ordusunun verdiği 1130 şehidin anısına anıt dikilmiştir. 1999 yılında dönemin Cumhurbaşkanları Süleyman Demirel ile Haydar Aliyev'in katıldığı törenle açılan anıtın hitabesi, iki ülke arasındaki kardeş bağlılığını vurgular niteliktedir.

Bakü'deki Şehitler Hıyabanı'nın maneviyatına uygun olarak Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın iş birliği, Türkiye Diyanet Vakfının katkılarıyla Bakü'nün en güzel noktasında ve şehitlerimizin mezarlarının olduğu yerde Şehitler Camii inşa edilmiştir.

Şehitler Hıyabanı'nın yeri, Bakü'nün en önemli eski mezarlıklarındandır. Azerbaycan'ın Musa Nayev gibi Hasan Bezerdavi gibi ünlü sanatçıları, edebiyatçıları, önemli kişiler bu mezarlığa defnedilmiştir. 1918'de bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Halk Cumhuri-

yeti Kafkas İslam Ordusunun hatırasını yaşatmak için buraya Kafkas İslam Ordusu anıtı inşa edilme kararı alınmış, Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci kısa sürdüğü için gerçekleştirilememiştir. 1934 senesinde Sovyetlerin komünist lideri Kirov'un öldürülmesinden sonra onun anısına Kirov Parkı olarak yapılandırılmıştır. Böylece Azerbaycan tarihini, millî mücadelesini, dünyasını temsil eden o mezarlık tamamen yok edilmiştir. 1990'lı yıllarda Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşurken, millî mücadele yaşanırken, çok zor dönemler olmuş, Kara Ocak denilen 20 Ocak'taki katliam yaşanmıştır. Azerbaycan millî bağımsızlık mücadelesi verirken, Sovyet ordusu burada doğrudan kendi halkına üzerine ateş açmış ve çok sayıda insan şehit olmuştur. 1990'da ilk Kara Ocak şehitleri ve Birinci Karabağ Savaşı'nda can veren şehitler buraya defnedilmiştir. Dolayısıyla Anadolu'dan Azerbaycan'a gelip Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve Azerbaycan devleti için can veren şehitlerimiz burada yatmaktadır.

Sovyetlerin dağılması sürecinde en ciddi ayaklanmalar Bakü'de olmuştur. Azatlık Meydanı'nda bağımsızlık, galibiyet için toplanan halkın üstüne 20 Ocak 1990'da Rus ordusu makineli tüfeklerle ateş açmış, genç yaşlı demeden 143 kişiyi öldürmüştür. Daha sonra Kara Ocak olarak anılacak bu olayda şehit düşenler de buraya gömülmüştür. Azerbaycan hükûmeti burada bir anıt inşa ederek şehitlerin anısını ölümsüzleştirmiştir. Ebedi ateş (şehitlikte hiç durmadan yanan ateş) bu şehitlerin sonsuza dek hatırlanacağının bir sembolü olmuştur.

5.1.14. Merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Hayatı ve Kabri

Azerbaycan'ın 1990'lı yıllarda millî mücadelesi devam ederken Sovyet yönetimi, Azerbaycan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamı Haydar Aliyev'e karşı ayrımcı bir siyaset izlemiş ve onu Politbüro'dan uzaklaştırmıştır. Zira Aliyev'in Azerbaycan ve Türk İslam âleminin çıkarlarını koruyacağını ve ön plana çıkaracağını anlamışlardır. 20 Ocak 1990'da Sovyet tankları Azerbaycan halkına karşı zalimce davranırken, Azerbaycan'ı kurşuna dizerken, Haydar Aliyev itirazını yüksek sesle dile getirmiştir. Azerbaycan'ın Moskova'daki temsilciliğine gelerek Sovyet rejiminin yıkıldığını ve Azer-

HAYDAR ALİYEV'İN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE RESMÎ ZİYARETİ - 4 NİSAN 1992

baycan halkının mücadelesinin yanında olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra çok zor şartlar altında Azerbaycan'a gelerek bağımsızlığın ve toprakların korunmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Haydar Aliyev Mezarlığı'nda, Azerbaycan'ın önde gelen devlet büyüklerinin yanı sıra üst düzey ve önemli isimlerin de mezarları vardır. Haydar Aliyev aydınları, millî ruhun taşıyıcıları olarak görmüş ve onların baskılardan korunmasına önem vermiştir.

Bilimin, eğitimin geliştirilmesi, zengin millî kültürün korunması için aydınların yanı sıra sanatçılarla da çalışmıştır. Azerbaycan'da millî siyasetin temellerini atmış, Azerbaycan'ın millî varlığını tehdit eden kargaşalara rağmen millî politika uygulamayı başarmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde Nahçıvan'daki görevini

sürdüren Aliyev, 21 Kasım 1992'de bugün iktidarda olan yeni Azerbaycan Partisini kurmuştur. Haydar Aliyev, iç savaş tehlikesini bertaraf etmesi için halk tarafından Bakü'ye davet edilmiş ve 15 Haziran 1993'te Azerbaycan Yüksek Konseyi Başkanı seçilmiştir. Aliyev 3 Ekim 1993'teki seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanı olmuş ve ülkesinin sorunlarını çözmek için tüm gücüyle çalışmaya başlamıştır. Karabağ'da 1991'de başlayan savaşın devam ettiği ve Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal ettiği zor bir dönemde Cumhurbaşkanı seçilen Aliyev, orduyu güçlendirmekle işe başlamıştır. Silah ve mühimmatı daha iyi hâle getirilen Azerbaycan ordusu, karşı hamlelerde bulunarak Ermenistan ordusunun saldırılarını önlemiştir. Bişkek'te 4-5 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes yapılması konusunda protokol imzalanmış ve şiddetli çatış-

malar durdurulmuştur. Haydar Aliyev, halkın desteğiyle iç karışıklıklara son vermiş, istikrar sürecine adım atılmasını sağlamıştır.

Haydar Aliyev hem Sovyetler hem de bağımsızlık döneminde ömrünü ülkesine ve halkına adayarak Azerbaycanlıların sevgisini kazanmıştır. Merhum Aliyev'in hatırası, halkın kendisine verdiği ulusal lider anlamındaki "umummillî lider" ünvanı ile yaşatılmaktadır. Mezarlığın en önemli bölümü hiç kuşkusuz Azerbaycan'ın kurucu lideri Haydar Aliyev'in kabridir. Merhum Aliyev, Sovyetler Birliği'nde üst düzey görevlerde bulunmuş; bağımsızlıktan sonra iç savaş tehlikesiyle, Karabağ Savaşı'yla, ekonomik krizlerle mücadele eden, ülkesinin başına geçerek onları bu durumdan kurtaran lider olmuştur.

Merhum Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde referandumla evrensel demokratik değerleri yansıtan anayasa kabul edilmiş, idam cezası kaldırılmıştır. Haydar Aliyev, devlet yönetiminde millî kadroların ağırlığının artırılması, güçlü sanayi ve tarım politikalarının hayata geçilmesi için tarihî önemde adımlar atmıştır.

Yedi ülkeden 11 şirketle Azerbaycan'ın en büyük petrol yatağı Azerbaycan- Çırak- Güneşli havzasının işletilmesini ve petrolün dünya pazarlarına çıkılmasını sağlamıştır. Asrın anlaşması olarak nitelenen bu anlaşmayla, ülkenin ekonomik gelişmesinin temelleri atılmıştır.

Yönetimi döneminde başta Türkiye olmak üzere, Türk dili konuşan ülkeler, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak ülkesinin uluslararası arenadaki yerini pekiştirmiştir.

Merhum Aliyev'in bağımsızlık görüşü ve çok yönlü uygulamaları bugünkü bağımsız ve demokratik Azerbaycan'ın dünyaya entegrasyon sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

5.1.15. Ateşgâh

Bakü yakınlarındaki Ateşgâh yani ateş mabedi, dünya üzerindeki üç büyük Zerdüşt tapınağından biridir. Buradaki doğal gaz akışı durunca binlerce yıldır yandığı düşünülen ateş sönmesin diye şebekeye bağlanmıştır.

Zerdüştlük felsefesinde, su, hava, toprak ve ateş kutsal sayılmakta-

ATEŞGÂH

dır. Işığın ve aydınlığın, Tanrı'nın fiziksel temsili olduğuna inanılır. Ateş ise iyi ve kötüyü birbirinden ayıran tanrısal bir güç olarak görülmektedir.

Ateşgâh 7. yüzyıldan sonra Azerbaycanlıların İslam'a geçmesi ile önemini yitirmiş ancak 19. yüzyıla kadar bir kâhin burada hizmet vermeye devam etmiştir. Ateşgâh özellikle 21 Mart Nevruz günü ziyaretçi akınına uğramaktadır.

Azerbaycan, Zerdüşt dininin merkezi kabul edilir. Birinci Mabet burada inşa edilmiş üç tapınaktan biridir. Azerbaycan'da İslam dini kabul edilince burası da terk edilmiştir.

Buradaki ateş 1883 yılına dek kendiliğinden yanmaya devam etmiştir. 1860 yılından itibaren petrol sanayii kurulunca mabede yakın

bölgelerde petrol kuyuları açılmış, ardından buradan çıkan doğal gazın yönü değişmiştir. Bu yüzden ateş sönmüş, buradaki insanlar da mabedi terk etmiştir.

Buradaki mabette hem Zerdüştler hem de Hindistan'dan gelen Zurvan konuklar yaşamıştır. Her iki dinde de ateş kutsaldır. Zerdüştler, ateşi Allah'ın ışığı olarak kabul etmişler ama ateşe tapmamışlardır.

2015 yılında Azerbaycan'da 1.Avrupa Oyunları düzenlenmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev meşaleyi buradan bizzat kendisi götürmüştür. Ateş, Azerbaycan'ın bir sembolüdür, hatta Azerbaycan, "alev diyarı", "alevler yurdu" anlamına da gelir.

1810 yılında Tacir Kançanagaran tarafından yapılan Ateşgâh, yapısı itibarıyla şehir hanlarına benzemektedir. Medler döneminden beri Azerbaycan'da yayılmış olan ateş tapınakları geleneklerini yansıtmakla birlikte, bazı Hint tapınaklarını da andırmaktadır. Ateşgâh'ta yanan ateşin etrafında 26 küçük oda bulunmakta ve bu odaların birer penceresi ateşi görmektedir. Eskiden hac için buraya gelen Zerdüştler bu odalarda konaklayarak ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir.

Bu odaların bazılarının kapılarında, Hintlerin kutsal saydıkları yazılar vardır. 1918 yılında İngiliz işgali sırasında, İngiliz askerleri bu yazıların bir kısmını da yanlarında götürmüşlerdir.

Bir odada Hindularda bilgelik tanrısı olarak bilinen Ganesh'in resmi vardır. Hinduizmde birçok tanrı vardır ama kutsal kitaplarında tek tanrılı din konusu işlenmiştir. Bu oda 1713 yılında inşa edilmiş Ateşgâh'ın ilk odasıdır.

Evliya Çelebi buraya 1647 yılında gelmiş ve Seyahatname'sinde, "alevler o kadar güçlüydü ki orada kalan konuklar yaptıkları ekmekleri yere koyar ve hızla pişirirlerdi." diye yazmıştır.

5.1.16. Gala Müzesi

Burada üç müze bulunmaktadır: Arkeoloji ve Entnografya Müzesi, Gala Müzesi ve Antika Müzesi.

2008 yılında Haydar Aliyev Vakfının girişimleri ile kurulan komplekste, Apşeron Yarımadası'nda keşfedilen arkeolojik mimari eserler toplanarak restore edilmiştir.

GALA MÜZESİ

Milattan önce 3 ve 2. binyılların höyükleri, yerleşim yerleri ve diğer mimarî anıtları aslına sadık olarak inşa edilmiştir.

Müzede sergilenen kaya resimleri, çanak, çömlek, ev eşyaları, takılar, silahlar ve madeni paralar Azerbaycan'ın günlük hayatını ve tarihini gözler önüne sermektedir.

Komplekste toplam 243 tarihî anıt ve yapı vardır. Camiler, evler, hamamlar hatta kahve çekirdekleri burada sergilenmektedir. Arazide 400 yıllık fıstık ağaçları, zeytin ağaçları, çiçekler yer almaktadır. Ayrıca tereyağı yapılışı da canlı sergilenmektedir.

Gala Müzesi Kompleksi 1988 yılında kurulmuş, diğeri ise 2008 yılında Haydar Aliyev Vakfı tarafından yapılarak şehrin en eski bölgesinde inşa edilmiştir.

YANAR DAĞ

5.1.17. Yanar Dağ

Sürekli yanan doğal gaz ateşi, zaman zaman 3 metre kadar yüksekliğe ulaşmaktadır. Alevin kaynağı yer altından, gözenekli kum taşı tabakasından sızan doğal gazdır. Sızıntının çok güçlü olması, yakınlarındaki derelerin yüzeyinin kibritle tutuşturulabilmesini sağlamaktadır. Genellikle sakin görünen bu dereler yanar bulut olarak da bilinmektedir.

Yanar Dağ, bölgedeki çamur volkanlarından farklı olarak sıvı veya çamur sızıntısı yapmamaktadır. Gilançay Nehri civarında halkın şifalı banyo olarak tanımladığı birkaç pınar da vardır.

Yanar Dağ alevlerinin, 1950'lerde bir çoban tarafından yanlışlıkla yakılması ile ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Ancak Apşeron Ya-

NARGİN ADASI (YILANLI ADA)

rımadası'ndaki alevlerin Antik Çağ boyunca yandığı bilinmektedir. 2007'de koruma altına alınan Yanar Dağ'da amfi tiyatro ve taş sergileri bulunmaktadır.

Turizme Kapalı, Sadece Özel İzinle Girilen Yerler

5.1.18. Nargin Adası (Yılanlı Ada)

Rusya tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda esir kampına dönüştürülen ve Osmanlı askerlerinin ölüme terk edildiği, Azerbaycan halkının esir askerleri hayatta tutundurmak ve özgürlüklerine kavuşturmak için sarf ettikleri çabaları barındırmaktadır.

Nargin Adası, Dash Zira, Kum Adası, Zembil, Sangi Mugan, Chikil, Kara Su, Kara Zira, Gil, Ignat Dash gibi büyük ve birkaç küçük ada-

dan oluşan Bakü Takımadaları'nın bir parçasıdır. Adaya, stratejik önemi nedeniyle Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı yönetiminde ve ancak özel izinle girilebilmektedir.

Bakü'nün birkaç deniz mili uzağındaki Büyük Zire, yani Büyük Ada, toplam 1.4 kilometrekarelik kayalık parçasıdır.

Burada bir su kaynağı bulunmamaktadır, bir deniz feneri ve birkaç yapı vardır. Ada çeşitli zehirli yılanlarıyla ünlü olduğu için Yılan Adası olarak da anılmaktadır. Nargin Adası, tarihimizin acılarla dolu bir sayfasına tanıklık etmiştir. Bilinmeyen veya az bilinen şey, son Osmanlı Rus Savaşı sırasında esir alınan askerlerin bu adada son derece kötü koşullarda esir tutulduğudur. Tahminen 10 bin asker açlık, işkence, salgın hastalıklar ve infazlar sonucu burada şehit düşmüştür.

1890'lı yıllarda buraya bir hapishane yapılmış Bakü'deki ve Bakü civarından gelen birçok mahkûm burada tutulmuştur.

1914 yılının Ekim ayında Kafkas Cephesi'nde esir düşen ve buraya getirilen Osmanlı askerlerinin yerleştirilmesinde sorunlar yaşanmış, tahtadan barakalar yapılarak her birinde 150 - 200 kişi bir arada tutulmuş, esirler otlar ve tahtalar üzerinde yatırılmışlardır.

1914 - 1917 yılları arasında birçok cepheden devam eden Osmanlı Rus Savaşı sırasında esir alınan Osmanlı askerlerinin gönderildiği esir kampları arasında en korkuncu Nargin Adası'nda kurulmuştur. Sadece askerlere değil Rusların tutukladığı sivillere de burada cehennem hayatı yaşatılmıştır. Kötü muamele, keyfi infazlar, açlık, susuzluk, yılan sokması, işkence ve salgın hastalıklar sonucunda esirlerin çok azı hayatta kalabilmiştir.

Azerbaycanlıların "ibret alması" ve Osmanlı Türklerine yardım etmeye çalışmaması için esirler buraya Bakü üzerinden getirilmişlerdir. Nargin Adası'na her yıl 10 bine yakın Osmanlı Türk eserinin yanı sıra Erzurum'dan, Ardahan'dan, Kars'tan, Sarıkamış civarından da Rus ve Ermeni zulmünde tutuklananlar getirilmiştir. Getirilenler arasında çocuklar ve aileler de vardır. 1914'ten 1918'e kadar 65 bin kişi bu esir kampında tutulmuştur.

Adadaki kötü muamele o dönemde bile duyulmuş ve tepkilere neden

olmuştur. Ruslar da bunun aksini ispat etmek için esirlerin aslında esir olarak tutulmadığını (yemekler, yüzme aktiviteleri ve eğlenceler) içeren bir propaganda filmi çekmiştir.

Azerbaycanlılar gözleri önünde yaşanan bu duruma sessiz kalmamışlar, adaya gizlice yiyecek ve su taşımışlar ama daha önemlisi esirlerinden bazılarını adadan kaçırmayı başarmışlardır.

(Burada yaşayan Türk esirler için Azerbaycan halkının kıyıdan denize ekmek attığı, o ekmeklerin adaya kadar geldiği, o sayede esirlerin açlıktan ölmediği söylenmektedir.)

Azerbaycan ve Türkiye'nin kardeşlik geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Azerbaycan halkı sivillerin yaşaması için büyük bir mücadele vermiş, dönemin gazetelerinde, "Kardeş yardımlaşmasına, bağışlara ihtiyacımız var. Ey Müslümanlar, ey Türkler! Siz bu yardımlaşmaya nasıl olur da katılmazsınız?" şeklinde çağrılara yer verilmiştir.

Hatta o dönemlerde Azerbaycan halkı tarafından can pahasına protestolar da yapılmıştır.

Gence'de nüfuzlu bir kişi olan devlet adamı Hudadat Bey Rafibeyli, yumruğunu masaya vurup şöyle demiştir: "Biz Azerbaycan Türkleri, siz Çarlık Rusya'sına, imparatora hep sadık kaldık ve hürmet ettik. Şimdi hiç mi hatırımız yok ki kardeşlerimize yardım elini uzatmayalım!"

Sarıkamış'ta esir düştükten sonra Nargin'de tutsak edilen ama buradan kurtulmayı başaranlardan biri de Vecihi Hürkuş'tur. Bilindiği gibi Hürkuş, Türkiye'nin ilk uçak tasarımcısı, üreticisi ve kahraman pilotudur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşırken uçağı düşmüş, yaralı hâlde esir alınarak bu kampa getirilmiş ve burada, kampın çok zor koşullarında altı ay kadar kalmıştır.

Vecihi Hürkuş istihkâm teğmen Salih Bey'le birlikte, iki fakir köylü kılığına girerek çok zorlu bir yolculukla İstanbul'a ulaşmıştır. Hürkuş bu zorlukları hatıralarında şöyle anlatmaktadır: " Dereleri, çayları köprüsüzdü ve mevsim münasebetiyle de bütün sular taşmıştı. Onları yalnız geçit yerlerinden yürüyerek geçiyorduk, hele bir gün

az daha can yoldaşımı kaybedecektim... Kuvvetli bir kar tipisi altında geniş bir nehri geçerken su benim çeneme kadar yükselmişti. Arkadaşımın ayaklarının yerden kesildiği an, belki benim içimin en çok sızladığı andı! Arkadaşım yüzme bilmediği için, suya mukavemet mücadelem daha ağırlaştı, fakat yılmadan ve arkadaşımı da sürükleyerek sudan çıktık... Kurtulduğumuz bu muhakkak ölümden sonra devam eden tipinin altında sırılsıklam vücutlarımızla kalmıştık; donmak, işten bile değildi. Çok günlerimiz oldu ki yüksek bir dağın belini aşarken birkaç saat evvel parçalanmış insan ve hayvan kemikleri gibi canavar izleri bize korku değil daha yüksek bir enerji kaynağı oluyordu."

Kafkasyalı Müslüman Talebeleri Komitesi esir kaçırma hareketleri düzenlemiş, bazen de Cemiyet-i Hayriye ile ortak operasyonlar yapmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Azerbaycan'da millî duygular, millî mücadeleler çok gelişmiştir. Millî komiteler, millî birlikler hayır kurumları da kurmuşlardır. Bunlar aynı zamanda Osmanlı Türkiye'sinde İstanbul'da yer alan merkez cemiyetlerle ilişkide olmuşlardır. Nargin Adası'ndaki esir askerlerin, subayların isimleri yazılarak gönderilerek o kişilerin burada bulunması ve kurtarılması sağlanmıştır.

Çarlık Rusya'sının sona ermesi ile birlikte Azerbaycan yetkilileri ve millî komite bu adada olan tüm esirlerin ve sivillerin Bakü ye getirilmesine karar vermiştir. Bunlardan Anadolu'ya dönemeyenlerin birçoğu Bakü'de ve Bakü civarında kalmış, yerli halkın içine karışmıştır. Azerbaycan'da o dönemde ordu yoktur. Bolşevikler ve Ermeniler, Azerbaycan Türklerini katletmektedir. Azerbaycan Türkleri, Ermenilere ve Bolşeviklere karşı direnmek için bu kampta esir hayatı yaşayan Osman subayları ve askerleri ile birleşmişlerdir.

Burası ile ilgili Nağı Bey Şeyhzamanlı'nın bir hatırası: Kendisi Millî Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in kurulmasında çok önemli bir isimdir. Gence'de doğmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emniyet genel müdürlüğünü yapmıştır. Yazdığı hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "Kafkas İslam Ordusu Gence'ye gelince bir askerî geçit töreni yapıldı ve halk bu geçit törenini izlemeye geldi. Bu insanların içerisinde bir kız çocuğu askeri geçitte, askerî düzende ilerleyen bir

Türk askerine baba baba baba diyerek yürüdü… "

Anadolu'da 1918 yılında Ermeni Rus zulmü baş göstermiş, evler yağmalanmış, insanlar yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmış, açlıktan ve susuzluktan vefat edenler olmuştur. Her iki tarafta da yetim kalan çocuklar vardır. O sırada Cemiyet-i Hayriye, Anadolu'nun pek çok yerinden; Erzurum'dan, Ardahan'dan, Kars'tan, Oltu'dan kimsesiz kalan çocukları toplayarak Azerbaycan'a getirmiştir. Bunlar için yetimhaneler açmıştır. O çocukları getirenlerden biri de "Çırpınırdı Karadeniz bakıp Türk'ün bayrağına" şiirini yazan muhterem yurtsever Ahmet Cevat'tır. O çocuk da babasını orada tanımıştır. Nağı bey Şeyhzamanlı, "O sahneye bakıp ağladık." diye yazmıştır.

5.1.19. Neft Taşları

Dünyanın ilk açık deniz petrol platformudur. Hazar Denizi üstünde, petrol ve doğal gaz sağlamak için kurulmuştur. 1947 yılında toprak dolgu alanları üstüne kurulmuş, günümüzde 200 km'yi aşan sokakları, çok katlı binaları, 5 bin nüfusuyla yaşayan büyük bir kasabadır.

Neft Taşları Azerbaycanlı efsanevi jeoloji mühendisi Ağa Gurban Aliyev tarafından keşfedilmiştir. İlk keşif kuyusu 24 Haziran 1949'da kazılmaya başlamış, önce yedi tane eski gemi batırılarak sondajcı ve petrolcülerin barınması için ortam sağlanmıştır. Daha sonra Yedi Gemi Adası olarak ünlenen bu alan kazıklar üstünde büyütülerek açık denizde yapay adaya dönüşmüştür. Guinness Rekorlar Kitabı tarafından dünyanın ilk açık deniz platformu olarak tescillenen Neft Taşları 70 bin metrekarelik bir alana yayılmıştır. Petrol kuyularını, tesislerini ve yaşam alanlarını birbirine bağlayan sokakların uzunluğuysa 200 kilometreyi bulmaktadır.

İlk kuyunun 1948 yılında kazılmaya başlamasında Neft Taşları'nı keşfeden Ağa Gurban Aliyev'in büyük emeği vardır. 1949 yılında bu kuyunun üç tonluk hasılatı olmuş; böylece açık denizdeki ilk petrol platformu olarak tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır. 1951 yılında petrol sanayii kurularak 1951 de tankerler vasıtasıyla ilk kez petrol çıkarılmaya başlamıştır.

Bugüne kadar 2 binden fazla kuyudan 190 milyon ton petrol ve 14 milyon metreküp doğal gaz çıkarılmıştır. Azerbaycan devlet petrol

NEFT TAŞLARI

şirketi Socar tarafından işletilen Neft Taşları, ülkenin petrol üretiminin yarısından fazlasını karşılamaktadır. Bu üretim için yaklaşık 5 bin kişi beş ila dokuz katlı kuyu ve binalarda çalışmaktadır.

"Harikalar Adası" olarak da adlandırılan Neft Taşları'nda âdeta bir mucize gerçekleşmiş, denizin ortasında yemyeşil parklar bile yapılmıştır. Ayrıca çalışanların ruh hâlleri ve konforları da düşünülmüştür.

Günde 2 bin kişinin çalıştığı Neft Taşları'nda, çalışanların konaklaması için 2 bin 828 kişilik lojman odaları da oluşturulmuştur. Burada ayrıca spor salonu, futbol sahası, canlı müzik yapılan ortamlar, otel, hastane, lojman, sosyal tesis, spor alanları, kafeler, restoranlar da bulunmaktadır.

NEFT TAŞLARI

Kurucu lider Haydar Aliyev'in adını taşıyan bir kültür merkezi de vardır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan petrol endüstrisini ayağa kaldıran anlaşmalar, Bakü Ceyhan Tiflis Boru Hattı'nın açılış töreni gibi önemli anlara dair fotoğraflar ve belgeler de bu merkezde bulunmaktadır.

Hazar Denizi'nin "Kara Taşlar" denilen bu bölgesinde balıkçılar burada gaz kabarcıkları oluştuğunu fark eder, jeologlar da bu bölgede doğal gaz yatakları olduğunu belirler. Ünlü jeolog Ağa Gurban Aliyev'in uzun araştırmalarından sonra Kara Taşlar bölgesinde çok miktarda petrol çıkarılmasının mümkün olduğu anlaşıldıktan sonra, dünyada ilk kez denizde petrol arayışı başlar. Bu olay tüm dünyada büyük yankı uyandırır. Ardından da burada büyük bir petrol yatağı oluştuğu belirlenir. Hatta Türkiye'nin o dönemki başbakanı

NEFT TAŞLARI

Süleyman Demirel de ilk olarak burayı ziyaret etmiştir. Süleyman Demirel'in yanı sıra Azerbaycan'a gelen pek çok dünya lideri ilk olarak Neft Taşları'nı görmek istemiştir.

İnsanların mesafe, hava koşulları ve diğer sebeplerle her gün gidip gelmesinin zorluğu nedeniyle burada yerleşim konutları inşası başlamıştır.

Elektrik merkezinde elektrik veya enerjisi üretilmesinin yanı sıra, atık ısı enerjisi dönüşümü sağlanmaktadır. Yani atmosfere atılan atık ısı enerjisi, çevreye faydalı olması için sıcak su elde edilerek kasabadaki yaşam alanlarında kullanılmaktadır. Böylece hem enerji tasarrufu sağlanır hem de atmosfere atılan atık ısı çevreye faydalı hâle getirilmiş olur.

Burada 2000 -2200 metrede kuyular vardır.

5.2. Karabağ

Karabağ bölgesinin turizme açılacak en güzel yerlerinden biri, Şuşa'dır. Azat edildikten sonra mayınlar temizlenerek birçok restorasyondan geçirilen bölgenin bazı yerleri, gelecek nesillere gösterilmek üzere, işgal dönemindeki şekilde bırakılacaktır. Günümüzde özel izinlerle girilebilen bölgede birçok konaklama yeri de yapılarak tüm dünyadan turistlerin ziyaretine açılması planlanmaktadır.

Şuşa'dan kara yoluyla yaklaşık 2 saat uzaklıkta Azıh Mağarası yer almaktadır.

5.2.1. Azıh Mağarası

Avrasya, en eski insan yerleşiminin olduğu yer olarak kabul edilmektedir. Arkeolog Mehmet Ali Hüseyinov tarafından başlatılan araştırmalarda 1868 yılında bir insan çene kemiği bulunmuştur. Yaklaşık 300 bin yıl öncesine tarihlenen bu kemik eski Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde bulunan en eski insan kalıntısıdır. Bir milyon 500 bin yıl öncesine ait mağaranın daha erken bulunamamasının nedeni, hem Çarlık Rusya'sı hem de Sovyetler Birliği yönetimlerinin, Kafkasya'nın tarihî bir bölge olarak bilinmesini istememeleri ve buraya hiçbir bilim adamı göndermemeleridir. Stalin öldükten sonra 1950'lerde burada arkeolojik bulgular gerçekleştirilmiştir. İlk bulunan insan çene kemiğinden birçok şey öğrenilmiştir. Ortalama insan ömrü, 18-20 yıldır. Hayat, erkekler ve kadınlar için ayrı zorluklarla doludur. Kadınlar do-

AZIH MAĞARASI

ğumda, erkekler avlanırken hayatlarını kaybetmişlerdir. Öte yandan sıcaklık, az pişmiş veya pişmemiş gıda nedeniyle oluşan bakteriler de ortalama ömrü azaltan faktörlerdir.

Dünyanın en eski ocak izlerinden dört tanesi bu mağaradadır ve 700 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Bundan, burada yemek pişirildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili şu görüş ileri sürülmektedir: "Türkler kebabı çok severler; çok sevdiklerine, en değerlilerine kebap pişirmek isterler. Bunun nedeni, insanın karşılaştığı ilk pişmiş yemek olarak genetiğimize işlenmiş olmasıdır."

Mağarada tarih öncesinden erken Orta Çağ'a kadar birçok katman vardır. Azıh Mağarası'nın simetrisi yoktur; yüksekliği 25-30 metredir ve 10 katmanı vardır. Farklı yüksekliklerde beş koridor bulunmaktadır. İçerisinde binlerce yarasa yaşamaktadır.

HÜDAFERİN KÖPRÜLERİ

5.2.2. Hüdaferin Köprüsü

Aras Nehri'nin üzerine 750 metre arayla inşa edilen Hüdaferin köprülerinden 11 gözlü olanı yıkılmış, 15 gözlü olanıysa bin yıldır ayaktadır. Aras Nehri Azerbaycan'ın İran ile doğal sınırının oluşturmaktadır. Füzuli'nin biraz güneyinde doğa, nefes kesen bir manzara sunmaktadır. Aras Nehri'nin üstünden İran'ın Hüdaferin şehrine inen köprülerse doğa ile tarihi birleştiren manzarayı benzersiz kılmaktadır. Nehir yatağındaki büyük kayalık alanlar, antik dönemlerden itibaren köprülerin temellerini oluşturmaktadır. Bu nedenle temeller farklı boyutlarda ve serbestçe düzenlenmiştir.

Hüdafer kelimesi Farsça "Tanrı'nın buyruğu, Tanrı'nın izi" anlamına gelmektedir. Bu da köprünün İslamiyet sonrasına ait olduğunu göstermektedir.

HÜDAFERİN KÖPRÜSÜ

Bu köprünün günümüze kadar ayakta kalma sebeplerinden biri özünün kaya olması, bir diğeri de inşa edilirken daha dayanıklı ve güçlü olması için harcına yumurta sarısı katılmasıdır. Köprünün mimarının kim olduğunu bilinmemekte, mimari yapısından Selçuklu döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Köprünün yapılış amaçlarından biri, askerîdir. Çünkü imparatorluklar topraklarını genişletmek için coğrafyayı ikiye ayıran Aras Nehri'ni mutlaka geçmek zorunda kalmışlardır. Köprünün bir başka yapılış amacı da ticaridir. Azerbaycan İpek Yolu'nun üzerindedir. Bölgeden Avrupa'ya gitmek için Karadeniz çokelverişlidir. Karadeniz'e ulaşmak için de Aras Nehri'nin geçilmesi gerekmektedir.

Köprüyü Selçuklulardan sonra Moğollar, daha sonra Ruslar kullanmıştır.

HÜDAFERİN KÖPRÜSÜ

15 gözlü Hüdaferin Köprüsü, 1027 yılında Şaddadi Hükümdarı Fadl ibn Muhammet tarafından Rabbadilerle savaşmak için inşa edilmiştir. Köprünün bir kısmı Ağa Muhammet Şah Kaçar'ın Azerbaycan'a harekâtı sırasında havaya uçurulmuş, daha sonra restore edilmiştir. 15 gözlü köprünün 750 metre batısında bulunan 11 gözlü köprünün ise 13. yüzyılda İlhanlılar döneminde inşa edilen eski bir köprünün kalıntıları üzerine inşa edildiği düşünülmektedir. Köprünün kıyı kemerleri 1930'larda İran ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ortak kararı ile yıkılmıştır. Tarih boyunca sürekli yeniden inşa edilmiş olan köprü 12. yüzyılın bir anıtı olarak kabul edilmektedir. Destekleri doğal temeller üzerine inşa edildiği için geçişler farklı boyutlarda ve serbestçe düzenlenmiştir. 15 gözlü köprünün toplam uzunluğu yaklaşık 200 metre, genişliği 4,5 metre, nehir seviyesinden maksimum yüksekliği 12 metre, en büyük kemer yaklaşık 9, en

HÜDAFERİN KÖPRÜSÜ

küçük kemer yaklaşık 6 metredir. Köprünün tüm kemerleri ve üst kattaki duvar örgüsü tuğladan, ana kütlesi ise ere taşından yapılmıştır. Bu iki malzemenin birleşimi, Arran Mimarlık Okulunun izlerini taşıyan köprüye benzersiz bir görünüm katmıştır.

Köprü, işgaldeyken ilk alınan yer olması açısından da büyük önem taşırmaktadır.

Nehrin diğer tarafında Azerbaycanlılar, Türkmenler, Özbekler gibi birçok Türk dili konuşan halk yaşamakta ve Türk nüfusunun yaklaşık 35 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

Aras Nehri için birçok şiir söylenmiştir. Bunlardan en çok sevileni ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın da söylediği şiirdir: "Aras'ı ayırdılar, kum ile doldurdular, ben senden ayrılmazdım, zor ile ayırdılar, ay Laçin, can Laçin, men seni kurban Laçin."

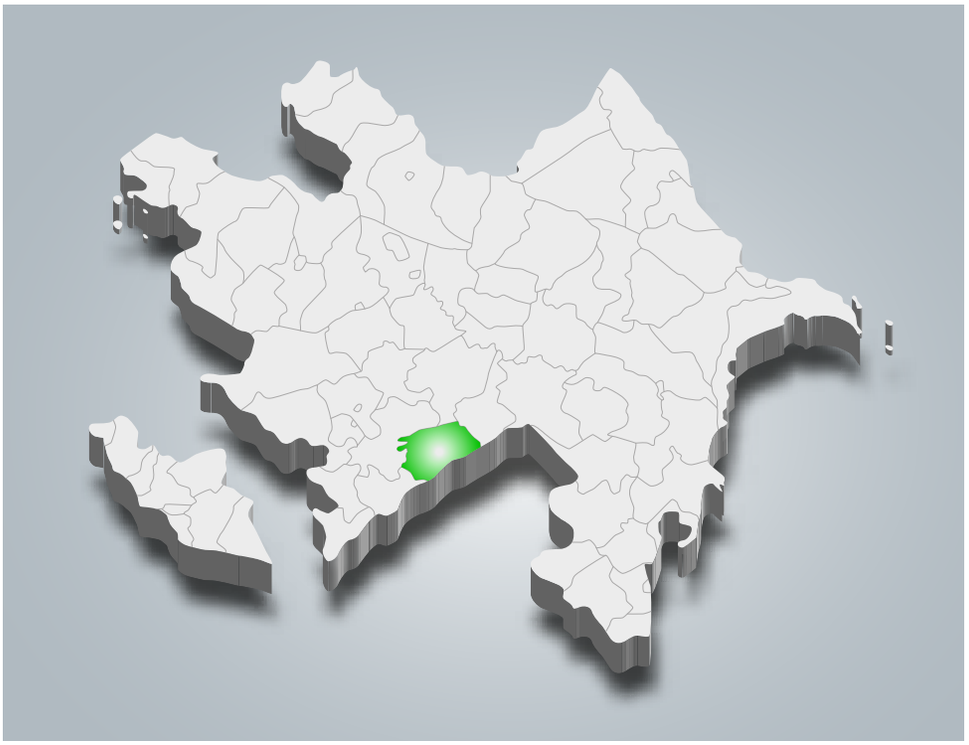

FUZULİ

5.2.3. Cebrail Dostluk Çeşmesi

Bu çeşmenin suyundan çok içenlerin Azerbaycan'a tekrar geldiği rivayet edilmektedir. Sovyetler zamanında, Sovyetler'in güya dostluğunu ifade etmek için yapılmış ama 1993 yılında dağıtılmıştır. Vatan Savaşı'ndan sonra Cebrail, ilk azat olunan bölge olmuş ve çeşme yeniden yapılmıştır.

5.2.4. Füzuli

Burası en çok şehidin verildiği yer olması nedeniyle çok önemlidir. Birinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan tarafından yerle bir edilmiştir. Füzuli'den geriye kalanlar antik bir kentin kalıntılarını andırmaktadır. Ermeniler burayı terk etmeden önce yukardan aşağı kadar üç katmandan oluşan bomba türleri yerleştirmişlerdir. Bu yüzden kenti bombalardan arındırmak çok zor bir işlem olsa da uzun yıllar sürecek çalışmalar sonunda burası eskisi gibi yaşanacak bir kent olacaktır. Mayın temizleme çalışmaları devam ettiği için

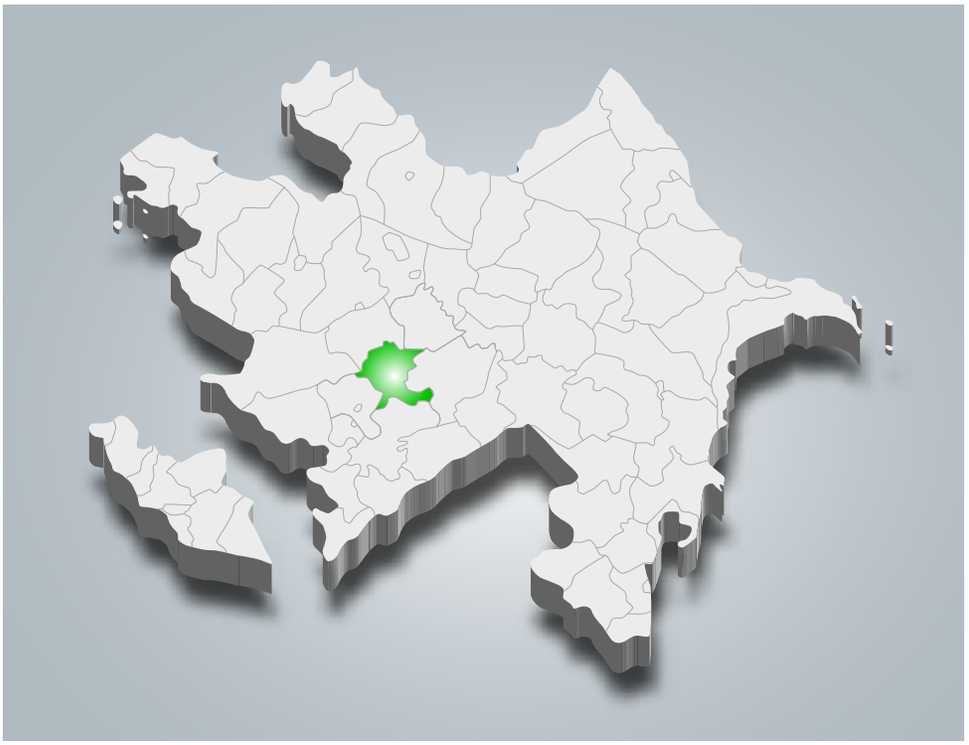

AĞDAM

kentin birçok noktasına girilememektedir. Füzuli 2020 yılında, yerle bir edilmiş olarak geri alınmıştır. Burada devasa bir hayata döndürme operasyonu yürütülmektedir. Zafer Yolu'nun yanı sıra inşa edilen uluslararası havalimanı kenti yeniden hayat taşıyan damarlar olacaktır.

5.2.5. Ağdam

Eski Türkçede "beyaz kale" anlamına gelmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında, Karabağ Hanlığı'nın kurucusu Penah Alihan kendisine beyaz taştan bir ev yaptırmıştır. Tam olarak saray özellikleri göstermeyen ama bir sarayı andıran gösterişli ev, simge hâline gelmiştir. Bugün ise savaşın tüm dehşetini anımsatan bir yıkıntıdır. Verimli tarım arazileri ile çevrilmiş Ağdam'da bir zamanlar tarihî birçok mimari eserin yanı sıra ağır ve hafif sanayi tesisleri vardır. Ağdam artık hayalet kent veya Kafkasların Hiroşima'sı olarak anılmaktadır. Eskiden çok önemli bir ticaret merkezi olan ve pek çok tarihî yapının restorasyon çalışmalarının sürdüğü kentin sembol yapılarından biri Ağdam Camii'dir.

AĞDAM CAMİİ

5.2.6. Ağdam Camii

Kubbeli çatı ve minareleri ile Karabağ mimarisinin tipik bir örneği olan cami şehrin merkezinde yer alan ve yıkılmayan birkaç binadan biridir. Cuma camii olarak da bilinen ve kusursuz tasarımlarıyla dikkat çeken caminin içindeki süslemeler, sade bezemeli mihrap üstündeki kitabi çok ciddi tahribata uğramıştır. Caminin çatısı ve çatı katı yıkılırken pencereler, kapılar, iç kaplamalar ve hatta mermerler yok edilmiştir. Restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

AĞDAM DRAM TİYATROSU

5.2.7. Ağdam Dram Tiyatrosu

Burada ayrıca Ağdam Dram Tiyatrosunun son kalıntıları bulunmaktadır.

Sovyet döneminde inşa edilen ve Azerbaycan'ın en büyük tiyatro binalarından biri olan Ağdam Dram Tiyatrosundan geriye sadece bir giriş cephesi kalmıştır. Dram Tiyatrosu, oteller ve havuzlarla birlikte Ağdam'ın en hareketli merkezini oluşturmuştur. Açık hava müzesi olarak projelendirilen 22,5 hektarlık alanda 44 günlük zafer anlatılacak; yaşanan acıların ve vatan mücadelesinin unutulmaması için yıkıntılar olduğu gibi korunacaktır. Tiyatro ve müzelerle bezenmiş bir kent olan Ağdam'da ekmek müzesi gibi dünyada eşine az rastlanır bir müze de vardır.

AĞDAM EKMEK MÜZESİ

5.2.8. Ağdam Ekmek Müzesi

Ağdam'da işgal sırasında Sovyet dönemi yapılar da tahribata uğramıştır. Bunlardan biri de 1983 yılında açılan ve dünyanın ikinci ekmek müzesi olarak bilinen Ağdam Ekmek Müzesi'dir. Geriye sadece bir duvarı kalan müzede tarih öncesi dönemden itibaren ekmeğin serüveni sergilenmiştir. Müzedeki en eski eser M.Ö. 7. bin yıla ait fosilleşmiş buğday taneleridir. 1500'den fazla eserin yer aldığı bu mü-

AĞDAM EKMEK MÜZESİ

zede kurtulan bu buğday taneleri Azerbaycan Tarihi Müzesi'ne taşınmıştır. Müzede sergilenen karasaban, harman tahtası, sap çekme aleti, orak, el değirmeni gibi birçok tarihi eser yok olmuştur. Gence, Karabağ, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan ve Semerkant'ta yapılan ekmek çeşitlerinin sergilendiği müzede 19. yüzyılda inşa edilmiş bir değirmen ve bir kervansaray da yer almış, değirmen 1987'de çalışır hâle getirilmiştir.

5.2.9. Şahbulak Kalesi

Ağdam'da işgalden sonra ayakta kalan nadir yapılardan biri Şahbulak Kalesi'dir. Savaşta hasar gören kale Ermeniler tarafından aslına aykırı biçimde tamir edilmiştir. Bunda amaç, kalenin Ermenistan tarihine ait olduğunu göstermektir. Şahbulak Kalesi'nin çevresinin tarihî anıtlar açısından zengin olduğu görülünce burası Tigran arkeoloji kenti ve kazı alanı ilan edilmiştir. Tigran Kent adıyla bir müze kurul-

ŞAHBULAK KALESİ

muş ayrıca kale duvarlarında haç işlenmiş ve eklemeler yapılmıştır. Şahbulak Kalesi, Karabağ Hanı Penah Ali Han tarafından inşa edilen 18. yüzyıldan kalma bir eserdir. Adı, kale yakındaki bir pınardan dolayı "şahbulak" yani "şahın pınarı" anlamına gelmektedir. Hanlığın ilk başkenti 1748 yılında inşa edilen Bayat Kalesi'yken başkent kısa süre sonra Karabağ Ovası'nda inşa edilen Şahbulak Kalesi'ne oradan da Şuşa'ya taşınmıştır. Karabağ hanları savunma amacıyla Şahbulak Kalesi'nde daima yaklaşık 3 bin güçlü atlı süvari bulundurmuştur.

5.2.10. Ağdam Penah Ali Han Sarayı

18. yüzyıla ait tarihî mimari bir anıt olan Penah Ali Han Sarayı, Karabağ Hanedanlığı'na ait en eski eserlerdendir. Bir ana binadan oluşan saray zaman içinde eklenen binalarla bir külliye niteliği kazanmıştır. Bu saray Azerbaycan'daki konutlar için örnek özellikleri ile ilgi çekmektedir. Bu özellikler; kubbeli salon, tonozlu odalar, çok sa-

AĞDAM PENAH ALİ HAN SARAYI

yıda nişin varlığı, ana konut yapılarının güneye bakması olarak sınıflandırılabilir. Penah Ali Han'ın evi birbirine dik iki binadan oluşmuştur. Ana bina, önünde bir kubbeli salonun etrafında gruplaşmış, güneye bakan birkaç tonozlu odaya sahiptir. Eyvan, Büyük ve Anadolu Selçuklu cami ve medreselerinde görülen, avluya bakan, bir tarafı açık, üç tarafı kapalı, üstü tonozla örtülü, zemini yerden yüksek oylumlara denilmektedir. Bina girişi ile iç avluyu birbirine bağlayan bir nevi kalın kemer yapılardır. Kurucu Penah Ali Han'ın aile kabristanı da bu sarayın içinde yer almaktadır. Karabağ'ın son egemen hanı Mehdikulu Han'ın kızı Hurşit Banu Natevan'ın kabri de buradadır. Natevan'ın Şuşa'da doğup büyüyen bir şair ve bestekâr olarak kentin kültürel temellerini atmış olması nedeniyle naaşı buraya defnedilmiştir.

Ağdam, adı gibi parlak bir geleceği hazırlanmaktadır.

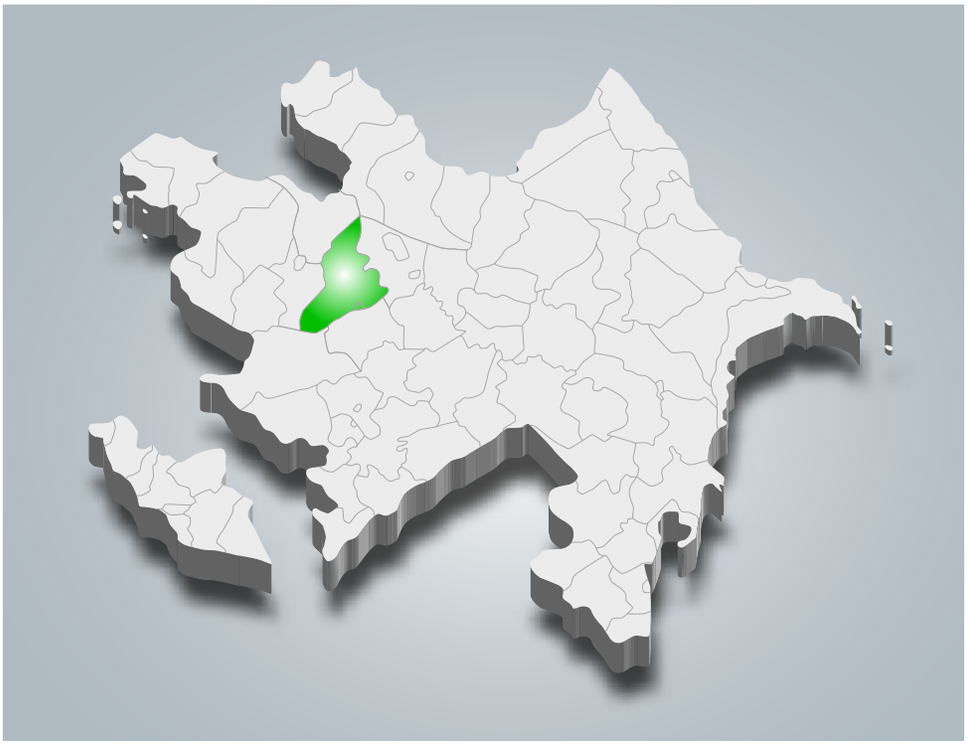

NAFTALAN

5.2.11. Naftalan

Naftalan Azerbaycan'ın hatta dünyanın en önemli sağlık turizmi kentidir. Naftalan aynı zamanda petrolü ile ünlüdür. Naftalan petrolünün 70'ten fazla hastalığa iyi geldiği söylenmektedir. Burayı dünyanın 62 ülkesinden gelen turistler ziyaret etmiştir. Socar 'a ait tesiste sağlıklı petrolün bulunması ile ilgili birçok efsane vardır. Bunlardan biri; ölmek üzere olan bir deve, sahibi tarafından yolda bırakılır. Deve yorulup yolun kenarında petrol birikintisinin üzerine yatar, gövdesine petrol bulaşır. Bir süre sonra iyileşerek ayağa kalkar. Dönüş yolunda sahibi devenin iyileştiğini görünce inanamaz. Bu petrol 8. yüzyılda keşfedilmiş ve çeşitli yaralar için merhem olarak kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda bu petrol yağı merhem olarak kullanılmış, daha sonra aynı amaçla üretilip yaygınlaştırılmıştır. Azerbaycan'da bir sanayi hâline gelerek 1950 yılından itibaren üretime geçilmiştir. Dünyada petrolün sağlık amaçlı kullanımının başka örneği bulunmamaktadır. Eski bir efsaneye göre Madeya adında bir cadı Antik Yunan destanlarının kahramanı Yasn'a bir

merhem verir. Bu merhem onu ateşten ve yanıklardan korur. Antik Çağ'da Asya ve Hindistan'dan gelen binlerce kişi, Naftalan yağını anavatanlarına götürür ve tedavi görürler. 1887 yılında Yeter adlı bir Alman mühendis Almanya'da Naftalan merhemini üretmeye başlar. Bu merhem dünyanın birçok ülkesine ihraç edilir. Rus-Japon savaşında, Japon askerleri çantalarında Naftalan merhemi bulundurmuşlardır. Kavanozların üzerinde kısa ama cesaret verici bir yazı vardır: "Bu merhem kimde varsa hiçbir yaradan korkmasın." Naftalan yağı yüzyıllardır şifa kaynağı olarak kullanılmaktadır. Yanmayan ender yağlardan olan Naftalan yağının insanı dinçleştirdiği, cilt sorunları, sırt ağrıları, romatizma, kireçlenme ve hatta sinirler için doktorların tavsiye ettiği söylenmektedir. Naftalan petrol yağının içerisinde karbohidrojen bulunur. Bunun insan bedenine şifa verdiği, iskelet sistemi, cilt, sinir sistemi hastalıkları gibi birçok hastalığa iyi geldiği ifade edilir. Bunun içerisinde benzin, kerosen, gaz yağı bulunmaz. Makedonyalı Büyük İskender'in askerleri, Vikingler, Hazaralar bu yağı kullanmışlardır. Dağlardan çıkardıkları yağı savaş zamanlarında yaralarına sürdükleri ve yaraların kısa sürede iyileştiği söylenmektedir. Makedonyalı Büyük İskender, "Onlar Karadağ yağını sürdüler, yaraları şifa buldu." der.

6.
BÖLÜM

Şuşa

Şuşa tarihsel olarak Azerbaycan'ın kültürel, sosyal ve politik hayatının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle müzik ve diğer sanatlar açısından Azerbaycan halkının geleneklerinin sembolüdür. 10 Kasım 2020'de Ermenistan'ın işgalinden kurtarılan kent, restorasyon ve inşaat çalışmaları ile yeniden hayata dönmektedir. Şuşa, 2023 yılında Türk Dünyasının Kültür Başkenti olmuştur.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Ermenistan işgalinden 10 Kasım 2020'deki azat olunma tarihini, Atatürk'ün ölüm yıl dönümüne rastladığı için 8 Kasım 2020 olarak değiştirmiştir. Şehrin bir sokağına da Atatürk ismini vermiştir.

Köklü müzik geçmişiyle Şuşa, çok önemli bestekâr ve müzisyenler yetiştirmiştir.

İLHAM ƏLİYEV

6.1.
Zafer Yolu

Şuşa dik ve yüksek dağların üstüne kurulmuş bir şehirdir. Bu şehrin Ermeni işgalinden kurtarılması, coğrafi konumu sebebiyle pek kolay olmamıştır. Şehrin kurtarılmasında Zafer Yolu'nun önemi büyüktür.

Zafer Yolu, Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtulması için Azerbaycan askerleri tarafından açılan yoldur. Bölgenin yeniden canlanmasını hedefleyen dönüş programının ana bileşenlerinden biri olarak savaştan büyük zarar gören kentler arasında ulaşımı sağlayacaktır. Ahmetbeyli Füzuli Şuşa Yolu, ileride Zengezur Koridoru ile Nahçıvan'a ve Türkiye'ye bağlanacaktır. Zafer Yolu Karabağ ve Kafkasya'nın en önemli kentlerinden Şuşa'ya bağlanmaktadır.

Şuşa 18. yüzyılın ortalarında Karabağ Hanı Penah Ali Han tarafından kurulmuştur. Başlangıçta Penah Ali Han'ın onuruna Pan Habat olarak adlandırılmıştır. İbrahim Halil Han döneminde inşa edilen kaleler ve surlarla birlikte Şuşa Kalesi ve Şuşa şehri olarak anılmıştır. 19. yüzyılda Şuşa'da çok sayıda şair, şarkıcı, müzikolog, ressam hatta astronom yaşamaktadır. Müzikseverler ünlü şarkıcıları dinlemek veya ders almak için buraya akın etmişlerdir.

Şuşa, Cabbar Kayyardıoğlu, Gurban Primov, Seyit Şuşinski gibi sanatçıların da vatanıdır. Hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de politik düşünce tarihinde önemli bir yeri olan gazeteci, yazar, hukukçu Ahmet Ağaoğlu da Şuşalıdır.

Şuşa

6.2.
Şuşa Kalesi

Şuşa'nın simge yapılarından biridir. Eski kalenin kalıntılarından orijinal taşlar, kalenin girişinde bulunmaktadır. Şuşa Kalesi'nin başlangıçta üç giriş kapısı vardır. Bunlardan Gence Kapısı ayakta kalan tek kapıdır. Kuzeye bakan ve adını Gence şehrinden alan kapı, Vatan Savaşı sonrasında restore edilmiştir. Kentin adı Azerbaycan Türkçesi ile kalenin üstüne yazılmıştır. Azerbaycan mimarisinin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilen yapı, Arran Mimarlık Okulu tarzında inşa edilmiş ve Şuşa tarihî mimarlık koruma alanının bir parçası olmuştur.

1747 yılında Nadir Şah ölünce hem kuzeyde hem güneyde hanlıklar kurulmaya başlamıştır. Bu hanlıklardan biri de Karabağ Hanlığı'dır. Karabağ Hanlığı'nın merkezi önceleri Şahbulak'tır. Diğer hanlıkların saldırılar olunca Penah Ali Han yeni bir yer arayışı için emir vermiş, "çok yüksekte, elin yetmediği ve günün çatmadığı bir yer olsun ki bu saldırılardan uzak dursun" istemiştir. Bu emir üzerine Şuşa'ya önce çeşmeler yapılmış, sonra da Şuşa Kalesi'nin inşasına başlanmıştır.

Şuşa ismi Farsçada "şişe", "pürüzsüz, saf" anlamları taşır. Şiş kelimesi ise eski Türkçede coğrafi konumu itibarıyla dik, keskin ve çok yüksekte anlamına gelmektedir.

Şuşa'nın havasının çok temiz olduğu, bazı hastalıklara iyi geldiği için doktorların hastalarına burayı tavsiye ettiği söylenmektedir.

Yoğun restorasyon çalışmalarından dolayı sadece özel izinle girilebilen Şuşa, bu çalışmalar sonrasında hem yerleşime hem de ziyarete açılacaktır.

CIDIR DÜZÜ

6.3.
Cıdır Düzü

Cıdır Düzü, Şuşa'nın en yüksek yeridir. Sarp ve yüksek kayalıkların üstünde, âdeta bulutlara komşu bir yerdir.

Vatan Savaşı'nın burada, çok zor şartlarda kazanılmış olması nedeniyle Cıdır Düzü'nün manevi değeri çok büyüktür.

Burada kazanılan zaferin insanüstü bir çaba gerektiği, dolayısıyla tarihin yeniden yazıldığı, kayaların tepesinden aşağı doğru bakıldığında anlaşılabilmektedir.

Şuşa'nın güneyi, doğal güzelliği kadar şehrin kurtuluşu açısından çok önemlidir. Şuşa'nın tek girişine yığınak yapan Ermeni ordusuna karşı Azerbaycan askerleri yüksek kayalıkları tırmanarak sürpriz bir saldırı düzenlemişlerdir. Kayaların üstündeki mermi izleri hâlâ seçilebilmektedir. Askerlerin bu noktaya ulaşmak için açtıkları Zafer Yolu net görülebilmektedir.

Taşaltı Nehri ve vadisine bakan Cıdır Düzü, adını Karabağ Hanlığı zamanlarında at yarışı oyunları geleneğinden almıştır. Cıdır, "at yarışı" anlamına da gelmektedir. Cıdır Düzü öteden beri at yarışı etkinlikleri, güreş atıcılık binicilik gibi gösteriler, festivaller için ana konum olmuştur. Nevruz kutlamalarına ve yabancı konuklar için yapılan resmî karşılama törenlerine ev sahipliği yapmıştır. Uzun bir aradan sonra Mayıs 2021'de, geleneksel Harı Bülbül Müzik Festivali burada düzenlenmiştir.

Bülbül

6.4. Bülbül Evi Müzesi

Murtaza Rıza oğlu Mehmedov, halk arasında bilinen adıyla Bülbül, 1897-1961 yılları arasında yaşayan ünlü tenordur, halk müziği eserlerini de seslendirmiştir. Azerbaycan ses sanatçıları ve ulusal müzik tiyatro kurucularından biridir. Çocukluğundan beri müziğe yeteneği ve güzel sesinden dolayı herkes ona "Bülbül" diye seslenmiş, o da profesyonel olduğunda sahne ismi olarak Bülbül'ü seçmiştir. 1920'de ünlü besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin Aslı ile Kerem operasında Kerem'i canlandırmıştır. Bakü Müzik Akademisinde müzik ve vokal sanatları okumuş ve öğrenimine İtalya''nın Milano kentinde La Scala Operasında devam etmiştir. Şarkılarında geleneksel Azerbaycan halk müziğini İtalyan vokal okulunun gelenekleri ile harmanlamayı başarmıştır. Bülbül, hayatı boyunca birçok şarkıyı seslendirmekle kalmamış, şarkı sözleri de yazmıştır. Bülbül, mezun olduğu Azerbaycan Devlet Konservatuvarında müzikle ilgili yayınları ve şan dersleri vermesiyle de tanınmıştır. 1940 yılında müzik alanında doktora derecesi almıştır. Azerbaycan'ın geleneksel müzik aletleri tar, kemençe ve balaban çalmayı öğretmek için kılavuzlar ve ilk kitapları yayımlayan ilk müzisyen olmuştur. Bülbül, Sovyetler Birliği'nin en yüksek sanatsal nişanı olan "Halk Sanatçısı"na ve İtalya'da "Stelle de Garibaldi" nişanına layık görülmüştür.

Bülbül'ün evi işgali sırasında harap olsa da oğlu Polat Bülbül, evin

BÜLBÜL, MURTAZA RIZA OĞLU MEHMEDOV

restorasyonunu yaptırmıştır. Bülbül'ün çocukken ağacın üstüne çıkarak şarkı söylediği dut ağacı 100 yılı aşkın zamandır hâlâ ayaktadır.

Bülbül'ün evinde dikkat çeken canlandırmalar vardır. Bunlardan biri de Azerbaycan musikisinin en önemli telli enstrümanlarından biri olan tar ve onun hikâyesidir. Önceleri diz üstünde çalınan tar, Şuşa'da doğup orada yaşayan Sadıkcan tarafından teller ilave edil-

dikten sonra göğüs üstünde çalınmaya başlamıştır.

Bülbül, yurt dışında okuması için gereken parayı kimseden istememiş, babasının hediye ettiği altın kemeri satarak okumuş ve eğitimini tamamlayınca ülkesine dönmüştür.

Geri döndüğünde bütün halk müziği sanatçıları ondan etkilenmiştir. Azerbaycan Opera ve Balesinde sayısız performanslar sahnelemiş; Leyla ile Mecnun, Âşık Garip, Şahsenem, Köroğlu ve diğer operalarda başrolde sahne almıştır. Bülbül yalnızca bir sanatçı olarak değil iyi bir insan olarak halk tarafından çok sevilmiştir.

Bülbül'ün anısına Bakü'de de bir müze vardır. Merhum Haydar Aliyev, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesinin 1969 yılında yapılan toplantısında Genel Sekreter seçilmesinden ömrünün sonuna kadar bütün sanatçılara büyük önem vermiştir. Sanatçılara ev ve iyi yaşam koşulları emin etmiş, onların evlerine gelmiş, aileleri ile ilgilenmiştir. Şimdilerde ise oğlu Cumhurbaşkanı ilham Aliyev babasının yolundan gitmektedir.

Bülbül'ün evinde, 1926 yılında halk sanatçısı İsmail Eloğlu'yla verdiği konserin afişi de bulunmaktadır. Afişteki ibare, "Türk İşçi ve Köylü Tiyatrosu" şeklindedir. Yani, Azerbaycan değil Türk yazmaktadır. Çünkü o devirde halk Azerbaycan Türkleri olarak değil Türk diye ifade edilmektedir. Bu, her şeyi anlatmaktadır: İki devlet bir millet şiarının gerçek anlamı burada da görülmektedir. Bu nedenle tüm Türk dünyası bu güzel eserlerle gurur duymalıdır.

Kurşidhanu Natavan
1830-1897

6.5. Natevan, Üzeyir Hacıbeyli, Bülbül'ün Mermilenmiş Tunç Büstleri ve Hikâyesi

Şuşa'nın merkezi olan hükûmet konağının yanında üç tunç heykel vardır. Üzerleri mermerlerle dolu olsa da bu heykellerin anlamı çok büyüktür. İşgal sırasında bu heykeller bombalanmış ve merhum Haydar Aliyev "Elbet bir gün gelecek ve bu kıymetli heykeller kendi yerini bulacaktır." demiştir. Merhum Aliyev'in sözü gerçekleşmiş, bu kıymetli heykeller; Natevan, Üzeyir Hacıbeyli ve Bülbül'ün heykelleri, Şuşa'nın en güzel noktalarından birine, hiç kaldırılmamak üzere konulmuştur.

Üzeyir Hacıbeyli, ünlü Leyla ile Mecnun'u ilk Türk operası olarak kaydetmiştir. 1885'te doğan Hacıbeyli, sadece Türk dünyasının değil, Doğu'nun da ilk operasını yazmıştır. Büyük şair Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun'unu operaya uyarlamıştır. Daha sonra aralarında Köroğlu ve Arşın Mal Alan'ın da bulunduğu birçok opera ve müzikli komedi bestelemiştir. Bu iki eser Sovyetler Birliği döneminde Devlet Ödülü almıştır. Hacıbeyli halk edebiyatını ve müziğini klasik Batı müziği ile birleştirerek Azerbaycan'da sevilmesini sağlamıştır.

Azerbaycan Devlet Konservatuvarı Rektörlüğü, İlimler Akademisi Müdürlüğü gibi birçok görev üstlenmiştir. 1948'de hayata gözlerini yuman Hacıbeyli Azerbaycan Millî Marşı'nın da bestecisidir.

Karabağ'ın sonuncu egemen hanı Mehdi Kulu Han'ın kızı Hurşit Banu Natevan, babasının ölümünden sonra hanlığı yönetmeye başlamıştır. Halkın toprakları Rus İmparatorluğu'na geçtiği için Rus generallerden Dağıstanlı Hasay han Üsmiyev ile evlendirilmiştir. 1860 yılında ayrılıp 1869 yılında Karabağlı bir seyitle evlenmiştir. Mir Abbas adlı oğlunun ve ikinci eşinin beklenmedik ölümleriyle sarsılmış; hayatındaki çalkantıları, aşk acısını, evlat kaybını şiirlerinde anlatmıştır. Şiirlerinin çoğu kaybolmuş ancak o dönemde bestelenen bazıları Azerbaycan müziğinin en güzel örnekleri arasındaki yerini almıştır.

6.6. Natevan'ın Dumas'ı Satrançta Mat Etmesinin Hikâyesi

Dumas 1858 yılında yaptığı Rusya ziyaretini iki yıl sonra Kafkas kitabında anlatır. Dumas gelmeden bir iki ay önce Fransızca öğrenen Natevan, ünlü yazarı Azerbaycan usulleri ve musikisiyle ağırlar. Natevan ile satranç oynayan Dumas, mat olur. Aleksander Dumas Natevan'a fildişi bir satranç takımı ve Napolyon'un küçük bir büstünü hediye eder. Günümüzde Napolyon Bonapart büstü Bakü'deki Üzeyir Hacıbeyli Müzesi'nde, fildişi satranç takımıysa Azerbaycan Edebiyat Tarihi Müzesi'nde sergilenmektedir. Dumas, Karabağ'daki 19. yüzyıl sivil hareketlerin benimsenmesine ve kendi eserlerinin okunduğuna şaşırdığı kadar Natevan'ın yeteneklerine de hayran olur. Dumas, Natevan'ın kendisine hediye ettiği el işi arkalık ve para kesesi için "Bugüne dek aldığım en kıymetli hediyedir." der. Natevan'ın evi savaşın izlerini hâlâ taşımaktadır. Natevan Hanım Şuşa'ya su kemeri ve depoları, gezi alanları, mescitler yaptırıp eski binaları restore etmiştir.

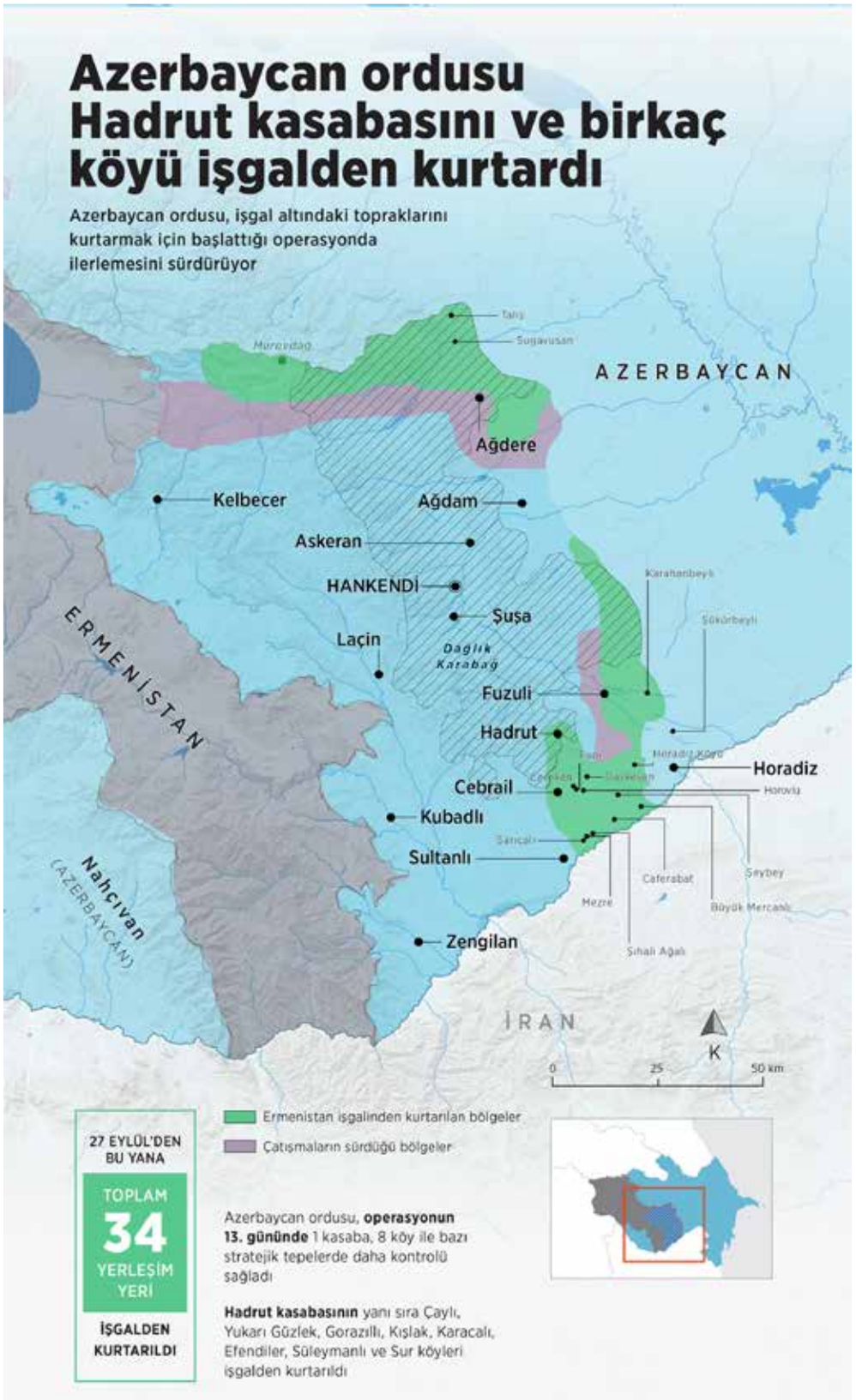
Azerbaycan ordusu Hadrut kasabasını ve birkaç köyü işgalden kurtardı
Azerbaycan ordusu, işgal altındaki topraklarını kurtarmak için başlattığı operasyonda ilerlemesini sürdürüyor
AZERBAYCAN
ERMENİSTAN
İRAN
Ağdere
Kelbecer
Ağdam
Askeran
HANKENDİ
Şuşa
Laçin
Dağlık Karabağ
Fuzuli
Hadrut
Horadiz
Cebrail
Kubadlı
Sultanlı
Zengilan
Nahçıvan (AZERBAYCAN)
Karahanbeyli
Şükürbeyli
Caferabat
Şeybey
Mezre
Büyük Mercanlı
Sıhalı Ağalı
K
0
25
50 km
Ermenistan işgalinden kurtarılan bölgeler
Çatışmaların sürdüğü bölgeler
27 EYLÜL'DEN BU YANA
TOPLAM 34 YERLEŞİM YERİ İŞGALDEN KURTARILDI
Azerbaycan ordusu, **operasyonun 13. gününde** 1 kasaba, 8 köy ile bazı stratejik tepelerde daha kontrolü sağladı
Hadrut kasabasının yanı sıra Çaylı, Yukarı Güzlek, Gorazıllı, Kışlak, Karacalı, Efendiler, Süleymanlı ve Sur köyleri işgalden kurtarıldı

6.7.
Hadrut

Hadrut, 27 yıllık Ermenistan işgalinden sonra 9 Ekim 1920'de yeniden Azerbaycan toprağı olmuştur. Hadrut, Karabağ'ın 3-4 önemli noktasından biridir. İşgal sırasında Ermeniler Hadrut'un girişindeki kaya üzerinde bulunan Azerbaycan bayrağını silip Ermeni bayrağı tasviri yapmışlardır. Azerbaycan bayraklı kayanın üstünde askerlerimiz şehit olmuştur. Ermenilerin sildiği Azerbaycan bayrağı azat olunduktan sonra yeniden yapılmıştır.

VAQİF

6.8.
Mollo Vagıf Anıtı

Azerbaycan'ın yanı sıra Kars ve Iğdır gibi doğu illerimizde bir atasözü vardır: "Her okuyan Molla Pennah olmaz." Bu sözün doğmasına neden olan Karabağ Hanlığı Başveziri Molla Pennah Vagıf, geniş bilgisi, keskin zekâsı ve yazdığı şiirlerle çok sevilmiştir. Toplumu etkileyen öğütleri ile halkın gönlünü kazanan Vagıf, haksızlığı yapan kim olursa olsun isyan etmiştir. Sultanlara, beylere, dervişlere, din adamlarına ve sadakatsiz dostlarına büyük cesaretle sitem etmiştir.

Bu anıt mezarın inşası 1970'lerde başlamış, 1982'de tamamlanmıştır. O tarihte Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri olan Haydar Aliyev tarafından açılmıştır. 1992'de Ermenistan işgalinde büyük tahribat uğrayan anıt bu kez İlham Aliyev tarafından aslına uygun restore edilmiştir.

Bu anıt, Şuşa'nın bir Türk şehri olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. 1982 yılında Sovyetler, Şuşa dâhil olmak üzere tüm Karabağ'ı, Ermenileştirmek istemişlerdir. Vagıf temiz Türkçesiyle şiirler yazarak bütün dünyaya Şuşa'nın bir Türk şehri olduğunu göstermek istemiştir.

Vagıf aynı zamanda vezir olduğu için siyasî gelişmelerin içinde yer almıştır. Aslında ölümünün sebeplerinden biri de budur. Ağa Muhammed Şah Kacar, Safaviler İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya ça-

lışmaktadır. Böyle bir zamanda Şuşa, bir semboldür. Yani Şuşa alındığı zaman tüm Karabağ alınmış olacaktır. Vagıf'a da ittifak teklifini sunmuş, Vagıf bunu kabul etmeyince ölümü için ferman çıkarmıştır.

Bazı kaynaklarda, -kesin olmamakla beraber- Vagıf'ın eşinin saraydaki cariyelerle alakalı kıskançlık sebebiyle kendini Cıdır Düzü'nün kayalıklarından aşağı attığı ifade edilir.

Şuşa'da ilk restore edilen yer Vagıf Anıtı'dır.

Mimarisinde, Sovyetler zamanındaki yasaklar nedeniyle sadece altıgen ve Rom figürleri kullanılmıştır.

Çok güzel bir hikâyede Karabağ hanı ve onun veziri birlikte Kür Çayı'nın kenarına, balık tutmaya gittikleri anlatılır. Han, veziri Vagıf''a sorar: "Karabağ'a gidelim mi yoksa burada kalıp sarayı buraya mı getirelim?" Vagıf çok sevdiği Karabağ için bir de şiir yazar ve şiirde şunu anlatmaya çalışır: Burası çok güzeldir tabii ama Karabağ daha da güzeldir."

Haydar Aliyev Şuşa için şu sözleri söylemiştir: "Arzu ediyorum ki sizle birlikte gidelim Şuşa'ya... Gideceğiz, inanıyorum ki gideceğiz. Şuşa Azerbaycan'ın gözüdür. Her bir Azerbaycan Türk'ü için gurur kaynağıdır. Şuşa, kültürümüzün ve tarihimizi simgesidir, hepimiz için değerlidir ama sadece Şuşa değil, Laçin'in dağları da çok değerlidir lakin Şuşa olmadan asla yaşayamayız. Ağdam gibi güzel bir şehir olmadan, Füzuli, Cebrail, Zengilan, Kubatlı, Kelbecerin pınarları olmadan yaşayamayız, yaşamayı hayal bile edemeyiz."

6.9. Gövher Ağa Camii

Yukarı Gövher Ağa Camii

Gövher Ağa Camii ismini Karabağ Hanı İbrahim Halil'in kızından almıştır. Gövher Ağa 1806 yılında evlenmiş fakat hiç çocuğu olmamış. 1814 yılında kocasının vefatı üzerine Şuşa'ya baba evine geri dönmüş ve Şuşa'da birçok hayır işleri yapmıştır. Bu hayır işlerinden biri de Yukarı Gövher Ağa Camii olmuştur. Caminin mimarı, 19. yüzyılın sonlarına doğru, dönemin önemli mimarlarından, Karabağ'daki camilerin birçoğunun mimarı olan Kerbelayı Sefihan Karabağı'dır.

Maalesef Karabağ Savaşı sırasında Şuşa'nın sembollerinden olan cami Ermeniler tarafından çok büyük hasara uğratılmış, minareleri tahrip edilmiş, caminin içindeki eşyalar yıkılmış, uzun yıllar boyunca caminin duvarlarına hakaret içerikli yazılar yazılmış ve yine hakaret amacıyla cami ahır olarak kullanılmıştır. Azerbaycan'da uluslararası örgütlere yapılan baskılar sonucunda 2000'li yıllarda koruma altına alınmıştır.

Cami İkinci Karabağ Savaşı sonrasında düzenlenen törenle halka açılmış ve yeniden Azerbaycan hâkimiyetine dönmüştür.

Aşağı Gövher Ağa Camii

Yukarı Gövher Ağa Camii'den sekiz yıl önce yine Gövher Ağa'nın emriyle yapılmıştır. İki cami arasındaki fark, Aşağı Gövher Ağa camisinin minarelerinin, arka cephesinin köşelerinde yer almasıdır.

6.10. Çırpınırdı Karadeniz Eserinin Hikâyesi

Hacıbeyli'nin Türkiye'de en çok tanınan eseri "Çırpınırdı Karadeniz"dir. Şiir 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişini heyecanla izleyen Azerbaycan'ın millî şairi Ahmet Cevat tarafından yazılmıştır. Nuri Paşa komutasındaki Türk ordusunun Azerbaycan Türklerini soykırımdan kurtarmak amacıyla Azerbaycan'a gönderilmesinden derinden etkilenen Hacıbeyli, 1918 yılında bu şiiri bestelemiştir. Bakü işgalden kurtulmuştur ancak o dönemde Şuşa'nın kaderinde işgal vardır. 1918 yılında bestecinin evi Ermeniler tarafından yıkılmıştır. Hacıbeyli zorunlu olarak İran'a taşınmıştır. Eserin el yazması notlarının bu dönemde kaybolduğu düşünülmektedir. Fakat Hacıbeyli'nin ölümsüz ezgileri yıllar boyu yaşayarak Çırpınırdı Karadeniz'i günümüze kadar ulaştırmıştır.

PENAH ALİ HAN

6.11.
Penah Ali Han

Penah Ali Han 1693 yılında Azerbaycan'ın Teter şehrinde doğmuştur. Karabağ Hanlığı'nın kurucusu, ilk hanıdır. 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan'da birçok hanlık ortaya çıkmıştır. Penah Ali Han, Karabağ'daki egemenliği tek elde toplamak için güçlü bir hanlık kurmak ister. Şuşa'ya gider, oraya hayran kalır. Önce kalenin yerini belirler. Şehri 1752 yılında kurar. Daha sonra şehrin etrafına 17 mahalle kurdurur. Penah Ali Han 1763 yılında vefat eder.

ŞUŞA HAPİSHANESİ

6.12. Şuşa Hapishanesi

1992 yılında başlayan Ermeni işgali sırasında şehit askerlerin ve kaybolan sivillerin sembolü olan hapishanedir. 22 bin kişinin kenti terk etmek zorunda kaldığı o dönemde askerler ve halk bu hapishanedeki hücrelere atılmış, daha sonraki yıllarda ise birçoğundan haber alınamamıştır. Şuşa'daki pek çok binada olduğu gibi hapishanede de şehit edilenlerden ve kaybedilenlerden geriye kalanlar, tarihin yara izleri gibi tüm tazeliğini korumaktadır. Şuşa Hapishanesi 1848 yılında inşa edilmiştir. Hapishanenin bir bölümü de Şuşa Kalesi'nin bulunduğu yerde, ağır cezaya çarptırılanlar için yaptırılmıştır. Türk ordusu 44 gün süren muharebeden sonra şehri kurtarınca Ermeni teröristler şehri terk etmiş, terk ederken de mermi yağmuruna tutmuşlardır. O mermi delikleri hâlâ durmaktadır.

Burada yaşanmış pek çok etkileyici hikâyeden biri şöyledir: Bu hapishanede görevli bir gardiyan, 8 Mayıs 1992'de Ermenilerin şehri işgali sırasında Ermeni teröristlerine karşı mücadele ederken şehit düşmüştür. Hapishanedeki mahkûmlara nezaret eden gardiyanlar, Ermeni teröristlere karşı silahlı birlikle mücadele etmişlerdir. Vatan uğruna birleşip göğüs göğüse savaşmışlardır. Mücadele sırasında mahkûmlar serbest bırakılmış, bunlardan hiçbiri hapishaneden kaçmamış, mücadeleye devam etmişlerdir.

Bu hapishanede dehlizler, hücreler, demir kapılar vardır. Mahkûmlar izinsiz dehlizlere çıkamaz, yemeklerini özel yapılmış yerlerden, dışarıyı görmeden alırlar. Burada siviller de hapsedilmiştir. Azerbaycanlıların birçoğu burada hastalıktan ölmüştür. Mahkûmlar gündüzleri ağır işlerde çalıştırılıp akşamları buz gibi yerlerde, aç uyurlar. Ermeni teröristler masum halka asılsız kin besleyerek, Azerbaycan topraklarında hak iddia ederek, toprakları işgal ederek, şehri yakıp yıkarak, aynı zamanda sivil halkı hapishanelere hapsedip işkence ederek, onları çaresiz bir durumda bırakmışlardır. Muharebe sırasında esir düşen insanların birçoğuyla ilgili hiçbir bilgi, hâlâ yoktur. Akrabaları bugün bile onlardan haber alabilmeyi ümitle beklemektedir. Sovyetler döneminde burada masum insanlar, hatta çocuklar, tek kişilik hücrelerde çok az yiyecekle günlerce hapsedilmiştir.

6.13.
Şuşa Şehitliği

Şuşa 8 Mayıs 1992'de işgal edilmiştir. Ancak Şuşa'nın işgal süreci daha öncelere dayanmaktadır. Karabağ'da yaşayan Ermeniler 1988 yılından itibaren silahlı çeteler oluşturarak sivil halka baskınlar yapmışlar, bazı devletlerin de desteğini alarak güçlenmişlerdir. Şuşa'ya 1991 yılından itibaren silahlı saldırılar düzenlemişlerdir. Saldırılar nedeniyle geceleri bodrum katlarında geçiren Şuşa halkı, sabah evlerinin yıkılmış olduğunu görüp kaç akrabasının şehit olduğunu öğrenmektedir. Şehirde hayat, dört yıl boyunca bu şekilde devam etmiştir. 1991 yılının sonlarından itibaren ölenlerin sayısı daha da artmış, halk şehitleri toplu defnetme çaresine başvurmuştur. Böylece Şuşa Şehitliği yapılmıştır. Azerbaycan'ın millî kahramanı Mübariz İbrahimov da bu şehitlikte yatmaktadır. Ne yazık ki şehri 8 Mayıs 1992'de Ermeniler işgal etmiş, 30 yıl boyunca şehirde taş üstünde taş bırakmamıştır.

HÂR-I BÜLBÜL

6.14.
Hâr-ı Bülbül

Hâr-ı bülbül, az bulunan, her yerde yetişmeyen bir çiçektir. Bu çiçeğin adına ilişkin birçok halk masalı vardır. Bunların en yaygını; harı bülbül, dalına konan bülbülü sevip okşar. Çiçeğin alt dallarına konan arı ise kıskanır ve bülbülü sokarak öldürür.

18. yüzyıl sonrasında İbrahim Halil Han'ın kızı Ağabeyim Ağa İran Şahı ile evlenmiş ve Şuşa hasretiyle yaşamıştır. Bu nedenle han onun için bir bağ alarak Şuşa'da yetişen çiçekleri ekmiş, oraya da "Vatan Bağı" adını vermiştir. Vatan Bağı'nda, Şuşa'dan götürülen çiçeklerden yalnızca harı bülbül yetişmemiş. Bu çiçek endemik olduğu için Şuşa dışında hiçbir yerde yetişmemektedir. Ağabeyim Ağa bu çiçeğe hasretini bir şiirle dile getirmiş: " Vatan Bağı al elvandır, yok üstünde harı bülbül, neden her yerin elvandır, göğsün altı sarı bülbül."... Bu çiçek sonradan askerlerimizin ve şehitlerimizin bir sembolü olmuştur. Ermeni işgalini konu alan birçok edebi eserde çekilen acıların sembolü olarak işlenen harı bülbülden eski Türk mitlerinde yaygın olarak bahsedilmektedir.

6.15. Çift Katlı Kervansaray ve Pazaryeri

Şuşa'nın Pazarbaşı semtinden Şeytan Pazarı'na kadar uzanan şehrin ana caddesi Rasta Pazar olarak isimlendirilmiştir. Şehrin meydanı olarak da bilinen ana meydan, pazar sokağı boyunca inşa edilen yapılardan oluşmuştur. Bu yapılar arasında dükkânlar, ticarethaneler, cuma mescidi olarak tabir edilen Çift Minareli Cami ve çift katlı kervansaray yer almaktadır. 19. yüzyılda inşa edilmiş bu kervansarayın yeniliği, binanın ikinci katında yaklaşık 9x8 metre ölçülerinde bir caminin bulunmasıdır. Birinci katta 20'ye yakın dükkân, berber, kunduracı, terzi, şapkacı, nalbant vardır. İkinci katta 25 misafir odası, dört dükkân, üç ara sokak ve bir kantar bulunmaktadır. Viran hâlde bulunan Kahraman Mirsiyaboğlu Kervansarayı ise daha çok kapalı çarşı gibi kullanılmıştır. Eşsiz görünümüyle pazar meydanını tamamlamış ve işgal öncesine kadar pazar, faaliyette kalmıştır. Sadece Kafkaslardan değil, İran, Irak, Türkiye, Arabistan, Orta Asya ülkeleri, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinden de tüccarlar bu kervansaraylarda kalmıştır. Şuşa şehri 1752 yılında Penah Ali Han tarafından kurulmuştur. Şehirde oluşturulan 17 mahallenin her birine özgü bir meydan bulunmaktadır. Bu da şehrin 17 merkezi olduğu anlamına gelmektedir. Her merkezin bir meydanı, hamamı, mescidi, pazarı vardır. Şehirde ticaretin gelişmiş olması nedeniyle çok sayıda mescit ve kervansaray yapılmış, en güzel bina yapılması için büyük rekabet yaşanmıştır.

6.16. Kafkasya'nın Sanat Mabedi Olarak Anılan Şuşa'nın Sokakları ve Hikâyesi

İşgalden ve hapishanede yaşanan insanlık dramından önce Şuşa, canlı ve hareketli bir kenttir; camilere, kervansaraylara, kiliselere, müzelere ev sahipliği yapmaktadır. Mimari anıt olarak kabul edilen 160 kültürel ve tarihî esere sahiptir. Azerbaycan'ın başka bir bölgelerinde rastlanmayan, Karabağ mimarisi tarzı vardır. Taşlar mermer, granit esaslı ve beyazdır. Bu taşların döşendiği sokaklar, yağmur yağdıktan sonra tertemiz olur. Bu nedenle temizlik Şuşa ile özdeşleştirilmiş, "Şuşa gibi temiz" sözü kullanılmıştır. Tüccar evi olarak bilinen ve yarısı yıkılmış yapının duvarında, dikkati çeken bir resim hâlâ seçilebilmektedir. Resimde dalları kesilmiş bir ağaç vardır. Rivayete göre ressam, çocuğu olmadığı için ağacı böyle resmetmiştir. Şuşa'nın ilk kurulan mahallesi, Seyitli Mahallesi'dir.

18. yüzyılın ortalarında İran ve Azerbaycan'da merkezî devletin yıkılmasından sonra Azerbaycan topraklarında sayıları 10'u bulan bağımsız hanlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan biri de 1747 yılında kurulan Karabağ Hanlığı'dır. Hanlıklar arasındaki sürekli savaş hâli nedeniyle kentlerin savunması büyük önem kazanmıştır. Karabağ Hanlığı aynı zamanda güneyden gelen Kaçarların saldırısına da maruz kaldığı için bu önem daha da artmıştır. Kara-

bağ Hanlığı'nın merkezi olarak kurulan Şuşa kenti çok stratejik bir konuma sahiptir. Tarih boyunca yetiştirdiği dünya çapında ünlü müzisyenler nedeniyle Kafkasya'nın sanat mabedi olarak anılan Şuşa, Ermenistan işgali öncesi hareketli bir kültür ve ticaret kenti konumundadır.

Şuşa'da evlerin ön kapısı sokağı bakar, bahçesi arka taraftadır. Evlerin muhteşem pencereleri, kapıları elle çizilmiş gibi estetik görünüme sahiptir. Şuşa'da 1932 yılında matbaa kurulmuş ve orada Şuşa gazetesi basılmıştır. Matbaa binası 19. yüzyılın mimarî özelliklerine sahiptir. Şuşa'daki tüm binalar birer mimarlık abidesidir. Doğal bir plato olan Şuşa, temiz havasının yanı sıra bir sağlık kenti olarak da ün salmıştır.

Secrets of Azerbaijan

Contents

FOREWORD

PRESIDENT OF THE REPUBLIC TÜRKİYE RECEP TAYYİP ERDOĞAN 419

CHAPTER I

TÜRKIYE – AZERBAIJAN BROTHERHOOD

1.1. Historical Roots of Brotherhood and "One Nation, Two States" Motto 423
1.2. Common Vision, Work, Agreements of Two Countries 431
1.3. Karabakh Victory and Shusha Declaration 443
1.4. Joint Media Platform 451

CHAPTER II

OUR COMMON CULTURAL HERITAGE IN THE REPRESENTATIVE LIST OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF HUMANITY

2.1. Craftsmanship of Mother of Pearl Inlay 457
2.2. Traditional Craftsmanship and Performing Art of Balaban/Mey 459
2.3. Iftar/Eftari/İftor and Its Socio-Cultural Traditions 461
2.4. Tezhip (Illuminated manuscript) 463
2.5. Telling Tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nasreddin/Molla Ependi/ Apendi/Afendi Kozhanasyr 465
2.6. Sericulture and Traditional Production of Silk for Weaving 467
2.7. Culture of Çay (tea): A symbol of Identity, Hospitality and Social Interaction 469
2.8. Art of Miniature 471
2.9. Heritage of Dede Qorqud/Korkyt Ata/Dede Korkut, Epic Culture, Folk Tales and Music 473
2.10. Flatbread Making and Sharing Culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka 475
2.11. Nowruz 475

CHAPTER III
AZERBAIJAN ON UNESCO INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE LISTS

3.1. Azerbaijan on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity 481

3.1.1. Pehlevanliq Culture: Traditional Zorkhana Games, Sports and Wrestling 481

3.1.2. Nar Bayrami, Traditional Pomegranate Festivity and Culture 482

3.1.3. The Art of Crafting and Playing with Kamantcheh/Kamancha, a Bowed String Musical Instrument 483

3.1.4. Dolma Making and Sharing Tradition, a Marker of Cultural Identity 485

3.1.5. Copper Craftsmanship of Lahij 486

3.1.6. Traditional Art and Symbolism of Kelaghayi, Making and Wearing Women's Silk Headscarves 488

3.1.7. Tar 490

3.1.8. Traditional Art of Azerbaijani Carpet Weaving 491

3.1.9. Art of Azerbaijani Ashiq 492

3.1.10. Azerbaijani Mugham 493

3.2. Azerbaijan on the UNESCO List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding 495

3.2.1. Yalli (Kochari, Tenzere), Traditional Group Dances of Nakhchivan 495

3.2.2. "Chovqan, a Traditional Karabakh Horse-Riding Game in the Republic of Azerbaijan" 496

CHAPTER IV
AZERBAIJAN ON THE UNESCO WORLD HERITAGE LIST

4.1. Cultural Landscape of Khinalig People and "Köç Yolu" Transhumance Route 499

4.2. The Hyrcanian Forests 501

4.3. Historic Centre of Sheki with the Khan's Palace 503

4.4. Gobustan Rock Art Cultural Landscape 505

4.5. Walled City of Baku with the Shirvanshah's Palace and Maiden Tower 507

CHAPTER V
AZERBAIJAN'S TOURISM DESTINATION

5.1. Baku 511

5.1.1. Icherisheher 511

5.1.2. Baku Khans' Palace Complex and Underground Baths 511

5.1.3. Chained House 515

5.1.4. Maiden Tower 516

5.1.5. St. Bartholomew Church and Market Square 520

5.1.6. Juma Mosque 523

5.1.7. Puppet Theatre 524

5.1.8. Muhammad Mosque, one of the first examples of Islamic architecture 525

5.1.9. Palace of Shirvanshahs 526
5.1.10. World's First Carpet Museum 530
5.1.11. Heydar Aliyev Centre 533
5.1.12. House Museum of Nobel Brothers 535
5.1.13. Martyr's Lane 538
5.1.14. Life and Tomb of the late President Heydar Aliyev 540
5.1.15. Ateshgah 544
5.1.16. Gala Museum 546
5.1.17. Yanar Dagh 548
5.1.18. Nargin Island (Boyuk Zira Island) 549
5.1.19. Nephrite (Jade) Stones 553

5.2. Karabakh 557

5.2.1. Azykh Cave 557
5.2.2. Khudafarin Bridges 559
5.2.3. Cebrail Friendship Fountain 563
5.2.4. Fuzuli 563
5.2.5. Aghdam 564
5.2.6. Aghdam Mosque 565
5.2.7. Aghdam Drama Theater 566
5.2.8. Aghdam Bread Museum 567
5.2.9. Shahbulag Castle 568
5.2.10. Aghdam Panah Ali Khan Palace 569
5.2.11. Naftalan 570

CHAPTER VI
SHUSHA

6.1. Victory Road 579
6.2. Shusha Fortress 581
6.3. Jidir Plain 583
6.4. House Museum of Bulbul 585
6.5. The Story of Bulbul, Uzeyir Hajibeyov and Natavan's Bullet-Struck Bronze Statues 589
6.6. Checkmate of Dumas by Natavan in Chess 591
6.7. Hadrut 593
6.8. Mausoleum of Molla Vagif 595
6.9. Govhar Agha Mosque 597
6.10. The Story of the Folksong "Çırpınırdı Qara Deniz" 599
6.11. Panah Ali Khan (Founder of Shusha, Karabakh Khanate) 601
6.12. Shusha Prison 603
6.13. Shusha Martyrs' Cemetery 605
6.14. Khari Bulbul 607
6.15. Two-Storey Caravanserai and Marketplace 609
6.16. Streets and Stories of Shusha, the Art Temple of the Caucasus 611

FOREWORD

The Turks' determination, which melted the iron mountain in their homeland Ergenekon, resurfaced in Azerbaijan with the Karabakh Victory that was won after 44 days, changing their ill fate once more. The entire Turkic nation shares Azerbaijan's well-deserved joy and pride in successfully restoring its territorial integrity in September 2023 by conducting an anti-terrorist operation in its own homeland.

This triumph allowed the brotherhood of Turkic states to be strengthened even further by the Zangezur Corridor's uninterrupted geographical integrity. It is also a chance for peace in the region and throughout the world. For global peace is guaranteed by robust Turkic unity. Many of our heritages have been included in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity with a joined nomination file, demonstrating the brotherhood of the Turkic states, which are distinct states of the same nation, like the branches of a tree.

The Zangezur Corridor, which we believe will geographically accelerate our centuries-old historical and cultural unity, paves the way for the development of many areas of cooperation, including trade, economy, industry, information and communication technologies, and health services, in a way that reveals the vast potential of the Turkic world. This historical opportunity ought to be evaluated as well in the endeavours to be made for the advancement of Turkic culture. Therefore, strengthening cordial ties in order to ensure cultural dominance within the Turkic unity by preserving its own identity and core values more than ever should be the most important goal of the Turkic na-

tion and states. The book titled “Secrets of Azerbaijan”, prepared by the Directorate of Communications of the Presidency of the Republic of Türkiye, is a valuable work for achieving this goal.

As members of a very large family of 300 million people who speak the same language and share the same history, culture and civilisation, we believe that with every success we achieve and every goal we reach, we are not only raising the flag of our own country but also the flag of all the Turkic nations. The traces of this understanding can be seen in the fact that our Turkish astronaut bears the flag of brotherly Azerbaijan along with the Turkish flag in space.

On this occasion, I sincerely wish that future generations will be raised with a national consciousness that will uphold the Turkish flag and that the ancient Turkic culture and civilisation, which have served the peace and tranquillity of humanity for centuries, will last forever.

PRESIDENT OF THE REPUBLIC TÜRKİYE
RECEP TAYYİP ERDOĞAN

CHAPTER

1.

TÜRKİYE – AZERBAIJAN BROTHERHOOD

1.1. Historical Roots of Brotherhood and "One Nation, Two States" Motto

Throughout history, many significant events and shared values have shaped the friendship and brotherhood between Azerbaijan and Türkiye. These two countries are bound together by the motto "one nation, two states" through historical, cultural and linguistic ties. The Azerbaijan-Türkiye brotherhood, which has centuries of history, arose at the confluence of these two homelands as Turkic peoples migrated from Central Asia to Anatolia and the Caucasus.

In the 19th century, the occupation of Azerbaijani regions by Tsarist Russia, as well as the decline of the Ottoman Empire, brought Azerbaijan and Türkiye's fates together once more. During this time, Azerbaijani intellectuals and leaders formed close ties with Türkiye, and when the Azerbaijan Democratic Republic was established in 1918, relations between the two countries grew even stronger. Türkiye provided military, political, and economic support to Azerbaijan's independence struggle at the beginning of the 20th century, strengthening the emotional bond between the two Turkic peoples.

After the Soviet Union collapsed in 1991, Azerbaijan gained independence, which rekindled relations with Türkiye. During this time, Türkiye became the first country to recognise Azerbaijan's independence, and diplomatic, economic, and cultural ties between the two countries grew rapidly.

TEKNOFEST IN BAKU AZERBAIJAN
DISTINGUISHED VISITORS DAY

Bilateral agreements signed since the 1990s have deepened Türkiye and Azerbaijan's kinship bonds, fostering new political and economic ties. This can be primarily attributed to the mutual understanding and amicable relations between the leaders of both nations. The brotherhood of these two Turkic peoples, which is founded on social fraternity and interstate collaboration, has elevated Türkiye and Azerbaijan to the status of natural allies.

The sense of brotherhood between the two peoples has turned geograp-

hy into destiny, and regardless of borders, both Azerbaijani and Turkish regions are recognised and respected as a common homeland. The cultural and political bridges established more than a hundred years ago by many prominent Turkic thinkers and politicians such as Fath Ali Akhundzade, Nuri Killigil, and Mahammad Amin Rasulzade were strengthened with new ties after Azerbaijan gained its independence.

In this context, the challenges Azerbaijan encountered, particularly the Karabakh conflict with Armenia in the early 1990s, have highlighted the solidarity between Türkiye and Azerbaijan. The political, military and economic cooperation between Türkiye and Azerbaijan has contributed to the regional power of both countries and their influence in international politics.

The concept of 'one nation, two states' has emerged and matured over time in the context of this historical background and current political conditions, briefly summarised above. This expression has become the official motto of the relations between the two countries, emphasising the unity of Azerbaijan and Türkiye based on shared history, culture and values. The profound solidarity demonstrated during the Karabakh Victory is the ultimate and most tangible example of this statement.

The brotherly bond between Türkiye and Azerbaijan has been reaffirmed during the Karabakh Victory, and these two countries, acting with the understanding of 'one nation, two states', successfully overcame a new challenge through mutual support in the diplomatic arena. Türkiye's political and diplomatic support for Azerbaijan enhanced international recognition of the victory and contributed to the establishment of lasting peace. This cooperation lasted beyond the Karabakh victory, continuing to influence the regained territories' revival and reconstruction efforts.

The brotherly relations between Azerbaijan and Türkiye have deep historical roots and continue to strengthen over time. The motto 'one nation, two states' represents the commitment of the two countries to each other, rooted in their shared past and culture, aligned with their common goals for the future. It is clear that this friendship and brotherhood will continue to grow in the future, with both countries becoming more active and stronger. This profound bond of brotherhood and friendship serves as a cornerstone for the peace and stability, not only of the two countries but also of the entire region.

FAMILIES OF MARTYRS FROM AZERBAIJAN AND KIRŞEHİR MEET

FAMILIES OF MARTYRS VISIT AZERBAIJAN

PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE RECEP TAYYİP ERDOĞAN,
WITH TÜRKİYE'S SECOND ASTRONAUT TUVA CİHANGİR ATASEVER

1.2. Common Vision, Work, Agreements of Two Countries

Türkiye and Azerbaijan are two countries with shared histories and cultures. Following the collapse of the Soviet Union, Türkiye became the first country to recognise the independence of Azerbaijan, declared on August 30, 1991; subsequently, close cooperation was established between the two countries both at the bilateral level and on the international platform.

Diplomatic relations between Türkiye and Azerbaijan were established on January 14, 1992, and Türkiye's representation in Baku was elevated from the level of consul general to the level of ambassador. Today, Türkiye maintains an embassy in Baku, along with consulates general in Nakhchivan and Ganja, while Azerbaijan has an embassy in Ankara, complemented by consulates general in Istanbul and Kars.

The two countries, whose political relations are multidimensional, strategic and based on brotherly ties, frequently exchange high-level official visits. It is also customary for the heads of state of both countries to visit the other country upon taking office or after developments of symbolic significance, with priority.

In order to further strengthen bilateral relations, the High-Level Strategic Cooperation Council (HLSC) mechanism was established at the presidential level in 2010. With the signing of the Agreement on Stra-

tegic Partnership and Mutual Support in 2010, which includes a mutual assistance chapter in the event of a military attack, the brotherhood between Türkiye and Azerbaijan has reached its most tangible form.

One of the most important areas of cooperation is military and security treaties. In Azerbaijan, since the declaration of independence, retired officers from the Turkish Armed Forces have started to provide official training to military officers.

Economic relations between Türkiye and Azerbaijan have also been shaped on the basis of alliance and brotherhood. The Trade and Economic Cooperation Agreement signed in 1992 and the Long Term Economic and Commercial Cooperation Agreement signed in Ankara in 2004 constitute the legal basis of these economic activities between Türkiye and Azerbaijan. With the large-scale mutual investments, the inauguration of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline in 2005 and the Baku-Tbilisi-Kars Railway Line in 2017, and the ongoing business forums between entrepreneurs of the two countries, the trade volume between Türkiye and Azerbaijan has been expanded, and a secure energy corridor has been established, elevating the strategic significance of bilateral economic relations to a higher level.

The closeness and cooperation between the two countries are not limited to political and economic fields. Citizens of both nations are permitted to travel using their national identity cards without needing passports. The significance of Türkiye and Azerbaijan in the field of energy has also further increased with the launch of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline, Baku-Tbilisi-Erzurum Natural Gas Pipeline and TANAP/TAP. The Baku-Tbilisi-Kars Railway has strengthened Turkish-Azerbaijani relations and added new dimensions to them.

Tourism is another area in which Türkiye and Azerbaijan have strong ties. In this regard,

- The Agreement on Cooperation in the Field of Tourism between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Republic of Türkiye signed on November 2, 1992, in Ankara;
- The Cooperation Protocol in the Field of Culture and Art between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye signed on February 9, 1994, in Ankara;

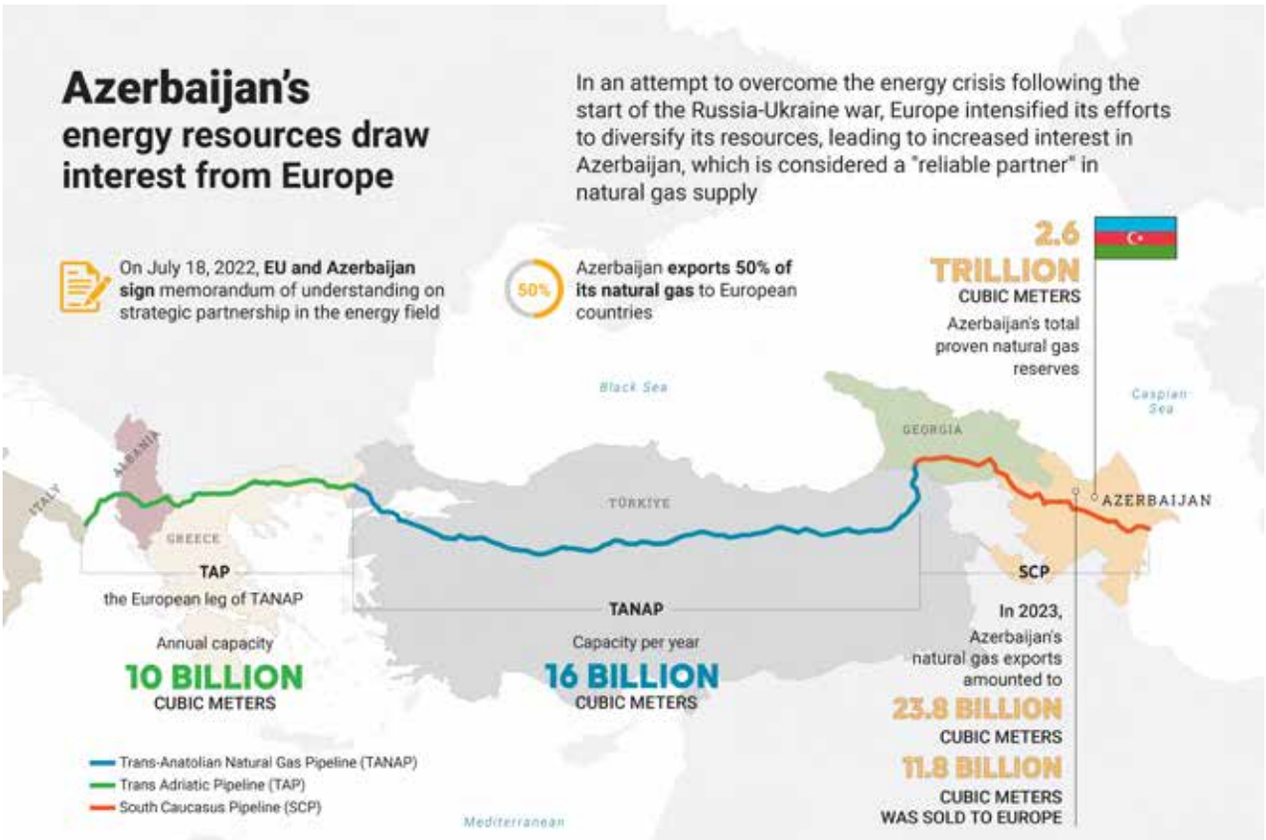

- The Cultural Cooperation Protocol between the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Türkiye signed on April 13, 2004, in Ankara;
- The Agreement on the Establishment, Working Mechanism and Activities of the Cultural Centers between the Government of Azerbaijan and the Government of Türkiye signed on April 25, 2018, in Ankara

are the foundation of these close relationships.

Azerbaijan and Türkiye's relations are more than just about promoting their respective cultures. As two brotherly states, they work closely together to promote the common Turkic culture around the world. The International Organisation of Turkic Culture (TURKSOY) is a key institutional mechanism supporting this objective.

One of the most important areas of cooperation between Türkiye and Azerbaijan is education. In this context,

- The Protocol of Intent signed between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Ministries of Foreign Affairs, National Education and State of the Republic of Türkiye (February 28, 1922, Baku),
- The Protocol on Cooperation in Scientific, Technical, Social, Cultural and Economic Fields between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye (February 9, 1994, Ankara),
- The Memorandum of Understanding on Higher Education Cooperation between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the Council of Higher Education of the Republic of Türkiye (November 30, 1995, Ankara),
- The Protocol on Cooperation in Education and Science Signed Between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of National Education of the Republic of Türkiye (March 1, 1997, Baku),
- The Memorandum of Understanding on Higher Education Cooperation between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the Council of Higher Education of the Republic of Türkiye (May 30, 1997, Ankara)

are the foundation of this cooperation. These agreements allow for cooperation in a variety of educational sectors as well as bilateral student exchange.

The Agreement on Cooperation in the Field of Youth and Sports between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of the Republic of Azerbaijan, signed in Baku on February 25, 2020, has strengthened the two countries' close cooperation in the fields of youth and sports. In the field of youth, expert exchange, youth exchange, psychosocial activity camps, training programmes, youth forums, and youth and volunteering activities; in the field of sports, sports expert exchange, facility management exchange programmes, coaching training, winter sports development programmes, academic cooperation programmes, digital transformation programmes, developing part-

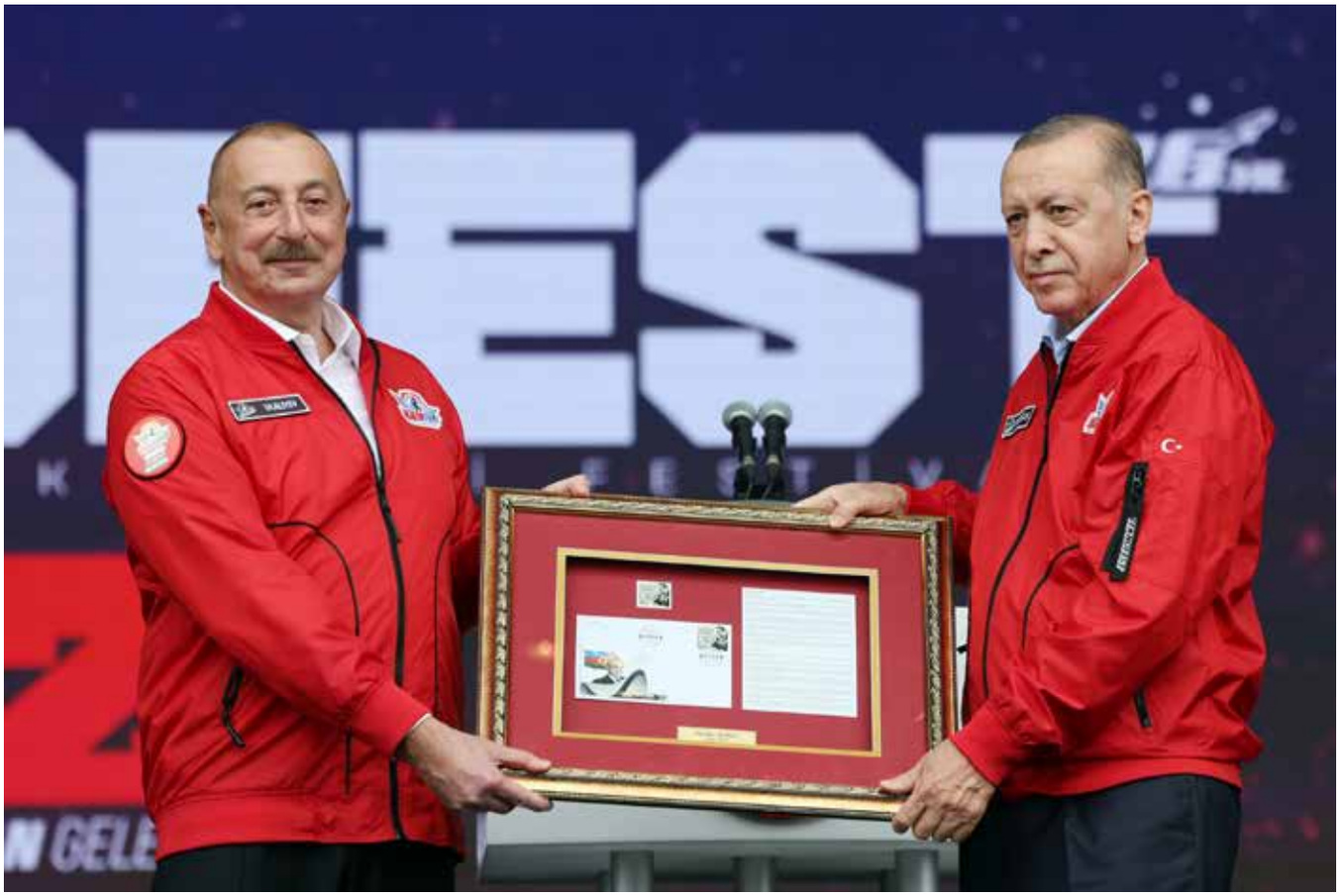

PRESIDENT ERDOĞAN AND PRESIDENT OF AZERBAIJAN ALİYEV,"TEKNOFEST VISIT"

nerships on international sports projects, and sharing experience in the fight against doping are examples of these areas of cooperation. The Türkiye-Azerbaijan Working Group on Collaboration in the Field of Youth and Sports meets regularly, with authorities present, to monitor actions in the aforementioned areas of collaboration.

One of the most important areas of collaboration in Türkiye-Azerbaijan relations is the media, which has a significant impact on today's globe. The "Memorandum of Understanding on Strategic Cooperation in the Field of Media between Türkiye and Azerbaijan" was signed on December 10, 2020, in the presence of President Recep Tayyip Erdoğan of Türkiye and President Ilham Aliyev of Azerbaijan. This agreement marks an important step in the relationship. In this respect, the Türkiye-Azerbaijan Joint Media Platform was established, and within the

framework of the motto "two states, one nation and common media," with the aim of enhancing the friendly relations of the countries in the field of communication, cooperation was established on issues such as increasing collaboration and coordination in the fields of traditional media, digital media, strategic communication, public diplomacy, and joint combat against disinformation. Presidency's Head of Communications Prof Fahrettin Altun said that the Joint Media Platform is of the utmost importance for the media of Türkiye and Azerbaijan to act in an integrated manner, to operate effectively in conveying accurate information to the public of both countries and to produce joint strategies to combat disinformation, especially that which emanates from digital media platforms and black propaganda activities conducted externally.

Türkiye and Azerbaijan's cooperation in informatics and technology has grown greatly in recent years as part of the two nations' strategic partnership. Some of the key agreements and cooperation projects in this area are:

- **Agreements between TÜRKSAT and Azercosmos:** Various agreements signed between Türkiye's satellite operator, TÜRKSAT, and Azerbaijan's satellite operator, Azercosmos, on satellite services, aim to increase cooperation and information sharing in the field of satellite technologies of both countries.

- **TEKNOFEST:** Azerbaijan also participates in TEKNOFEST, one of Türkiye's largest aerospace and technology festivals.

- **Azerbaijan-Türkiye Business Forum:** The business forums organised between the two countries address cooperation in the fields of information and technology, such as software development, cyber security and digital transformation, among other topics.

- **Cooperation between Universities:** There are various cooperation agreements between universities in Türkiye and Azerbaijan in the fields of technology and engineering. These agreements cover student and academic exchange programmes, joint research projects and joint education programmes.

- **Cyber Security Cooperation:** Türkiye and Azerbaijan also cooperate in the field of cyber security. Institutions and organisati-

SIGNING CEREMONY BY PRESIDENT ERDOĞAN AND PRESIDENT OF AZERBAIJAN ALİYEV FOR THE PROTOCOL OF THE 7TH MEETING OF THE HIGH-LEVEL STRATEGIC COOPERATION COUNCIL

ons affiliated with the Presidency of Defense Industries support Azerbaijan's national cyber security policy and exert joint efforts to build a strong infrastructure in the brotherly country. The objectives of this cooperation are to establish a strong shield with the joint system to be established, enhance joint defense and attack capabilities, ensure that national systems deployed in the air, sea and land can successfully carry out their missions, and eliminate threats that will adversely affect social life.

- **High-Level Strategic Cooperation Council Meetings:** In various meetings held between Türkiye and Azerbaijan, cooperation issues in the fields of information and technology are also discussed, and new agreements are signed in these fields.

These agreements and cooperation projects aim to increase the capaci-

ties of the two countries in the field of information and technology and provide mutual benefits. Such cooperation also strengthens friendship and strategic partnership relations between the two countries.

Azerbaijan and Türkiye have signed various agreements and cooperation protocols in order to develop cooperation in the field of space. These agreements are regarded as important steps towards strengthening scientific, technological and commercial relations between the two countries. The cooperation efforts of the two countries include joint satellite and space projects that aim to increase the competencies of both countries in the field of space, and training and capacity-building activities that aim to share Türkiye's knowledge and experience in the field of space with Azerbaijan.

The cooperation between Azerbaijan and Türkiye in the field of health has been reinforced with many agreements and protocols over the years as a reflection of the strong historical and cultural ties between the two countries. As part of these agreements, the two countries work together to enhance healthcare services, train medical personnel, collaborate on joint research projects, and exchange information.

Agreements and protocols have enabled Azerbaijani medical students to attend universities in Türkiye and health professionals to engage in a variety of training programmes in Türkiye. Furthermore, Türkiye and Azerbaijan have a strong partnership in the area of health tourism. This partnership holds significant value, particularly in treatment services that necessitate cutting-edge medical technology and specialised knowledge. The number of patients travelling from Azerbaijan to Türkiye for treatment is quite high.

Technology transfer and joint projects in the field of health are also important parts of the cooperation between the two countries. Joint projects are carried out, particularly in the fields of medical device and equipment manufacture, biotechnology, and pharmaceutical industry.

During the COVID-19 pandemic, Türkiye and Azerbaijan provided various forms of aid and assistance to each other. Türkiye provided Azerbaijan with medical supplies and equipment, and the two countries exchanged information and experience on combating the pandemic.

These cooperation aim to strengthen the two countries' health capa-

cities while also making health services more accessible and of greater quality.

Cooperation between Azerbaijan and Türkiye in the field of agriculture plays an important role in the strategic partnership between the two countries. Agriculture plays a vital role in the economies of both countries, and there are several agreements and projects in place to foster collaboration in this field. To replicate the strong political ties in the field of agriculture, the Türkiye Agri-Business Forum, held in 2017, brought together representatives from the public and private sectors of both countries. Joint projects are implemented through various protocols and agreements signed between the two countries for cooperation in the field of agriculture. This cooperation aims to increase productivity in agricultural production, exchange information on plant health, animal health and food safety, increase trade in agricultural products, especially between the two countries, develop joint projects, promote investments in the agricultural sector, develop agricultural policies, plan agricultural support, agricultural research and development activities, agricultural training programmes and provide consultancy for farmers. These agreements and cooperation projects facilitate the development of the agricultural sectors in Azerbaijan and Türkiye, ensuring greater efficiency and sustainability. Through this cooperation, both countries hope to boost agricultural production and become more competitive in the agriculture industry.

The cooperation and agreements between Azerbaijan and Türkiye in the field of diaspora have been shaped by the deep historical, cultural, and linguistic ties between the two countries. In this context, the two countries have established the following agreements and collaborations to coordinate their diaspora policies and protect the interests of their citizens abroad:

- **Agreement on Strategic Partnership and Mutual Assistance:** This agreement has been signed to strengthen the strategic partnership and mutual assistance between the two countries. The agreement also includes provisions for diaspora cooperation.
- **Organisation of Turkic States (formerly the Cooperation Council of Turkic Speaking States – Turkic Council):** This council, which includes Azerbaijan and Türkiye as members, se-

eks to bolster cultural, economic, and political cooperation among Turkic-speaking countries. This perspective is also adopted when addressing diaspora-related issues.

- **Parliamentary Assembly of Turkic States (TURKPA):** This Assembly's goal is to promote cooperation among parliamentarians from Turkic-speaking countries. Issues related to diaspora policies are also addressed under TURKPA.

- **Cooperation between the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB) and the Related Institutions of Azerbaijan:** YTB is an institution that coordinates diaspora policies in Türkiye. It cooperates with Azerbaijan on a variety of diaspora projects and programmes.

- **Joint Cultural Events and Programmes:** The two countries organize joint cultural events and programmes to maintain and develop the cultural identity of Azerbaijanis and Turks living abroad. Such events strengthen the solidarity and unity of diaspora communities.

These agreements and cooperations enable Azerbaijan and Türkiye to take essential steps towards coordinating their diaspora policies and safeguarding the rights of their citizens living abroad.

Historical and cultural ties have strengthened Azerbaijan-Türkiye relations. In this context, the two countries have signed numerous agreements and cooperation protocols in a variety of fields, especially in the fields of humanitarian issues and development. During meetings held as part of the Türkiye-Azerbaijan High-Level Strategic Cooperation Council, several agreements on social, economic, and humanitarian issues were reached. The two countries continue to cooperate, having signed numerous agreements in the fields of education, health, and development. One recent example is the Cultural Cooperation Agreement signed in 2023, which aims not only to protect cultural heritage but also to improve relations with brotherly Azerbaijan through concerts, exhibitions, theatre, and literary events, as well as to support young talents and implement cultural heritage protection projects. In Azerbaijan, the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) also conducts a number of development projects. Since 1993, TİKA

has completed over 1,200 projects and activities in a variety of areas in Azerbaijan. Through projects conducted in cooperation with the Azerbaijani authorities, TİKA continues to work towards strengthening bilateral relations between the two countries. These include education, health, agriculture and infrastructure development projects.

The close historical, cultural, and religious ties between Azerbaijan and Türkiye have shaped their cooperation in the area of Muslim religious institutions. These cooperations typically focus on religious education, the building of mosques and other religious buildings, training clergy, and organising joint religious events.

- **The Role of the Presidency of Religious Affairs:** The Presidency of Religious Affairs of Türkiye contributes significantly to the development of Islamic education and religious services in Azerbaijan. In this context, the Türkiye Diyanet Foundation funds a variety of religious and social projects in Azerbaijan. These projects include the construction of mosques, Quran courses, and the establishment of religious education centres.

- **Joint Religious Events and Training Programmes:** As part of the religious cooperation between the two countries, clergy from both sides visit each other and joint training programmes are organised. These programmes allow Azerbaijani clergy to pursue training in Türkiye, while Turkish clergy can perform religious services in Azerbaijan.

- **Institutional Cooperation:** Various cooperation agreements have been signed between religious institutions operating in Azerbaijan and their counterparts in Türkiye. These agreements involve the exchange of religious publications, religious research and development activities, as well as the organisation of joint symposia and conferences. With Türkiye's support, many mosques and religious education centres were built in Baku.

These collaborations not only deepen the two countries' historical and cultural ties but also serve as a common religious platform. These agreements broaden the two countries' shared vision for the Muslim world and improve the potential for cooperation.

1.3. Karabakh Victory and Shusha Declaration

The conflict in Nagorno-Karabakh traces back to World War I. Although most of the region is administered by the Republic of Nagorno-Karabakh, which actually receives support from Armenia, the region is legally recognised as part of Azerbaijan.

After the First World War, migratory Armenians were resettled in Nagorno-Karabakh, forming an artificial Armenian region on Azerbaijani territory and established an entity known as the Nagorno Karabakh Autonomous Oblast. Attempts to integrate the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast with Armenia during the Soviet Union's dissolution resulted in regional disputes that quickly escalated into war. Armenia has occupied Karabakh and the adjacent areas for 30 years, launching relentless attacks on Azerbaijani troops and civilians.

As a result of the escalating and relentless attacks, President Ilham Aliyev issued an order for the Azerbaijani army to conduct an operation against the aggressors on September 27, 2020 (Second Nagorno-Karabakh War-September 27, 2020-November 10, 2020). The Azerbaijani army liberated 5 cities, 4 towns, and 286 villages during the 44-day campaign, which swiftly turned into a "homeland war." The Azerbaijani army suffered 2,908 martyrs during the war, while 94 civilians were killed.

Armenia was defeated on November 8, 2020, when the Azerbaijani army liberated Shusha, the symbol city of Karabakh. Following this defeat, on November 10, 2020, Azerbaijan, Armenia, and Russia signed a trilateral declaration ending the war, which required the Armenian forces to depart the districts of Aghdam, Kalbajar, and Lachin. The date of November 10, which was designated "Victory Day," was substituted by November 8, the day of Shusha's release from occupation, because it coincided with the anniversary of Mustafa Kemal Atatürk's death.

Turkish leaders, including President Recep Tayyip Erdoğan, have expressed support for Azerbaijan since the start of the war. Türkiye also maintained its political support for Azerbaijan before international organizations, explaining Azerbaijan's justified theses through its representative offices abroad and in collaboration with Azerbaijani diplomats, and Türkiye's representative offices took initiatives in this regard in countries where Azerbaijan does not have a representative office.

During the 44-day conflict, Türkiye consistently affirmed Azerbaijan's just position at every opportunity in international organisations it is a member of, particularly NATO, as well as in various diplomatic forums where it participated. As a result, it has stopped Azerbaijan from facing unfavourable consequences and other nations from being manipulated by Armenia's illegal claims. Türkiye's effective support in both the political and military spheres significantly contributed to Azerbaijan's positive image in the eyes of the international community, as well as the prevention of any steps taken against it. In the process leading up to Azerbaijan's Karabakh Victory, Türkiye also provided strong support in the field of communication and media through relevant institutions.

Military cooperation between Türkiye and Azerbaijan began with the latter's independence. The "Agreement on Strategic Partnership and Mutual Assistance between the Republics of Türkiye and Azerbaijan," signed in 2010, serves as the legal basis for contemporary military cooperation.

Türkiye's military assistance to Azerbaijan, particularly UAVs/UCAVs produced by the Turkish defence sector, was vital to the outcome of the Second Karabakh War. The Azerbaijani army's effective employment of UAVs/UCAVs on the frontlines contributed significantly to Azerbaijan's victory in the 44-day conflict.

Azerbaijan marks 3rd anniversary of victory in Karabakh

Heroism of the Azerbaijani army and technologies like UAVs contributed to Azerbaijan's liberation of Karabakh in 44 days, which was under Armenian occupation for nearly three decades

SEPT. 27-NOV. 10, 2020

5 CITIES

4 TOWNS

286 VILLAGES
saved from occupation

2,908 AZERBAIJANI SOLDIERS KILLED

SEPT. 27, 2020
Armenian forces opened fire on Azerbaijani positions and civilian settlements

Azerbaijan commenced a counteroffensive across the frontline

SEPT. 28
Partial mobilization was declared in the country

OCT. 3
The town of Sugovushan in Terter province was liberated from Armenian occupation

OCT. 4
The city of Jabrayil, which had been occupied for 27 years, was liberated

OCT. 10
A temporary humanitarian cease-fire was implemented

OCT. 11-17
Armenian attacks on the city of Ganja resulted in the death of 25 civilians. The city of Fuzuli was liberated on Oct. 17

OCT. 18
A new temporary humanitarian cease-fire was declared, but was soon broken by Armenia

OCT. 20-25
The cities of Zangilan and Qubadli were liberated on Oct. 20 and 25, respectively

OCT. 26
Another temporary humanitarian cease-fire was declared through US efforts, which was again broken by Armenia

OCT. 27-28
Armenian attacks on the city of Barda killed 26 civilians

NOV. 8
The city of Shusha was liberated from Armenian occupation

NOV. 10
A joint statement was signed by Azerbaijan, Russia, and Armenia. Armenia accepted its defeat in the war

NOV. 20
The Azerbaijani army entered the city of Aghdam, which had been under occupation for 27 years

NOV. 25
The city of Kalbajar was returned to Azerbaijan

NOV. 30
Armenian forces left the city of Lachin

SEPT. 19, 2023
Azerbaijan launched an anti-terrorism operation

September 27, 2023

FIREWORKS IN BAKU MARK THE THIRD ANNIVERSARY OF THE KARABAKH VICTORY.

After being defeated in the Second Karabakh War, Armenia withdrew just a portion of its forces from Azerbaijan, leaving the majority with a considerable number of weapons and ammunition for the illegitimate so-called Armenian administration that still exists in Karabakh.

After three years of waiting for Armenia to withdraw its soldiers and failing to achieve a favourable result, the Azerbaijani government launched an "anti-terrorist operation" lasting around 24 hours on September 19, 2023, to restore Karabakh's constitutional structure. During the operation, Armenian military units and illegal forces in Karabakh retreated and handed over their weapons to the Azerbaijani army. Thus, as President Aliyev stated, "Azerbaijan has fully established its sovereignty" in Karabakh.

PRESIDENT ERDOĞAN AND PRESIDENT ALIYEV OF AZERBAIJAN
SIGNING THE SHUSHA DECLARATION, JUNE 15, 2021

Shusha Declaration

The original name of the Shusha Declaration is “Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Türkiye and the Republic of Azerbaijan”.

The Shusha Declaration is a joint declaration between Azerbaijan and Türkiye signed by the presidents of both countries on June 15, 2021, in Shusha, Azerbaijan. On February 3, 2022, the Grand National Assembly of Türkiye adopted the law on the ratification of the Shusha Declaration.

The declaration emphasised the historical significance of holding the talks in Shusha, the cultural cradle of Azerbaijan and the Turkic world, as well as the importance of the words of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Türkiye “Azerbaijan’s joy is our joy, its

sorrow is our sorrow", and President Heydar Aliyev of the Republic of Azerbaijan, "One nation, two states."

Cooperation in Moderation, Cooperation in the International Market in the Defence Industry, and Emphasis on the Southern Gas Corridor in Energy are among the prominent topics in the Declaration.

Some of the articles of the Declaration are:

- Azerbaijan highly appreciates the moral and political support of the Republic of Türkiye in ending the 30-year Armenian aggression, liberating the occupied lands and restoring the territorial integrity of Azerbaijan. The parties will continue their efforts aimed at strengthening stability and security in the Caucasus region, restoring all economic and transport links, normalising relations between countries in the region and ensuring long-term peace. In this context, the special geographical location of the Nakhchivan Autonomous Republic of the Republic of Azerbaijan will be taken into account.

- The sides emphasise that the contribution made by Türkiye to the operation of the Turkish-Russian Joint Centre in the territories of Azerbaijan liberated from occupation plays an important role in ensuring peace, stability and prosperity of the region.

- The parties note the importance of coordinating their foreign policies and holding regular bilateral political consultations and emphasise in this context the importance of activities between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye within the framework of the High-Level Strategic Cooperation Council.

- Demonstrating solidarity and mutual support on international issues of a topical nature and of mutual interest, the parties, speaking from a consolidated position, will deepen bilateral cooperation and support each other within the framework of international and regional organisations, including the United Nations, the OSCE, the Council of Europe, the Cooperation Council of Turkic-Speaking States, and the Organisation of Islamic Cooperation.

- The parties will encourage the exchange of personnel aimed at strengthening the defence capability and military security, con-

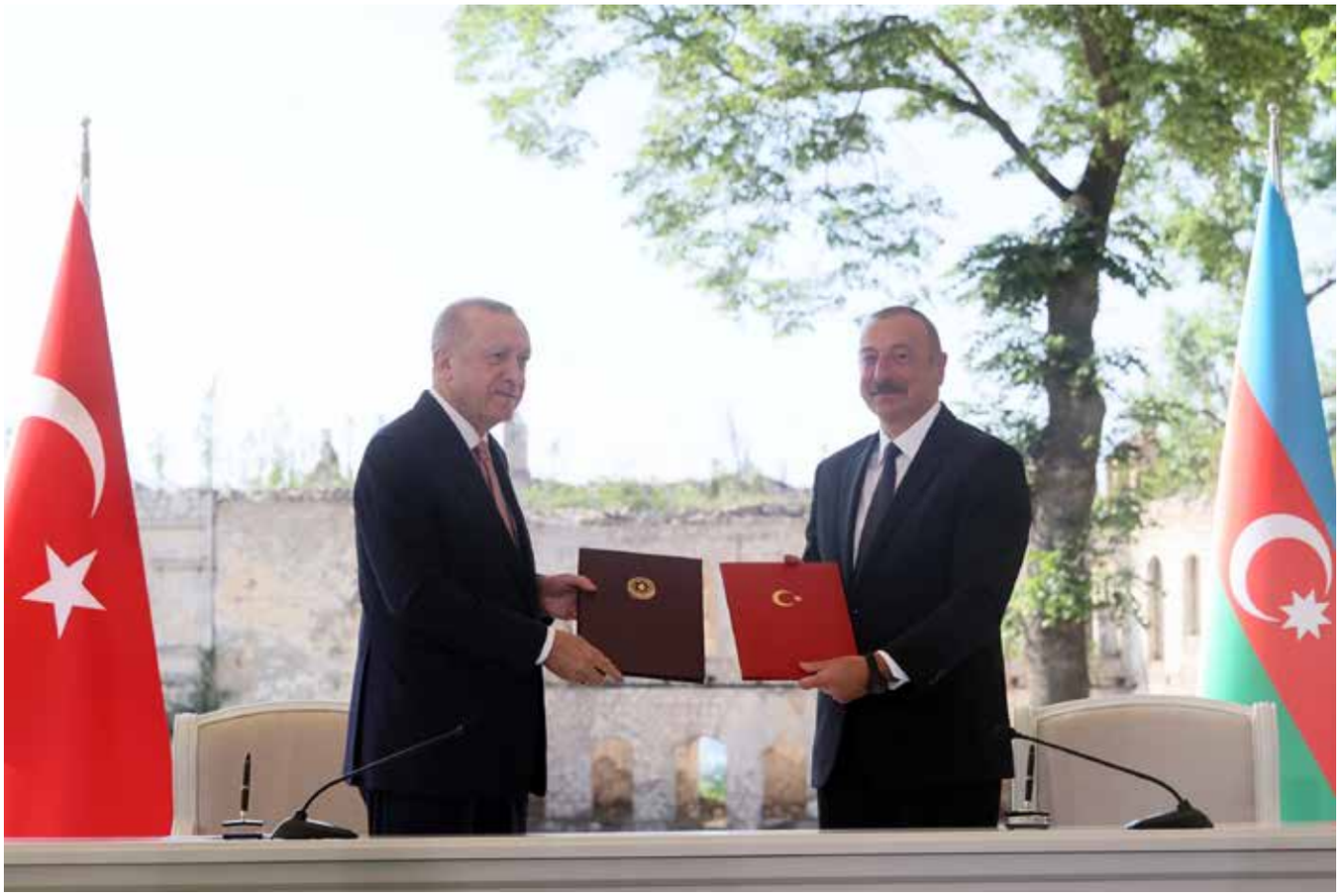

PRESIDENT ERDOĞAN AND PRESIDENT ALIYEV OF AZERBAIJAN
SIGNING THE SHUSHA DECLARATION, JUNE 15, 2021

ducting joint exercises and trainings, increasing the interaction capabilities of the armed forces of the two countries, cooperating closely in the management of weapons and ammunition on the basis of modern technologies, and ensuring coordinated activities of authorised agencies and institutions for this purpose. Azerbaijan and Türkiye will support the implementation of military exercises together with the armies of other friendly states.

- The parties note that the military-political cooperation developed between the two states and meeting their national interests is not directed against third states.

- The parties will encourage coordination and mutual support of diaspora activities in representing their countries and communica-

ting the historical truth related to the protection of national interests to the world.

—» The parties, providing the necessary state support, will continue to develop and deepen close ties on the basis of common values in the humanitarian sphere, in the fields of social security, science, education, healthcare, culture, youth and sports. To this end, relevant agencies of the two countries will carry out joint activities on a permanent basis.

1.4. Joint Media Platform

The Türkiye-Azerbaijan Joint Media Platform became official with the 'Memorandum of Understanding on Strategic Cooperation in the Field of Media between Türkiye and Azerbaijan' signed by Fahrettin Altun, Head of Communications of the Presidency of the Republic of Türkiye and Hikmet Hajiyev, Vice President of the Republic of Azerbaijan, on December 10, 2020. The aim of this memorandum of understanding, signed in the presence of President Recep Tayyip Erdoğan of Türkiye and President Ilham Aliyev of Azerbaijan, is to develop and expand cooperation in the field of media between the two brotherly countries.

On October 22, 2021, at the first meeting held in Istanbul, issues related to the institutional structuring of the platform were discussed. As part of the Joint Media Platform, it was decided to establish 'Public Diplomacy', 'International Media', 'Strategic Communication', 'Education', 'Legislation and Regulation', 'Digitalisation and Internationalisation' committees. Presidency's Head of Communications Fahrettin Altun expressed the importance of the platform at the first meeting as follows:

> «At a time when we are faced with intense disinformation and black propaganda activities against our countries, it is more essential than ever for us to cooperate and work in coordination. With these joint steps, we will carry out work that will show the power of the two states to the next generations. At the same time, we will explain the unity of our countries and the power of our states to the world public through

TÜRKİYE- AZERBAIJAN JOINT MEDIA PLATFORM'S FIRST MEETING

> short, medium and long-term strategic communication campaigns. The Joint Media Platform and the six committees we have agreed upon will strengthen our deep-rooted relations and contribute to the effective delivery of our rightful struggle to large masses.»

Azerbaijan's Vice President Hikmet Hajiyev underlined the importance of the platform for Azerbaijan-Türkiye relations:

> «Today, thanks to our leaders, Azerbaijan-Türkiye relations have reached such a level that it is our historical duty to maintain that level, take it further and ensure that future generations carry the same feeling hundreds of years later. With the will and determination of our leaders, our Joint Media Platform, which has become one of the important elements of the brotherhood and strategic alliance of the two countries, will become even more effective by completing its institutional structuring.»

Türkiye-Azerbaijan Joint Media Platform is the first step of comprehensive cooperation in the field of media to achieve the strategic goals of the two countries. The work to be carried out by the committees established within the platform will yield beneficial results for both countries in many areas, ranging from digitalisation to combating disinformation.

CHAPTER

2.

OUR COMMON CULTURAL HERITAGE IN THE REPRESENTATIVE LIST OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF HUMANITY

Türkiye and Azerbaijan, two states that share a common history and values, have many assets recognised on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity through their joint applications. This list not only indicates the shared cultural heritage but also serves as a symbol of the international recognition of the brotherhood. Among the 11 common items currently included on the representative list, the first was included in 2009 and the most recent in 2023.

2.1. Craftsmanship of Mother of Pearl Inlay

Mother-of-pearl inlay art is an elegant and highly impressive craft that has left profound marks in Azerbaijan's rich cultural heritage. This craft requires mastery. It is because it entails crafting diverse patterns and motifs by meticulously positioning slender mother-of-pearl fragments on wooden surfaces. Practiced extensively in Azerbaijan, particularly in the decoration of furniture, musical instruments, boxes and various decorative items, the craft of mother-of-pearl inlay reflects the patience, skill and aesthetic sense of the craftspeople. Azerbaijan's rich handicraft tradition contributes significantly to the skilled execution of mother-of-pearl inlay today. This form of craftmanship has been incorporated into both historical and contemporary designs in Azerbaijan, where it is now a significant component of the country's cultural heritage. Mother-of-pearl's natural sheen and eye-catching colour are combined with the cosy and authentic texture of wood to produce unique works of art. In Azerbaijani culture, this art is highly regarded as a representation of refinement, and elegance and high-quality craftsmanship. Each piece of mother-of-pearl inlay plays an essential part in the preservation and endurance of cultural heritage. The craftmanship of mother-of-pearl inlay was included in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2023 upon a joint submission by Türkiye and Azerbaijan.

2.2. Traditional Craftsmanship and Performing Art of Balaban/ Mey

Included on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2023 as a joint nomination by Türkiye and Azerbaijan, the traditional craftsmanship and performance art of balaban/mey holds a special place in the cultural and artistic heritage of both countries. Balaban is a wind instrument born in the heart of Azerbaijan, expressing the feelings of this land for centuries with its deep and resonant sound. Master craftsmen work meticulously at every stage, from wood selection to shaping and final tuning. This process requires patience, experience and a high level of artistic touch. Balaban playing is a performance of art, combining the player's breath control and finger techniques unique to each master. A skilled player breathes life into the melodies' richness and intricate ornaments. In Azerbaijan, balaban is an essential piece of all kinds of social events, from weddings to festivals, from mourning ceremonies to celebrations. It reflects the history, traditions and emotional depth of the society. The sound of Balaban fills the listeners' hearts with the spirit of Azerbaijan. It acts as a bridge connecting the past and the future, upholding Azerbaijan's rich cultural texture and deep-rooted historical heritage in every note.

2.3. Iftar and Its Socio-Cultural Traditions Iftar/ Eftari/İftor and Its Socio-Cultural Traditions

Iftar is the period of time when Muslims break their daily fast during Ramadan upon the call to prayer at sunset. This blessed and highly spiritual period of time always begins with thanksgiving and prayer to Allah. Marking the end of the fasting period until the imsak time for that day, iftar is a sacred time when the tradition of sharing and hospitality is experienced. Like in the entire Islamic world, iftar in Azerbaijan is an important tradition that upholds the spirit of Ramadan. Families and communities gather at rich iftar tables. Date fruits and water are staples at the iftar tables in Azerbaijan, as they are throughout the Islamic world. The tables are set with traditional dishes. Support is provided to those in need through iftar tents. In Azerbaijan, iftar hours bring together religious and cultural richness, strengthen the sense of sisterhood and brotherhood, and beautifully reflect the unity of the society and the spirit of sharing and solidarity. Iftar and its socio-cultural traditions were included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2023 after a joint application by Azerbaijan, Türkiye, the Islamic Republic of Iran, Tajikistan and Uzbekistan.

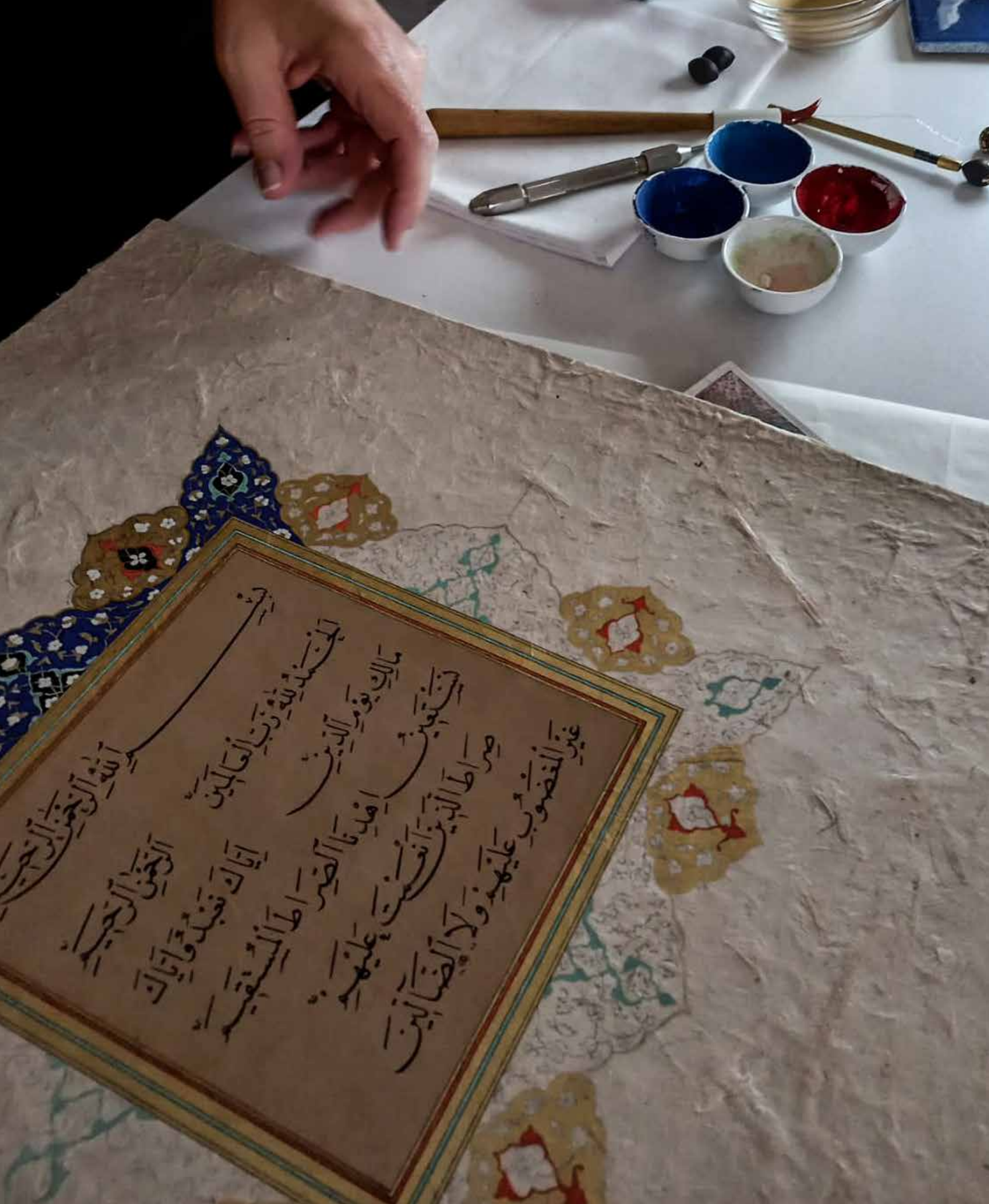

2.4. Tezhip (Illuminated manuscript)

Tezhip, one of the traditional decorative arts after Islam, reflects the aesthetic and symbolic values of Islamic art. The word is derived from the Arabic root 'zeheb' (gold) and means 'to gold' or 'to decorate with gold.' In addition to books, tezhip has been used to decorate calligraphy plates, edicts, murakkas, and other legal instruments. In Azerbaijan, tezhip is an art form that has evolved into a reflection of general Islamic art, acquiring unique characteristics, embodying a rich cultural heritage and holding great aesthetic value. Shaped by various cultural influences throughout history, this branch of art still thrives today and is learned and practiced by new generations, receiving great interest, love and respect both nationally and internationally. Tezhip was included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2023 with a joint application by Azerbaijan, Türkiye, the Islamic Republic of Iran, Tajikistan and Uzbekistan.

2.5. Telling Tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nəsrəddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr

Born in Horta, Akşehir, in 1208, Nasrettin Hodja was a wiseman who was well-known for his witty personality and sense of humour. He attended Sivrihisar Madrasah and served as an imam in his hometown. Spending the majority of his life in Akşehir, he also held the office of kadi before passing away there in 1284.

Nasrettin Hodja is best-known for his anectodes. Even today, these anectodes are well known. According to popular belief, Nasrettin Hodja laughed instead of crying at birth. He is constructive in his annectodes, responding to extremism with the opposite of what is said. He first makes you laugh, then makes you think, and he is quite brilliant. Nasreddin Hodja is a significant artistic and cultural symbol. The oldest play about Nasreddin Hodja is "Nasrettin Hoca'nın Mansıbı (Nasreddin Hodja's Rank)", which is considered to have been written between 1775 and 1782. Later on, many plays and movies were made. Nasreddin Hodja is extremely popular in the Islamic and Turkic worlds. In Azerbaijan, he is known as Mullah Nasreddin. Nasreddin Hodja is also known as Mullah Ependi, Apendi, and Afendi Kozhanasyr in various nations.

UNESCO designated 1996 as the Year of Nasreddin Hodja, and he was added to the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2022 after Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan applied jointly.

2.6. Sericulture and Traditional Production of Silk for Weaving

Among the most valuable and ancient agricultural practices in human history is sericulture. The practice of feeding silkworms on mulberry leaves, producing cocoons, and spinning them into yarn has been practiced for centuries. Silk is particularly highly regarded for luxury clothing and home textiles due to its natural sheen and soft texture. Particularly in the Sheki and Ganja regions of Azerbaijan, sericulture and silk production are very important industries. Due to its strategic location along the Silk Road, the country has gained recognition as a major hub for the silk trade. Traditional methods are still employed by the silk factories in Sheki to produce silk. This helps advance the country's economic development while also maintaining Azerbaijan's rich cultural heritage. In addition to being an economic driver, silk production is a significant component of Azerbaijan's cultural identity.

In 2022, the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity was expanded to include the sericulture and traditional production of silk through a joint submission by Türkiye and Azerbaijan, as well as Afghanistan, Iran, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan.

2.7. Culture of Çay (tea): A Symbol of Identity, Hospitality and Social Interaction

Throughout history, tea culture has evolved as a fundamental component of social interactions, hospitality, and cultural identity, and it occupies a significant place in numerous societies. Tea is a beverage that strengthens bonds and brings people together, regardless of the many brewing and serving methods in various cultures. Tea is not merely a beverage in Azerbaijan; it is the centrepiece of social life. Tea is a beverage that is enjoyed anytime of the day and is a ritual that unites friends, family, and guests. Traditional cups serve tea along with desserts, sugar, jams, and marmalade. These sweets are meticulously prepared and accessible in every household for pleasant conversations with guests. Guests are greeted by their hosts with tea as a gesture of respect and affection. The tea's accompanying sweets make sure that the conversation stays sweet. Not only is tea a popular beverage in Azerbaijan, but it also serves as a bridge across cultures, a tool for sharing, and a crucial component of the community's social fabric. As a result, tea culture is an essential part of Azerbaijani daily life. In 2022, tea – a symbol of social interaction, hospitality, and identity for Türkiye and Azerbaijan – was included on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

2.8.
Art of Miniature

The term «miniature» refers to paintings that are extremely finely crafted and very small in size. Miniatures serve as a record of events in history. It is crucial to gain insights regarding the daily routines, rituals, and attire of the era during which it was created. Miniature art is the representation of events, information, or stories in the form of paintings. Miniature artists are individuals that practise this art.

The art of miniature was included in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2020 upon a joint submission by Azerbaijan, Türkiye, Islamic Republic of Iran and Uzbekistan.

2.9. Heritage of Dede Qorqud/Korkyt Ata/ Dede Korkut, Epic Culture, Folk Tales and Music

In the Oghuz Turks' old epics, Dede Korkut is a legendary sage who knows and maintains steppe customs and traditions. It is one of the most essential emblems of Turkish identity around the world.

Dede Korkut, believed to have been a soothsayer before the Oghuz converted to Islam, was added to the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity of Türkiye, Azerbaijan, and Kazakhstan in 2018. Türksoy has been organising the Korkut Ata Film Festival, named after Dede Korkut's book, since 2021.

It is narrated that he was born to a giant's daughter, lived for 295 years, and advised the ninth and subsequent three Oghuz rulers. According to religious leaders, he converted to Islam during the Prophet Muhammad's lifetime. It is believed that Dede Korkut's burial site was in Azerbaijan but was destroyed over time. Evliya Çelebi wrote in his Seyahatname that he came across a visitation site of Dede Korkut in Demirkapı in 1647.

It is believed that Dede Korkut was a guiding man who saw through his heart, knew the people's history, and was able to handle all their problems in a traditional and educational manner. He is believed to be a human being chosen by Allah.

2.10. Flatbread Making and Sharing Culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka

Many cultures place a high value on making and sharing flatbread. This tradition of rolling out thin dough, baking it, and then sharing it continues. This ritual, which fosters social bonds, especially in rural regions, is important in Azerbaijan. In rural areas, neighbours and family members gather to make flatbread, which improves the sense of community. Breads baked in traditional tandoori and sheet ovens are eaten every day as well as on important occasions, including weddings, births, funerals, festivals, and worship services. In weddings, these breads are traditionally placed on the bride's shoulders or crushed above her head to wish the new couple wealth and happiness. In Azerbaijan, these breads represent social collaboration, unity, and solidarity, and the materials and methods used to make them are considered treasured cultural heritage. This practice is more than just a food preparation ritual; it also helps to preserve and sustain cultural identity. In Azerbaijan, the making and sharing of flatbread continues today as a cultural activity that contributes to strengthening social ties and preserving traditional values. In 2016, "Flatbread Making and Sharing Culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka" was added to the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity on behalf of Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye.

2.11. Nowruz

It has been observed for three millennia as the departure of the Göktürks from Ergenekon and the beginning of spring. The United Nations General Assembly designated March 21 as the International Day of Nowruz in 2010. Nowruz, which is also on the Intangible Cultural Heritage List, is celebrated with tremendous joy and enthusiasm throughout Türkiye and Azerbaijan.

Nowruz is a combination of the terms «new» and «day.» March 21 marks the vernal equinox, on which the weather begins to warm, the trees bloom, the soil turns green, the snow melts, and the birds return to their nests.

For generations, Nowruz festivals have symbolised the beauty of social connection. Cleanliness is extremely important on this holiday; communal and general cleaning is done in front of homes and streets. New clothes are worn, vibrant decorations are created, kites are flown, and eggs are tapped. The most common way of celebrating is to gather around a fire, make wishes, and then leap over it.

Nowruz was included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2009 following a joint dossier submitted by Türkiye, Azerbaijan, India, Iran, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Pakistan. It was expanded in 2016 with the addition of Afghanistan, Azerbaijan, India, Iraq, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Pakistan, Tajikistan, and Turkmenistan.

CHAPTER

3.

AZERBAIJAN ON UNESCO INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE LISTS

3.1. Azerbaijan on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity

In the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, many elements are registered in Azerbaijan's name, as well as elements that have been accepted with the joint application of Türkiye and Azerbaijan.

31.1. Pehlevanliq Culture: Traditional Zorkhana Games, Sports and Wrestling

Zorhana translates as «house of power.» Throughout history, these bath-like facilities have served as centres for wrestling activities. Ritual exercises were performed to the accompaniment of melodies and drums, while poems were chanted. Pehlevans competed in squares of eight or six corners. Pehlevans practice this sport with specific tools that are akin to swords, bows and shields but considerably heavier. This sport, which can sometimes transform into a square theatre, was also featured as a show during Nowruz celebrations. In Azerbaijani folk culture, pehlevanliq culture has become a symbol of limitless might. In

the eyes of the public, pehlevans are invincible figures. In 2022, it was included on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity.

3.1.2. Nar Bayrami, Traditional Pomegranate Festivity and Culture

Another name for Azerbaijan is the «pomegranate land» because of the abundance of pomegranate varieties grown there. The Nar Bayrami, first held in Goychay on November 3, 2006, and celebrated every year in autumn, is a significant cultural event. The parade features Azerbaijani dances and music, as well as a variety of performances. The festival fair showcases pomegranate types, dishes, jams, syrups, and more. The festival features performances by artists such as blacksmiths and potters, as well as concerts. Competitions such as pomegranate de-see-

ding, juicing, and other activities are held at the festival, which attracts an increasing number of viewers and participants each year. Nar Bayrami, a traditional pomegranate festivity and culture, was inscribed on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2020.

3.1.3. The Art of Crafting and Playing with Kamantcheh/ Kamancha, a Bowed String Musical Instrument

The word «kamantcheh» refers to a stringed instrument in Persian. It is a traditional musical instrument found in the Caucasus region. The kamantcheh, which plays an important role in the performance of Azerbaijani traditional music, was designated as a national instrument and gained popularity after the second half of the nineteenth century. The art of crafting and playing kamantcheh/kamancha, a bowed string mu-

sical instrument, was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2017, following a joint application by Azerbaijan and Iran.

3.1.4. Dolma Making and Sharing Tradition, a Marker of Cultural Identity

"Dolma," which was incribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity on December 7, 2017, is one of the symbols of abundance in Azerbaijani ethnic cuisine. Dolma, a dish of Turkic origin, is one of the oldest and most popular dishes in Azerbaijani cuisine, with over 30 variations. Its name comes from the abbreviated form of the verb "doldurma" (to fill), which is the traditional method of preparation. As an indicator of cultural identity, this tradition is a set of customs and skills that involve stuffing the leaves of various plants, such as grape vines and quince, with mince, meat, rice, onions, legumes, fruit, and vegetables and then sharing them after preparation.

"Dolma" is also a social activity, prepared in different ways using different ingredients. This traditional dish is prepared in all regions of the Republic of Azerbaijan and served on special occasions like weddings, celebrations, and gatherings. It means abundance, respect, solidarity,

tolerance and hospitality. As a result, it is a tradition that transcends ethnic and religious boundaries throughout the country, is passed down from generation to generation through both non-formal and formal education, and is maintained through awareness-raising activities and events.

3.1.5. Copper Craftsmanship of Lahij

Lahij, a town about 200 km from the capital Baku, is one of Azerbaijan's traditional handicraft centres. Copper goods produced using traditional methods in centuries-old copper workshops are the town's symbol. The copper craftsmanship of Lahij is the practice of producing and using traditional copperware in this region. The copper craftsmanship of Lahij was inscribed on UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2015.

Lahij's copper products are highly sought after not just in Azerbaijan, but throughout the entire Caucasus region. Copperware, a symbol of Lahij's identity, not only retains its local value but also receives significant awards in various exhibitions and is displayed in renowned museums around the world. For example, a copper product made in Lahij is on display in the Louvre Museum's Azerbaijani Handicrafts section.

Copper craftsmanship is highly valued within the Lahij community, as it holds significance in their family relations. This is because tradition is usually passed down within the family from father to son.

Many families in Azerbaijan still prefer to use these products, as they believe that food eaten in copper pots and pans from Lahij is healthier. This tradition remains a significant source of income for artisans and fosters a deep sense of identity and community pride among the people of the region.

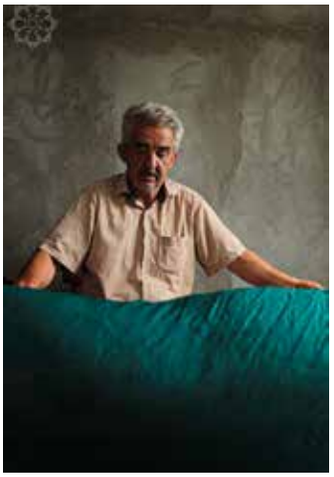

3.1.6. Traditional Art and Symbolism of Kelaghayi, Making and Wearing Women's Silk Headscarves

Kelaghayi holds great significance as the historical and cultural heritage of Azerbaijan. Kelaghayi, an art form with roots in the Great Silk Road traditions, is still practiced in Sheki and Basgal, Azerbaijan. The region's historical location allows it to continue to produce kelaghayi, a silk handicraft that is one of the world's oldest and most well-known headscarves. Kelaghayi is a symbol of beauty, reverence and loyalty in the traditional culture of Azerbaijan. The traditional practice of making and wearing a headscarf continues to serve as a means of expressing cultural identity and religious traditions and a symbol of social cohesion. The traditional art and symbolism of Kelaghayi, making and wearing women's silk headscarves, was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2014.

The composition and motifs of Kelaghayi vary. The most prevalent one is the buta, which is also commonly found in Azerbaijani architecture and decoration. Kelaghayi is referred to by several names depending on its colour and compositional traits. This is because headscarf colours hold symbolic significance and are often linked to particular social occasions such as weddings, mourning ceremonies, everyday routines, and festivities.

Kelaghayi making consists of several stages: fabric weaving, dyeing and woodblock decoration. After choosing thin silk threads, weavers weave

fabrics on looms and then boil and dry them. The fabrics are then dyed in various colours and decorated with patterns using wooden stamps.

The art of Kelaghayi continues to be passed down from parents to children through non-formal apprenticeship and continues to survive as a family occupation.

3.1.7. Tar

It is one of the most important instruments of Azerbaijani music. Sadighjan, who was born and raised in Shusha, introduced the tar, a stringed instrument, by adding strings and playing it above the chest rather than above the knee. This method of playing the instrument is still practiced today. Despite the lack of information regarding the instrument's origin and date, references to the word «tar» in some poems from the 10th century imply the existence of the tar at the time. The craftsmanship and performance art of the tar, a long-necked string mu-

sical instrument, was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2012.

3.1.8. Traditional Art of Azerbaijani Carpet Weaving

Carpet weaving is one of the oldest arts in the history of weaving. In the early ages, people used animal skins to protect their bodies and then learned to weave with fibres and stems. The art of weaving has been a journey that evolved over time, beginning with plant stems and progressing to the present.

Regional and historical differences have also been observed in the woven rugs. The colours and dyes of the rugs can provide valuable insights into their origins and the time period in which they were made. Rug weaving is the oldest known art of weaving. The origin of rugs can be traced back to the necessity of staying warm during migrations and protecting against the dampness of the ground in tents. The oldest

known rug is the Pazyryk Rug, an old knotted carpet woven in Central Asia between the 3rd and 5th centuries BC.

Azerbaijan's Karabakh rugs and Karabakh carpets are world-famous. These are pieces of art that incorporate Ottoman palace motifs, and each colour and pattern has a unique meaning and story. Some of these precious works of art are currently on display at the first carpet museum in Baku, the capital of Azerbaijan. The traditional art of Azerbaijani carpet weaving was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2010.

3.1.9. Art of Azerbaijani Ashiq

The art of ashiqs holds an exceptional place in the national culture of Azerbaijan. The origin of the art of ashiqs, an important field reflecting the history of folk culture, dates back centuries. The art of ashiqs has evolved over time and has branched out into various forms in the regions where it has been embraced. This multidisciplinary art form includes music, poetry, storytelling, dance and vocals. In other words, the art of ashiqs is a traditional performance art. Epics, stories of freedom, heroism, friendship, and songs of love are among the themes of this art.

The classical repertoire incorporates 200 songs, 150 literary-musical compositions called dastans, nearly 2,000 poems in various traditio-

nal poetic forms, and a plethora of stories, all accompanied by the stringed instrument saz. The regional variations may include other musical instruments, but all are united by a common national language and artistic history. Ashiqs take the stage at weddings, friendly gatherings, festivals, concerts, radios and televisions, thus reproducing and recreating their repertoire. Considered a symbol of national identity and the guardian of the Azerbaijani literature and music, the art of ashiqs was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2009.

3.1.10. Azerbaijani Mugham

Mugham, meaning maqam (musical motive), is the basis of Azerbaijani music. There are seven original mughams in Azerbaijani music. These are called “Rast”, “Shur”, “Segah”, “Shushtar”, “Chahargah”, “ Bayaty-Shiraz”, and “Humayun”. Uzeyir Hajibeyov describes the mood that mughams instill in the listener in his book “Principles of Azerbaijan Folk Music” as follows: “Rast” - a feeling of bravery and vitality, “Shur” - cheerful, lyrical mood, “Segah” - a feeling of love, “Shushtar” - deep sorrow, “Chahargah” - a feeling of excitement and passion, “Bayaty-Shiraz” - sadness, “Humayun” - a feeling of deep sorrow. Azerbaijani Mugham was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2008.

3.2. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding

3.2.1. Yalli (Kochari, Tenzere), Traditional Group Dances of Nakhchivan

The unique art and culture of the ancient people living in the Nakhchivan region are recognised and protected on a global scale. Yalli (Kochari, Tenzere), Traditional Group Dances of Nakhchivan, which were included in the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2018, are one of the heroic symbols of Turks with mythological origins. Yalli dances can be performed improvisationally or in organised ways during various festivities and celebrations.

It is traditionally staged as a collective performance with various pastoral figures. It is performed with elements of pantomime and physical moves. Some types are characterised by a song-like nature and can be performed by both male and female dancers, while others are exclusively performed by men in imitation of pastoralist games.

Yalli had been widely performed until the middle of the 20th century. Following this, some variations began to lose their social functions gradually. Not only are staged performances increasingly preferred, but the Azeri-style Yalli has also become simpler as a result of economic hardships, the shift from informal to formal transmission, and the decline in dance diversity. It was inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2018.

3.2.2. "Chovqan, a Traditional Karabakh Horse-Riding Game in the Republic of Azerbaijan"

Inscribed in 2013 on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding, Chovqan's roots go back to nomadic culture. It is an indication of how essential horses are to daily life in Turkic culture. It extended beyond the borders of Turkic territories, reaching China, Byzantium, and the Arab regions. People of all ages have gathered to watch this traditional game and cheer on their teams throughout history.

In the traditional equestrian game of Chovqan, two opposing teams of five players each – defensive and offensive – compete on horseback while wearing costumes appropriate to the game. It is played on a flat, grassy, four-cornered field. It's a game where players use bent-end sticks to toss a leather or a wooden ball into the goal of the opposing team. Chovqan has its own rules and techniques. Although these are passed down to the next generation of players through collective education, loss of interest, migration, and urbanisation have had a detrimental effect on Chovqan and its transmission processes for some time. Chovqan was inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2013.

CHAPTER

4.

AZERBAIJAN IN THE UNESCO WORLD HERITAGE LIST

4.1. Cultural Landscape of Khinalig People and "Köç Yolu" Transhumance Route

Khinalig is one of the highest villages in Azerbaijan. On September 18, 2023, it was inscribed on the UNESCO World Heritage List. Protected at the national level, the «Cultural Landscape of Khinalig People and Transhumance Route» leads to spectacular views of the Caucasus Mountains. This place has features of great significance to the world heritage as well as to Azerbaijan. The people of the village maintain their semi-nomadic lifestyle while preserving their traditions and language.

The village is about 2200 metres above sea level. It is forbidden to cut down the sacred trees that grow on the summit. Historians claim that this village's history predates Christ. Tourists can interact with hospitable people while enjoying the beautiful scenery, diverse culture, and local specialties.

4.2. The Hyrcanian Forests

Listed on the UNESCO World Heritage List on September 17, 2023, Hyrcanian Forests is Azerbaijan's first natural site to be included in this list. This forest is home to a variety of species that are millions of years old and is one of the country's greatest assets. It is an area of 55,000 km^2 near the southern shores of the Caspian Sea, with mountain forests and lush plains.

4.3. Historic Centre of Sheki with the Khan's Palace

As part of various trade routes, including the Silk Road, the Sheki region is rich in cultural interactions. Many buildings have been constructed since the 1770s. Caravanserais, shops, fountains, mosques, baths are some of them.

These buildings, which were once Sheki Khan settlements, now serve as museums in the city. The Khan Palace was constructed during the reign of Muhammad Husayn Khan Mushtaq, who was also a poet. As a result, it is also known as the «Mushtaq Palace.» «Yuxarı Baş» is part of the State Historical-Architectural Reserve. The embroidery on the walls of this palace, which was built without nails, is truly amazing.

Sheki Khan Muhammad Husayn Khan Mushtaq built the Shaki Khans' Mosque in 1769. It is of local significance and was added to the List of Historical and Cultural Monuments in 2001. «Historic Centre of Sheki with the Khan's Palace» was inscribed on the UNESCO World Heritage List in 2019.

4.4. Gobustan Rock Art Cultural Landscape

Gobustan Rock Art depicts the lifestyle, culture, and flora of the prehistoric and mediaeval periods. The engravings, which date back 5–20 thousand years, include dancing men with spears, celestial objects, and a variety of animals. These engravings, which represent an important cross-section of human history, are spread across 537 hectares in the southeastern part of the Greater Caucasus Range.

Archaeological research conducted in this region in 1950 revealed that the images and symbols engraved on the rocks represented values of Turkish identity. Gobustan was designated a State Historical and Artistic Reserve in 1996, followed by a National Protected Area in 2007. It was declared a UNESCO World Heritage Site in the same year.

4.5. Walled City of Baku with the Shirvanshah's Palace and Maiden Tower

It was inscribed on the World Heritage List by UNESCO in 2000, along with Baku's Inner City (Icherisheher) and the Maiden Tower.

CHAPTER

5.

TOURISM DESTINATIONS OF AZERBAIJAN

5.1. Baku

Baku, the capital of Azerbaijan, plays a crucial role in tourism. Renowned as a tourism hub, Baku boasts historical treasures, vibrant culture, diverse cuisine, ample lodging, convenient transport, safety, and lively entertainment spots. Touristic travel from Türkiye to Azerbaijan is made easier as citizens of both nations can cross borders without a passport. The inauguration of a tourism fair, supported by TİKA, has catalyzed the growth of the tourism sector.

Baku's Cultural Treasures:

5.1.1. Icherisheher (Old City)

Nestled within 12th-century city walls, Icheriseher resembles an open-air museum. İçerişehir, a UNESCO World Heritage Site, is dotted with mosques, mausoleums, palaces, museums, residential homes, and shops. The Gosha Gala Gate, also known as the Shamakhi or Shah Abbas Gates, served as Icheriseher's sole entry point until the 19th century. Following the removal of the second line of defenses, the Zülfikar Khan Gates were relocated beside the Gosha Gala Gates, giving rise to the moniker 'Double Gates.'

5.1.2. Baku Khans' Palace Complex and Underground Bath

Among the city's historic edifices, a complex of houses owned by the ruling family's members, believed to date back to the 17th century, stan-

ICHERISHEHER (OLD CITY)

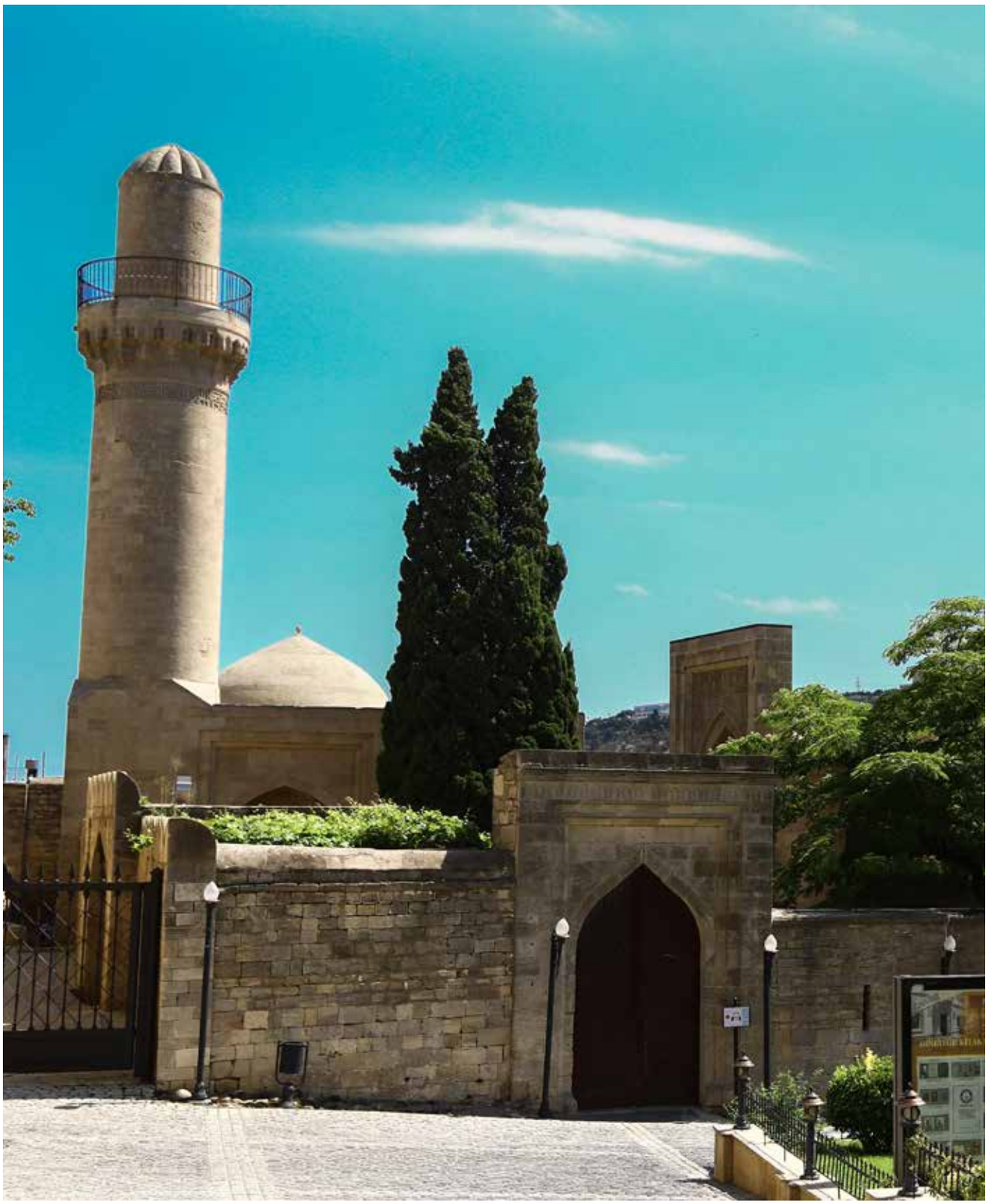

ICHERISHEHER (OLD CITY)

GOSHA CASTLE GATE

ds out. This palace complex includes the residences of Abdurrahim Bey and Mehtioğlu Bey, who were related to Baku's last khan, Hussein Gulu Khan. The complex's Underground Bath is heralded as an exceptional subterranean architectural marvel that has been preserved. In 1647, the renowned traveler Evliya Çelebi visited Baku for the wedding of Khan of Baku and the sister of Revan Hanım. During his visit to Icheriseher, he encountered three baths and was particularly impressed by the Underground Bath. This bath remains the most well-maintained in Icheriseher. The 17th century marked the dawn of the Khanate era in Azerbaijan. Atop this bath lies the domain of the Baku khans' palaces. Following Baku's reoccupation by Russia, the bath served as quarters for the occupying forces. Discovered by archaeologists in 1960, the bath has since undergone restoration. Reflecting its Turkic heritage, the bath exhibits characteristics typical of a Turkish bath. Historical-

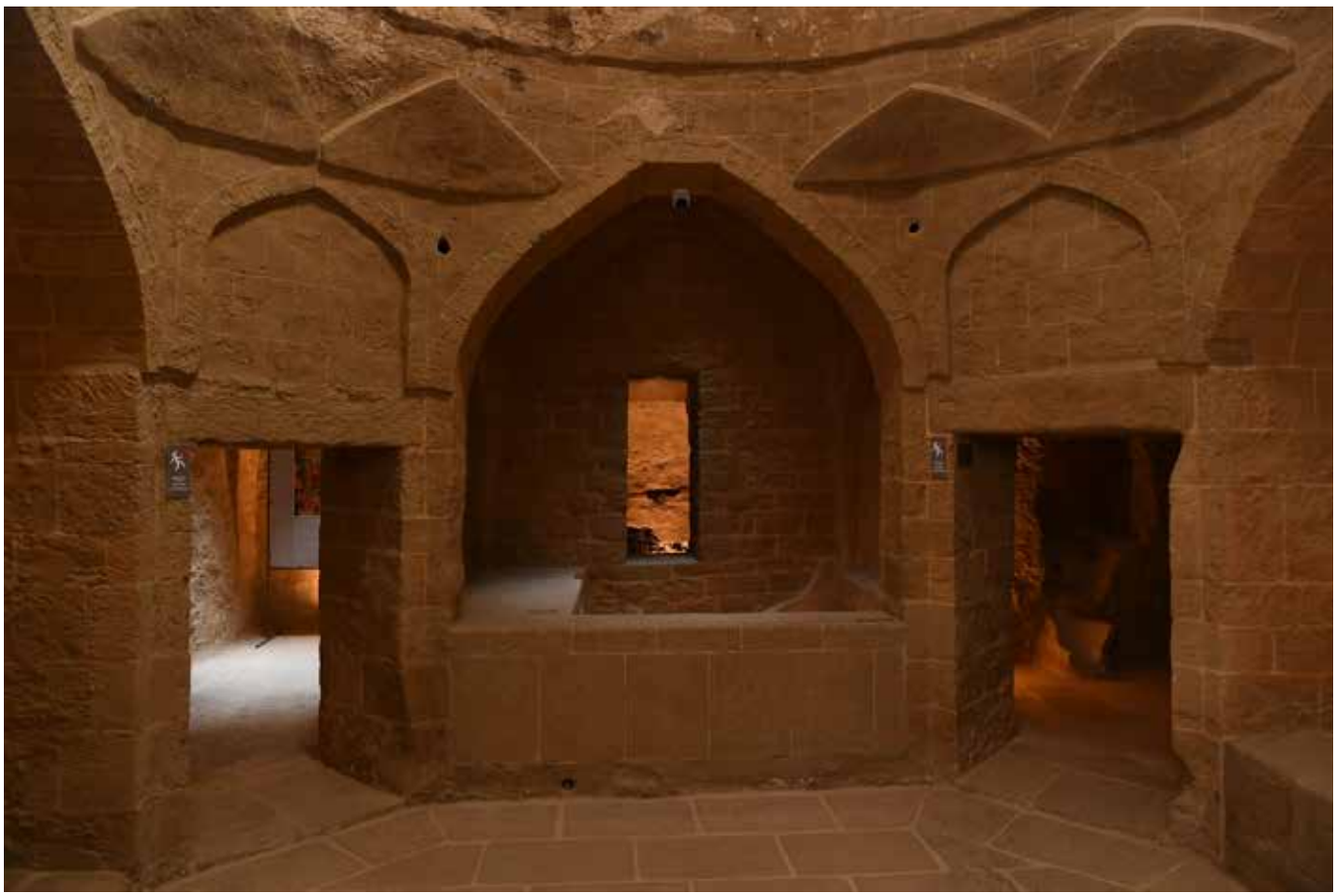

BAKU KHANS' PALACE COMPLEX AND UNDERGROUND BATH

ly, the bath's water was heated using wood, coal, and oil. The facility features two pools, one for hot water and another emitting cold steam.

5.1.3. Chained House

It stands as a distinguished example of 19th-century architectural design. Erected in the early 20th century, the Chained House was initially owned by the Mehmedov family, followed by the Malikovs. After transitioning to state ownership in 1930, the building was repurposed as the Nerimov sewing factory and has been functioning as an archaeological and ethnographic museum since 1976. The museum showcases a wide array of relics tracing Azerbaijan's history from the Stone Age through the late medieval period.

CHAINED HOUSE

5.1.4 Maiden Tower

The Maiden Tower stands as Icheriseher's most significant historical monument. While its original purpose remains a topic of debate, many believe it was constructed as a temple or observatory thousands of years ago. The tower's architectural design and the thickness of its walls suggest it served as a fortification. Kufic script found on the tower dates it back to the 10th and 12th centuries. Legend has it that the tower once functioned as a lighthouse, given its original position on the Caspian Sea's shoreline. Presently, the Maiden Tower is situated approximately 150 meters inland from the Caspian Sea. The shift in location is attributed to the activity of mud volcanoes in Baku and beneath the Caspian Sea.

The precise construction date of the Maiden Tower remains elusive. A

MAIDEN TOWER

MAIDEN TOWER

painting on the tower features the name of an individual who undertook restoration work in the 12th century. Analysis of the stonework suggests the tower could have been erected in the 3rd century BC. This era coincides with the spread of Zoroastrianism throughout Azerbaijan.

Numerous tales surround the construction of the Maiden Tower. A prevalent story tells of a Baku khan who built the tower to conceal his daughter. As the tale goes, the daughter fell for the tower's architect, whose execution followed the revelation of their love. Heartbroken, the daughter is said to have leapt to her death from the tower into the Caspian Sea. Another tale speaks of her betrothed, who perished when his ship wrecked against the rocks while attempting to save her.

One theory about the tower's name suggests it evolved from "Vuz," a term used for the Oghuz in ancient Arabic texts. It is believed that the

MAIDEN TOWER

original name “Vuz Tower” gradually changed to “Gız” and eventually to “Qız Tower,” known today as the Maiden Tower. The Oghuz’s tradition of building castles and bridges persisted through the Great Seljuk and Anatolian Seljuk periods. The existence of numerous Maiden Towers across Anatolia and various eras lends credence to this theory.

The Maiden Tower has inspired countless poems, paintings, and songs. Efrasiyap Bedelbeyli’s renowned ballet, Maiden Tower, also recounts this legend.

The Shirvanshahs, Safavids, Ottomans, Russians, and Iranians have all left their mark here. Yet, this historic site has remained safeguarded and concealed throughout the ages.

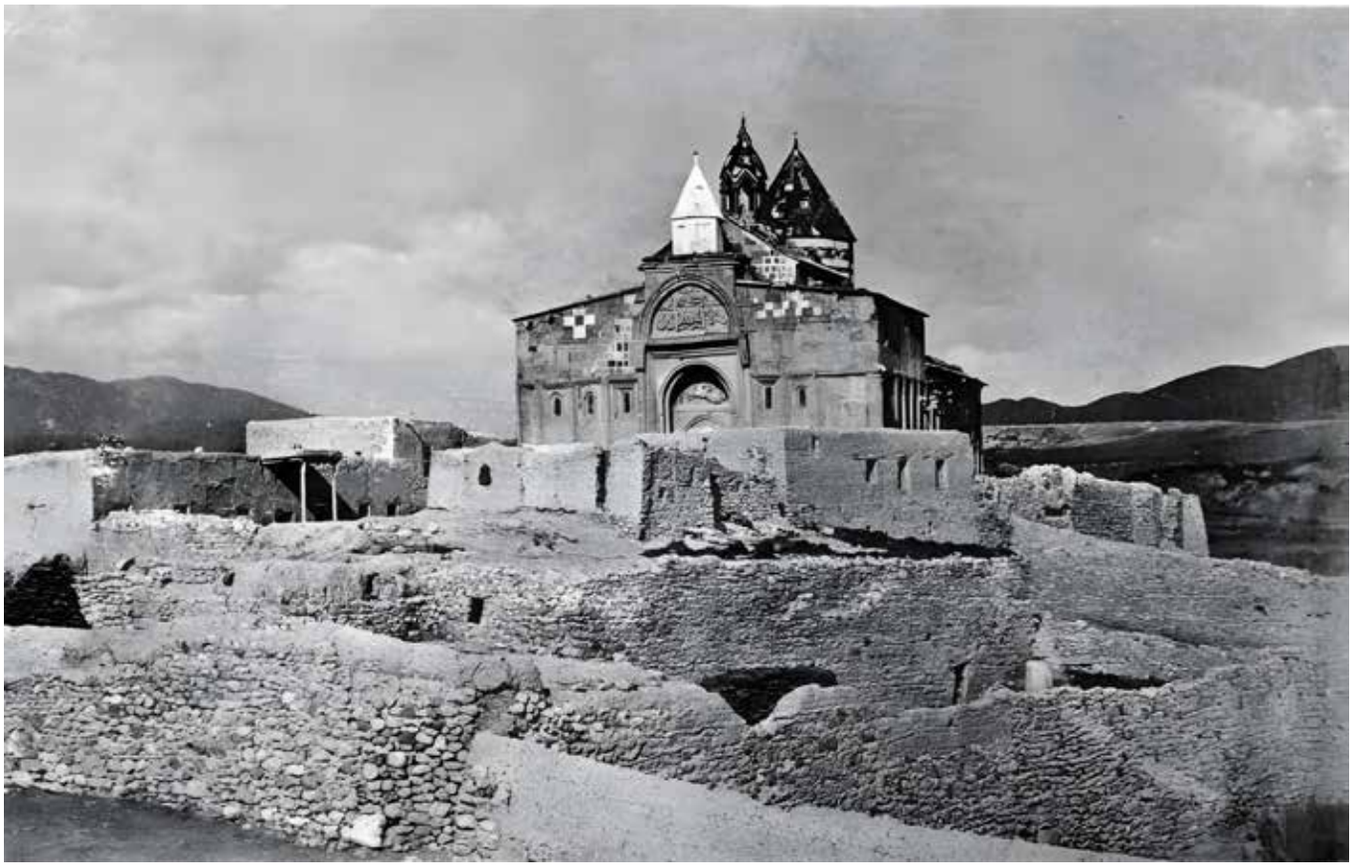

ST. BARTHOLOMEW CHURCH

5.1.5. St. Bartholomew Church and Medieval Market Square

Directly facing the Maiden Tower lie the remnants of St. Bartholomew's Church and the Medieval Market Square. Constructed in 1892, the church was funded by contributions from the local Christian populace. It is believed that Saint Bartholomew met his martyrdom at the hands of pagans here in 71 AD.

This church is believed to be the earliest one constructed in the area. Erected in 1892, the church was built upon these historical ruins. The church remained operational until 1936, after which it was demolished during the anti-religious campaign.

The Medieval Market Square encapsulates the ancient civilizations' legacies and the diverse religious history of this region. Unearthed accidentally in the 1960s during the demolition of old houses near the

MEDIEVAL MARKET SQUARE

Maiden Tower, this site also encapsulates Baku's stonecraft and ecclesiastical history. Archaeological discoveries from the Bronze Age include pagan idols, as well as Christian and Islamic gravestones. The Christian-era tombstones are notable for their cross motifs, while those from the Islamic era feature geometric and floral designs, along with Qur'anic inscriptions.

Situated 28 meters below sea level, Baku holds the title of the world's lowest capital city. Known as the city of winds, Baku's southern wind is termed 'gilavar,' and the northern wind, 'hazre.' Despite Baku's city walls harking back to the 12th century, the city's distinctive architecture is largely due to the oil boom in the 1800s. The architecture within Icheriseher is a fusion of gothic, baroque, and neoclassical styles. Owing to the contributions of European, particularly Polish, architects, Baku has earned the moniker 'Paris of the Caucasus.'

JUMA MOSQUE

5.1.6. Juma Mosque

Constructed in the 19th century, this mosque is regarded as the region's most recent. The discovery of oil in Azerbaijan led to the emergence of a prosperous community that embraced philanthropy. The Juma Mosque is one of the most famous mosques of today and has been in use since it was built.

PUPPET THEATER

5.1.7. Puppet Theater

The theater is nestled in the streets of Icheriseher. The quaint stage brings to life Hüseyin Hacı Beyli's operas 'Arşın Mal Alan' and 'Leyla ile Mecnun' through puppetry. The theater's building, a portal to Azerbaijani culture and historical attire, showcases classical architecture and European flair. The Baku Puppet Theater was established in 1980 by the director and artist Tarlan Gorcu. The puppet rendition of the opera 'Arşın Mal Alan,' which debuted in France in 1990, enjoyed immense popularity and numerous performances. It was designated a municipal theater in 1993 and transferred to the authority of Icheriseher in 2013. The theater underwent restoration with substantial support from Mihriban Aliyeva, the First Vice President of the Republic of Azerbaijan.

MUHAMMED MOSQUE

5.1.8. Muhammed Mosque: an Early testament to Islamic Architecture

Built in the 11th century, the Muhammad Mosque is among Icherisheher's most ancient structures and a pioneering example of Islamic architecture in Azerbaijan. Known as the Siniggala Mosque, or 'ruined tower,' the mosque's current state lends it its name. In 1723, the Russian navy's bombardment of Baku began when the city refused to capitulate, with 15 warships targeting the city. During this attack, a bomb struck the minaret of the Muhammad Mosque. Later, a storm that forced the Russian fleet to sea was seen by locals as divine retribution for the attack. The minaret stood unrepaired until the mid-19th century, symbolizing the city's resilience.

5.1.9. Palace of the Shirvanshahs

The Palace of the Shirvanshahs is also a UNESCO World Heritage Site. Originating from the 15th century, the palace complex is hailed as one of the Near East's architectural jewels and a pride of Azerbaijan. Since 1964, the palace has functioned as a museum. The term 'Shirvanshahs' translates to 'the unifying sword of kings,' akin to 'Sultan' in Persian and several other tongues. A Shirvan Shah was a sovereign who embodied his nation's military and political might. The Palace of the Shirvanshahs encompasses the main building, the divanhane, Seyed Yahya Baku's mausoleum, a mosque, burial chambers, a cistern, and a bath. It is believed that these components were constructed in different eras. The palace's artistry mirrors a tapestry of cultural influences and epochs. Its design is a confluence of Persian, Arabic, Mongolian, and Byzantine artistry, showcasing intricate carvings and calligraphy. The calligrapher Niyevash's exquisite floral calligraphy, crafted circa 1220, adorns parts of the palace to this day. This artistic legacy captures the essence of the diverse cultures that shaped its architectural narrative. The palace's upper level served as the private residence of the Shah and his family. The lower level's divanhane hosted meetings and ceremonies, tailored to the palace's administrative functions. The mausoleum of Yahya Baku, dating back to the 15th century, is the complex's focal point. In Turkish annals, he is known as Yahya Shirvan. His moniker reflects his profound connection to Baku, where he spent his most significant years and which he deeply cherished. Seyit Yahya, interred within what is popularly called the Dervish Mausoleum, was a distinguished scholar who imparted wisdom to the palace's denizens. His contributions to philosophy, mathematics, and astronomy were significant, and many of his mystical writings are housed in libraries across Türkiye.

The palace's staircases are notably expansive. It is stated that Shah Halilullah, standing at 2.10 meters tall, had the stairs designed to accommodate his stature, resulting in their spacious and elongated design.

The Shirvanshahs established an ancient state within Azerbaijan's borders. Their storied history spans several millennia. The earliest Shirvanshahs were contemporaneous with the Sassanid Empire's founding in the 7th century. Following the spread of Islam, Arab forces reached

PALACE OF THE SHIRVANSHAHS

PALACE OF THE SHIRVANSHAHS

the Caucasus and subsequently occupied Azerbaijan. Under the Arab caliphate, the Shirvanshahs saw their autonomy diminish, with Arab governors overseeing their lands. This state of affairs persisted until the 10th century when the caliphate's decline in political and economic power became evident. The weakening of the caliphate gave rise to the formation of semi-independent and fully sovereign states in the region. Among these was the state of the Shirvanshahs. By the 10th century, they had extended their dominion from the Georgian frontier to the coastal areas. The 11th century witnessed the Shirvanshahs' emergence as a sovereign and formidable power. Initially, the Shirvanshahs declared Shamakhi as their capital. However, Shamakhi's geographical and seismic vulnerabilities posed challenges. A significant earthquake struck Shamakhi in the 12th century. In the aftermath of this seismic event, the Shirvanshahs relocated their seat of power to Baku and commenced the construction of the palace.

PALACE OF THE SHIRVANSHAHS

The Shirvanshahs reigned for four centuries, marking a long era of governance. They were also reputed for their robust physical prowess. The 11th century was a tumultuous time for the Shirvanshahs, fraught with numerous adversaries. The 12th century brought the Seljuks to the Caucasus, igniting a series of conflicts with the Georgian state. While the Ottomans later made their presence known, it was the Safavids who ultimately concluded the Shirvanshah era. Subsequently, the Safavids seized control of Baku and all the powers that once belonged to the Shirvanshahs. Upon capturing the palace, the Safavids repurposed it, utilizing it as a depot and storage facility. The Russian conquest led to the palace's deterioration and neglect. There were plans in the 20th century to demolish the palace entirely and convert it into a Christian temple, but these plans were never realized. Despite its dilapidated state, the palace has endured to the present day and, following extensive restorations, has been recognized by UNESCO.

WORLD'S FIRST CARPET MUSEUM

5.1.10. World's First Carpet Museum

Situated in close proximity to Icheriseher, the world's premier and largest carpet museum is an attraction not to be missed. Carpet weaving lies at the heart of Azerbaijani cultural heritage. For millennia, carpets have been crafted with a diverse array of techniques, styles, motifs, and symbols, each influenced by the civilizations that presided over their creation. Recognized by UNESCO, this intricate art form is listed as part of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. The museum proudly displays carpets from the 14th to the 20th centuries, originating from Azerbaijan's renowned weaving centers, featuring distinctive patterns from the Karabakh and Qasimushagi areas. The museum's exterior, a marvel of modern architecture, is ingeniously designed to resemble a rolled carpet. Home to roughly 10,000 carpets, the museum's collection spans from the medieval era to contemporary times. Established in 1967, the museum owes its inception to the visionary carpet artist Latif Kerimoğlu. The museum's inaugural exhibition took place in 1972 within the historical confines of the 19th-century Friday Mosque, and

WORLD'S FIRST CARPET MUSEUM

it continued to be preserved and showcased there throughout the Soviet period. In response to Azerbaijan's desire for a more magnificent edifice, construction of the new building commenced in 2008. Conceived by Austrian architect Franz Jazzy, the building opened its doors in 2014. Carpet weaving has become a widespread craft among women across all regions of Azerbaijan. These carpets serve as a tapestry of the weavers' lives, emotions, and intellect, with each region contributing its own unique and symbolic stitchwork. In carpet weaving, every hue and pattern carries its own distinct significance. For instance, red is emblematic of fire, while green signifies prosperity and fecundity.

The Karabakh carpets are particularly noteworthy within the museum's collection. Characteristically larger and lengthier, these carpets reflect the spacious interiors of Karabakh homes.

Initially, the museum's artifacts were sourced from public donations, and post-2016, the collection was enriched with acquisitions like the prized 17th-century Karabakh dragon carpet.

HAYDAR ALİYEV CENTER

5.1.11. Heydar Aliyev Center

The Heydar Aliyev Center bridges Azerbaijan's rich historical and architectural narrative with the future. The building's groundbreaking design, devoid of conventional outlines, was once deemed unbuildable. Crafted by the illustrious architect Zaha Hadid, the center is a visual ode to seamless contours. It clinched the 2014 London Design Museum's Design of the Year award. Zaha Hadid distinguished herself as the first female architect to be honored with this accolade. The Heydar Aliyev Center today stands not just as a beacon of modern Baku but as an architectural masterpiece celebrated globally.

Its undulating form, soaring from earth to heaven, symbolizes continuity, while its pristine white hue heralds an optimistic future.

The design of this structure is also a nod to the rising Caspian Sea, a the-

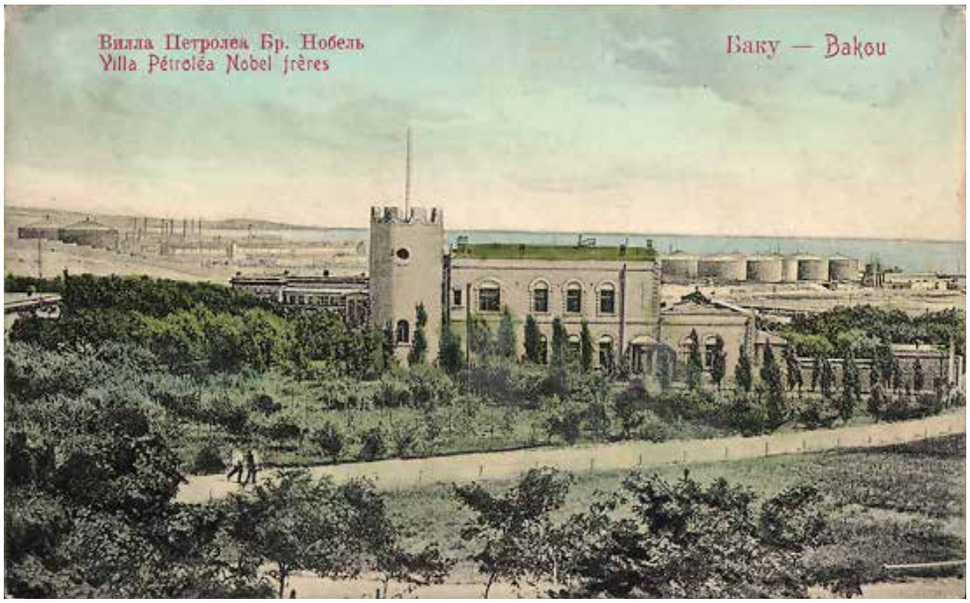

HOUSE MUSEUM OF NOBEL BROTHERS

me prevalent in Azerbaijani mythology. Azerbaijani mythology features two iconic creatures: the Ghoul and the Cyclops. The tale of Tepegöz is a common thread in various mythologies, with the Azerbaijani version closely mirroring those stories. The Gulyabani represents an evil spirit or desert monster in Azerbaijani lore, known for its nocturnal transformations into a werewolf, diverging slightly from its portrayal in Yeşilçam cinema.

5.1.12. House Museum of Nobel Brothers

The Nobel Prize, established by the will of dynamite inventor Alfred Nobel, has been honoring notable contributions to humanity in science, arts, and politics since 1901.

Notably, Turkish writer Orhan Pamuk was awarded the Literature Prize in 2006, and scientist Aziz Sancar received the Chemistry Prize in 2015.

The Nobel Foundation is financed by the wealth amassed by the Nobel brothers in Sweden. A significant portion of this wealth, approximately half, was generated in Baku. While Alfred Nobel focused on his explosive inventions, his brothers Ludvig and Robert ventured into Azerbaijan's oil fields, striking rich reserves in Baku. Leveraging Alfred's dynamite, the Nobel Brothers quickly accessed oil reserves, propelling

HOUSE MUSEUM OF NOBEL BROTHERS

them to millionaire status. They constructed railways to facilitate oil transport to Russia and Iran. Hence, the building is known as "Villa Petrole," and it stands as the sole Nobel brothers' museum outside of Sweden. The Baharova family, led by Tuğrul Baharova, pioneered the museum's establishment in 2005.

The Zoroaster, the world's first oil tanker, shuttled oil from Azerbaijan to Moscow, and on its return, it transported ice that was placed underneath the house. This innovative method laid the groundwork for the first ventilation system by circulating chilled air.

Among their first projects, the Nobel brothers constructed a school, hospital, and theater in the area.

The house, crafted in 1884 by Swedish architect Fyodor Lidval and adorned in the Byzantine style, boasts an intricately decorated interior. The library was enriched with paintings and books sourced from St. Petersburg. In 1918, the Bolsheviks seized a portion of the brothers' fortune in Russia, prompting their relocation to Stockholm, although

HOUSE MUSEUM OF NOBEL BROTHERS

they retained ownership of the building until 1920. Amidst the Red Army's occupation of Baku, loyal employees aided their esteemed employer's escape to Iran.

The origin of the Nobel Prizes is rooted in a poignant narrative. Despite Alfred Nobel's intention for dynamite to be used in mining, it found applications in the weaponry sector. Tragically, Ludvig Nobel perished in 1888 during one of Alfred's dynamite experiments. Alfred Nobel was profoundly disturbed upon reading a premature obituary in a French newspaper, mistakenly reporting his death. The headline "Merchant of death dies!" had a profound impact on him, as did the erroneous announcement of his own passing. Alfred Nobel, not wishing to be remembered for his association with death, amended his last will accordingly. He allocated 94% of his wealth annually to fund the Nobel Prizes, awarded to those who contribute significantly to humanity in medicine, physics, chemistry, literature, and peace. Since 1901, the Nobel Prizes have been conferred on December 10th, commemorating the anniversary of Alfred Nobel's passing. The field of Economics joined the list of Nobel disciplines in 1968.

Why did the Nobel Brothers come to Azerbaijan?

Robert Nobel, the eldest of the Nobel brothers, first journeyed to Azerbaijan in 1871. During that era, rifle manufacturing was a prominent industry in Saint Petersburg. In search of superior timber for rifle production, Robert was directed to the Lankaran region, renowned for its

ironwood trees. Upon his arrival in Azerbaijan, Robert Nobel encountered numerous oil wells, leading to the discovery and subsequent extraction of oil in 1871, which prompted him to settle in Azerbaijan.

5.1.13. Martyrs' Lane

The highest point in Baku is the resting place of Azerbaijani and Turkish martyrs. Here lie the remains of Azerbaijani and Turkish soldiers from the Islamic Caucasus Army who fell during the liberation of Baku in 1918, Azerbaijani casualties of the First Karabakh War from 1988 to 1994, and civilians slain by Russian forces in 1990.

At the time of its independence proclamation in 1918, major cities of the People's Republic of Azerbaijan, including Baku, were under foreign control. Baku was effectively governed by a coalition of occupying forces. In its quest for liberation, the nascent People's Republic of Azerbaijan sought assistance from the Ottoman Empire. Commanded by

Nuri Pasha, the Caucasian Islamic Army embarked from Ganja and endured a fierce campaign to free Baku from its occupiers. The initial martyrs from Anatolia within the Caucasian Islamic Army were interred at this site.

A memorial in Martyrs' Lane honors the 1130 soldiers of the Caucasian Islamic Army who, alongside Azerbaijani troops, combated the Bolsheviks, Armenian Dashnaks, and Baku Soviets. The monument was unveiled in 1999, with a ceremony attended by then-presidents Süleyman Demirel and Heydar Aliyev, symbolizing the fraternal ties between the nations.

Reflecting the sanctity of Baku's Martyrs' Lane, the Martyrs' Mosque was erected at a picturesque location amidst the graves, a collaborative effort between Türkiye and Azerbaijan, supported by the Türkiye Diyanet Foundation.

Martyrs' Lane stands as one of Baku's most venerable burial grounds. Esteemed Azerbaijani cultural icons, including Musa Nayev and Hasan Bezerdavi, are laid to rest within this cemetery. Following its 1918 independence, the People's Republic decided to build a monument in honor of the Caucasian Islamic Army at this site, a plan that remained unrealized due to Azerbaijan's brief period of autonomy. Following the assassination of Soviet communist leader Kirov in 1934, the park was renamed in his honor. Consequently, the cemetery, a symbol of Azerbaijan's history and national struggle, was obliterated. The 1990s marked a tumultuous period for Azerbaijan, culminating in the tragic events of Black January on the 20th of that month. Amidst the quest for independence, the Soviet military tragically turned its weapons on Azerbaijani civilians, resulting in numerous casualties. The initial victims of Black January, along with those from the First Karabakh War, found their final resting place here in 1990. Thus, the Anatolian martyrs who sacrificed their lives for Azerbaijan's sovereignty are also interred here.

Baku was the epicenter of significant uprisings during the Soviet Union's dissolution. On January 20, 1990, the Russian military's gunfire claimed the lives of 143 individuals in Azatlik Square, who had gathered to champion independence. The victims of this tragic day, later known as Black January, were laid to rest here. The Azerbaijani authorities erected a monument to ensure the eternal remembrance of these martyrs. The eternal flame at the memorial site symbolizes the undying memory of the fallen.

5.1.14. The Legacy and Resting Place of President Heydar Aliyev

In the 1990s, during Azerbaijan's national struggle, Heydar Aliyev faced discrimination from the Soviet leadership and was expelled from the Politburo. It was recognized that Aliyev would staunchly defend Azerbaijan's and the Turkic Islamic world's interests. On the fateful day of January 20, 1990, as Soviet tanks wreaked havoc, Heydar Aliyev openly condemned the violence against his people. He declared at the Azerbaijani mission in Moscow that the Soviet regime had failed and affirmed his solidarity with the Azerbaijani resistance. Aliyev later returned to Azerbaijan under challenging circumstances and played a pivotal role in safeguarding the nation's independence and territorial integrity.

HEYDAR ALIYEV'S OFFICIAL VISIT TO THE REPUBLIC OF TÜRKIYE - APRIL 4, 1992

The Heydar Aliyev Cemetery is the burial site of prominent Azerbaijani leaders and notable figures. Heydar Aliyev valued intellectuals as the bearers of the national ethos and was committed to shielding them from persecution.

Collaborating with scholars and creatives alike, he fostered advancements in science, education, and the preservation of Azerbaijan's cultural heritage. He established the tenets of national governance in Azerbaijan, successfully navigating the political upheaval that threatened the country's sovereignty.

While residing in Nakhchivan during Azerbaijan's declaration of independence, Heydar Aliyev established the New Azerbaijan Party on November 21, 1992, which remains the ruling party to this day. In

response to calls from the populace to prevent a civil war, Heydar Aliyev was elected President of the Supreme Council of Azerbaijan on June 15, 1993. Victorious in the elections held on October 3, 1993, Aliyev assumed the presidency and dedicated himself to addressing the nation's challenges. Elected amidst the ongoing Karabakh conflict that began in 1991, with Armenian forces occupying Azerbaijani lands, Aliyev prioritized military fortification. The Azerbaijani army, whose weapons and ammunition were improved, successfully repelled Armenian offensives through strategic counterattacks. A ceasefire agreement was brokered in Bishkek on May 4-5, 1994, effectively halting the violent confrontations between Azerbaijan and Armenia. Heydar Aliyev, bolstered by popular support, quelled domestic unrest and steered the country towards stability.

Aliyev earned the affection of the Azerbaijani people for his lifelong dedication to the nation, both under Soviet rule and throughout its sovereign journey. The enduring legacy of Heydar Aliyev is encapsulated in the honorific "universal national leader," bestowed upon him by his compatriots. The tomb of Heydar Aliyev, the esteemed founding father of Azerbaijan, is a focal point of the cemetery. The late Aliyev, a prominent figure in the Soviet hierarchy, navigated Azerbaijan through the perils of civil strife, the Karabakh War, and post-independence economic turmoil.

Under Aliyev's presidency, Azerbaijan embraced a constitution grounded in democratic principles through a referendum, and the death penalty was abolished. He implemented pivotal measures to elevate the role of national personnel in governance and to foster robust industrial and agricultural initiatives.

Aliyev facilitated the exploitation of Azerbaijan's largest oil field, the Azerbaijan-Chirag-Shashli basin, through collaboration with 11 companies from seven nations, thereby enabling the export of oil to global markets. Termed the "deal of the century," this pivotal agreement became the cornerstone of Azerbaijan's economic resurgence.

His tenure saw Azerbaijan's international stature solidified through amicable relations with Türkiye, Turkic-speaking nations, Russia, the United States, and European countries.

The late Aliyev's comprehensive approach to independence and his strategic policies significantly contribute to the ongoing integration of an independent and democratic Azerbaijan into the global community.

5.1.15. Ateshgah

The Ateshgah, located near Baku, is renowned as one of the world's three largest Zoroastrian fire temples. To preserve the ancient flame, believed to have burned for millennia, the Ateshgah was connected to a gas network when the natural gas flow ceased.

Zoroastrianism holds the elements of water, air, earth, and fire as sacred. In this philosophy, light and illumination symbolize the divine presence. Fire represents a celestial force distinguishing between virtue and vice.

ATESHGAH

The significance of the Ateshgah waned post-7th century with the Islamic conversion of Azerbaijanis, yet an oracle remained active there until the 19th century. Nowruz, celebrated on March 21, sees a surge in visitors to the Ateshgah.

Azerbaijan is often regarded as the cradle of Zoroastrianism. The First Temple is among the trio of temples erected at this site. The temple fell into disuse following the adoption of Islam in Azerbaijan.

The Ateshgah's eternal flame endured spontaneously until 1883. The advent of the oil industry around 1860, with drilling near the shrine, altered the natural gas flow, extinguishing the flame. Consequently, the temple was abandoned as the sacred fire dimmed.

The Ateshgah was a sanctuary for both Zoroastrians and Zurvanite vi-

sitors from India. Fire holds sanctity in both faiths. While Zoroastrians revered fire as a manifestation of the divine, they did not idolize it.

Azerbaijan hosted the inaugural European Games in 2015. President Ilham Aliyev ceremoniously carried the torch from the Ateshgah. Fire is emblematic of Azerbaijan, whose very name translates to "land of eternal flames."

Constructed in 1810 by merchant Kanchanagaran, the Ateshgah's architecture mirrors that of a traditional caravanserai. The temple embodies the legacy of Medean-era fire worship in Azerbaijan and bears resemblance to certain Indian temples. Surrounding the central flame, 26 chambers with windows offer pilgrims a view of the sacred fire. These chambers served as lodgings for Zoroastrian pilgrims who visited the Ateshgah.

Sacred inscriptions adorn the doors of some chambers, revered by Indian visitors. During the British occupation in 1918, soldiers removed several of these inscriptions.

One chamber houses an image of Ganesh, the Hindu deity of intellect and wisdom. Despite Hinduism's pantheon, its scriptures advocate a monotheistic belief system. This particular chamber, dating back to 1713, is the Ateshgah's oldest.

The traveler Evliya Çelebi, in his Seyahatname (Book of Travel), recounted that the flames were so intense that visitors could swiftly bake bread upon the ground.

5.1.16. Gala Museum

The area is home to three notable museums: the Museum of Archaeology and Ethnography, Gala Museum, and Museum of Antiquities.

Inaugurated in 2008 under the auspices of the Heydar Aliyev Foundation, this complex is dedicated to the preservation and restoration of archaeological finds from the Absheron Peninsula.

Authentic reconstructions of mounds, settlements, and other significant architectural relics from the 3rd and 2nd millennia BC are featured here.

The museums' displays of rock art, ceramics, domestic artifacts, ador-

GALA MUSEUM

nments, armaments, and currency offer insights into the everyday life and historical narrative of Azerbaijan.

The complex boasts a collection of 243 historical monuments and edifices. Exhibits include mosques, residential structures, bathhouses, and even coffee beans. The grounds are adorned with ancient pistachio and olive trees, as well as a variety of flowers, some dating back 400 years. Demonstrations of traditional butter-making processes are also a highlight for visitors.

The Gala Museum Complex was established in 1988, while the latter was constructed in 2008 by the Heydar Aliyev Foundation in the city's most historic district.

YANAR DAG (BURNING MOUNTAIN)

5.1.17. Yanar Dag (Burning Mountain)

A natural gas-fed flame, which perpetually burns, can soar up to 3 meters in height. This eternal flame is fueled by natural gas that permeates through a porous sandstone layer beneath the surface. The gas seepage is strong enough to ignite the surface of adjacent streams with just a match. These tranquil waterways are sometimes referred to as "burning clouds" due to their flammable nature.

Distinct from the region's mud volcanoes, Yanar Dag does not emit any liquid or sludge. The vicinity of the Gilanchay River is dotted with springs, reputed by locals for their therapeutic properties.

Local lore suggests that a shepherd inadvertently ignited the flames of Yanar Dag in the 1950s. However, historical accounts indicate that the

NARGIN ISLAND (SNAKE ISLAND)

flames on the Absheron Peninsula have been a natural phenomenon since ancient times. Yanar Dag was designated a protected site in 2007 and now features an amphitheater and stone exhibits.

Areas Restricted to Tourism, Accessible Only with Special Permit:

5.1.18. Nargin Island (Snake Island)

This site tells the harrowing history of a Russian-imposed prison camp during World War I, where Ottoman soldiers faced dire conditions, and the local Azerbaijani efforts to sustain and liberate them.

Nargin Island forms part of the Baku Archipelago, which includes both large and small islands such as Dash Zira, Sand Island, Zembil, San-

gi Mugan, Chikil, Kara Su, Kara Zira, Gil, and Ignat Dash. Owing to its strategic significance, Nargin Island falls under the jurisdiction of the Azerbaijani Ministry of Defense and requires special authorization for access.

Situated a few nautical miles off Baku, the Great Zire, or Big Island, spans 1.4 square kilometers of rocky terrain.

Devoid of natural water sources, the island hosts a lighthouse and several structures. It is colloquially known as Snake Island, a name derived from its notorious population of venomous snakes. Nargin Island bears the scars of a harrowing chapter in our history. A lesser-known fact is that soldiers taken prisoner during the final Ottoman-Russian War endured captivity under dire conditions on this island. It is believed that around 10,000 soldiers perished on this island due to starvation, torture, disease outbreaks, and executions.

A penal facility was constructed on the island in the 1890s, detaining numerous inmates from Baku and its vicinity.

In October 1914, the Ottoman soldiers captured at the Caucasus Front faced difficulties upon their arrival here, with 150-200 individuals crammed into wooden barracks, forced to sleep on mere grass and planks.

From 1914 to 1917, amidst the multi-fronted Ottoman-Russian War, Nargin Island became the site of the most dreadful prison camp for captured Ottoman soldiers. The island's hellish conditions were not limited to soldiers; civilians detained by the Russians also suffered immensely. A combination of maltreatment, random executions, starvation, lack of water, snakebites, torture, and epidemics meant that survival was a rare outcome for the prisoners.

Prisoners were transported through Baku to the island as a stark warning to Azerbaijanis against aiding the Ottoman Turks. Each year, nearly 10,000 individuals from Erzurum, Ardahan, Kars, Sarıkamış, and nearby regions, who were seized during Russian and Armenian aggressions, were exiled to Nargin Island along with Ottoman Turkish relics. Among those deported were children and entire families. Between 1914 and 1918, the prison camp on the island confined 65,000 individuals.

Reports of the abuses on the island surfaced at the time, sparking widespread outrage. In an attempt to counter these reports, the Russians created a propaganda film depicting the prisoners engaging in normal activities like dining, swimming, and other forms of entertainment, suggesting they were not truly imprisoned.

The Azerbaijani people, refusing to stand by idly, covertly delivered food and water to the island and, more crucially, succeeded in rescuing some prisoners.

(Legend has it that Azerbaijanis cast loaves of bread into the sea from the coast, which miraculously reached the island, preventing the Turkish prisoners from succumbing to starvation.)

The bond between Azerbaijan and Türkiye is steeped in a long tradition of kinship. The Azerbaijani populace fought valiantly to ensure the survival of the civilians, with contemporary newspapers pleading, "We require the assistance and contributions of our brothers and sisters. O Muslims, O Turks! How can you abstain from this act of unity?"

The Azerbaijani populace even staged life-risking demonstrations.

The esteemed statesman Hudadat Beg Rafibeyli, a prominent figure in Ganja, made a forceful declaration, punctuating his speech with a fist on the table. "We, the Azerbaijani Turks, have always shown loyalty and respect towards Tsarist Russia and the emperor, yet we cannot forget our duty to extend a helping hand to our kin."

Vecihi Hürkuș, captured in Sarıkamış and subsequently in Nargin, was among those who successfully fled captivity. It is widely recognized that Hürkuș was Türkiye's pioneering aircraft designer, builder, and a valiant aviator. In the First World War, Hürkuș's aircraft was downed during combat on the Caucasus Front; injured and captured, he endured six months of harsh conditions in this camp.

Disguised as impoverished peasants, Vecihi Hürkuș and Salih Bey, an engineering officer, embarked on a perilous trek to Istanbul. Hürkuș recounts the tribulations of their journey in his memoirs: "They navigated bridgeless streams and rivers, swollen from seasonal rains. Traversing secluded paths on foot, there was a day when I nearly lost a beloved companion… I waded through a broad river, water reaching

my chin, amidst a fierce snowstorm. Witnessing my friend being swept away was an excruciating moment that deeply pained my heart. My friend, unable to swim, made our battle against the torrent even more challenging, but we persevered, pulling him to safety. Having narrowly escaped death, we found ourselves drenched and vulnerable to the relentless blizzard, at risk of freezing. On many occasions, we scaled high mountains, where recent signs of predators, like shattered human and animal bones, spurred not fear but a surge of vitality."

The Committee of Caucasian Muslim Students orchestrated abductions of prisoners, occasionally in collaboration with Cemiyet-i Hayriye.

Throughout the First World War, Azerbaijan was a hotbed of nationalistic sentiment and struggle. National committees and unions also formed philanthropic organizations. These groups maintained communication with central societies in Istanbul within the Ottoman Empire. Lists of captive soldiers and officers on Nargin Island were compiled and dispatched, ensuring efforts were made to locate and liberate them.

Following the collapse of Tsarist Russia, Azerbaijani officials and the national committee resolved to transfer all detainees and civilians from the island to Baku. A number of those unable to return to Anatolia settled in and around Baku, assimilating with the local populace. At the time, Azerbaijan lacked an established military force. The Bolsheviks and Armenians perpetrated mass atrocities against Azerbaijani Turks. Azerbaijani Turks, alongside Ottoman officers and soldiers detained in this camp, banded together to counter the Armenian and Bolshevik forces.

Nagi Bey Sheikhzamanli shares a poignant recollection of this locale: His pivotal role was instrumental during the National Struggle and the founding of the Republic. His birthplace was the city of Ganja. He held the position of General Director of Security within the Republic of Azerbaijan. He recounts the following in his memoirs: "The arrival of the Caucasian Islamic Army in Ganja was marked by a military parade that drew crowds of onlookers. During the parade, a little girl, calling out 'dad' repeatedly, walked towards a Turkish soldier marching in military formation… "

The year 1918 saw the outbreak of Armenian-Russian atrocities in Anatolia, resulting in the plundering of homes, forced displacements,

and deaths from starvation and dehydration. The tragedy left children orphaned on both sides of the conflict. At that time, Cemiyet-i Hayriye gathered orphaned children from various Anatolian regions, including Erzurum, Ardahan, Kars, and Oltu, and relocated them to Azerbaijan. Orphanages were established to care for these children. Among those who escorted the children was the esteemed patriot Ahmet Cevat, author of the poem "Çırpınırdı Karadeniz bakıp Türk'ün bayrağına" (The Black Sea would flutter upon seeing the Turkish flag). It was there that the little girl recognized her father. "That moment moved us to tears," wrote Nagi Bey Sheikhzamanli.

5.1.19. Neft Daşları

This structure holds the distinction of being the world's first offshore oil platform. Constructed in the Caspian Sea, its purpose was to extract oil and natural gas. Established in 1947 atop landfills, it has since evolved into a sprawling town featuring over 200 km of roadways, multi-level buildings, and a community of 5,000 residents.

The Neft Daşları oil field was unveiled by the legendary Azerbaijani geological engineer Agha Gurban Aliyev. The initial exploratory drilling commenced on June 24, 1949, subsequent to the submersion of seven antiquated vessels to serve as a haven for the drilling crew and oil workers. This region, later dubbed Seven Ships Island, underwent expansion on stilts, transforming it into a man-made island amidst the open sea. Neft Daşları, acknowledged by the Guinness Book of World Records as the world's first offshore drilling platform, spans an expanse of 70,000 square meters. A network of streets exceeding 200 kilometers interconnects the oil wells, facilities, and residential zones.

Agha Gurban Aliyev, who found Neft Daşları, played a crucial role in the drilling of the first well in 1948. In 1949, this inaugural well produced three tons of oil, thereby establishing its reputation as the pioneering offshore oil platform and capturing global attention. The year 1951 marked the establishment of the petroleum industry, with oil being transported by tankers for the first time.

To date, over 190 million tons of oil and 14 million cubic meters of natural gas have been extracted from upwards of 2,000 wells. Neft Daşları, under the management of Azerbaijan's national oil company Socar,

NEFT DAŞLARI

contribute to over half of the nation's oil output. Approximately 5,000 individuals are employed in the production, working across multi-story wells and buildings ranging from five to nine stories high.

Neft Daşları, aptly nicknamed the "Island of Wonders," has witnessed the creation of verdant parks amidst the sea's expanse. The well-being and comfort of the workforce are prioritized considerations.

Neft Daşları, which sees a daily workforce of 2,000, boasts accommodation facilities capable of housing 2,828 workers. The site is also equipped with amenities such as gymnasiums, football pitches, live music venues, hotels, hospitals, residential quarters, social centers, sports complexes, cafes, and restaurants.

A cultural hub dedicated to the memory of the nation's founding leader, Heydar Aliyev, also graces the premises. This center houses a collecti-

NEFT DAŞLARI

on of photographs and documents chronicling pivotal events like the post-independence revival of Azerbaijan's oil industry and the inaugural ceremony of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline.

In the Caspian Sea's sector known as the "Black Stones," the emergence of gas bubbles caught the attention of fishermen, leading geologists to discover underlying natural gas reserves. Prolonged studies by the esteemed geologist Agha Gurban Aliyev culminated in the groundbreaking endeavor to extract substantial oil quantities from the Kara Stones area, marking the inception of the world's first maritime oil exploration. This groundbreaking event sent ripples across the globe. Subsequent investigations confirmed the presence of a significant oil reservoir in this locale. The former Turkish Prime Minister, Suleyman Demirel, holds the distinction of being the first dignitary to visit the site. Following Suleyman Demirel's visit, numerous global leaders arriving in

NEFT DAŞLARI

Azerbaijan expressed a keen interest in witnessing the Neft Daşları firsthand.

The challenges of daily commuting, compounded by distance and adverse weather conditions, necessitated the construction of residential accommodations on-site.

The local power plant not only generates electricity but also harnesses waste heat for energy conversion. Essentially, the waste heat emitted into the atmosphere is repurposed to heat living spaces within the town, providing hot water and environmental benefits. This approach serves the dual purpose of conserving energy and transforming atmospheric waste heat into an eco-friendly resource.

The wells here reach depths between 2,000 and 2,200 meters.

5.2. Karabakh

Shusha, renowned for its scenic beauty, is poised to become a premier tourist destination in the Karabakh region. Post-liberation, certain sectors of the region, now cleared of mines and restored, are intended to be preserved as historical sites, depicting the era of occupation for posterity. Currently accessible only with special authorization, plans are underway to open the region to international tourists by establishing numerous lodging facilities.

The Azykh Cave is situated roughly a two-hour drive from Shusha.

5.2.1. The Azikh Cave

Eurasia is heralded as the cradle of the earliest human settlements. A human jawbone unearthed in 1868 during an excavation led by archaeologist Mehmet Ali Huseynov stands as a testament to ancient life. At approximately 300,000 years old, this jawbone is the most ancient human relic discovered within the confines of the erstwhile Soviet Union. The delayed discovery of the cave, dating back 1.5 million years, is attributed to Tsarist Russia and the Soviet Union's reluctance to acknowledge the Caucasus as a region of historical significance, thus deterring scientific exploration. It wasn't until the 1950s, post-Stalin era, that archaeological breakthroughs occurred in this area. The initial human jawbone discovery has shed considerable light on our ancestral past. Historically, the average human lifespan ranged between

THE AZIKH CAVE

18 to 20 years. The lives of men and women were fraught with distinct challenges. Many women succumbed to complications during childbirth, while men often perished on hunting expeditions. Additionally, life expectancy was curtailed by factors such as temperature extremes and bacterial infections from improperly cooked food.

The cave houses four of the world's most ancient quarry sites, dating back 700,000 years. Evidence within suggests that these early humans engaged in cooking activities. This has led to the following assertion: "The Turkish affinity for kebab is profound; it's a culinary tradition to prepare kebabs for their dearest ones, a practice deeply rooted in our genetic heritage as one of humanity's first cooked meals."

The cave's stratigraphy encompasses numerous periods, ranging from prehistoric times to the early medieval era. The Azykh Cave is charac-

KHUDAFARIN BRIDGE

terized by its asymmetrical structure, soaring 25-30 meters high and comprising 10 distinct strata. It features five passageways, each varying in height. The cave is home to a thriving colony of thousands of bats.

5.2.2. Khudafarin Bridge

Among the Khudafarin bridges that span the Aras River, separated by 750 meters, the 11-arch bridge is destroyed, while the 15-arch bridge has withstood the test of time, enduring for a millennium. The Aras River delineates the natural frontier between Azerbaijan and Iran. Just south of Fuzuli, the landscape unfolds into a panorama of stunning beauty. The bridges spanning the Aras River to the Iranian city of Khudafarin create a unique landscape, blending nature and history. Large rocky areas in the riverbed have served as the foundations of bridges

KHUDAFARIN BRIDGE

since ancient times. Therefore, the foundations vary in size and are arranged freely.

In Persian, the word "Khudafar" means "God's command" or "God's mark." This indicates that the bridge dates back to the post-Islamic period.

One reason this bridge has survived to the present day is its rock core, and another is the addition of egg yolk to the mortar during construction, enhancing its durability and strength. The architect of the bridge is unknown, but its architectural style suggests it was built during the Seljuk period.

One purpose for building the bridge was for military use. Empires needed to cross the Aras River, which divides the region, to expand their territories. Another purpose of the bridge was for trade. Azerbaijan

KHUDAFARIN BRIDGE

is located on the Silk Road. The Black Sea provides a convenient route from the region to Europe. Crossing the Aras River is essential for accessing the Black Sea.

Following the Seljuk reign, the bridge saw use by the Mongols and subsequently the Russians.

In 1027, the Shaddadi ruler Fadl ibn Muhammad commissioned the construction of the 15-arch Khudafarin Bridge to combat the Rabbadis. Aga Mohammad Shah Qajar's invasion led to the partial destruction of the bridge, which was later reconstructed. The 11-arch bridge, situated 750 meters to the west of its 15-arch counterpart, is believed to have been erected atop an older bridge dating back to the 13th century Ilkhanid era. In the 1930s, Iran and the USSR jointly decided to dismantle the bridge's coastal arches. Reconstructed numerous times over the centu-

KHUDAFARIN BRIDGE

ries, the bridge stands as a testament to 12th-century engineering. The bridge's supports, anchored on natural bedrock, result in variably sized and irregularly spaced passages. Spanning roughly 200 meters in length, the 15-arch bridge measures 4.5 meters in width, rises 12 meters above the river, with its largest arch stretching nearly 9 meters and the smallest around 6 meters. The bridge's arches and upper-level masonry are crafted from brick, while its primary structure is built from local stone. This fusion of materials imparts a distinctive aesthetic to the bridge, showcasing the Arran School of Architecture's influence.

The bridge holds significant historical importance as it was the initial target during the occupation.

Across the river, a diverse array of Turkic-speaking communities reside, including Azerbaijanis, Turkmen, Uzbeks, with an estimated population of 35 million.

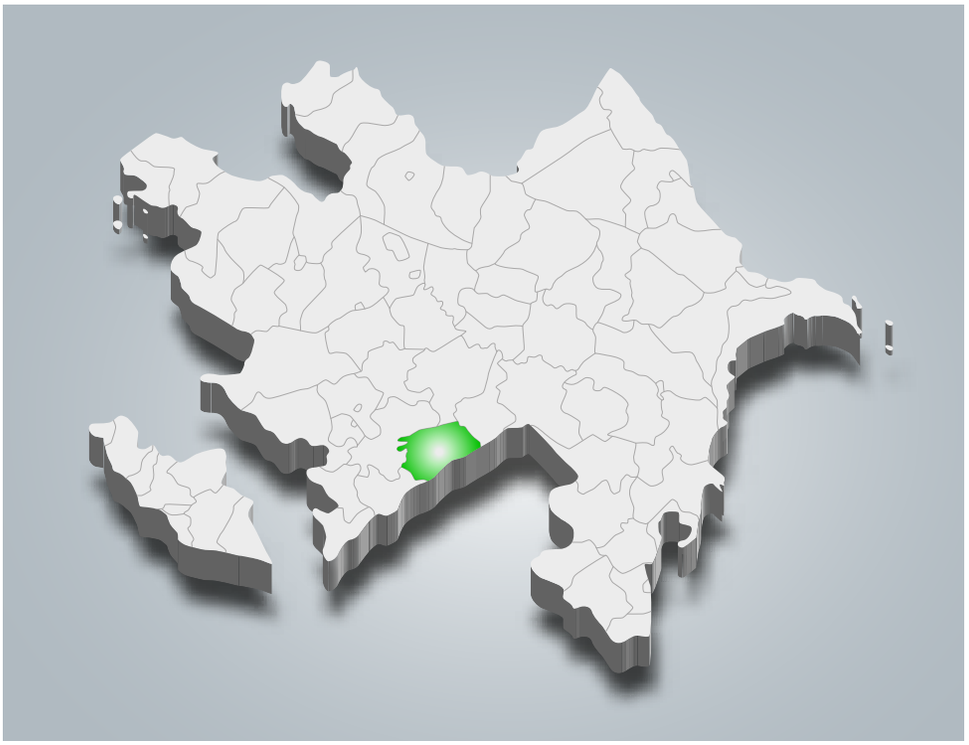

FUZULI

The Aras River has been celebrated in numerous poems. Among these, the most renowned is the verse recited by President Recep Tayyip Erdoğan: "They divided the Aras and filled it with sand; my departure was not by choice but by force, oh Laçin, dear Laçin, to you I pledge my life."

5.2.3. Gabriel Friendship Fountain

Legend has it that those who drink abundantly from this spring are destined to return to Azerbaijan. Established during the Soviet era as a symbol of friendship, it was, however, dismantled in 1993. Following the Homeland War, Jabrayil became the first region to be liberated, leading to the restoration of the fountain.

5.2.4. Fuzuli

This site holds profound significance as the location where numerous martyrs fell. The structure was demolished by Armenian forces during the First Karabakh War. The remnants of Fuzuli now mirror the vestiges of an ancient metropolis. In their withdrawal, the Armenians laid

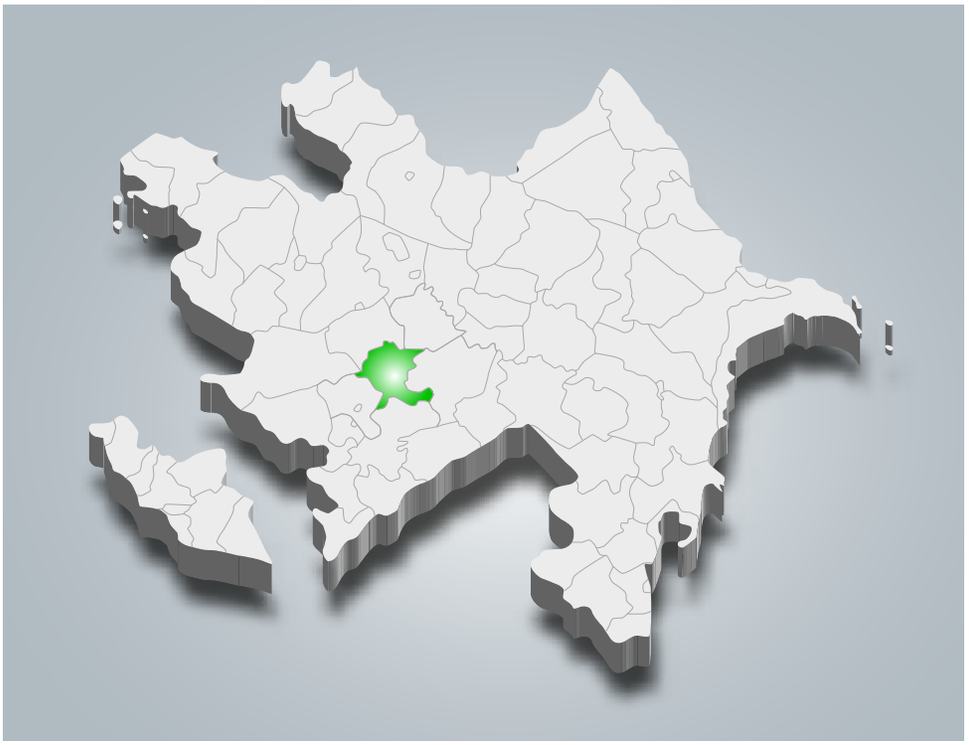

AGHDAM

a triple-tiered minefield throughout the area. Consequently, the demining of the city will be a challenging and lengthy process, yet it holds the promise of future habitation. Due to the extensive mine-clearing operations, entry to many parts of the city is restricted. In 2020, Fuzuli was liberated but found utterly devastated. A significant revitalization project is currently underway. The new international airport being constructed along Zafer Road is set to become the city's vital artery.

5.2.5. Aghdam

The name translates to "white castle" in ancient Turkish. During the early 18th century, Penah Ali Khan, founder of the Karabakh Khanate, commissioned a white stone residence for himself. The grandiose dwelling, while not a palace in the strictest sense, has emerged as an emblematic structure. Presently, it stands as a somber reminder of the ravages of conflict. Once a hub of historical and architectural significance, surrounded by lush farmland, Aghdam boasted both heavy and light industrial facilities. Today, Aghdam is often likened to a ghost town or dubbed the 'Hiroshima of the Caucasus.' The Agdam Mosque, a land-

AGHDAM MOSQUE

mark of the city's former status as a key commercial hub, is currently under restoration alongside many other historical edifices.

5.2.6. Aghdam Mosque

Emblematic of Karabakh's architectural heritage, with its domed roof and minarets, the mosque stands resilient amidst the city's ruins. The intricate ornaments within the mosque, also revered as the Juma Mosque for its exquisite designs, and the book placed on the elegantly adorned mihrab have suffered extensive damage. The mosque's roof and attic have been razed, with its windows, doors, interior paneling, and even the marble features falling victim to destruction. Efforts to restore the mosque are currently underway.

AGHDAM DRAMA THEATER

5.2.7. Aghdam Drama Theater

The remnants of the Aghdam Drama Theater also stand, marking the last of its ruins. Built in the Soviet era, the Aghdam Drama Theater was among Azerbaijan's grandest theatrical venues, now reduced to just its entrance facade. The Drama Theater, alongside hotels and swimming pools, once formed the bustling heart of Aghdam. A 22.5-hectare space is being transformed into an open-air museum to narrate the tale of the 44-day triumph; the ruins will be conserved in their current state to memorialize the anguish and the fight for the homeland. Aghdam, renowned for its theaters and museums, is also home to the unique Bread Museum.

AGHDAM BREAD MUSEUM

5.2.8. Aghdam Bread Museum

Buildings from the Soviet period in Aghdam did not escape destruction during the occupation. Among them, the Aghdam Bread Museum, inaugurated in 1983, stands as the world's second museum dedicated to bread. Within the museum, now reduced to a solitary wall, the saga of bread is chronicled from ancient times. The museum's most ancient exhibit is a collection of fossilized wheat grains dating back to the 7th

AGHDAM BREAD MUSEUM

millennium BC. Housing over 1500 relics, the museum's precious wheat grains have been relocated to the Azerbaijan History Museum. Numerous historical exhibits, including black plows, threshing boards, straw extractors, sickles, and hand mills, have vanished from the museum. The museum proudly displayed a 19th-century mill and caravanserai, showcasing bread varieties from Ganja, Karabakh, Georgia, Armenia, Dagestan, and Samarkand, with the mill being restored to functionality in 1987.

5.2.9. Shahbulag Castle

The Shahbulag Castle stands as one of Aghdam's few structures that endured the occupation. The fortress sustained damage during the conflict and underwent Armenian repairs that deviated from its original design. These alterations were made to assert the fortress as part of Armenian history. The vicinity of Shahbulag Castle, abundant in

SHAHBULAG CASTLE

historical relics, was designated as the Tigran archaeological city and excavation site. Under the moniker Tigran Kent, a museum was founded, and the castle walls were inscribed with a cross, alongside other modifications. The Shahbulag Castle, a monument from the 18th century, was erected by Penah Ali Khan, the Khan of Karabakh. Its name, "Shahbulag" or "King's spring," is derived from a spring located near the fortress. Initially, the Khanate's capital was the Bayat Fortress, established in 1748, but it wass soon transferred to the Shahbulag Castle on the Karabakh Plain, before ultimately relocating to Shusha. For defense, the Karabakh khans maintained a formidable cavalry of approximately 3,000 horsemen within the Shahbulag Castle

5.2.10. Aghdam Panah Ali Khan's Palace

The Penah Ali Khan Palace, an architectural gem from the 18th century, stands as one of the earliest monuments of the Karabakh Dynasty.

AGHDAM PANAH ALİ KHAN'S PALACE

Originally a single main building, the palace evolved into a complex with additional structures over time. The palace is renowned for its quintessential Azerbaijani residential architecture. Its architectural hallmarks include domed halls, vaulted chambers, numerous niches, and south-facing primary living quarters. Penah Ali Khan's residence is composed of two perpendicular structures. The principal structure features a series of vaulted chambers oriented southward, encircling a central domed hall. The eyvan, a feature common in Great and Anatolian Seljuk mosques and madrasas, is a semi-open space that overlooks the courtyard, enclosed on three sides and topped with a vault, elevated above the ground. These are robust archways that form a transitional space between the building's entrance and the inner courtyard. Within this palace also lies the family mausoleum of its founder, Penah Ali Khan. Here too rests the tomb of Khurshid Banu Natevan, daughter of Mehdikulu Khan, the last ruling khan of Karabakh. Natevan, a celeb-

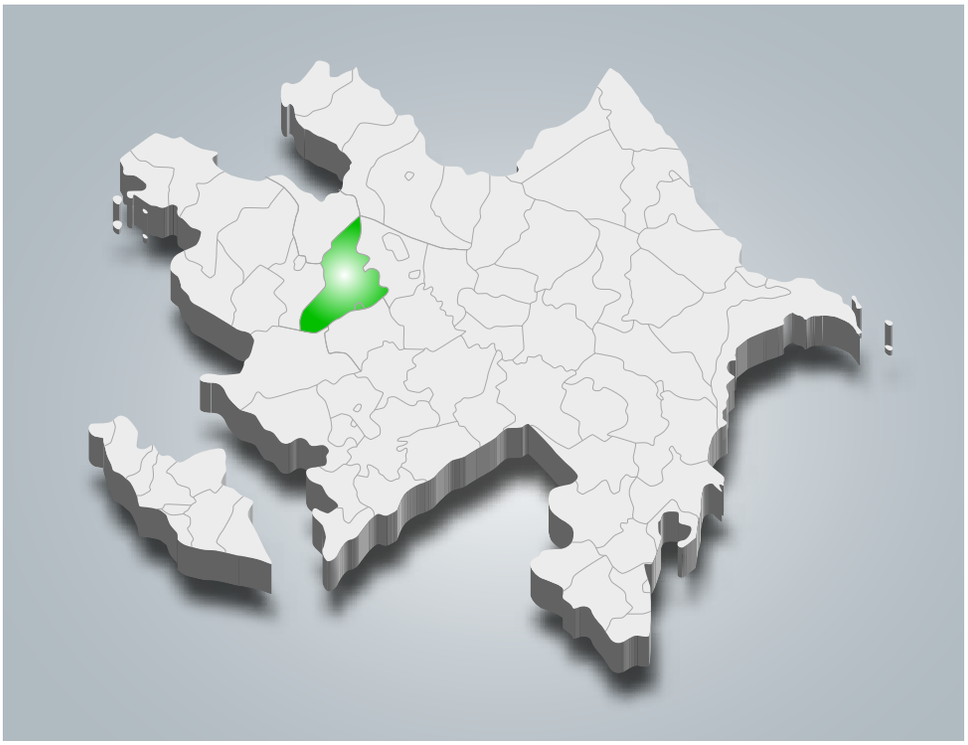

NAFTALAN

rated poet and composer who nurtured Shusha's cultural heritage, is interred here.

Aghdam, true to its name, is poised for a luminous future.

5.2.11. Naftalan

Naftalan is recognized as a premier destination for health tourism, not just in Azerbaijan but globally. The city of Naftalan is also celebrated for its unique oil. It is claimed that Naftalan oil offers therapeutic benefits for over 70 ailments. This site has welcomed tourists from 62 nations worldwide. Numerous legends surround the discovery of the therapeutic oil at the Socar facility. One such tale involves a camel, abandoned by its owner, which lay down in an oil puddle. Coated in oil, the weary camel eventually regained its strength and stood up. The camel's recovery left its owner astonished upon their return. Discovered in the 8th century, this oil was initially used as a salve for various injuries. During the First World War, this petroleum-based oil served as a healing balm and later gained popularity for this use. The oil industry in Azerbaijan

began in earnest with production starting in 1950. The medicinal use of oil is unparalleled elsewhere in the world. An old myth tells of a witch named Madeya who bestowed a protective ointment upon Yasn, a hero from ancient Greek epics. This magical salve shielded him from fire and burns. Historically, countless individuals from Asia and India transported Naftalan oil to their homelands for treatment. In 1887, a German engineer named Yeter commenced the production of Naftalan ointment in Germany. This ointment was then distributed globally. During the Russo-Japanese War, Japanese soldiers carried Naftalan ointment in their kits. The jars bore an uplifting message: "Let no one who possesses this ointment fear any wound." For ages, Naphthalan oil has been revered as a curative substance. Naftalan oil, a unique non-flammable oil, is reputed to invigorate the body and is prescribed for various conditions including skin issues, back pain, rheumatism, arthritis, and neurological disorders. Naphthalene petroleum oil is rich in hydrocarbons. It is touted for its restorative properties, particularly for bone, skin, and neurological conditions. Notably, it lacks components like gasoline and kerosene. Historical figures such as the soldiers of Alexander the Great, Vikings, and Hazaras utilized this oil. It is believed that oil extracted from the mountains was applied to their wounds during warfare, leading to rapid healing. Alexander the Great of Macedon said, "They applied the oil of Montenegro and their wounds were healed."

CHAPTER

6.

SHUSHA

Shusha has historically been one of the most important centres of cultural, social and political life in Azerbaijan. It is a symbol of the Azerbaijani people's traditions, particularly in the field of music and other forms of art. On November 10, 2020, the city was liberated from Armenia's occupation and is being revived with restoration and construction efforts. Shusha was announced as the Cultural Capital of the Turkic World in 2023.

Since November 10, 2020, is the anniversary of Atatürk's passing, President Ilham Aliyev changed the date of liberation from Armenian occupation from November 10, 2020, to November 8, 2020. He also named a street in the city after Atatürk.

With its deep-rooted musical history, Shusha has raised many prominent composers and musicians.

İLHAM ƏLİYEV

6.1. Victory Road

Shusha is a city situated on steep and high mountains. Due to its geographical location, the liberation of this city from Armenian occupation was not easy. The Victory Road played an important role in the liberation of the city.

In an effort to liberate Karabakh from Armenian occupation, the Victory Road was laid out by Azerbaijani soldiers. It will provide transportation between war-torn cities as a primary component of the recovery programme, which aims to restore the region. In the future, the Zangezur Corridor will interconnect the Ahmadbayli-Fuzuli-Shusha highway with Nakhchivan and Türkiye. The Victory Road is connected to Shusha, one of the most important cities in Karabakh and the Caucasus.

Shusha was founded in the mid-18th century by Karabakh Khan Panah Ali Khan. It was originally named Panahabad in honour of Panah Ali Khan. Together with the fortresses and city walls built during the reign of Ibrahim Khalil Khan, it became known as Shusha Fortress and the city of Shusha. In the 19th century, many poets, singers, musicologists, painters and even astronomers lived in Shusha. Music enthusiasts flocked there to listen to famous singers or learn from them.

Shusha is also the homeland of such artists as Jabbar Garyaghdioglu, Gurban Pirimov, and Seyid Shushinski. Shusha is also the hometown of Ahmet Ağaoglu, a journalist, writer, and lawyer who has played a significant role in the history of political thought in both Azerbaijan and Türkiye.

Şuşa

6.2.
Shusha Fortress

It is one of the landmarks of Shusha. Original stones from the ruins of the old fortress can be found at the entrance to the fortress. Shusha Fortress originally had three entrance gates. Out of these, the Ganja Gate is the sole remaining structure. Facing north and named after the city of Ganja, the gate was restored after the Patriotic War. The name of the city is written in Azerbaijani Turkish on the fortress. It is considered one of the most stunning examples of Azerbaijani architecture. It was constructed in the Arran Architectural School and is part of the Shusha historical architectural preservation area.

Khanates were established in both the north and the south following the death of Nader Shah in 1747. One of these khanates is the Karabakh Khanate. The capital of the Karabakh Khanate was previously Shahbulag. Panah Ali Khan issued orders to locate a new site that was "incredibly difficult to access and where sunlight couldn't reach in order to prevent these attacks". Upon this order, fountains were built first in Shusha, and then the construction of the Shusha Fortress began.

The name Shusha means "bottle" or "smooth, pure" in Persian. The word "shish" in Old Turkish signifies a geographical location that is steep, sharp, and extremely high.

The air in Shusha is said to be exceptionally clean, and physicians recommend it to their patients due to its therapeutic benefits for certain diseases.

Following the completion of the extensive restoration efforts, Shusha, which is accessible to those with special permission, will be accessible to both residents and visitors.

JIDIR PLAIN

6.3. Jidir Plain

Jidir Plain is the highest place in Shusha. It is on top of steep and high cliffs, almost bordering the clouds.

The Jidir Plain holds great significance due to the fact that the Patriotic War was won here under extremely difficult circumstances.

It is clear from peering down from the top of the rocks that history is being written here and that victory required a remarkable effort.

In addition to its natural beauty, the southern region of Shusha is very important for the city's liberation. Azerbaijani soldiers launched a sudden attack, scaling cliffs to confront the Armenian army stationed at the only entrance to Shusha. The bullet marks on the rocks are still visible. You can clearly see the Victory Road that the soldiers took to reach this point.

The Jidir Plain, which is situated above the Dashalty River and Dashalty Gorge, received its name from the Karabakh Khanate's tradition of horse racing games. Jidir also means "horse race." For many years, Jidir Plain has been the primary venue for horse racing events, shows, and festivals, including horse riding, shooting, and wrestling. It has hosted Nowruz celebrations and official welcoming ceremonies for foreign guests. After a long break, the traditional Khari Bulbul Music Festival was held in May 2021 here.

Bülbül

6.4. House-Museum of Bulbul

Mammadov, son of Murtaza Reza and popularly known as Bulbul, was a famous tenor who lived between 1897 and 1961 and also performed folk music. He is one of the founders of Azerbaijani vocal arts and national musical theatre. Since his childhood, everyone called him "Bulbul" because of his musical talent and beautiful voice, and he decided to use it as his stage name when he turned professional. In 1920, he portrayed Karam in the opera Asli and Karam, which was composed by the renowned composer Uzeyir Hajibeyov. He majored in music and vocal arts at the Baku Music Academy and continued his studies at the Teatro alla Scala in Milan, Italy. In his songs, he successfully combines traditional Azerbaijani folk music with Italian vocal school traditions. Bulbul wrote lyrics and sang many songs during his life. Bulbul was also renowned for his musical publications and singing lessons at the National Conservatory of Azerbaijan, from where he graduated. In 1940, he obtained his doctorate in music. He was the first musician to publish manuals and books to teach how to play the traditional Azerbaijani musical instruments, including tar, kemenche and balaban. Bulbul was awarded the "People's Artist" title, the highest honour bestowed by the Soviet Union, as well as the "Stelle de Garibaldi" honour in Italy.

Bulbul's house was damaged during the occupation, but his son, Polat Bulbul, got it restored. The mulberry tree on which Bulbul sang as a child has stood for more than a century.

MAMMADOV, SON OF MURTAZA REZA

There are some remarkable reenactments at Bulbul's house. One of them is the tar, one of the most significant stringed instruments in Azerbaijani music, and its origins. The tar was originally played on the knee, but after Sadigjan, a native resident of Shusha, added strings, it was moved up onto the chest for playing.

Bulbul did not beg anyone for money to study abroad; instead, he sold

the golden belt his father had given him and returned to his home country after completing his education.

Upon his return, he had an impact on all folk musicians. He staged countless performances in the Azerbaijan State Academic Opera and Ballet Theatre, including leading roles in Layla and Majnun, Ashiq Qarib, Shahsenem, Koroghlu, and other operas. Bulbul was admired by the public not just as an artist but also as a decent person.

There is also a museum in Baku dedicated to Bulbul's memory. From the time he was elected Secretary-General of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan in 1969 until his death, the late Heydar Aliyev devoted close attention to all artists. He provided artists with housing and decent living standards, visited their homes, and looked after their families. His son, President Ilham Aliyev, is now carrying on his father's legacy.

In Bulbul's house, there is a poster of his 1926 concert alongside folk singer İsmail Eloğlu. The poster reads "Turk Workers' and Villagers' Theatre." That is, it says Turk and not Azerbaijan. Because those who lived there were once referred to as Turks, not Azerbaijani Turks. This tells it all: The underlying meaning of the motto "two states, one nation" is clearly evident here. As a result, the entire Turkic world should be proud of these exquisite works.

Kurşidhanu Natavan
1830-1897

6.5. The Story of Bulbul, Uzeyir Hajibeyov and Natavan's Bullet-Struck Bronze Statues

Three bronze statues stand near the government house in Shusha's centre. Despite being riddled by numerous bullets, these statues hold great significance. During the occupation, these statues were bombed, and the late Heydar Aliyev stated, "One day, these precious statues will undoubtedly find their place.'' The late Aliyev's promise was fulfilled, and these exquisite statues of Natavan, Uzeyir Hajibeyov, and Bulbul were installed at one of Shusha's most beautiful spots, never to be moved.

Layla and Majnun, produced by Uzeyir Hajibeyov, is considered the first Turkish opera. Hajibeyov was born in 1885 and wrote the first opera in both the Turkic and Eastern worlds. He adapted the famous poet Fuzuli's Layla and Majnun into operas. He later composed numerous operas and musical comedies, including Koroghlu and Arshin Mal Alan. These two pieces received the State Award in the Soviet Union. Hajibeyov popularised Azerbaijani folk literature and music by combining them with classical Western music. He held several posts, including Rector of the National Conservatory of Azerbaijan and Director of the Azerba-

ijan National Academy of Sciences. Hajibeyov, who died in 1948, was also the composer of the Azerbaijani National Anthem.

Khurshidbanu Natavan, the daughter of Karabakh's last sovereign khan, Mehdi Qoli Khan, took over the khanate following her father's death. Since the people's territories were passed to the Russian Empire, she married Khasay Khan Utsmiyev of Dagestan, a Russian general. She departed in 1860 and married a sayyid from Karabakh in 1869. She was devastated by the unexpected deaths of her son Mir Abbas and her second husband, and her poetry reflects the turmoil in her life, the pain of love, and the loss of a child. Most of her poetry has been lost, but some of those composed at the time have become among the most beautiful examples of Azerbaijani music.

6.6. Checkmate of Dumas by Natavan in Chess

Dumas wrote about his travels to Russia in 1858 in the book Tales of the Caucasus two years later. Natavan, who learned French a month or two before Dumas arrived, delighted the famous writer with Azerbaijani methods and music. Dumas played chess with Natavan and was checkmated. Alexander Dumas gave Natavan an ivory chess set and a tiny bust of Napoleon. The bust of Napoleon Bonaparte is now on exhibit in the House-Museum of Uzeyir Hajibeyov in Baku, while the ivory chess set is at the Nizami Museum of Azerbaijan Literature. Dumas was as impressed by Natavan's abilities as he was by the adoption of 19th-century civil movements in Karabakh and the reading of his own works. Regarding the money pouch and handcrafted backrest that Natavan gifted him, Dumas said, "It is the most precious gift I have ever received."

Natavan's house still bears the traces of the war. Natavan built aqueducts and reservoirs, sightseeing areas, masjids and restored old buildings in Shusha.

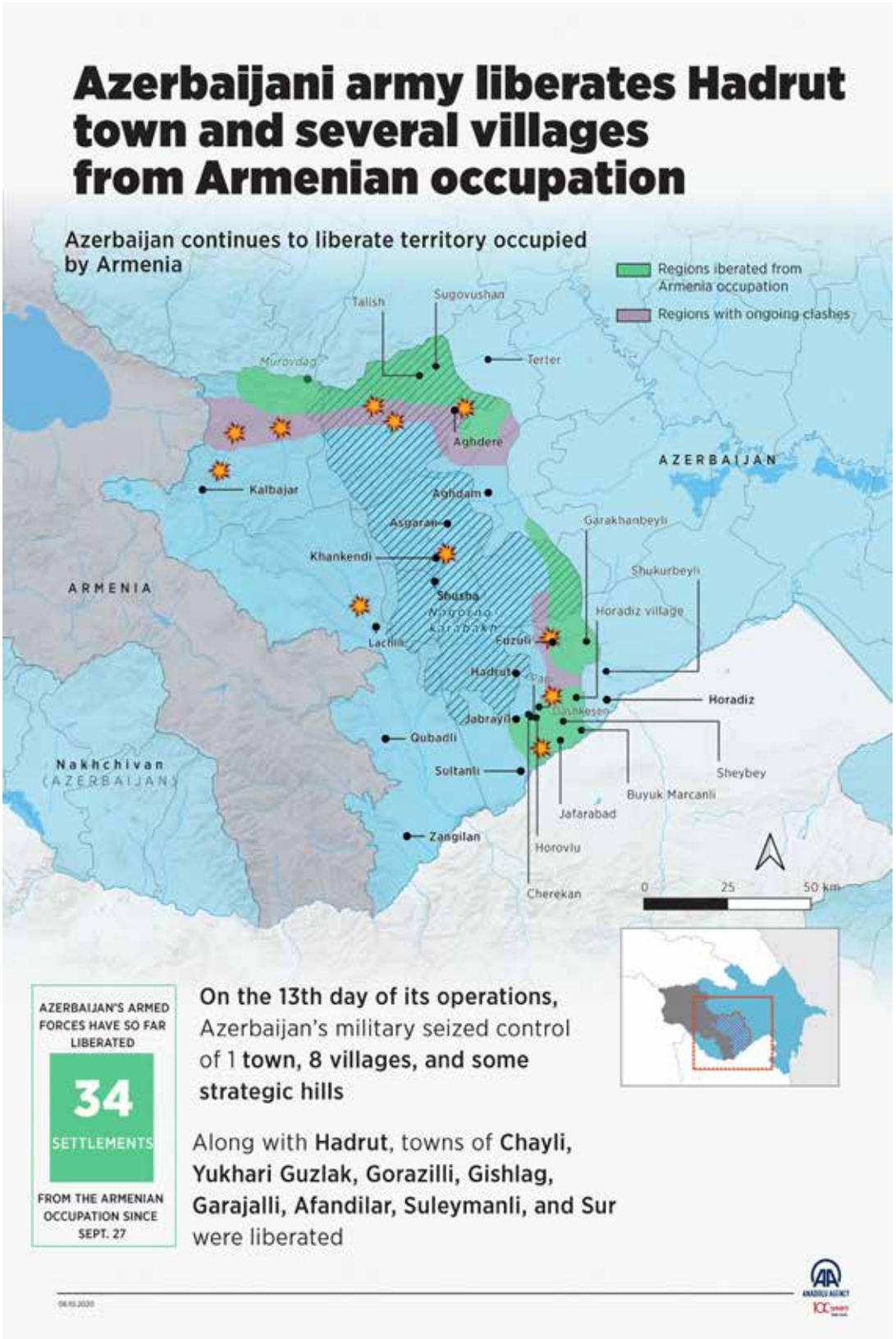
Azerbaijani army liberates Hadrut town and several villages from Armenian occupation
Azerbaijan continues to liberate territory occupied by Armenia
Regions iberated from Armenia occupation
Regions with ongoing clashes
Talish
Sugovushan
Murovdag
Terter
Aghdere
AZERBAIJAN
Kalbajar
Aghdam
Asgaran
Garakhanbeyli
Khankendi
Shukurbeyli
ARMENIA
Shusha
Horadiz village
Lachin
Fuzuli
Hadrut
Horadiz
Jabrayil
Qubadli
Sheybey
Nakhchivan (AZERBAIJAN)
Sultanli
Buyuk Marcanli
Jafarabad
Zangilan
Horovlu
Cherekan
0
25
50 km
AZERBAIJAN'S ARMED FORCES HAVE SO FAR LIBERATED
34
SETTLEMENTS
FROM THE ARMENIAN OCCUPATION SINCE SEPT. 27
On the 13th day of its operations, Azerbaijan's military seized control of 1 town, 8 villages, and some strategic hills
Along with Hadrut, towns of Chayli, Yukhari Guzlak, Gorazilli, Gishlag, Garajalli, Afandilar, Suleymanli, and Sur were liberated

6.7.
Hadrut

On October 9, 1920, Azerbaijan reclaimed Hadrut after 27 years of Armenian occupation. Hadrut is one of the three or four most important locations in Karabakh. During the occupation, Armenians removed the Azerbaijani flag from the rock at Hadrut's entrance and painted an Armenian flag instead. Azerbaijani soldiers were martyred on the rock bearing the Azerbaijani flag. The Armenians wiped out the Azerbaijani flag, which was restored upon the liberation.

V A Q İ F

6.8. Mausoleum of Molla Vagif

In Azerbaijan and our eastern provinces, such as Kars and Iğdır, there is a proverb that states: "Not everyone who reads becomes Molla Panah." Molla Panah Vagif, the Grand Vizier of the Karabakh Khanate who originated this saying, was very popular for his extensive knowledge, sharp wit, and poetry. Vagif, having earned the hearts of the people with his socially impactful advice, revolted against those who perpetrated injustice. He brazenly remonstrated with sultans, beys, dervishes, clergy and unfaithful friends.

The construction of this mausoleum began in the 1970s and was completed in 1982. It was inaugurated by Heydar Aliyev, then Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan. The mausoleum, which was severely damaged during the Armenian invasion in 1992, was restored to its original structure by Ilham Aliyev.

This mausoleum is very important in terms of demonstrating that Shusha was a Turkic city. In 1982, the Soviets wanted to Armenianize all of Karabakh, including Shusha. By writing poems in pure Turkish, Vagif wanted to prove to the whole world that Shusha was a Turkic city.

Since Vagif was also a vizier, he was involved in political developments. In fact, this is one of the reasons for his death. Agha Mohammad Khan Qajar is trying to keep the Safavid Empire standing. Shusha is somet-

hing of a symbol during this period. In other words, the capture of Shusha will result in the capture of all of Karabakh. Additionally, he extended an offer of alliance to Vagif; however, when Vagif declined, he issued an order for his execution.

Some sources assert that Vagif's wife committed suicide by jumping from the rocks of Jidir Plain as a result of her jealousy regarding the cariyes in the palace, although this assertion is not verified.

The Mausoleum of Vagif was the first monument in Shusha to be restored.

The architecture of the building was limited to the use of Rom figures and hexagons as a result of Soviet-era prohibitions.

A delightful narrative recalls the Khan of Karabakh and his vizier fishing together by the Kura Stream. Khan asks his vizier Vagif: "Should we proceed to Karabakh or stay here and bring the palace here?" Vagif also wrote a poem about his beloved Karabakh and tried to express the following in the poem: "This place is beautiful indeed, but Karabakh is even more beautiful."

Heydar Aliyev said the following about Shusha: "I want to go to Shusha together with you. We will go there; believe me, we will. Shusha is the pupil of the eye for Azerbaijan and a source of pride for every Azerbaijani. Shusha is a symbol of our culture and history. Shusha is dear to everyone. But it is not Shusha alone; the mountains of Lachin are also very dear. We can never live without Lachin. Beautiful cities like Aghdam, Fuzuli, Jabrayil, Zangilan, Gubadli, the springs of Kalbajar, that hot water spring of Kalbajar. We cannot live without them."

6.9. Govhar Agha Mosque

Yukhari Govhar Agha Mosque

Govhar Agha Mosque was named after the daughter of Karabakh Khan Ibrahim Halil. Govhar Agha married in 1806 but had no children. After her husband's death in 1814, she returned to her father's house in Shusha and engaged in numerous charitable activities. One of these charitable works was the Yukhari Govhar Agha Mosque. The mosque's architect is Karbalayi Safikhan Karabakhi, one of the most important architects of the late 19th century and the architect of many of the mosques in Karabakh.

Regrettably, the Armenians caused significant damage to the mosque, which is one of the symbols of Shusha, during the Karabakh War. The minarets were destroyed; the furniture inside the mosque was demolished; insulting inscriptions had been written on the walls of the mosque for many years; and the mosque was used as a barn for insulting purposes. Due to pressure from international organisations, it was placed under protection in Azerbaijan during the 2000s.

Following the Second Karabakh War, the mosque was handed back to Azerbaijani sovereignty and reopened to the public with a ceremony.

Ashaghi Govhar Agha Mosque

It was built eight years before the Yukhari Govhar Agha Mosque, upon Govhar Agha's order once again. The difference between the two mosques is that the minarets of the Ashaghi Govhar Agha Mosque are located at the corners of its rear façade.

6.10. The Story of the Folksong "Çırpınırdı Qara Dəniz"

Hajibeyov's most famous work in Türkiye is "Çırpınırdı Qara dəniz". The poem was composed in 1914 by Ahmad Javad, the national poet of Azerbaijan, who had observed the Ottoman Empire's entry into the First World War with enthusiasm. Hajibeyov composed this poem in 1918, deeply affected by the deployment of the Turkish army under the command of Nuri Pasha to Azerbaijan in order to save Azerbaijani Turks from genocide. Baku was liberated from occupation; however, Shusha was destined to be occupied. In 1918, the composer's house was destroyed by the Armenians. Hajibeyov was forced to move to Iran. It is believed that the manuscript notes of the work were lost during this time. Nevertheless, Hajibeyov's timeless melodies have endured over the years and have brought Çırpınırdı Qara Dəniz to the present day.

PANAH ALİ KHAN

6.11.
Panah Ali Khan

Panah Ali Khan was born in 1693 in Tartar, Azerbaijan. He was the founder and first khan of the Karabakh Khanate. Numerous khanates emerged in Azerbaijan following the death of Nadir Shah in 1747. Panah Ali Khan desired to establish a powerful khanate to consolidate sovereignty in Karabakh. He went to Shusha and admired it. First, he determined the location of the castle. He founded the city in 1752. He then had 17 neighbourhoods built around the city. Panah Ali Khan died in 1763.

SHUSHA PRISON

6.12.
Shusha Prison

The prison has served as a symbol of the martyred soldiers and missing civilians during the Armenian occupation that began in 1992. At a time when 22,000 people were compelled to evacuate the city, soldiers and residents were imprisoned. A significant number of these people were never heard from again in the years that followed. The remains of the martyred and missing are as fresh as the traces of history in the prison, as in many other buildings in Shusha. Shusha Prison was built in 1848. A section of the prison was built on the site of the Shusha Fortress for those sentenced to hard labour. When the Turkish army liberated the city after 44 days of war, the Armenian terrorists left the city, firing a hail of bullets as they did so. Those bullet holes are still present.

One of the many fascinating stories that took place here is as follows: A guard from this prison was martyred on May 8, 1992, while fighting against Armenian terrorists during the Armenian occupation of the city. The guards who supervised the prisoners in the prison fought against the Armenian terrorists with armed units. They united and fought together for the homeland. Prisoners were released during the conflict; however, none of them tried to escape, and they continued to fight.

In this prison, there are halls, cells, and iron gates. Prisoners are only allowed to go into the halls with permission, and they take their meals in places specially built for them without being able to see the outside.

Civilians were also imprisoned here. Many Azerbaijanis died from sickness. Prisoners are forced to work hard during the day and go hungry at night in freezing temperatures. Armenian terrorists harbouring unfounded hatred against innocent people claimed Azerbaijani lands, occupied them, burned and destroyed the city, and imprisoned and tortured civilians in prisons, leaving them helpless. Many of the people who were captured during the battle remain unknown. Even today, their relatives wait in the hope of hearing from them. During the Soviet era, innocent people, even children, were detained here for days in solitary confinement with insufficient food.

6.13.
Shusha Martyrs' Cemetery

Shusha became occupied on May 8, 1992. However, Shusha's occupation dates back far further. Since 1988, Armenians in Karabakh have established armed gangs, plundered civilian populations, and grown in strength thanks to the support of some states. They have organised armed attacks on Shusha since 1991. Shusha residents, who had spent the night in basements due to the attacks, awoke to discover their houses had been destroyed and learned how many of their relatives had been martyred. Life in the city continued in this manner for four years. The death toll rose from late 1991 onwards, prompting locals to organise mass graves for the martyrs. Thus, the Shusha Martyrs' Cemetery was built. Mubariz Ibrahimov, Azerbaijan's national hero, was also buried in this martyrs' cemetery. Unfortunately, Armenians occupied the city on May 8, 1992, and ravaged it for 30 years.

KHARI BULBUL

6.14.
Khari Bulbul

Khari bulbul is a rare flower that grows in certain places alone. The name of this flower is the subject of numerous folktales. The most common of these is the one where the khari bulbul caresses and loves the nightingale (bulbul) that lands on its branch. The bee that settles on the lower branches of the flower becomes envious and stings the nightingale to death.

After the 18th century, Ibrahim Khalil Khan's daughter, Aghabeyim Agha, married the Shah of Iran and harboured longings for Shusha. As a result, the Khan bought a garden for her, planted flowers indigenous to Shusha, and named it "Garden of Homeland." The only flower from the Shusha flowers that did not bloom in the Garden of Homeland was the khari bulbul. This flower is endemic, meaning it only grows in Shusha. In a poem, Aghabeyim Agha described her longing for this flower: ''The Garden of Homeland is colourful, but it does not have khari bulbul. Why is every part of you colourful, but under your chest is a yellow nightingale?" This flower eventually became a symbol of our soldiers and martyrs. Ancient Turkic myths frequently mention the khari bulbul, a symbol of suffering, in literary works concerning the Armenian occupation.

6.15. Two-Storey Caravanserai and Marketplace

Rasta Bazar is the city's main thoroughfare, which connects the Pazarbashi neighbourhood of Shusha to the Shaitan Bazaar. The main square, also known as the town square, is comprised of buildings constructed along market street. These buildings include shops, trade houses, the Double Minaret Mosque (also known as the Boyuk Juma of Govhar Agha), and a two-storey caravanserai. This caravanserai, built in the nineteenth century, is distinctive in that it has a mosque on the second floor that is around 9x8 metres. On the first floor, there are approximately 20 shops, including barbers, shoemakers, tailors, hatters, and blacksmiths. On the second floor, there are 25 guest rooms, four shops, three alleys, and a weighbridge. The wrecked Caravanserai of Agha Gahraman Mirsiyab Oghlu was mostly used as a grand bazaar. It added to the market square's peculiar aspect, and the pazaar continued to operate until the occupation. These caravanserais housed merchants from Iran, Iraq, Türkiye, Arabia, Central Asia countries, Russia, and various European countries, as well as the Caucasus region. The city of Shusha was founded in 1752 by Panahali Khan. The city's 17 neighbourhoods each have their own square. This means the city has 17 centres. Each centre includes a square, hammam, masjid, and bazaar. Because of the city's booming trade, several masjids and caravanserais were built, with fierce competition for the most beautiful building.

6.16. Streets and Story of Shusha, the Art Temple of the Caucasus

Before the occupation and the human tragedy in prison, Shusha was a lively city, home to mosques, caravanserais, churches, and museums. It includes 160 cultural and historical monuments recognised as architectural monuments. It features a unique Karabakh architectural style that cannot be found in any other region of Azerbaijan. The stones are marble, granite-based, and white. After a rainfall, the streets on which these stones are set become clean. As a result, cleanliness was associated with Shusha, and the term "clean like Shusha" was adopted. A magnificent painting is still on the wall of the half-demolished building known as a merchant's house. The painting depicts a tree with branches cut off. According to the story, the painter painted the tree this way because he did not have any children. The first neighbourhood in Shusha was Seyidli.

Following the collapse of the central state in Iran and Azerbaijan in the mid-18th century, Azerbaijan saw the emergence of up to ten separate khanates. One of these is the Karabakh Khanate, founded in 1747. Because of the ongoing battle between the Khanates, city defence became extremely important. This importance became even greater as the Qajars attacked the Karabakh Khanate from the south. Shusha,

established as the centre of the Karabakh Khanate, is strategically located. Shusha, recognised as the artistic temple of the Caucasus because of the world-renowned musicians it has produced throughout history, was a vibrant cultural and commercial city prior to the Armenian occupation.

In Shusha, the entrance doors of the houses face the street, while the gardens are in the back. The magnificent windows and doors of the houses have an appealing appearance that suggests they were hand-drawn. In 1932, a printing house was established in Shusha, which printed the Shusha newspaper. The printing house contains 19th-century architectural features. All of Shusha's buildings are architectural monuments. Shusha, a natural plateau, is known for its clean air and as a health resort.

CUMHURBAŞKANLIĞI
İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI

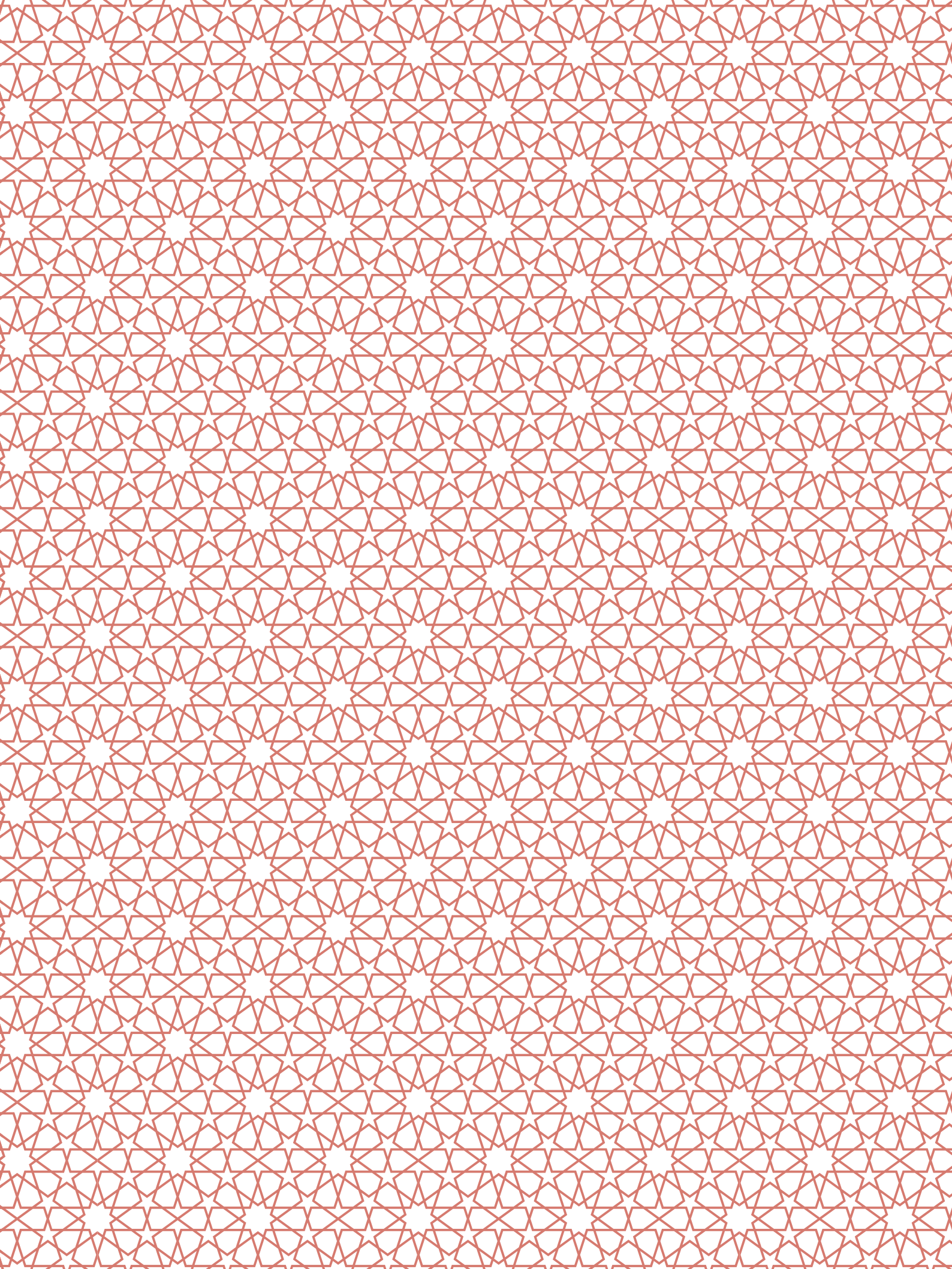

AZƏRBAYCANIN SİRLƏRİ

Hansı dövlət damı altında olmasına baxmayaraq, Türk millətinin əbədi qardaşlığının gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin etmək məqsədi daşıyan bu kitabda 44 gün içində qazandığı Qarabağ Zəfərilə hər zamankindən daha azad olan Azərbaycanın qədim tarixi və köklü mədəniyyəti əks olunur. Kitabın ilk iki fəslində Türkiyənin Azərbaycanla qardaşlığının tarixi köklərinə işıq salınır, Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısında Azərbaycan və Türkiyənin ortaq dəyərləri yer alır. Sonrakı fəsillərdə Azərbaycanın UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs və Ümumdünya İrs siyahılarına daxil edilmiş maddi-mənəvi sərvətləri – Bakı, Qarabağ və Şuşada müxtəlif dəyərli memarlıq abidələrinin tarixi və xüsusiyyətləri oxucuların diqqətinə çatdırılır. Mədəniyyəti və tarixində sirlər yatan, kəşflərə açıq, Türk dünyasının odlar və küləklər diyarı Azərbaycanın yanında olmağı hər zaman qardaşlıq borcu kimi görən Türkiyə iki ölkə üçün güc və tale birliyi təməli üzərində daha işıqlı gələcəyə inamla baxmaqdan qürur duyur. Bu baxımdan kitab bu gözəl hisslərin təcəssüm olunmuş bir məcmuyudur.

AZERBAYCAN'IN SIRLARI

Hangi devlet çatısı altında olursa olsun Türk milletinin ezelden gelen kardeşliğinin gelecek nesillere de aktarılmasını sağlamayı amaçlayan bu eserde 44 günde gelen Karabağ Zaferi ile artık her zamankinden daha özgür olan Azerbaycan'ın köklü kültürü ve kadim tarihi anlatılmaktadır. Eserin ilk iki bölümünde Türkiye'nin Azerbaycan ile olan kardeşliği tarihsel kökleriyle anlatılırken İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'nde yer alan Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak unsurlarına yer verilmektedir. Sonraki bölümlerde ise Azerbaycan'ın Dünya Mirası'nda yer alan zenginlikleri ile Karabağ, Bakü ve Şuşa'daki her biri ayrı değerdeki mimarî yapıların tarihî ve özellikleri okuyucuya akıcı bir dille sunulmaktadır. Kültürüyle, tarihiyle kâşifler için derinlerinde sırlar yatan, Türk dünyasının ateş ve rüzgârlar ülkesi Azerbaycan'ın her daim yanında olmayı kardeşlik vazifesi gören Türkiye, iki ülke için güç ve kader birliği temelinde daha parlak bir geleceğe güvenle bakmanın haklı gururunu yaşamaktadır. Bu eser, bu duygunun vücut bulmuş bir nişanesi niteliği taşımaktadır.

SECRETS OF AZERBAIJAN

This book, which aims to ensure that the Turkic nation's enduring fraternity is passed down to future generations irrespective of state, depicts Azerbaijan's profound culture and ancient history, which is now freer than ever, as well as the Karabakh victory that was won after 44 days. The first two chapters of the book explain Türkiye's brotherhood with Azerbaijan, including its historical foundations, and illustrate the common aspects of Azerbaijan and Türkiye that are on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. The following chapters give an account of Azerbaijan's riches, including its inclusion in the UNESCO Intangible Cultural Heritage Lists and World Heritage, while the history and distinctive characteristics of architectural structures in Karabakh, Baku, and Shusha, each with its own unique value, are eloquently presented to the reader. Türkiye, which regards it as a brotherly duty to consistently provide support to Azerbaijan, the Turkic world's land of fire and winds, whose fascinating culture and rich history are awaiting discovery, is rightfully proud of the prospect of a more promising future for the two countries as they collaborate in harmony of strength and fate. This book is a testament to this sentiment.

CUMHURBAŞKANLIĞI
İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI

ISBN 978-625-6281-07-3